ประวัติศาสตร์ชาติไทย

สมัยก่อนตั้งถิ่นฐานในแหลมอินโดจีน
จนถึง
สมัยอยุธยา

พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์
เรียบเรียง

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์
ม.ว.ม., ป.ช., ต.จ.ว.
ราชองครักษ์พิเศษ

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
วันจันทร์ ที่ ๒๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๓

ประวัติศาสตร์ชาติไทย

สมัยก่อนตั้งถิ่นฐานในแหลมอินโดจีน
จนถึง
สมัยอยุธยา

พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์

เรียบเรียง

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์

ม.ว.ม., ป.ช., ต.จ.ว.

ราชองครักษ์พิเศษ

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันจันทร์ ที่ ๒๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๓

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๑๑๖๕๙

สำนักพระราชวัง

๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๓

พระราชทานเพลิงศพ พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ ม.ว.ม., ป.ช., ต.จ.ว.
ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส จังหวัดพระนคร

วันอาทิตย์ ที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๑๓ เวลา ๑๐.๐๐ น. เจ้าพนักงานจัดการเปลื้องเครื่องสุกำศพ ที่ศาลาวัดโสมนัสวิหาร แล้วเชิญบุพโพไปทำการเผายังเมรุของวัด

วันจันทร์ ที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๑๓ เวลา ๑๔.๓๐ น. เชิญโกศศพขึ้นรถวอประเทียบจากวัดโสมนัสวิหาร ไปยังวัดเทพศิรินทราวาส ตั้งกระบวนแห่ศพเวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา ๑๗.๐๐ น. พระราชทานเพลิง

วันอังคาร ที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๑๓ เวลา ๗.๐๐ น. เก็บอัฐิ.

วิม พิมพ์
ปิ๑: ทาน

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับสั่ง

พระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม

พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ ถึงอนิจกรรม เมื่อวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานน้ำหลวงอาบศพ พร้อมกับได้รับพระราชทานโกศ ๘ เหลี่ยมและเครื่องเกียรติยศประกอบศพ กับบำเพ็ญพระราชกุศลสวดพระอภิธรรมเวลากลางคืนกำหนด ๓ คืน และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานผ้าไตร ๕ ไตร กับของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถในการพระราชทานเพลิงศพด้วย นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมแก่ พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ ผู้ล่วงลับไปแล้ว และแก่ครอบครัวของ พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ อย่างหาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้า ทายาทและผู้ร่วมสกุล "ตาละลักษมณ์" ของพลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ล้นเกล้าฯ และจะจารึกไว้ตราบเท่าชีวิต.

เจ้าภาพขอกราบขอบพระทัย
และขอบพระคุณทุกท่านที่ได้
กรุณาช่วยเหลือ เยี่ยมเยียน
และแสดงมุทิตาจิต ต่อ
พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์
นับตั้งแต่ป่วย จนถึงแก่กรรม
และร่วมบำเพ็ญกุศล ตราบจน
วาระสุดท้ายรับพระราชทานเพลิง
ศพนี้ หากมีสิ่งใดขาดตกบกพร่อง
เจ้าภาพกราบขอประทานอภัย
และขออภัยไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย.

คำนำของผู้จัดพิมพ์

พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ ได้ใช้เวลาส่วนใหญ่หลังจากครบเกษียณอายุราชการแล้ว ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชาติไทย ท่านจะใช้ตำรับตำราอะไรบ้างไม่อาจทราบได้ เพราะท่านมิได้บอกไว้ เพียงแต่รวบรวมจดเป็นบันทึกย่อ ๆ และจัดระเบียบเป็นสมัย ๆ ไป บางตอนที่ยกร่างต่อเติมไว้ ท่านก็อุตสาหะลอกคัดใหม่ เริ่มต้นเรื่องตั้งแต่ชนชาติไทยก่อนตั้งสุโขทัยเป็นราชธานี มาจนถึงสมัยอยุธยา เข้าใจว่าท่านตั้งใจจะเรียบเรียงจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ยังไม่ทันสำเร็จ ท่านก็ถึงแก่อนิจกรรมเสียก่อน

เมื่อท่านถึงแก่อนิจกรรมแล้ว เจ้าภาพได้ปรึกษากันเห็นว่า ท่านได้อุตสาหะศึกษาค้นคว้า และเรียบเรียงเรื่องนี้ ด้วยความตั้งใจดี และได้อุทิศเวลาให้แก่การเรียบเรียงเรื่องนี้ด้วยใจรัก ถ้านำผลงานที่ท่านได้เรียบเรียงไว้นี้จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพของท่าน คงจะเป็นการเหมาะสมและถ้าแม้ท่านมีญาณวิถีอาจทราบได้ ท่านก็คงจะพอใจ จึงตกลงใจนำเรื่องนี้มาตีพิมพ์เผยแพร่ แต่เนื่องจากมีเวลาเตรียมงานน้อย จึงไม่สามารถจะตรวจสอบหรือพิจารณาว่า เรื่องดังกล่าวนี้จะมีข้อบกพร่องผิดพลาดควรแก้ไขอย่างใดบ้างหรือไม่ จำต้องจัดพิมพ์ไปตามต้นฉบับที่ท่านได้เรียบเรียงขึ้นไว้ทุกประการ

เจ้าภาพหวังว่า ท่านผู้ที่ได้รับหนังสือไป คงจะได้รับประโยชน์บ้างไม่มากก็น้อย แต่หากมีข้อผิดพลาดประการใด เจ้าภาพผู้จัดพิมพ์ขอน้อมรับผิดทุกประการ และถ้าหากหนังสือนี้จะอำนวยประโยชน์แก่ท่าน ขอท่านได้โปรดอนุโมทนากุศลแก่ พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ ด้วย

อนึ่ง เจ้าภาพขอขอบพระคุณท่านที่ได้กรุณาให้เกียรติมาร่วมในงานบำเพ็ญกุศล และพระราชทานเพลิงศพ พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ เป็นอย่างสูง หากมีสิ่งใดขาดตกบกพร่องขอได้โปรดประทานอภัยด้วย.

พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์

ชาตะ ๙ พฤศจิกายน ๒๔๔๘

มรณะ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๓

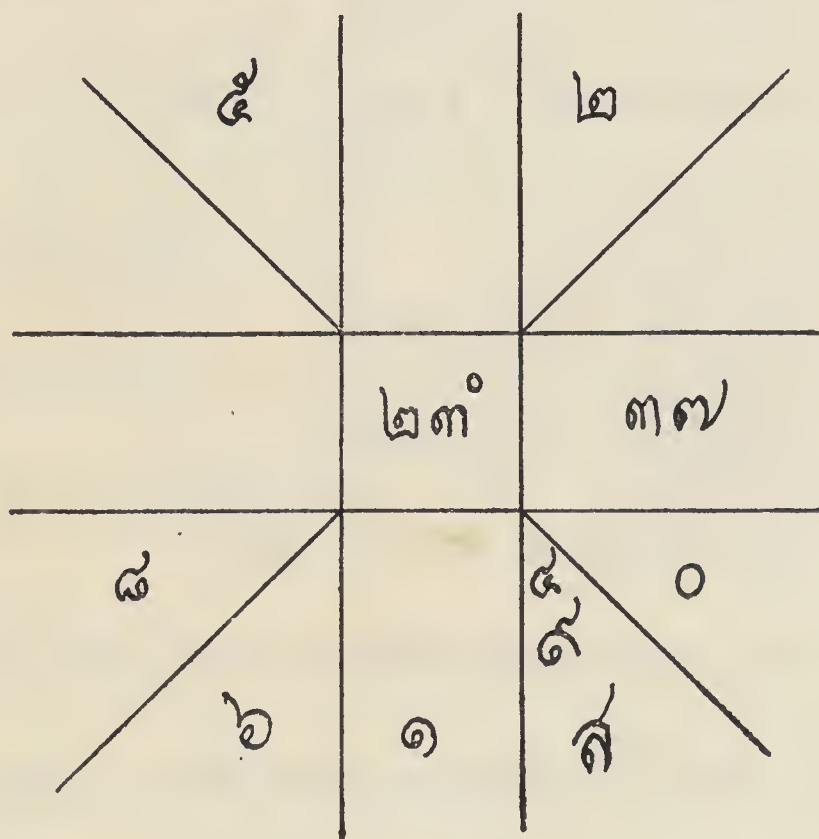

ตั้งโกศศพ สวดพระอภิธรรม
ณ วัดโสมนัสวิหาร

ประวัติ(๑)

พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ เป็นบุตรอำมาตย์เอกและเสวกเอก **พระยาปริยัติธรรมธาดา** (แพ **ตาละลักษมณ์** เปรียญ) กับ **คุณหญิงวาด ปริยัติธรรมธาดา** เกิดเมื่อ ๙ พฤศจิกายน ๒๔๔๘ เวลา ๘ นาฬิกา ๒๕ หรือ ๓๐ นาที ตรงกับ ๕ ๑๓ ๑๒ ปีมะเส็ง สัพศก ๑๒๔ จุลศักราช๑๒๖๗ ที่บ้านเลขที่ ๑๔๘ เชิงสะพานรามบุตรี ถนนจักรพงษ์ ตำบลชนะสงคราม อำเภอชนะสงคราม (อำเภอพระนคร) จังหวัดพระนคร ปัจจุบันนี้ สะพานรามบุตรีไม่มีแล้ว เพราะได้ถมคลองทำเป็นถนน เรียก ซอยรามบุตรี

พลโทปาระณี ตาละลักษมณ์ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาทั้งสิ้น๕คน คือ

๑. น.ส. พัชนี ตาละลักษมณ์

๒. เด็กหญิงภูษา ตาละลักษมณ์

---

(๑) ประวัติที่ตีพิมพ์นี้ พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ เขียนไว้ตั้งแต่ยังมีชีวิตอยู่ และได้บันทึกสั่งไว้ว่า "เวลาตาย ประวัติให้เอาฉบับนี้"

๓. พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์

๔. นางสุภาพ (ตาละลักษมณ์) สันตะกุล

๕. เด็กหญิงเพ็ญ ตาละลักษมณ์

นอกจากนั้นยังมีพี่น้องร่วมบิดา แต่ต่างมารดากัน คือ

๑. น.ส. เจริญศรี ตาละลักษมณ์

๒. น.ส. เฉลิมวงศ์ ตาละลักษมณ์

๓. นางเพียงพิจ รายะเลข

๔. นายอาจ ตาละลักษมณ์

๕. นางสิทธิธนรักษ์ (เภตรา พืชผล)

๖. นางพยุงเวชศาสตร์ (เพทาย พยุงเวช)

๗. ร.ต. เขมี ตาละลักษมณ์

๘. นางสำเภา สุวรรณมาลิก

๙. พ.ต.อ. บุณณะ ตาละลักษมณ์

๑๐. ร.ท. ณ เณร ตาละลักษมณ์

ซึ่งขณะนี้ ยังมีชีวิตเหลืออยู่คนเดียว คือ นางสำเภา สุวรรณมาลิก

๑. การศึกษา

เมื่อเยาว์ได้ศึกษากับมารดาที่บ้าน จนอ่านออกเขียนได้แล้วจึงเข้าเรียนโรงเรียนราษฎร์ ใกล้ๆ บ้าน มีครูผู้ชายชื่อ พิณ ครูผู้หญิงชื่อ คำ เป็นผู้สอน

ก. เมื่อเป็นนักเรียนสามัญ

โรงเรียนวัดชนะสงคราม

พ.ศ. ๒๔๕๖ เรียนชั้นประถม ๑ สอบกลางปีได้เลื่อนขึ้นชั้นประถม ๒

พ.ศ. ๒๔๕๗ เรียนชั้นประถม ๓

โรงเรียนมัธยมวัดบวรนิเวศ

พ.ศ. ๒๔๕๘ เรียนชั้นมัธยม ๑ ก.

พ.ศ. ๒๔๖๐ เรียนชั้นมัธยม ๒ ค.

พ.ศ. ๒๔๖๑ เรียนชั้นมัธยม ๓ ค.

พ.ศ. ๒๔๖๒ เรียนชั้นมัธยม ๔

เมื่อสอบไล่ชั้นมัธยม ๔ ได้ บิดาได้พาไปถวายตัวเป็นมหาดเล็กจอมพล สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ ซึ่งพระองค์ท่านได้ทรงฝากเป็นนักเรียนนายร้อย เมื่อต้นปี ๒๔๖๓

ข. เมื่อเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก

พ.ศ. ๒๔๖๓ สอบคัดเลือกเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยในโรงเรียนนายร้อยชั้นประถมได้ เรียนชั้นประถม ๒ ตอน ๒ สอบภาคที่ ๑ ได้ที่สูง เลื่อนไปเรียนชั้นประถม ๒ ตอนตัวอย่าง (*เทียบเท่าชั้นประถม ๓*) สอบไล่ได้ที่ ๒ แต่ได้ที่ ๑ ภาษาไทย จึงได้รางวัลของเป็นราคาเงิน ๑๖ บาท (*เลือกเอานาฬิกาข้อมือเรือนเงิน หน้าปั๋ทม์ขาว ตัวเลขมีพรายน้ำกับนาฬิกาพกเรือนเหล็กรมดำ หน้าปั๋ทม์ดำ ตัวเลขมีพรายน้ำ ราคา ๑๗.๕๐ บาท*)

๑๐ มิถุนายน ๒๔๖๓ ลงบัญชีเป็นนักเรียนนายร้อย ได้เลขประจำตัว ๓๔๓๙

พ.ศ. ๒๔๖๔ เรียนชั้นประถม ๔ ตอน ๒ สอบภาค ๑ ภาค ๒ และภาค ๓ ได้ที่ ๑ รวมทั้ง ๓ ภาค และสอบไล่ได้ที่ ๑ ได้รางวัลของเป็นราคาเงิน ๕๐ บาท (*เลือกเอาซองบุหรี่เงิน ด้านหน้าเป็นกระเบื้องเคลือบ มีรูปศีรษะสุนัข ราคา ๖๕ บาท*)

๔ ตุลาคม ๒๔๖๔ เป็นทำการนายสิบตรี ในกรมยุทธศึกษาทหารบก

พ.ศ. ๒๔๖๕ เรียนชั้นประถม ๕ ตอน ๑ สอบภาค ๑ และภาค ๒ ได้ที่ ๑ ทั้ง ๒ ภาค แต่ภาค ๓ ได้ที่ ๒ และสอบไล่ได้ที่ ๑ ได้รางวัลของเป็นราคาเงิน ๖๐ บาท (*เลือกเอานาฬิกาข้อมือเรือนทอง หน้าปัทม์ดำ ตัวเลขมีพรายน้ำ ราคา ๕๖ บาท*)

๑๕ กันยายน ๒๔๖๕ เป็นทำการนายสิบโท ในกรมยุทธศึกษาทหารบก

พ.ศ. ๒๔๖๖ เรียนชั้นประถม ๖ ตอน ๑ สอบภาค ๑ ภาค ๒ และภาค ๓ ได้ที่ ๑ ทั้ง ๓ ภาค แต่สอบไล่ได้ที่ ๔

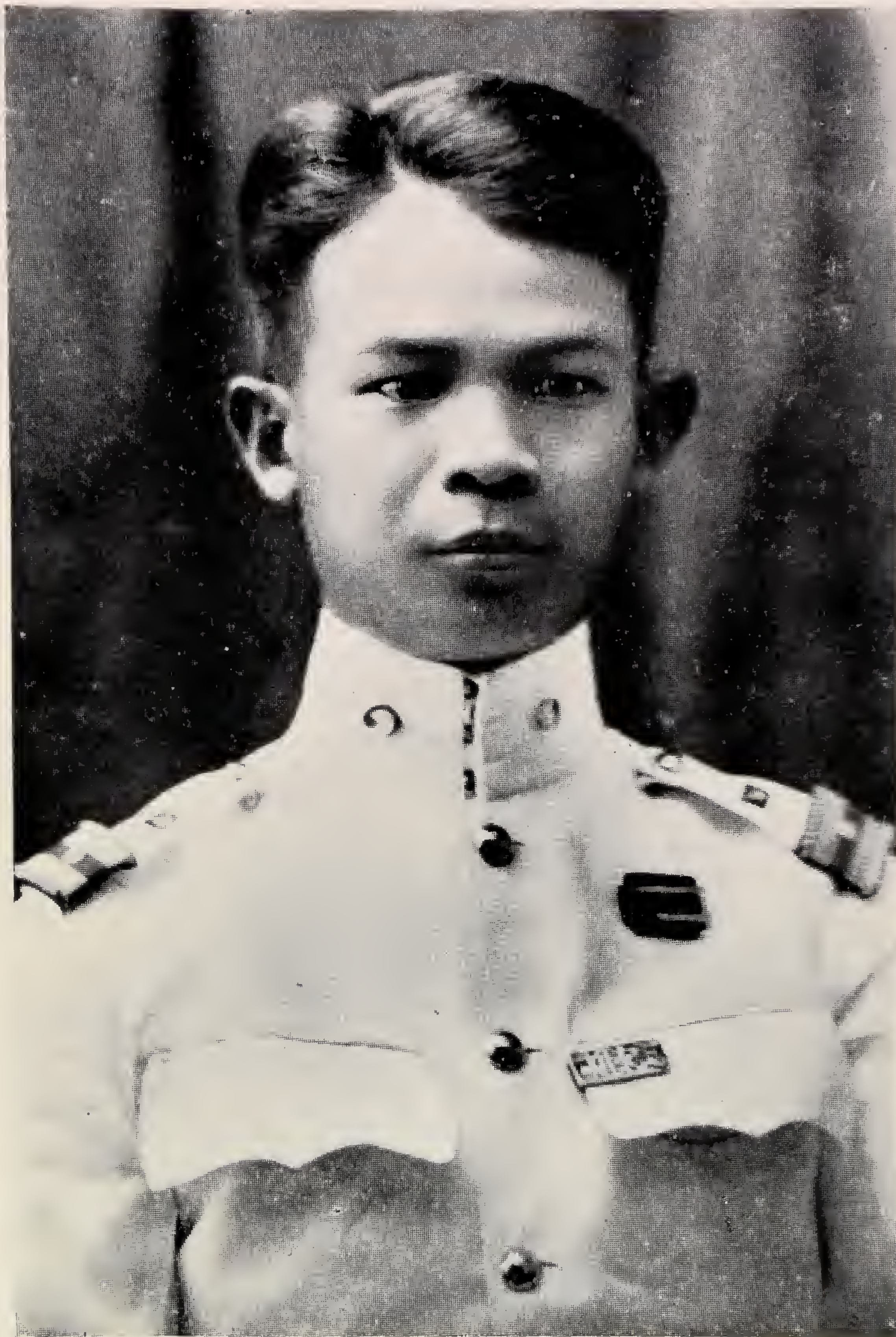
๖ พฤศจิกายน ๒๔๖๖ ขึ้นทะเบียนทหารกองประจำการ เครื่องหมาย ๒๔๖๖/ทบ. ๑ ก. ๒๓๘ เพราะเมื่อเข้ารับราชการวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๖ นั้น ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียน ถือปืนหมายเลข ๙๙๑ ดาบปลายปืนหมายเลข ๖๐๕

๑ เมษายน ๒๔๖๗ เป็นนายสิบโท ในกรมยุทธศึกษาทหารบก (*ใบประทวนของเสนาธิการทหารบก*)

นักเรียนนายร้อย

๒๔๖๓–๒๔๖๘

นายร้อยตรี

๒๔๖๙

พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้ย้ายไปอยู่โรงเรียนนายร้อยชั้นมัธยม ข้างพระราชอุทยานสราญรมย์ (*ปัจจุบันนี้เป็น กรมแผนที่ทหาร*) เปลี่ยนถือปืนหมายเลข ๗๐๓ เรียนชั้นมัธยม ๑ ตอน ๑ สอบภาค ๑ และภาค ๒ ได้ที่ ๑ ทั้ง ๒ ภาค (*ภาค ๓ ไม่มีสอบ*) และสอบไล่ได้ที่ ๑ ได้รางวัลของเป็นราคาเงิน ๘๐ บาท (*เลือกเอาหีบบุหรี่เงินลายดุนรูปกนกไทย ราคา ๘๕ บาท*)

๑๖ ตุลาคม ๒๔๖๗ ได้รับประกาศนียบัตรชั้นประถม ๖ และได้รับรางวัลของในการสอบไล่ได้ที่ ๑ เมื่ออยู่ชั้นประถม ๒ ตอนตัวอย่าง ชั้นประถม ๔ และชั้นประถม ๕ มีนาฬิกาข้อมือเรือนเงิน, ซองบุหรี่เงิน, นาฬิกาข้อมือเรือนทอง จากเสนาบดีกระทรวงกลาโหม

๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๗ ไปประจำกรมทหารบก ราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ กองพันที่ ๒ กองร้อยที่ ๖ หมวด ๑ หมู่ ๑ ในตำแหน่ง ผู้บังคับหมู่ (*กองพันนี้ตั้งอยู่ริมคลองเม่งเส็ง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งกองบัญชาการกองพลที่ ๑ และมณฑลทหารบกที่ ๑*) และไปทำการประลองยุทธใหญ่พร้อมกับกรม ฯ นี้ กลับถึงโรงเรียน ฯ เมื่อ ๑๘ มีนาคม ๒๔๖๗

พ.ศ. ๒๔๖๘ ยุบโรงเรียนนายร้อยชั้นมัธยมรวมกับโรงเรียนนายร้อยชั้นประถม เรียกชื่อว่า โรงเรียนนายร้อยทหารบก มีชั้น ๑ ถึงชั้น ๖ ฉะนั้น พ.ศ. ๒๔๖๘ จึงเรียนชั้น ๖ ตอน ๒ สอบภาค ๑ และภาค ๒ ได้ที่ ๑ ทั้ง ๒ ภาค แต่ภาคที่ ๓ ได้ที่ ๒ และสอบไล่ได้ที่ ๒

๑๕ ตุลาคม ๒๔๖๘ ได้รับรางวัลของในการสอบไล่ได้ที่ ๑ เมื่ออยู่ชั้นมัธยม ๑ คือ หีบบุหรี่เงินลายดุนรูปกนกไทย จากเสนาธิการทหารบก

๑๗ มีนาคม ๒๔๖๘ เลือกเหล่าได้กรมทหารบกราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์

ค. เมื่อเป็นนายทหารสัญญาบัตร

๑๔ พฤษภาคม ๒๔๗๗ ได้สมัครสอบคัดเลือกเพื่อเข้าศึกษาในโรงเรียนเสนาธิการทหารบก และสอบได้ที่ ๘ ในจำนวนนายทหาร ๓๒ นาย

๖ มิถุนายน ๒๔๗๗ เป็นนายทหารฝึกหัดราชการโรงเรียนเสนาธิการทหารบก

การศึกษา ใช้เวลา ๒ ปี เมื่อเสร็จการศึกษาปีที่ ๒ สอบได้ที่ ๔ ในจำนวนนายทหาร ๑๖ นาย ซึ่งสอบได้เพียง ๙ นาย ได้รับประกาศนียบัตรและเข็มเสนาธิปัตย์

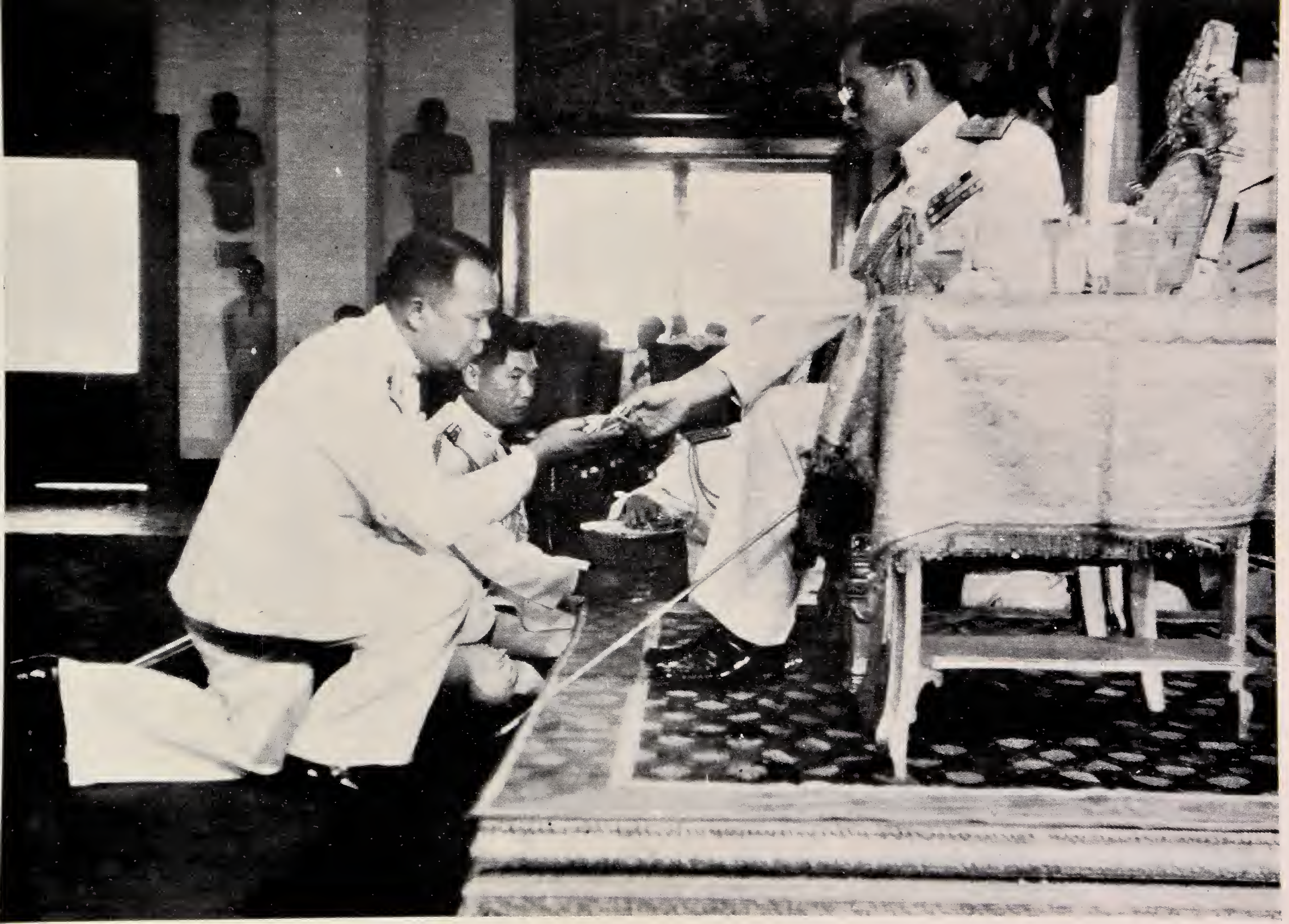
๑๔ กรกฎาคม ๒๔๙๘ ได้เข้าศึกษาในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ซึ่งเป็นวิทยาลัยทหารที่สูงสุดของประเทศไทย และสำเร็จการศึกษาเมื่อ ๓๐ เมษายน ๒๔๙๙ ได้รับพระราชทานปริญญาบัตรและเข็มรัฐาภิรักษ์ เมื่อ ๘ มิถุนายน ๒๔๙๙

นักศึกษาของวิทยาลัยนี้ต้องเป็นนายทหารเรือนายตำรวจตั้งแต่ชั้นพลจัตวาขึ้นไป หรือเป็นข้าราชการพลเรือนชั้นพิเศษขึ้นไป เช่น ปลัดกระทรวง รองปลัดกระทวง หรืออธิบดี เป็นต้น และต้องเป็นผู้ที่คณะรัฐมนตรีอนุมัติให้เข้าศึกษาด้วย

๒. การรับราชการ

ก. เข้าประจำกรม

๑ พฤษภาคม ๒๔๖๙ เป็นนักเรียนทำการนายร้อย ได้กระบี่หมายเลข ๒๘๓๗ และปี ๒๔๙๗ เมื่อเป็นพลจัตวา ได้รับกระบี่อีกอันหนึ่ง หมายเลข ๑๐๖๘ ซึ่งจ่ายให้เฉพาะผู้ที่เป็นนายพล

รับพระราชทานปริญญาบัตรและเข็มรัฐาภิรักษ์

๘ มิถุนายน ๒๔๙๙

๓ พฤษภาคม ๒๔๖๙	รายงานผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อย (*พันโท พระสิทธิเรืองเดชพล*) และเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก (*พลตรี พระยารามรณรงค์*)
๔ พฤษภาคม ๒๔๖๙	รายงานเสนาธิการทหารบก (*จอมพล สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต*) และเสนาบดีกระทรวงกลาโหม (*พลเอก เจ้าพระยาบดินทร์เดชานุชิต*)
๕ พฤษภาคม ๒๔๖๙	รายงานแม่ทัพที่ ๑ (*พลโท พระองค์เจ้า ทศศิริวงษ์*) และผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ รักษาพระองค์ (*พลตรี พระยาพิชัยรณรงค์สงคราม*)
๖ พฤษภาคม ๒๔๖๙	รายงานผู้บังคับการทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ (*พันโท พระไกรภพรณฤทธิ์*) ผู้บังคับกองพันที่ ๑ (*พันตรี หลวงฤทธิเรืองรณ*) ผู้บังคับกองร้อยที่ ๑ (*ร้อยเอก คง คุปตัษเฐียร*)

ข. ตำแหน่งปกติ

๑ พฤษภาคม ๒๔๖๙	ประจำกรมทหารบกราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์
๑ เมษายน ๒๔๗๑	ประจำกองพันที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๒ รักษาพระองค์ (กรมทหารบกราบที่ ๑๑ เดิม)
๑ เมษายน ๒๔๗๔	ประจำกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก
๑ เมษายน ๒๔๗๖	ประจำกองร้อยนักเรียนนายร้อย
๑๖ ธันวาคม ๒๔๗๖	ประจำโรงเรียนนายร้อยทหารบก

๖ มิถุนายน	๒๔๗๗	นายทหารฝึกหัดราชการโรงเรียนเสนาธิการทหารบก
๑ เมษายน	๒๔๗๙	ประจำกรมยุทธการทหารบก
๗ เมษายน	๒๔๘๐	ครูแผนกที่ ๒ กรมยุทธศึกษาทหารบก
๕ มิถุนายน	๒๔๘๖	ประจำกองบังคับการกรมเสนาธิการทหารบก
๑ เมษายน	๒๔๘๘	ประจำกรมเสนาธิการทหารบกฝ่ายยุทธการ
๗ พฤศจิกายน	๒๔๘๘	ประจำโรงเรียนเสนาธิการทหารบก
๑ มกราคม	๒๔๘๙	อาจารย์ผู้ช่วยโรงเรียนเสนาธิการทหารบก
๑๓ มีนาคม	๒๔๙๑	อาจารย์โรงเรียนเสนาธิการทหารบก
๑๒ พฤษภาคม	๒๔๙๑	เสนาธิการกรมพลาธิการทหารบก
๑๓ กันยายน	๒๔๙๓	รักษาราชการผู้อำนวยการโรงเรียนพลาธิการทหารบก อีกตำแหน่งหนึ่ง
๒๒ ธันวาคม	๒๔๙๕	หัวหน้าแผนกยุทธการกรมเสนาธิการกลาโหม
๑๐ พฤษภาคม	๒๔๙๗	หัวหน้ากองยุทธการกรมเสนาธิการกลาโหม
๑ มกราคม	๒๔๙๘	เจ้ากรมยุทธการกลาโหม กรมเสนาธิการกลาโหม
๑๓ ธันวาคม	๒๕๐๐	รองผู้บัญชาการโรงเรียนเสนาธิการผสม กรมเสนาธิการกลาโหม
๑๑ สิงหาคม	๒๕๐๑	รักษาราชการผู้ช่วยผู้บัญชาการโรงเรียนฝ่ายการศึกษา โรงเรียนเสนาธิการผสม กรมเสนาธิการกลาโหม อีกตำแหน่งหนึ่ง

๑ มกราคม ๒๕๐๔ เจ้ากรมกำลังพลทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด
๑ ตุลาคม ๒๕๐๗ สำรองราชการ กองบัญชาการทหารสูงสุด
๑ ตุลาคม ๒๕๐๙ ออกจากประจำการ เป็นนายทหารนอกราชการ สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม

ค. เงินเดือนและบำนาญ

๑ พฤษภาคม ๒๔๖๙ ออกรับราชการเป็นนักเรียนทำการนายร้อย ได้รับเงินเดือน (*อัตรานายร้อยตรี ชั้น ๓*) เดือนละ ๘๐ บาท
๑ ตุลาคม ๒๕๐๘ ก่อนออกจากประจำการ เป็น พลโท ได้รับเงินเดือน (*อัตราพลโท อันดับ ๒*) เดือนละ ๘,๓๐๐ บาท กับเงินเพิ่มพิเศษสำหรับการสู้รบ เดือนละ ๗๕๐ บาท
๑ ตุลาคม ๒๕๐๙ ออกจากประจำการเป็นนายทหารนอกราชการ ได้รับบำนาญเดือนละ ๙,๐๕๐ บาท รวมกับเงินเพิ่มพิเศษสำหรับการสู้รบด้วย

ง. ตำแหน่งสนาม

กรณีฉุกเฉินคราวสงครามมหาเอเชียบูรพา

๒ ธันวาคม ๒๔๘๔ เป็นหัวหน้าแผนก รับ – ส่ง ประจำกองบัญชาการกองทัพบกสนาม (*วังสวนกุหลาบ*)

๑๒ ตุลาคม ๒๔๘๖ เป็นฝ่ายเสนาธิการกองทัพที่ ๒ (*กระทรวงกลาโหม*)

๑๒ มกราคม ๒๔๘๘ เป็นรองเสนาธิการกองพลที่ ๗ (*ลพบุรี*)

๗ พฤศจิกายน ๒๔๘๘ พ้นจากรองเสนาธิการกองพลที่ ๗

จ. ตำแหน่งพิเศษ

๑ เมษายน ๒๔๗๙ ขึ้นบัญชีเป็นนายทหารฝ่ายเสนาธิการ

๑๗ ตุลาคม ๒๔๙๖ เป็นราชองครักษ์เวร ฯ

๑๒ มีนาคม ๒๔๙๗ เป็นกรรมการกลาง กองอาสารักษาดินแดน (*คำสั่งกระทรวงมหาดไทย ที่ ๒๖๘/๒๔๙๗ ลง ๑๒ มี.ค. ๙๗*)

๗ เมษายน ๒๓๙๗ เป็นกรรมการป้องกันภัยทางอากาศแห่งราชอาณาจักร (*คำสั่งกระทรวงมหาดไทย ที่ ๓๗๙/๒๔๙๗ ลง ๗ เม.ย. ๙๗*)

๑๗ ตุลาคม ๒๕๐๕ เป็นราชองครักษ์พิเศษ

ฉ. ราชการพิเศษ

๒๓ ธันวาคม ๒๔๙๖– ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๗ ไปสังเกตการณ์กรณีสงครามเกาหลี และเยี่ยมหน่วยทหารไทยที่ประเทศญี่ปุ่นและเกาหลี

๓–๒๐ มีนาคม ๒๕๐๐ ไปประชุมในคณะที่ปรึกษาการทหารสนธิสัญญาการป้องกันร่วมกันแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (สปอ.) ครั้งที่ ๖ ณ เมืองแคนเบอรา ประเทศออสเตรเลีย

๒๖ สิงหาคม ๒๕๐๒– ๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๒	ไปดูกิจการทหาร ณ ประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรป, สหรัฐ ฯ และเอเชีย

๓. ยศทหาร

๘ ธันวาคม ๒๔๖๙	นายร้อยตรี
๑๔ พฤษภาคม ๒๔๗๒	นายร้อยโท
๑ เมษายน ๒๔๗๗	นายร้อยเอก
๑ เมษายน ๒๔๘๓	นายพันตรี
๑๕ กันยายน ๒๔๘๖	พันโท
๑ มกราคม ๒๔๙๑	พันเอก
๑ มกราคม ๒๔๙๖	พลจัตวา
๑ มกราคม ๒๔๙๙	พลตรี
๑ มกราคม ๒๕๐๔	พลโท

๔. ยศฐานันดรฝ่ายพลเรือน

๒๐ มิถุนายน ๒๔๙๘	นายกองเอก (กองอาสารักษาดินแดน)

๕. เครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญ

๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๘	เหรียญบรมราชาภิเษก (เงิน)
๒๑ กันยายน ๒๔๗๗	เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ
๒๐ กันยายน ๒๔๘๒	จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย
๒๐ กันยายน ๒๔๘๓	จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก
๑๙ กันยายน ๒๔๘๔	เหรียญจักรมาลา
๑๙ กันยายน ๒๔๘๔	ตริตาภรณ์มงกุฎไทย

๓๐ กรกฎาคม ๒๔๘๖	เหรียญชัยสมรภูมิ
๔ ธันวาคม ๒๔๙๑	ตริตาภรณ์ช้างเผือก
๕ พฤษภาคม ๒๔๙๓	เหรียญบรมราชาภิเษก (เงิน)
๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๖	ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย
๗ มีนาคม ๒๔๙๘	เหรียญรัตนาภรณ์ ร. ๙ (ชั้น ๓)
๙ สิงหาคม ๒๔๙๘	เหรียญราชการชายแดน
๕ ธันวาคม ๒๔๙๙	ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก
๕ ธันวาคม ๒๕๐๓	ประถมาภรณ์มงกุฎไทย
๕ ธันวาคม ๒๕๐๕	ประถมาภรณ์ช้างเผือก
๕ พฤษภาคม ๒๕๐๘	ตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ
๕ ธันวาคม ๒๕๐๘	มหาวชิรมงกุฎ

๖. อิสริยาภรณ์ต่างประเทศ

๑๘ เมษายน ๒๕๐๓	เครื่องอิสริยาภรณ์ ยุนฮุย ชั้น ๓ (พิเศษ) แห่งสาธารณรัฐจีน

๗. รางวัล

ก. เมื่อเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก

พ.ศ. ๒๔๖๔ เป็นหัวหน้าตอนชั้นประถม ๔ ตอน ๒ ได้ ๑๐ เดือน ได้รับรางวัลเงินประจำเดือน ๆ ละ ๘ บาท เป็นจำนวน ๘๐ บาท กับได้รับรางวัลของในการสอบไล่ได้ที่ ๑ ภาษาไทยในชั้นประถม ๒ ตอนตัวอย่าง (เทียบเท่าประถม ๓) เป็นราคา ๑๖ บาท

๓๑ ตุลาคม ๒๔๖๔ ได้รับรางวัลผ้าเช็ดหน้า ๑ ผืน จาก ร้อยเอก ขุนบรรณวิทย์ ฯ (*ครูประจำตอน*) ในการสอบภาคที่ ๑–๒ ชั้นประถม ๔ ตอน ๒ ได้ที่ ๑ ทั้ง ๒ ภาค

๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๔ ได้รับรางวัลหนังสือเรื่องความรู้รอบตัวเรื่องวิทยาศาสตร์เบื้องต้น จาก ร้อยเอก ขุนบรรณวิทย์ ฯ (*ครูประจำตอน*) ในการสอบภาคชั้นประถม ๔ ตอน ๒ ได้ที่ ๑ ทั้ง ๓ ภาค

พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นหัวหน้าตอนชั้นประถม ๕ ตอน ๑ ได้ ๘ เดือน ได้รับรางวัลเงินประจำเดือน ๆ ละ ๘ บาท เป็นจำนวน ๖๔ บาท กับได้รับรางวัลของในการสอบไล่ได้ที่ ๑ ชั้นประถม ๔ เป็นราคา ๕๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นหัวหน้าตอนชั้นประถม ๖ ตอน ๑ ได้ ๑๑ เดือน ได้รับรางวัลเงินประจำเดือนเป็นจำนวนเงิน ๘๘ บาท กับได้รับรางวัลของในการสอบไล่ได้ที่ ๑ ชั้นประถม ๕ เป็นราคา ๖๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นหัวหน้าตอนชั้นมัธยม ๑ ตอน ๑ ได้ ๑๑ เดือน ได้รับรางวัลเงินประจำเดือน ๆ ละ ๘ บาท เป็นจำนวนเงิน ๘๘ บาท

การเป็นหัวหน้าตอนนี้ตามระเบียบของโรงเรียนนายร้อย ฯ ครั้งนั้นต้องเป็นผู้ที่สอบไล่หรือสอบภาคได้ที่ ๑

พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้รับรางวัลของในการสอบได้ที่ ๑ ชั้นมัธยม ๑ เป็นราคา ๘๐ บาท

๑๘ มกราคม ๒๔๖๘ ได้รับรางวัลรูปถ่ายของ ร้อยโท เข็ม โลจายะ (*ผู้บังคับหมวด*) ในการสอบภาคที่ ๑–๒ ชั้น ๖ ตอน ๒ ได้ที่ ๑ ทั้ง ๒ ภาค

ข. เมื่อเป็นนายทหาร

๑๗ ตุลาคม ๒๔๗๒ เวลา ๑๙๓๐ เสนาบดีกระทรวงกลาโหม (*พล.อ. พระองค์เจ้าบวรเดช*) เชิญไปกินเลี้ยงที่ห้อยเทียนเหลา (*หยาดฟ้าภัตตาคาร*) ในการที่เป็นผู้รับผิดชอบทหารใหม่แสดงการหัด, สอน, ปกครอง ได้ที่ ๑ ในกองพัน

๘. ครอบครัว

ปี ๒๔๗๕ ได้สมรสกับ นางสาว บุญเรือน ไตลังคะ เกิดบุตรและธิดา ๔ คน คือ

๑. นาง ปิยรัชต์ บุญญานุรักษ์ ภรรยา นาวาอากาศโท นิมล บุญญานุรักษ์
๒. นาย ปุรณิทธิ์ ตาละลักษมณ์
๓. นางสาว ปริยกา ตาละลักษมณ์
๔. นางสาว ปราณี ตาละลักษมณ์

ราชการสนาม

๑. เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง (*๒๔ มิ.ย. ๗๕*)

เวลา ๐๖๐๐ เศษ ได้รับหน้าที่ให้นำนักเรียนนายร้อย กองร้อยที่ ๑ จำนวน ๔๐ นาย กับปืนกลเบา ๑ กระบอก ไปยึดกระทรวงพระคลังมหาสมบัติไว้ ให้อยู่ในความอารักขาของรัฐบาลใหม่พร้อมกับ ร.ท. เสนอ วงศาโรจน์ (*ครู*) ขณะนั้นได้มีทหารรักษาวังฯ ๒ กองพัน เข้าแถวเตรียมพร้อมอยู่ที่สนามหญ้า หน้ากระทรวงพระคลังฯ พร้อมที่จะปฏิบัติการได้ทันทีเมื่อได้รับคำสั่งจากเสนาบดีกระทรวงวัง (*เจ้าพระยาวรพงศ์ฯ*) แต่เคราะห์ดีที่เผอิญไม่

มีเหตุการณ์ร้ายแรงอย่างใดเกิดขึ้น ต่อจากนั้น ๗ วันเต็ม ๆ ได้ทำหน้าที่รักษาการณ์สถานที่สำคัญ ๆ หลายแห่ง และบุคคลสำคัญ ๆ หลายท่าน อาทิเช่น สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต หม่อมเจ้าอลงกฎ(๑) พระองค์เจ้าจุมพฏพงศ์บริพัตร(๒) ฯลฯ ทุกวัน ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม

๒. **คราวเกิดกบฏ** (*พระองค์เจ้าบวรเดช*)

๑๑ ต.ค. ๗๖ เป็นต้นมา ได้ทำการรักษาการณ์ที่สะพานผ่านฟ้า พร้อมกับกำลังของนักเรียนนายร้อยควบคุมพวกที่ต้องหาว่ากบฏจากเมืองเพชรบุรี มี พ.ท. หลวงสรสิทธิยานุการ ฯลฯ เป็นต้น ได้ทำการในหน้าที่ดังกล่าวนี้อยู่ประมาณ ๑ เดือน

๓. **คราวพิพาทกับอินโดจีนฝรั่งเศส** (*เริ่ม ๓ ธ.ค. ๘๓ จบ ๑๔ มี.ค. ๘๔*)

จนถึงต้องใช้กำลังทำการต่อสู้กันนั้น ๔ ธ.ค. ๘๓ ได้รับคำสั่งจากกองทัพสนามให้เป็นเสนาธิการกองพลธนบุรีอีกตำแหน่งหนึ่ง และได้เตรียมการในหน้าที่นี้อยู่ตลอดมา แต่พอกองพลธนบุรีเคลื่อนที่ออกไปทำการ กลับไม่ได้ไป (*เข้าใจว่าเป็นเพราะนามสกุล ตาละลักษมณ์ ซึ่งเป็นนามสกุลเดียวกับ ร.ท. ณ เณร ตาละลักษมณ์ น้องชาย ซึ่งขณะนั้นเป็นที่สงสัยในทางการเมืองอยู่*) เสนาธิการกองพลธนบุรีจึงกลายเป็น พ.ต. แสวง ทัพภะสุต ไป ดังนั้น จึงยังคงต้องทำการสอนนักเรียนนายร้อยอยู่ต่อไป

๑๔ มี.ค. ๘๔ ได้รับคำสั่งจากกองทัพสนามให้กลับเข้ารับราชการตามตำแหน่งเดิมแต่ตำแหน่งเดียว (*ครูแผนกที่ ๒ กรมยุทธศึกษาทหารบก*)

---

(๑) ต่อมา เป็น พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมศักดิ์

(๒) ต่อมา เป็น พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิ์พินิต

๔. คราวสงครามเอเชียบูรพา (*เริ่ม ๑๐ ธ.ค. ๘๔ จบ ๑๖ ส.ค. ๘๙*)

– คำสั่งกองทัพสนาม ลง ๒ ธ.ค. ๘๔ ให้เป็นหัวหน้าแผนกรับส่งกองทัพบกสนาม

– ๑๑ ธ.ค. ๘๔ เวลา ๑๔.๐๐ ไปรับหน้าที่ หน. ผรส. ที่ ทบ. สนาม (*วังสวนกุหลาบ*) และปฏิบัติหน้าที่นี้ตลอดมา

– ๒๑ มิ.ย. – ๘ ก.ค. ๘๕ ได้ไปตรวจการส่งกำลังหน่วยต่าง ๆ ของกองทัพพายัพทางภาคเหนือ โดยมี พ.อ. พระวิสารดุลยกิจ หัวหน้าแผนกที่ ๔ เป็นหัวหน้าคณะ รายการเดินทางมีดังนี้.–

๒๑ มิ.ย. ๑๘๐๐	ออกจาก	กรุงเทพฯ (*รถไฟด่วน*)	
๒๒ มิ.ย. ๑๑๒๐	ถึง	ลำปาง	(*พักพลับพลารับรองฯ*)
๒๔ มิ.ย. ๐๘๐๐	ออกจาก	ลำปาง	(*รถไฟพิเศษ*)
๑๑๒๐	ถึง	เชียงใหม่ (*พักคุ้มเจ้าราช ฯ*)	
		เปิดโรงพยาบาลเสรีเริงฤทธิ์	
๒๐๐๐		ฉลองวันชาติ	
๒๕ มิ.ย. ๑๕๓๐	ไป	ลำพูน	(*รถยนต์*)
๑๗๐๐	กลับ	เชียงใหม่	
๒๖ มิ.ย. ๐๘๐๐	ออกจาก	เชียงใหม่ (*รถไฟพิเศษ*)	
๑๑๑๐	ถึง	ลำปาง	(*พักพลับพลารับรองฯ*)
๑๙๐๐	ฉลอง ยศ พล. ท. (หลวงเสรีเริงฤทธิ์ แม่ทัพพายัพ)		
๒๘ มิ.ย. ๐๙๐๐	ออกจาก	ลำปาง	(*รถยนต์*)
๑๖๓๐	ถึง	เชียงราย (*พักบ้านกงซุล*)	

ลำปาง–เชียงราย ๒๓๕ กม.

๒๙ มิ.ย.	๐๙๐๐	ออกจาก	เชียงราย	
	๑๑๓๐	ถึง	บ้านฮ่องลึก	
	๑๓๐๐	กลับ	เชียงราย	
๓๐ มิ.ย.	๐๙๐๐	ออกจาก	เชียงราย	
	๑๑๐๐	ถึง	พะเยา	
	๑๔๓๐	ออกจาก	พะเยา	
	๑๗๓๐	ถึง	เชียงราย	*(พักโรงแรม)*
๒ ก.ค.	๐๙๐๐	ออกจาก	เชียงราย	
	๑๐๓๐	ถึง	เชียงแสน	

เชียงราย–เชียงแสน ๖๐ กม.

๓ ก.ค.	๐๗๓๐	ออกจาก	เชียงแสน	*(เรือตามลำน้ำโขง)*
	๑๖๔๐	ถึง	บ. ตั้งอ้อ	*(รัฐเชียงตุง)*
	๑๗๓๐	ออกจาก	บ. ตั้งอ้อ	
	๒๐๐๐	ถึง	เชียงแสน	
๔ ก.ค.	๐๘๔๕	ออกจาก	เชียงแสน	
	๑๕๕๐	ถึง	พะเยา	*(พักโรงแรม)*
๕ ก.ค.	๐๘๐๐	ออกจาก	พะเยา	
	๑๑๑๕	ถึง	ลำปาง	*(พักพลับพลารับรองฯ)*
๗ ก.ค.	๑๓๓๐	ออกจาก	ลำปาง	*(รถไฟด่วน)*
๘ ก.ค.	๐๘๐๐	ถึง	กรุงเทพฯ	

- ม.ค. ๘๖ ต้องไปสอนวิชาการจัด ปกครองกองทัพ ให้กับนักเรียนนายร้อยชั้น ๑ นักเรียนเทคนิคชั้น ๑–๒–๓ แต่คงยังทำหน้าที่ หน. ผรส. อยู่ตามเดิมด้วย
- ๖ ก.พ. ๘๖ บก. ทบ. สนามส่วนที่ ๑ ได้ย้ายไปตั้งที่ ลำปาง
- ๑ เม.ย. ๘๖ ได้ไปปฏิบัติหน้าที่ หน. ผรส ณ ที่ บก. ทบ. สนามส่วนที่ ๑ (*ลำปาง*)
- ๒๘ ก.ย. ๘๖ ได้ผ่าตัดบริเวณท้องน้อยด้านขวา (แผลเก่า) เพื่อเอาไขมันออกที่โรงพยาบาลวิชิตสงคราม แต่ ๑๐๐๐–๐๑๓๐ น.
- คำสั่ง พ ๘๑/๑ ลง ๖ ก.ย. ๘๖ ให้เป็นฝ่ายเสนาธิการกองทัพที่ ๒
- ๑๔ ต.ค. ๘๖ ไปรับหน้าที่ ฝสธ. ท. ๒ ณ ที่กองบัญชาการกองทัพที่ ๒ (*กระทรวงกลาโหม*)
- ๒๔–๒๘ พ.ย. ๘๖ ไปตรวจภูมิประเทศกับเสนาธิการกองทัพที่ ๒ (พล.ท. หลวงชาตินักรบ) เพื่อวางแผนฯ
- ๑๐ ธ.ค. ๘๖ ท. ๒ ย้ายไปตั้งที่ ลพบุรี ได้ปฏิบัติหน้าที่ฝ่ายเสนาธิการประจำแผนกที่ ๓ ณ ที่ตั้ง บก. ท. ๒ ที่โรงเรียนสวลี (ลพบุรี) โดยมี พ.ท. อุดม พุทธิเกษตริน เป็น หน. สธ. ๓
- ๒๒–๒๗ ม.ค. ๘๗ ไปราชการกับแม่ทัพกองทัพที่ ๒ (พล.ท. พระประจน บัจจุนึก) ที่จังหวัดเพชรบูรณ์
- ๒๔ มี.ค.–เม.ย. ๘๗ ไปตรวจทหาร ที่บางปะอิน
- ๑ เม.ย.–๔ เม.ย. ๘๗ ไปตรวจทหารที่ อยุธยา
- ไปตรวจเยี่ยมทหารกับ เสธ. ท. ๒ ที่แก่งคอย

– ๒๒ พ.ค. ๘๗ ไปตรวจการฝึกของ พล. ๗ กับ มท. ท. ๒ ที่บัวชุม

– ๑๖ มิ.ย. ๘๗ บก. ท. ๒ ย้ายไปตั้งที่ ดงสวอง ลพบุรี

– ๒๗ ก.ค. ๘๗ บก. ท. ๒ ย้ายไปตั้งที่โคกกะเทียม ลพบุรี (สโมสรนายทหาร)

– ๒๔ ส.ค. ๘๗ เปลี่ยนแปลงแม่ทัพใหม่

– ๑ ก.ย. ๘๗ เปลี่ยนแม่ทัพกองทัพที่ ๒ เป็น พล.ท. หลวงชาตินักรบ

– ๓–๙ ธ.ค. ๘๗ ไปตรวจทหารกับ มท. ท. ๒ (ใหม่) พล.ท. หลวงชาตินักรบ ที่อยุธยา กับที่ บางปะอิน

– ไปตรวจการฝึกของ พล. ๗ กับ มท. ท. ๒ ที่ชุมบัว

– ๑๙ ธ.ค. ๘๗ ท. ๒ ย้ายไปตั้งที่สระบุรี ใน ร. พัน ๘

– คำสั่งพิเศษ ๒๕ ลง ๑๒ ม.ค. ๘๘ ให้เป็นรองเสนาธิการกองพลที่ ๗

– ๕–๘ ก.พ. ๘๘ เดินทางไปตรวจที่ตั้ง บก. พล. ๗ ที่นครสวรรค์

– ๙–๑๑ ก.พ. ๘๘ พักที่ลพบุรี เพื่อรอกลับบัวชุม

– ๑๑ ก.พ. ๘๘ เดินทางไปรับหน้าที่ รอง เสธ. พล ๗ ที่กองบัญชาการกองพลที่ ๗ ที่บัวชุม โดยมี พ.อ. ครวญ สุทานินทร์ เป็น เสธ. พล. ๗ และอยู่ที่บัวชุมจนถึง ๒๐ ก.พ. ๘๘

– ๒๐–๒๔ ก.พ. ๘๘ คอยที่ลพบุรีเพื่อขึ้นรถไฟไปนครสวรรค์

– ๒๕–๒๖ ก.พ. ๘๘ อำนวยการบรรทุกรถยนต์ขึ้นรถไฟที่ โคกกะเทียม

– ๒๖ ก.พ. ๘๘ กองพลที่ ๗ เดินทางไปนครสวรรค์ บก. พล ๗ ตั้งที่วัดตะเคียนเลื่อน

– เม.ย. ๘๘ บก. พล. ๗ ย้ายมาตั้งที่ อ. เมือง นครสวรรค์

– ๑๒ ต.ค. ๘๘ เดินทางมาประจำตาคลี เพื่อเป็นนายทหารติดต่อระหว่างทหารสัมพันธมิตรกับหน่วยทหารญี่ปุ่น

– ๗ พ.ย. ๘๘ พ้นตำแหน่ง รอง เสธ. พล. ๗

– ๑๔ ธ.ค. ๘๘ กลับ บก. พล. ๗ ที่นครสวรรค์

– ๕ ก.พ. ๘๙ ส่ง พล. ๗ ที่นครราชสีมา

– ๑๐ ก.พ. ๘๙ กลับกรุงเทพฯ

ญี่ปุ่น, เกาหลี ๒๔๙๗

ประชุมคณะที่ปรึกษาการทหาร สปอ. ครั้งที่ ๖
ออสเตรเลีย ๒๕๐๐

เฝ้าฯ สมเด็จพระราชชนนี ที่สวิตเซอร์แลนด์
เมื่อครั้งไปดูกิจการทหารรอบโลก ๒๕๐๒

ราชการชายแดน ๒๕๐๕

พระคุณของแม่

หัวข้อที่ผมเขียนข้างบนนั้น บางทีอาจทำให้สงสัยว่า เหตุใดผมจึงใช้คำว่า "แม่" เฉย ๆ ไม่ใช้คำว่า "มารดา" หรือคำว่า "คุณแม่" จึงใคร่ขอเรียนว่า จริงอยู่คำว่ามารดา เป็นคำสุภาพแต่เราไม่ค่อยใช้กันในการพูดหรือการเรียก ผู้มีพระคุณของเรา เข้าใจว่าเป็นภาษาเขียนหรือภาษาหนังสือมากกว่า และคำว่า คุณแม่ ก็เหมือนกัน เป็นคำยกย่องเชิดชู ผู้ที่เป็นมารดาเป็นคำปรุงแต่งโดยมาดัดแปลงเอาภายหลัง เพิ่มเติมเพื่อให้ไพเราะเพราะพริ้งเพื่อเชิดชูเกียรติและยกย่องผู้เป็นมารดา ให้เหมาะสมกับฐานะความเป็นอยู่และผู้เรียกก็ได้มาเรียกเมื่อตนเองโตมากพอ คือพอที่จะรู้ว่าอะไรดี อะไรไม่ดีแล้วจึงเป็นคำเรียกที่เกิดภายหลัง ผมเองเดิมก็เรียกมารดาว่า "แม่" มาจนโตเมื่อมีผู้ใหญ่มาดุว่าบิดาเป็นตั้งคุณพระแล้ว ยังจะมาเรียกแม่ ๆ อยู่ได้ ควรจะเรียกว่าคุณแม่ซิ ผมเป็นเด็กก็ต้องเรียกคุณแม่ ตามที่เขาบอก และก็ติดปากมาจนบัดนี้ นี่ก็เป็นข้อยืนยันให้เห็นว่า คำว่าคุณแม่ เป็นคำยกย่องเพื่อให้สมกับฐานะ เป็นคำปรุงแต่ง ไม่ได้เป็นคำเรียกมาแต่เดิมที่เกิดจากน้ำใสใจจริง

ส่วนคำว่า แม่ แม้จะเป็นคำห้วน สั้น และเป็นคำเดียวก็ตาม แต่ก็เป็นคำที่เราเรียกผู้มีพระคุณของเรามาตั้งแต่เรายังจำความไม่ได้ เราเรียกท่านมาตั้งแต่อ้อนแต่ออก เรียกคำนี้ได้ตั้งแต่สอนพูด คือหัดพูดใหม่ ๆ ก่อนคำอื่น ๆ จึงเป็นคำที่ไม่มีอะไรเคลือบแฝง เป็นคำที่ดูดดื่ม ชุ่มชื่น ซาบซึ้งและอิ่มอกอิ่มใจ ทุกครั้งเมื่อเราเปล่งเสียงเรียกคำว่า แม่ออกมา ผมจึงใช้คำนี้เป็นหัวข้อเรื่องและรู้สึกว่ากะทัดรัดดีไม่ยาวเยิ่นเย้อด้วย

การเป็นมารดาคนในสมัยที่ผมเกิดนั้น ลำบากกว่าสมัยนี้มาก เพราะหยูกยาไม่เจริญเหมือนปัจจุบัน สมัยนั้นยาฝรั่งหายาก ไม่มีแพร่หลายเหมือน

สมัยนี้ มีแต่ยาแผนโบราณ คือสมุนไพรในบ้านของเรา แพทย์ก็เช่นกัน มีแต่หมอแผนโบราณ ที่เรียกว่าหมอกลางบ้าน ไม่เคยได้เรียนรู้ในการตรวจโรค รักษาโรคต่าง ๆ อย่างแท้จริง ตามหลักวิชาการของมหาวิทยาลัยสมัยนี้แต่อย่างใด ดูเอาตามตำรับตำรายาโบราณ แล้วก็หัดรักษา นาน ๆ เข้าก็เป็นหมอไปเอง หรือเป็นลูกหมอถือร่วมยาตามพ่อไปรักษาคนไข้บ่อย ๆ นาน ๆ เข้าก็พอจะจำวิธีที่พ่อรักษาได้ หรือพ่อช่วยแนะนำให้บ้าง แล้วก็กลายเป็นหมอไป หมอตำแยก็เช่นกัน ไม่มีโรงเรียนผดุงครรภ์ที่จะเรียน อาศัยความเคยชินที่ได้เคยปฏิบัติมาแล้วอย่างจำเจ ทำการคลอด ถ้าการคลอดเกิดมีอาการผิดปกติเข้า ก็มีหวังไม่เด็กก็แม่ต้องตายไปข้างหนึ่ง ปะเหมาะเคราะห์ร้ายก็เลยตายไปทั้งแม่และเด็กก็ได้ ดังนั้น การคลอดบุตรแต่ละคราว จึงเป็นการเสี่ยงชีวิตของมารดา ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการออกรบทัพจับศึกของบิดานั่นเทียว

การเลี้ยงดูทารกให้เติบโต ก็เป็นการยากไม่น้อย เพราะหมอกับยาที่ดี ๆ หายาก สถิติของทารกที่ตาย จึงเกือบเท่ากับทารกที่เกิด เด็กคนใดรอดมาได้จนโต ก็ต้องนับว่าเป็นบุญของเด็กคนนั้นประกอบด้วยประการหนึ่ง

ผมเองเมื่อแรกเกิด คุณแม่ว่าไม่สู้จะแข็งแรงเท่าใดนัก บอบบางเหมือนจิ้งจก พอเกิดมาได้สักหน่อยประมาณขวบกว่า ๆ พี่สาวซึ่งมีอายุแก่กว่าผมสักขวบกว่า ๆ เห็นจะได้ก็ตาย คุณแม่ว่าผมเกิดมา **กินพี่** ขณะนั้นผมมีพี่สาวอยู่ ๒ คน เมื่อคนนี้ตาย ก็ยังเหลือคนหัวปีอยู่ ๑ คน ต่อมาคุณแม่มีน้องอีก ๒ คน ก็เป็นหญิงทั้งคู่ ผมเลยกลายเป็นลูกชายโทน คือเป็นผู้ชายคนเดียวของคุณแม่ ผมเป็นคนขี้โรค การเจ็บออดแอด ๆ จึงไม่ต้องพูดถึงดูออกจะเป็นประจำเอาเสียเลยทีเดียว คือ ๓ วันดี ๔ วันไข้ เพราะร่างกายไม่สู้แข็งแรงเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เมื่ออายุประมาณ ๓–๔ ขวบได้ เจ็บหนัก

ถึงกับมีอาการชักบ่อย ๆ จนแขนขวาคอก เหยียดตรงไม่ได้ เจ็บคราวนั้น หมอบอกว่า ๔ เกลียว เหลือเกลียวเดียว ได้เจ็บอยู่นานถึงเดือนเศษ คุณพ่อมาดูเวลามีอาการมาก เอานิ้วแตะ **อ้ายเจี๊ยว** เห็นว่ายังทำท่าจะสู้อยู่ ก็บอกกับคุณแม่ว่า ยังไม่เป็นอะไรมากนัก พอมีหวัง นับเป็นวิธี ๑ ในการดูอาการเด็กของผู้ใหญ่ในสมัยนั้น ในวันที่ผมมีอาการเพียบมาก คือจะไปหรือจะอยู่ก็วันนั้นแหละ หมอมาตรวจอาการแล้วส่ายหน้า บอกว่าเห็นว่าจะไม่ไหว แต่หมอขอลองยาดูสักขนานก่อน ถ้าขนานนี้สู้ไม่ได้ ก็ยอมแพ้ เมื่อหมอวางยาและกลับแล้ว ผมก็หลับไป เผอิญชาตายังไม่ถึงฆาต คือยมบาลยังไม่อยากจะได้ตัว กลัวว่าผมจะหมดเวรหมดกรรมเร็วเกินไปกระมัง จึงปล่อยผมให้อยู่สู้เวรสู้กรรมในโลกนี้ต่อไปอีก ดังนั้น เมื่อผมตื่นขึ้นอาการก็ค่อยทุเลาลงต่อมาก็หาย ไม่ยักตาย แต่แขนคงคอกอยู่ เหยียดตรง ๆ ไม่ได้ คุณแม่ต้องประคบด้วยน้ำข้าว และบีบนวดอยู่หลายเดือนกว่าจะหายเป็นปกติ ขณะเจ็บคุณแม่ได้เฝ้าดูอาการอยู่ตลอดเวลาด้วยความรักและความเป็นห่วง ต้องอดตาหลับขับตานอน เวลาผมมีอาการหนัก คุณแม่บอกว่า ทำอะไรไม่ถูก กลัวลูกจะตาย ไม่เป็นอันกินอันนอน จนร่างกายผ่ายผอมด้วยความทุกข์ใจ เจ้าพระคุณของลูก ยอมทนลำบากทุกอย่างเพื่อลูกแท้ ๆ เป็นพระคุณที่ตรึงใจอยู่มิรู้ลืมเลยนึกถึงทีไรน้ำตาไหลทีนั้น แม้แต่ขณะที่เขียนตอนนี้ก็มีน้ำตาเอ่อที่เบ้าตาแล้ว พระคุณของแม่จึงอยู่เหนือสิ่งใดในโลก สุดที่จะหาคำใดมากล่าวให้ซาบซึ้งตรึงใจสมกับพระคุณนี้ได้

คุณแม่ไม่ได้เลี้ยงเพียงผมคนเดียว แต่ต้องเลี้ยงพี่น้องอีกหลายคนที่มารดาของเขาเสีย จึงเป็นภาระหนักแก่คุณแม่มาก เพราะต้องดูแลลูก ๆ ต้องหุงข้าว ต้องไปตลาด ต้องทำกับข้าว ต้องดูแลบ้านช่อง เพราะที่บ้านไม่ได้

จ้างคนใช้ แต่จ้างแม่นมไว้เป็นครั้งคราว เมื่อคุณแม่มีลูกอ่อนและมีน้ำนมไม่พอให้ลูกกินเท่านั้น

คุณแม่เมื่อสาว ๆ ดุมาก เฆี่ยนตีผมบ่อย ๆ ผิดนิดผิดหน่อยก็เฆี่ยนตี ผมทำผิดเวลาคุณพ่ออยู่คุณแม่ไม่กล้าเฆี่ยน แต่ก็คาดโทษไว้ว่า ให้คุณพ่อไปทำงานเสียก่อน แล้วจะเฆี่ยนให้เจ็บทีเดียวทำให้ผมใจคอไม่ดี ไม่อยากให้คุณพ่อไปทำงาน หรืออยากไปทำงานกับคุณพ่อด้วยจะได้ไม่ถูกตี เพราะพอคุณพ่อไปทำงานแล้ว อุตส่าห์หลบซ่อน คุณแม่ก็ยังเรียกตัวออกมาตีจนได้ไม่ยักลืม

โดยธรรมดา คุณพ่อมักจะเอาผมและ ณ เณร ไปทำงานด้วย ได้จ้างภารโรงโรงเรียนวัดชนะสงคราม ชื่อตายังให้ไปส่งที่ที่ทำงานซึ่งอยู่ในวัดพระแก้ว (วัดพระศรีรัตนศาสดาราม) ทุกวัน เวลาโรงเรียนเลิก ถ้าโรงเรียนหยุด บางวันคุณพ่อก็เอาไปทั้ง ๒ คน บางวันก็เอาไปคนเดียว แล้วแต่จะเป็นผมหรือ ณ เณร แต่เอา ณ เณร ไปบ่อย ๆ ปล่อยให้ผมถูกเฆี่ยนอยู่เนืองๆ

ผมมาคิดได้ในภายหลังว่า ที่คุณแม่ดุและเฆี่ยนตีผมบ่อย ๆ นั้น คงจะมีเรื่องอื่นมากระทบใจด้วยก็ได้ เนื่องด้วยคุณพ่อมีลูกเมียมาก คุณแม่คงกลุ้มใจ ประกอบกับเงินทองคงก็ไม่ค่อยจะพอใช้ เพราะเห็นคุณแม่หาลำไพ่โดยปักสะดึงเครื่องลิเก ฝากคนขายเครื่องลิเกที่เป็นหญิงอยู่หน้าบ้านขายในราคาชุดละ ๗–๘ บาท บางคราวก็ขายได้เร็ว บางคราวกว่าจะขายได้ก็หลายเดือน แล้วแต่ว่าจะเป็นฤดูเล่นหรือไม่ใช่ เช่นฤดูฝนขายไม่ค่อยได้ เพราะเขาไม่ค่อยเล่นลิเกกันในฤดูนี้ หญิงขายเครื่องลิเกคนนี้เป็นหม้าย มีความสนิทสนมกับคุณแม่มาก เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็ได้อพยพไปอยู่กับคุณแม่ที่เมืองปทุม แต่ได้ถึงแก่กรรมที่นั่น คุณแม่เลยต้องจัดแจงเผาศพให้ เพราะแกไม่มีญาติ

เมื่อผมโต และเป็นนักเรียนโรงเรียนวัดบวรนิเวศแล้วนั่นแหละ คุณแม่จึงดุน้อยลง คือไม่ค่อยจะตีผมเหมือนแต่ก่อน เห็นจะเป็นเพราะปลงตกแล้วก็ได้ เพราะเห็นไปวัดทุกวันพระ (วันธรรมสวนะ) กับหญิงหม้ายขายเครื่องลิเกคนนั้น การที่คุณแม่เข้าวัด ทำให้ผมพลอยลำบากไปด้วย โดยที่คุณแม่ให้ผมคัดบทสวดมนต์ต่าง ๆ จากหนังสือเป็นตัวเขียนให้โตกว่าตัวอักษรในหนังสือเพื่อจะได้อ่านได้สะดวก ๆ เช่น บททำวัตรเช้า ทำวัตรค่ำ เป็นต้น เมื่อเขียนไม่ดี ไม่สวย ก็ถูกดุและให้เขียนใหม่ ทำให้ต้องเขียนบทเดียวกันซ้ำอยู่บ่อย ๆ จนจำคำสวดมนต์ได้หลายบทโดยไม่ต้องบวช และยังทำให้ลายมือของผมสวยขึ้นกว่าเก่าอีกด้วย ก็ดีเหมือนกัน

ผมกับคุณแม่มีชีวิตผูกพันกันมากที่สุด อยู่ด้วยกันมาตั้งแต่ผมเกิดจนกระทั่งผมแก่ เพราะผมรับราชการอยู่กรุงเทพ ฯ ตลอดมา ไม่เคยถูกย้ายไปรับราชการต่างจังหวัดเลย แม้ผมจะมีครอบครัวแล้ว ผมก็ยังไปนอนกับคุณแม่ที่บ้านคุณแม่บ่อย ๆ หรือพาท่านมานอนที่บ้านภรรยาบ้างเป็นครั้งคราว เป็นอย่างนี้เรื่อยมาจนกระทั่งคุณแม่เสีย เวลาอยู่ใกล้คุณแม่คราวใดจิตใจของผมกลายเป็นเด็กอยากนอนบนตักของท่าน อยากให้ท่านจับ ให้ท่านลูบ ฯลฯ เพราะรู้สึกว่ามันชุ่มชื่น และอิ่มอกอิ่มใจเป็นอย่างยิ่ง เมื่อผมเป็นนายพล และมีอายุ ๕๐ แล้วก็ยังนอนเอาหัวหนุนตักคุณแม่อยู่ แม้ตักของท่านจะมีเนื้อหนังเหี่ยวแห้งด้วยความชรา แต่ความชื่นใจ ความอิ่มใจ และความชุ่มชื่น เมื่อนอนหนุนตักแม่ไม่ได้จืดจางไปเลย

เวลาผมเลื่อนยศ ผมไปกราบคุณแม่ ขอให้ท่านติดดาวให้กับเสื้อเชิ้ตกากี (เครื่องแบบทำงาน) ขณะที่ท่านติดดาว ท่านก็สวด "ชยันโต ฯ" ไปด้วยจนกว่าจะติดเสร็จ แล้วท่านก็ให้พร นับเป็นสิริมงคลแก่ผมอย่างยิ่ง เพราะต่อมาผมก็เลื่อนยศ

สูงขึ้น ๆ เป็นลำดับ แต่เมื่อผมเป็น พล.ท. ท่านไม่ได้ติดดาวให้ ท่านไม่ได้สวด "ชยันโต ฯ" ให้ เพราะท่านเสียตั้งแต่ผมเป็น พล.ต. ผมจึงไม่ได้เลื่อนยศสูงกว่านี้

ผมเองคงนอนตะแคงทางซ้ายมาก หูซ้ายจึงกางมากกว่าหูขวา คุณพ่อเรียกผมว่า *กาง* เมื่อพูดถึงคุณแม่แล้ว ก็อยากจะพูดถึงคุณพ่อบ้างเพื่อให้สมบูรณ์ คุณพ่อ แม้จะมีลูกเมียมาก แต่ท่านก็ได้รักใคร่ดูแลลูก ๆ ให้ได้รับการศึกษาเต็มที่ทุกคน จนได้ดิบได้ดีไปตาม ๆ กัน ไม่ได้ปล่อยลูกให้เป็นไปตามยถากรรมเหมือนคนมีเมียมากบางคน

คุณพ่อเป็นคนดีมีความรู้ เชี่ยวชาญทางอักขระสมัย โดยเฉพาะภาษาสันสกฤตและมคธ ฯ หาตัวจับยาก เมื่อเป็น *ขุน* ประเสริฐอักษรนิติ อยู่กระทรวงศึกษาธิการ ได้เป็นแม่กองรวบรวมพจนานุกรมไทย ต่อจากกรมศึกษาธิการเป็นเวลา ๒ ปี จึงเสร็จเมื่อปี ๒๔๓๔ ทางการได้พิมพ์ออกใช้ ๒ ครั้ง และได้รับพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา นอกจากนี้ยังได้แต่งหนังสือไว้หลายเล่มเกี่ยวกับพุทธศาสนา ประวัติ ฯ เช่น บาลีลิปิกรม (พจนานุกรมบาลี–ไทย) พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ ตำนานเมืองเพชร ตำนานศรีปราชญ์ ทศชาดก (พระเจ้าสิบชาติ) ฯลฯ เป็นต้น

เมื่อเป็น *พระ* ปริยัติธรรมธาดา ตำแหน่งเจ้ากรมราชบัณฑิตขวา ก็ได้เป็นพนักงานรวบรวมหนังสือเก่าแผนกบาลีของหอสมุดวชิรญาณ และรวบรวมสำรวจคัมภีร์พระไตรปิฎก และเพื่อเป็นเกียรติอย่างสูงของคุณพ่อที่ได ปฏิบัติงานพิเศษเกี่ยวกับหอสมุดวชิรญาณมาเป็นเวลาช้านาน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานสัญญาบัตรให้เป็น *พระยา* ในวันเปิดหอสมุดสำหรับพระนคร

คุณพ่อเป็นผู้รู้จักคุณคน มีความกตัญญูกตเวทีเป็นที่ตั้ง และมีความจงรักภักดีต่อเจ้านายราชวงศ์จักรีเป็นที่สุด ได้เคยรับใช้เจ้านายชั้นผู้ใหญ่มา

หลายองค์ ในหน้าที่ราชการ เฉพาะอย่างยิ่ง กรมพระสมมตอมรพันธุ์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงรู้จักและโปรดปรานคุณพ่อมาก สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรง ฯ ได้ทรงให้เรียกชื่อพงศาวดารฉบับหนึ่งที่คุณพ่อเมื่อครั้งเป็น *หลวง* ประเสริฐอักษรนิติ นำมาถวายว่า "*พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ*" เพื่อเป็นเกียรติแก่คุณพ่อ พงศาวดารฉบับนี้มีเรื่องและศักราชแม่นยำผิดกับฉบับอื่น

คุณพ่อเป็นคนนอนดึก ตื่นสาย และดุไม่ใช่เล่น บางคืนเมื่อผมตื่นเวลาตี ๒ หรือตี ๓ ยังเห็นคุณพ่อนั่งเขียนหนังสืออยู่ก็เคย ผมพึ่งมาเข้าใจเดี๋ยวนี้ว่า เวลาดึกสงัด เงียบดี ไม่มีเสียงรบกวน จะคิด จะเขียนอะไรสมองมันปลอดโปร่งดีกว่าตอนหัวค่ำ เมื่อผมเรียนอยู่โรงเรียนวัดชนะสงครามกลับมารับประทานอาหารกลางวันที่บ้าน บางวันคุณพ่อยังไม่ตื่นก็มี และขณะที่คุณพ่อยังนอนหลับอยู่ หากผมหรือ ณ เณร ทำเสียงอึกทึกให้ตกใจตื่นละก็ มีหวังถูกตี และเมื่อลุกออกมาตีแล้ว ก็กลับไปนอนต่อ ยังไม่ยอมตื่น

เมื่อผมเป็นนักเรียนโรงเรียนวัดบวรนิเวศ คุณพ่อคุณแม่ไม่ยอมให้ผมเป็นลูกเสือ เพราะกลัวว่าจะลำบากเนื่องจากต้องฝึกต้องหัด ต้องเดินทางไกลต้องไปค้างแรม ฯ แต่คุณพ่อกลับพาผมและ ณ เณร ไปถวายตัวเป็นมหาดเล็กสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ พระองค์ท่านเลยทรงฝากเข้าเป็นนักเรียนนายร้อย ฯ ผมจึงได้เป็นนายทหาร ถ้าผมไม่ได้เข้าเป็นนักเรียนนายร้อย ผมคงเอาตัวไม่รอดเป็นแน่ เพราะเมื่อเป็นนักเรียนโรงเรียนวัดบวร ฯ ชอบเล่นบ้อหุ้น โยนหลุม ฯ กัดปลากัด กัดปลาเข็ม ฯ ดูออกจะสนใจพวกนี้มากกว่าการเรียน สอบซ้อมสอบไล่ก็ได้ที่ต่ำ และเคยสอบตกก็มีจึงนับว่าคุณพ่อเป็นผู้ที่เห็นการณ์ไกล แก้ไขเหตุการณ์ได้ทันท่วงที ทำให้ผมมีอาชีพเป็นหลักฐาน ตั้งเนื้อตั้งตัวเป็นผู้เป็นคนกับเขาได้ มิฉะนั้นแล้ว

บ้านนี้ผมจะเป็นอะไรก็ยังไม่ทราบ ที่ทราบแน่ ๆ ก็คือคงไม่ดีเท่านี้ จึงเป็นพระคุณอย่างยิ่งที่คุณพ่อได้มีต่อผม ผมระลึกถึงพระคุณของท่านนี้อยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ไม่เคยลืมเลย

พอคุณพ่ออายุย่างเข้าปัจฉิมวัยได้ล้มเจ็บบ่อยๆมีเจ็บหนัก ๒–๓ ครั้ง คือไปทำงานไม่ได้ต้องนอนอยู่บนเตียง คุณพ่อเคยเจ็บหนักขณะที่ผมเป็นนักเรียนโรงเรียนวัดบวรนิเวศ ดังนั้น พอเลิกเรียนตอนเย็น ก็ต้องมานั่งอ่านหนังสือให้คุณพ่อฟังในห้อง จนกว่าคุณพ่อจะหลับ จึงเลิกอ่าน แต่บางครั้งแม้จะหลับแล้วก็ต้องอ่านเรื่อยไปจนตื่นก็มี เพราะพอเห็นว่าหลับ ก็หยุดอ่านยังไม่ทันจะลุกก็เกิดเรียกทั้ง ๆ ที่ตายังหลับให้อ่านอีก จึงต้องอ่านต่อไป บางคราวแม้จะตื่นแล้วก็ยังไม่ให้หยุดอ่านเสร็จคราว ๑ ครั้ง ๑ ก็ให้รางวัลคราวละ ๑๐ สตางค์บ้าง ๑๕ สตางค์บ้าง ไม่เคยได้รับมากกว่านี้เลย มีคราว ๑ ที่คุณพ่อเจ็บมากเจ็บอยู่หลายวันจนผอม ลุกไปไหนไม่ได้ไกล ๆ ผมคงนั่งอ่านหนังสือให้ฟังในเวลาหลับอยู่ใกล้ ๆ เช่นเคย พอคุณพ่อตื่นก็ลุกขึ้นปัสสาวะที่กระโถน เมื่อเสร็จแล้วก็หันหน้ามาพูดกับผมว่า "กางเอ๋ย ถ้าพ่อตายลง เจ้าเล็กอยู่จะเอาอะไรกิน หนังสือก็จะไม่ได้เรียน" ผมได้ยินแล้วน้ำตาไหล จำคำพูดของท่านได้จนบัดนี้ไม่เคยลืมเลยแม้แต่ตัวเดียว เป็นคำพูดที่จับใจเป็นอย่างยิ่งแต่ละคำแสดงถึงความรักความห่วงใยของพ่อที่มีต่ออนาคตของลูก ผมได้ไปเล่าให้คุณแม่ฟัง ท่านร้องไห้ น้ำตาไหลเพราะท่านคิดว่า อาการของคุณพ่อคราวนี้คงหนักมากถึงได้พูดเช่นนี้

คุณพ่อเจ็บหนักหลายครั้ง แต่ก็รอดมาได้ทุกคราว จนกระทั่งปี ๒๔๖๙ ซึ่งเป็นปีที่ผมสำเร็จจากโรงเรียนนายร้อย ฯ ออกเป็นนายทหาร คุณพ่อป่วยเป็นโรคเบาหวาน ฝีเบาหวานขึ้น เขาเรียกว่าฝีฝักบัวเพราะมีหลายหัว หมอได้ผ่าและรักษาแผลอยู่ ๓–๔ เดือน จนแผลจวนหายสนิทดีแล้ว คุณพ่อหมดกำลัง เป็นลมเลยถึงแก่กรรม

ในการเจ็บคราวนี้ คุณพ่อคงรู้ตัวดีว่าจะไม่รอด ในตอนหลัง ๆ จึงได้พูดกับลูก ๆ ว่า "พ่อเห็นจะไม่ไหว เพราะรู้สึกว่าเพลียมาก ไม่มีเรี่ยวแรงเอาเสียเลย กลัวว่าจะเป็นลมปุบปับเอาก็ได้" และก็เป็นจริงอย่างคุณพ่อว่า เพราะเมื่อลูกคนโตที่กำลังคุยอยู่กับคุณพ่อ ลุกเข้าไปในห้องเพื่อจะเอาไม้ขีดไฟหรือบุหรี่ก็ไม่ทราบ พอกลับออกมาคุณพ่อหมดลมแล้ว เคราะห์ดีที่เมื่อคุณพ่อเสียผมโตและเป็นนายทหารแล้ว มิฉะนั้นคงลำบากอย่างที่คุณพ่อพูดเมื่อตอนท่านเจ็บหนักคราวนั้นเป็นแน่ ขาดคุณพ่อก็เหมือนขาดร่มโพธิ์ร่มไทร เพราะเมื่อพระราชทานเพลิงศพแล้ว บ้านแตกสาแหรกขาด ลูก ๆ ต้องกระจัดพลัดพราก แยกย้ายกันออกเผชิญเคราะห์กรรมตามลำพัง ด้วยตัวของตัวเองต่อไป.

พล.ท. [signature]

บันทึกประวัติส่วนตัว(๑)

ผมเองรู้สึกตัวว่า เป็นคนซนและโมโหร้ายแต่หายเร็ว ถึงแม้จะโกรธกับใครก็ไม่เคยคิดผูกพยาบาท หายโกรธแล้วก็แล้วกัน เรื่องโมโหร้ายนี้พยายามแก้เท่าใดก็ไม่หาย บางทีจะโกรธ คิดทันก็ระงับได้ แต่ถ้าไม่ทันก็พลุ่งขึ้น เมื่อหายโมโหแล้วก็รู้สึกตัวว่า ไม่ดี ไม่ควรทำ แต่จะทำอย่างไรได้ เป็นกรรมอันหนึ่งที่ติดตัว ยากที่จะแก้ให้หายขาดได้ แต่ทุกวันนี้ก็พยายามแก้อยู่เหมือนกัน

ส่วนเรื่องปัญญาความคิดนั้น ผมก็มีปัญญาพอที่จะเรียนไปกับเขาได้ เมื่อเข้าเรียนใหม่ๆที่โรงเรียนวัดชนะสงคราม ครูให้นักเรียนไปใส่เลขให้ตรงช่อง หน่วย สิบ ร้อย ฯลฯ ที่กระดานดำ ไม่มีใครใส่ได้ถูก ผมออกไปทำได้ถูก ครูเลยอุ้มมาส่งให้ที่โต๊ะเรียน

ที่โรงเรียนมัธยมวัดบวรนิเวศ รู้สึกตัวว่าไม่ค่อยเอาใจใส่ในการเรียนนัก มักชอบเล่นในสิ่งที่ไม่ดีอยู่หลายอย่าง เช่น ชอบร่อนรูป เล่นบ้อหุ้น เล่นล้อต๊อก เล่นโยนหลุม ฯลฯ ชอบกัดจิ้งหรีด กัดปลากัด กัดปลาเข็ม ฯลฯ ชอบหนีโรงเรียนไปเล่นล้อต๊อก บ้อหุ้น หรือไปช้อนปลาตามคลอง ตามคู กลางคืนก็เที่ยวจับจิ้งหรีด วันหยุดเรียนก็เอาแต่เล่นบ้อหุ้นและโยนหลุม ฯ ไม่เป็นอันดูตำรับตำราเรียน จึงสอบมัธยม ๑ ตก ต่อมาแม้จะสอบมัธยม ๒, ๓ และ ๔ ได้ก็ไม่ได้ที่สูง ๆ

(๑) บันทึกประวัติส่วนตัวนี้ ความจริง พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ มีความประสงค์จะเขียนไว้ให้เป็นความรู้แก่ลูกหลาน เพื่อจะได้เข้าใจและได้ทราบเรื่องราวและเหตุการณ์ในสมัยของท่าน แต่เจ้าภาพเห็นว่า ข้อคิดต่าง ๆ ในเรื่องนี้อาจจะมีประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านบ้าง จึงได้นำมาตีพิมพ์ไว้ในเล่มนี้ด้วย

ผมคิดว่า ถ้าไม่ได้เข้าโรงเรียนนายร้อยแล้ว น่ากลัวจะไม่เป็นผู้เป็นคนเช่นนี้ นับว่าเป็นบุญกุศลของผมอย่างหนึ่งที่มีคุณพ่อซึ่งเป็นผู้มีหูตาไกล พาผมไปถวายตัวเป็นมหาดเล็ก สมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ พร้อมกับน้องชาย (ร.ท. ณ เณร ตาละลักษมณ์) และพระองค์ท่านได้ทรงฝากเข้าเป็นนักเรียนนายร้อย ผมจึงได้เป็นตัวเป็นตนจนบัดนี้ นับว่าพระองค์ท่านและบิดาได้มีพระคุณล้นเกล้าแก่ผมเป็นอย่างยิ่ง สุดที่จะหาคำใดมากล่าวให้สาสมกับใจที่คิดได้

การเรียนที่โรงเรียนนายร้อย รู้สึกว่าเรียนได้ดีมาก เพราะจะออกไปเที่ยวเตร่ที่ไหนก็ไม่ได้ ต้องอยู่ประจำที่โรงเรียนตลอดเวลา จะออกจากโรงเรียนมาบ้านได้ก็เฉพาะวันเสาร์ อาทิตย์ หรือวันหยุดราชการเท่านั้น และต้องกลับถึงโรงเรียนในวันสุดท้ายของวันหยุดก่อน ๒๐.๐๐ น. ด้วย จึงเป็นโอกาสที่จะได้ใช้เวลาว่างดูตำรับตำราเรียน การเรียนค่อยได้ผลดีขึ้น จนปรากฏว่าสอบได้เลื่อนชั้นกลางปี จากชั้นประถม ๒ ตอน ๒ ไปอยู่ชั้นประถม ๒ ตอนตัวอย่าง ซึ่งเทียบเท่าชั้นประถม ๓ และในระยะการเรียน ๕ ปี คือตั้งแต่ปี ๒๔๖๔ ถึง ๒๔๖๘ ซึ่งเป็นปีสุดท้าย มีการสอบภาคและสอบไล่ร่วม ๒๐ ครั้ง ผมสอบได้ที่ ๑ ถึง ๑๕ ครั้ง สอบได้ที่ ๒ สี่ครั้ง และสอบได้ที่ ๔ เพียงครั้งเดียวเท่านั้น ที่ ๓ ไม่เคยสอบได้เลย ได้รางวัลของในการสอบไล่ได้ที่ ๑ จากทางราชการหลายอย่าง บางอย่างได้เก็บไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์อยู่จนถึงบัดนี้ มีบางอย่างที่เพื่อนยืมไปแล้ว ไปทำหาย เช่น นาฬิกาข้อมือเรือนเงินซื้อจากห้าง เอส.เอ.บี. (SAB) เมื่อคราวสอบได้ที่ ๑ ภาษาไทยชั้นประถม ๒ ตอนตัวอย่างเป็นต้น

ของรางวัลที่เลือก ราคาสูงกว่าเงินรางวัลที่ได้รับ ของที่ราคาเท่าเงินรางวัลก็ไม่ชอบ ครั้นจะเอาของที่ราคาต่ำกว่าเงินรางวัลก็น่าเกลียด จะเป็นว่า

ผมอยากได้เงินสดที่เหลือ ดังนั้น เวลาไปซื้อของรางวัลทุกคราว จึงต้องออกเงินส่วนตัวเพิ่มทุกครั้ง

เมื่อเป็นนักเรียนนายร้อย ผู้บังคับบัญชาไม่ค่อยชอบผม เพราะเห็นว่าผมเป็นคนซน ดังนั้น เวลาเลือกเป็นผู้ช่วยผู้บังคับหมวด ซึ่งจะได้รับเงินรางวัลประจำเดือน ๆ ละ ๑๖ บาท จึงไม่ได้รับเลือกกับเขา แต่เนื่องจากเรียนเก่งโดยสอบได้ที่ ๑ บ่อย ๆ จึงได้เป็นแต่หัวหน้าตอนตามข้อบังคับ ฯ ซึ่งได้รับเงินรางวัลประจำเดือน ๆ ละ ๘ บาทเท่านั้น ถ้าไม่มีข้อบังคับ ฯ กำหนดไว้แล้วคงจะไม่ได้เป็นเป็นแน่ แม้ยศทำการนายสิบตรี ทำการนายสิบโท และนายสิบโทที่ผมได้เป็นก็เช่นกัน ถ้าผมไม่ได้เป็นหัวหน้าตอนติด ๆ กันแล้วก็คงไม่ได้เป็นนายสิบกับเขา เพราะดวงของผมในระยะที่เป็นนักเรียน ฯ นี้ไม่สู้ดี รู้สึกว่าผู้บังคับบัญชาครู และผู้ใหญ่ ไม่ใคร่ชอบหน้านัก ครูคนหนึ่งท่านเรียกผมว่า "อ้ายลิงดำ" ท่าจะจริงของท่าน

ขณะที่เรียนในโรงเรียนเสนาธิการทหารบก ซึ่งทางราชการเรียกนักเรียนของโรงเรียนนี้ว่า นายทหารฝึกหัดราชการนั้น มีเรื่องขำ ๆ อยู่เรื่องหนึ่งอยากจะเล่าไว้ในที่นี้ด้วย คือ ขณะที่ผมกำลังเรียนอยู่ในปีที่ ๒ เช้าวันที่จะสอบไล่เป็นนายทหารฝ่ายเสนาธิการ ดูเหมือนจะเป็นวันจันทร์คือเป็นวันเปิดทำงานหลังจากวันหยุด ผมได้มาที่ห้องเรียนแต่เช้าเพื่อเตรียมตัวสอบ เห็นโต๊ะที่เคยนั่งเรียนอยู่แถวหลัง เหตุไฉนไยจึงกลับขึ้นไปตั้งอยู่ในแถวหน้า ซ้ำยังใกล้ชิดติดกับโต๊ะของอาจารย์เสียอีกด้วย ครั้นสอบถามภารโรงก็ได้ความว่าเพื่อนคนหนึ่งที่อยู่แถวหน้าแอบมาเปลี่ยนเมื่อวันหยุดเอาโต๊ะเรียนของเขาไปไว้ข้างหลัง แล้วเอาโต๊ะเรียนของผมไปไว้แถวหน้าแทน ผมไม่ได้แก้ไขอะไรเพราะเห็นใจเพื่อน คงนั่งสอบที่โต๊ะเรียนแถวหน้าตลอดมา แต่พอสอบไล่

เสร็จผลปรากฏว่า เพื่อนคนนั้นสอบตกผมสอบได้ จึงทำให้นึกถึงธรรมข้อที่ว่า ทุกขโต ทุกขฐานํ นั้น ยังพอใช้ได้อยู่

เมื่อผมเป็นนักเรียนทำการนายร้อย ออกรับราชการใหม่ ๆ เป็น ผบ. หมวด ๓ กองร้อยที่ ๑ กองพันที่ ๑ กรมทหารบกราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ ซึ่งอยู่ที่ท่าพระจันทร์ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ขณะนี้เป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มี ร.ต. ศิริ เพื่องสวัสดิ เป็น *พี่เลี้ยง* และเป็นผู้รับผิดชอบทหารใหม่ นายทหารผู้นี้มีความรู้ความสามารถในการหัดสอนทหารดีมาก แต่ดุและเข้มงวดกวดขันทหารน่าดู เวลาทหารทำผิดหรือทำไม่ดีเล็กน้อยก็ลงโทษทหารรุนแรงมาก ทหารกลัวลาน เวลาเรียกแถว ทหารคนใดวิ่งเข้าแถวช้าก็ไล่ทุบตี ฯลฯ และยังบอกให้ผมช่วยด้วย ผมเองเป็น *น้องเลี้ยง* และเป็นผู้ช่วยผู้รับผิดชอบทหารใหม่ด้วย เมื่อพี่เลี้ยงหรือผู้รับผิดชอบทหารใหม่สั่งแกมขอเช่นนี้ น้องเลี้ยงหรือผู้ช่วย ฯ จะอยู่เฉยดูดายอย่างไรได้ ก็ต้องช่วยทำเพื่อให้ได้ผลตามที่พี่เลี้ยงต้องการ และเมื่ออยู่กันนาน ๆ ทำกันบ่อย ๆ เห็นกันทุกวัน ผมก็เลยพลอยติดนิสัยในการดุ ทุบตีหรือการเข้มงวดกวดขันนี้จากพี่เลี้ยงไปด้วย

การปฏิบัติต่อทหารของเราทั้งสองนี้ได้ล่วงรู้ไปถึงหูผู้บังคับกองร้อย ซึ่งท่านเป็นคนไม่สู้แข็งแรง ป่วยเจ็บบ่อย ๆ ไม่คอยได้มาที่กองร้อยนัก แม้ท่านป่วยท่านก็ยังเป็นห่วงงานในเรื่องการหัดสอนทหารใหม่อยู่ ท่านได้เขียนจดหมายมาตักเตือน ผมได้เก็บจดหมายสองฉบับของท่านทั้งสองไว้จนบัดนี้ จึงขอคัดให้ดูตามตัวที่ท่านเขียนไว้ ดังนี้

ฉบับของ ร.อ. คง คุปตัษเฐียร ผบ. ร้อย เป็นกระดาษบันทึก

เขียนที่ ....

วันที่ ๒๐ มิ.ย. พ.ศ. ๒๔๖๙

คุณร้อยตรี ศิริ และคุณ ปรานี ที่รัก ทราบ การสอนทหารกวดขันและสอบให้มาก ๆ สอนให้รู้จริง ๆ เปนมาตรา ๆ ไป อย่าสอนให้รัว ต้องสอนครั้งละเล็ก ๆ ละน้อย แต่ให้จำได้จริง ๆ

อ้อขอเตือนว่า การทุบตีทหารอย่าให้มีขึ้นอีกนะ ทหารมีจดหมายถึงผมฉบับหนึ่ง บอกว่ามีการทุบตีกันมาก ๆ เป็นเชิงร้องทุก แต่ขอบอกให้ทราบไว้ว่า ต่อไปถ้าเป็นคำร้องทุก ละ ผมจะเอาไว้ไม่ได้ ต้องสอดซองส่งผู้บังคับบัญชา ขอให้ระวังตัวไว้

ฉบับของ ร.อ. หลวงบรรหาร ฯ ผบ. ร้อย เป็นจดหมาย

บ้านถนนพระราม ๔

วันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๒

คุณปารณี ตาตะลักษณ์

สบายดีหรือ รู้สึกคิดถึงจริง ๆ และขอขอบใจการหวังดีของคุณซึ่งมีต่อตัวผม โดยตั้งใจพยายามอบรมทหารใหม่ ผลของการอันนี้ย่อมต้องตามสนองคุณในวันหน้า เพราะฉะนั้นขอให้ตั้งใจพยายามอย่าท้อถอย

อนึ่ง อยากจะขอเตือนสักหน่อยว่า ได้ยินข่าวทหารใหม่บ่นว่า เราออกจะดุมากไป่และมีการทุบตี เป็นต้น เรื่องการทุบตีต้องระวังให้มาก ถ้าเราทำได้ นายสิบเขาก็ทำบ้าง เพราะฉะนั้นทางดีไม่ควรทำเลย ซึ่งอาจเป็นภัยแก่ตัว การปกครองเป็นของสำคัญ ถ้ากวดนักก็ขาดความนิยม ถ้าปล่อยก็เหลิง ต้องเดินสายกลางแต่พอดี ให้ทั้งกลัวและทั้งรักจึงจะเป็นผลดี

หวังว่าคุณคงมีความสบายดี ขอฝากความคิดถึงมายังนายทหารและพลทหารทุกคนด้วย

หลวงบรรหาร

คำตักเตือนของผู้บังคับกองร้อยทั้งสองท่านนี้ ผมได้พยายามจดจำระลึกและปฏิบัติตามอย่างเต็มที่ และปรากฏผลตามจดหมายฉบับที่ ๒ ที่ผู้บังคับกองร้อยได้เขียนไว้ว่า "*ผลของการอันนี้ย่อมต้องตามสนองคุณในวันหน้า*" นั้นเป็นจริงในต่อมา คือ ใน ๑๗ ต.ค. ๒๔๗๒ เวลา ๑๙๓๐ พล.อ. พระองค์เจ้าบวรเดช เสนาบดีกระทรวงกลาโหมได้ประทานเลี้ยงแก่ผมที่ห้อยเทียนเหลา (*หยาดฟ้าภัตตาคาร*) ถนนเสือป่า ในการที่เป็นผู้รับผิดชอบทหารใหม่ ทำการหัดสอนทหารใหม่ได้ที่ ๑ ในกองพัน ดังนั้น การปฏิบัติตามที่ผู้ใหญ่สั่งสอนตักเตือนนั้น แม้จะเป็นการฝืนความรู้สึกของตนก็ตาม ไม่เป็นการเสียหายแต่อย่างใด ตรงข้ามย่อมเกิดผลดีเสมอ

ส่วนการที่ทหารจะเกลียดหรือรักนั้น ผมเองไม่อาจกล่าวออกมาได้ แต่เท่าที่ปรากฏผมนอนคนเดียวอยู่หัวกองร้อยกับทหารถึง ๕ ปี และมีจักรยานสองล้อสำหรับใช้ส่วนตัวหนึ่งคัน ไม่ปรากฏว่ามีเหตุการณ์อย่างใดกับตัวผม และจักรยานของผมเลย ตรงข้ามบางวันที่ผมไม่ได้มาค้างที่กองร้อย

หรือกลับดึก จักรยานที่ผมลืมจอดทิ้งไว้หน้ากองร้อย ก็ถูกยกขึ้นไปไว้หน้าห้องหัวกองร้อยที่ผมนอนอย่างเรียบร้อย รถจักรยานนั้นนับว่าเป็นพาหนะที่มีประโยชน์และเหมาะกับผู้ที่เป็นผู้บังคับหมวดเป็นอย่างมากในสมัยนั้น เพราะราคาก็ไม่สู้แพง ไม่เสียค่าโสหุ้ยในการใช้แต่อย่างใด เวลาไปปฏิบัติราชการเช่นไปฝึกฝน ฯ ไปยิงเป้า ไปกะระยะด้วยตาหรือไปฝึกเข้าสนามยุทธ ฯลฯ ถ้าไม่ต้องเป็นผู้ควบคุมแถวทหารแล้ว ผมมักขี่จักรยานไปด้วยกันกับเพื่อน ๆ เสมอ เวลามาทำงานหรือกลับบ้านหรือเวลาไปเที่ยวไกล ๆ ก็มักใช้จักรยานกันทั้งนั้น สมัยนั้นรถยนต์และรถจักรยานยนต์หายากตามท้องถนน การขี่จักรยานจึงปลอดภัยกว่าสมัยนี้มาก

เมื่อผมมาประจำกองพันนี้ใหม่ ๆ มีผู้เล่าให้ฟังว่า ผู้บังคับหมวดคนหนึ่งดุเหลือเกิน ทหารกลัวทั้งกองร้อย และเข้าใจว่าคงมีบางคนที่เกลียดด้วย เพราะปรากฏว่ามีมือมีดได้กรีดยางรถจักรยานของนายทหารผู้นี้ และต่อมาคงจะยังไม่หายดุหรือคงจะดุมากขึ้นกว่าเก่าก็ได้ ดังนั้น กว่าจะทราบว่าจักรยานของตนได้ลงไปแช่อยู่ในแม่น้ำเจ้าพระยา ก็ต่อเมื่อสนิมขึ้นเกรอะแล้ว

ผมเองถึงจะดุก็จริง แต่ก็ไม่ได้รุนแรงเกินขนาดหรือทารุณแต่อย่างใด ทั้งยังมีเวลาเล่นหัวกับทหารอย่างเต็มที่โดยไม่ถือเนื้อถือตัวด้วยเหมือนกันผมจึงไม่มีเรื่องอย่างเขา เวลาลงโทษผมก็ทำด้วยความเป็นธรรมเสมอหน้าและทั่วถึงกันหมด สำหรับผู้ผิดไม่เว้นผู้ใด แม้แต่หลานชายที่มีนามสกุลเดียวกันกับผมก็โดนเช่นเดียวกัน หลานชายคนนี้แกอุตส่าห์สมัครเป็นทหารเพื่อมาอยู่กับผมและก็ได้มาอยู่ที่หมวดของผมตามที่แกต้องการ แกคงนึกว่าคงจะสบายเพราะมาอยู่กับญาติผิดนิดผิดหน่อยคงไม่เป็นอะไร ผิดมากคงเป็นผิดน้อย แต่แกเข้าใจผิด เพราะเวลาแกทำผิดผมก็ลงโทษทันทีและรุนแรงทุกครั้ง เพื่อให้ทหารเห็นเป็นตัวอย่างว่าญาติหรือไม่ใช่ญาติก็เหมือนกันทั้งนั้น มีคราว

หนึ่งแกเสียใจมาก พอออกจากห้องขังก็ไปผูกคอตายที่หน้ากองร้อยในเวลากลางคืน เคราะห์ดีที่มีทหารไปเห็นเข้ารีบมาบอกผม จึงช่วยไว้ได้ทัน มิฉะนั้นคงเป็นผีเฝ้ากองร้อยไปแล้ว การที่ผมได้กระทำไปเช่นนั้น ก็เพราะผมคิดว่าอันการปกครองนั้น ควรปกครองด้วยความเมตตาปรานี และให้ความเป็นธรรมทั่วถึงกันหมดทั้งพระเดชและพระคุณ ใครดีก็ว่าดีและชมเชย ใครผิดก็ว่าไปตามผิด ไม่มีเขาไม่มีเรา ไม่มีพวกมีพ้อง ไม่ลูบหน้าปะจมูก ไม่เห็นแก่หน้า ไม่เกรงว่าเป็นลูกท่านหลานเธอ และไม่ต้องกลัวด้วยว่าใครจะรักหรือจะเกลียด และการปกครองเช่นนี้ดูเหมือนจะไม่เป็นภัยแก่ตัวเองเท่าใดนัก

รุ่นของผม (รุ่นปี ๒๔๖๙) ออกเป็นนายทหาร ๕๐ นาย หัวหน้าวิชาทหาร (*พ.อ. พระยาทรงสุรเดช*) ท่านว่า เป็นรุ่นแรกที่ได้รับความรู้ในวิชายุทธวิธีแบบใหม่ ท่านต้องการให้วิชานี้ได้เผยแพร่ไปในเหล่าทหารราบก่อน รุ่นของผมจึงไม่มีใครได้เป็นเหล่าพิเศษ (*เหล่าทหารม้า เหล่าทหารปืนใหญ่ เหล่าทหารช่าง เหล่าทหารสื่อสาร*) ต้องเป็นทหารราบหมด มีอยู่ ๔ นาย ที่ภายหลังได้เป็นนักบิน เพราะสมัครไปรับราชการในกรมอากาศยาน (*ปัจจุบันคือกองทัพอากาศ*) และในจำนวน ๔ นายซึ่งเป็นนักบินนี้ ๓ นาย ได้บรรดาศักดิ์เป็น ขุน เมื่อปี ๒๔๗๔ อันเป็นปีสุดท้ายที่มีการพระราชทานบรรดาศักดิ์ เพราะตั้งแต่ปี ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นปีเปลี่ยนการปกครองเป็นต้นมา ทางการได้เลิกให้บรรดาศักดิ์ ผมจึงไม่มีโอกาสได้เป็น ขุน หลวง ฯลฯ กันกับเขา

ผมเริ่มรับราชการ เป็นผู้บังคับหมวดในกองพันที่ ๑ กรมทหารบกราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ ที่กองพันนี้ ผมได้เห็นผู้บังคับหมวดหลายคนมีอายุมาก บางคนก็แก่เอามาก ๆ เสียด้วย มี ร.ท. บางนายอายุกว่า ๔๐ ส่วนมากรูปร่างผอม แต่แกร่ง คงเป็นเพราะต้องกรากกรำงานหนักก็ได้

ผมเห็นแล้วใจแห้ง สงสัยว่าอายุแค่นี้ยังเป็นผู้บังคับหมวดอยู่ จะทำงานไหวหรือ และทำไมจึงเลื่อนยศเลื่อนชั้นกันช้าเช่นนี้

ต่อมาได้ความว่า การเลื่อนยศ เลื่อนตำแหน่งในสมัยนั้นยากมาก เนื่องจากงบประมาณและตำแหน่งต่าง ๆ มีจำกัด การที่จะหวังได้เงินเดือนขึ้นทุกปีนั้น ไม่มีทาง ยิ่งเป็นนายพันหรือนายพล แล้วยิ่งยากใหญ่ อย่างเก่งก็ปีนี้ได้เงินเดือน ๑ ขั้น ปีหน้าได้ตรา ปีโน้นก็ได้บรรดาศักดิ์ ส่วนปีต่อไปจะได้อะไรหรือไม่ ยังไม่ทราบ อาจจะเป็นเงินเดือนก็ได้ ถ้ายังไม่เต็มขั้น แต่ก็ไม่แน่เพราะอาจไม่ได้อะไรเลยก็ได้เหมือนกัน ถ้าไม่เก่ง คือ อย่างธรรมดา ๆ เงินเดือนก็ติด บรรดาศักดิ์ก็ไม่ได้ เช่นตัวผมเอง ได้เงินเดือน ร.ท. ชั้นต้น (๙๕ บาท) ถึง ๓ ปี โดยไม่ได้ตรา และบรรดาศักดิ์เลย การเลื่อนเงินเดือน ๒ ขั้นนั้น อย่าหวัง ปีหนึ่งจะมีสักคนสองคนก็ทั้งยาก ไม่เหมือนสมัยนี้ บางคนถ้าไม่ได้ ๒ ขั้นแล้ว ดูออกจะโมโหโทโสเอาทีเดียว เพราะเพื่อนได้ ๒ ขั้นติด ๆ กันเสียจนเคยตัว

เพื่อนคนหนึ่งได้เล่าให้ผมฟังว่า นายทหารคนหนึ่งเมื่อได้เลื่อนยศเป็น ร.ท. (เงินเดือนขั้นต้น ๙๕ บาท) ก็พอดีมีลูกหญิง ๑ คน จนบุตรหญิงคนนั้นได้แต่งงานไปแล้ว บิดาก็ยังไม่ได้เป็น ร.อ. คงเป็น ร.ท. อยู่นั่นเอง แต่ได้เงินเดือน ร.ท. เต็มขั้น (๑๑๕ บาท) ได้ตรา และได้บรรดาศักดิ์เป็นขุน รวมความว่าเป็น ร.ท. มาตั้ง ๑๕–๑๖ ปีแล้วยังไม่ได้ ร.อ.

ผมฟังแล้วรู้สึกท้อใจเป็นอย่างมาก นึกว่าตัวเองก็คงจะหนีแบบนี้ไม่พ้น ผมจึงวางแผนการรับราชการของผมไว้ในใจว่า ถ้าอายุ ๓๕ ปีแล้วยังไม่ได้เป็น ร.อ. ก็ต้องหาทางเปลี่ยนจากพลรบไปเป็นผู้ช่วยพลรบ คือเป็นพลาธิการ ยกกระบัตร หรือการเงิน ทำหน้าที่เลี้ยง เก็บของ จ่ายของหรือจ่ายเงิน ฯลฯ จะดีกว่า เพราะอายุปูนนั้นหากยังคงเป็นผู้บังคับหมวดอยู่

ต่อไปแล้วคงวิ่งกับทหารไม่ไหวแน่ การเลี้ยง การจ่ายของ การเก็บของ หรือการจ่ายเงิน เป็นงานเบากว่างานหัดสอนทหารมาก และยังมีทางที่จะเป็น ร.อ. ได้ง่ายกว่าด้วย ดังนั้น ผมจึงกำหนดจุดหมายปลายทางชีวิตทหารของผมไว้ว่า ขอเป็นเพียงแค่ ร.อ. ก็พอแล้ว ผมตั้งใจไว้เช่นนี้จริง ๆ เป็นความสัตย์ เพราะประสพการณ์หรือสิ่งที่แวดล้อมต่าง ๆ ในขณะนั้น ทำให้ผมคิดว่า การเป็น ร.อ. ได้ ก็นับว่าเก่งเต็มทีแล้ว สำหรับนายพันนั้นคงไม่มีทางที่จะได้เป็นกับเขา ส่วนนายพลไม่ต้องพูดถึง ตัดออกนอกประเด็นได้ เลิกคิดกันทีเดียว

ผมเคยเขียนโคลงเล่น ๆ เมื่อคิดถึงเรื่องนี้ว่า

แก่เก่าเครายาวเฟื้อย บุโร จริงเวย
มียศเพียงร้อยโท เท่านั้น
รูปร่างโกโรโส หยองกรอด
หมดหวังที่จะดั้น ไต่เต้า ต่อไป

ถึงคราวเมื่อสู่เข้า สมัยดุลย ภาพนอ
คำสั่งปลดกองหนุน มากล้น
หนุ่มแก่ต่างถูกดุลย์ ยกใหญ่
เคราะห์ใครหลีกไม่พ้น จักต้อง อำลา

วิชาใดที่ได้ ตดตน
นอกจากการหัดคน เท่านั้น
วิชาอาชีพขวน ขวายห่อน ได้พ่อ
จะเรียนให้ถึงขั้น สุดท้าย สายเหลือ

เมื่อได้คิดเห็นว่า การก้าวหน้าในราชการทหารน่าจะไปได้ยาก ประกอบกับหมอเดาได้เคยดูไว้ว่า เป็นทนายความจะเจริญกว่า ผมจึงอยาก จะลองเรียนกฎหมายดู หากสำเร็จเป็นเนติบัณฑิตแล้ว จะได้ออกหากินทาง ทนาย ตามที่หมอดูได้เดาไว้ ปะเหมาะเคราะห์ดีได้เป็นผู้พิพากษา เงินเดือน ขั้นต้น ๓ ชั่ง (๒๔๐ บาท) ไม่ใช่ย่อย เป็นทหาร ๑๐ ปี เงินเดือนก็ยัง ไม่ถึง ๒๔๐ ผมได้ตั้งใจว่าจะเรียนจริง ๆ อยู่หลายครั้ง แต่ไม่ได้เรียนสักที เนื่องจากในระยะ ๒ – ๓ ปีแรก ต้องเป็นผู้ช่วยผู้รับผิดชอบทหารใหม่บ้าง เป็นตัวผู้รับผิดชอบทหารใหม่เองบ้าง ซึ่งจำเป็นต้องหัดสอนและดูแลการ กินอยู่หลับนอนของทหารอยู่ตลอดเวลา นับตั้งแต่ ๐๕๓๐ จนถึง ๒๒๐๐ ไม่มีเวลาว่างที่จะศึกษาหาความรู้ในวิชากฎหมายได้ พอถึงปีที่จะไม่ต้องรับ ผิดชอบทหารใหม่ ก็ถูกย้ายมาเป็นผู้บังคับหมวดในกองโรงเรียนนายร้อยทหาร บก ทำให้ต้องใช้เวลาเรียนรู้งานในหน้าที่ใหม่นี้มากยิ่งขึ้น เลยไม่มีโอกาส เรียนกฎหมาย และด้วยเหตุที่ได้ย้ายมาอยู่กองโรงเรียนนายร้อยทหารบกนี่เอง ทำให้ผมได้เข้า ร.ร. เสนาธิการทหารบก และเป็น ร.ท. เพียง ๔ ปี อันเป็น เหตุให้จุดหมายปลายทางชีวิตทหารของผมมีทีท่าจะเปลี่ยนไปจากรูปที่คาดคิด ไว้แต่เดิม ผมเลยไม่ได้คิดถึงเรื่องการเรียนกฎหมายนี้อีก

ในตอนท้ายของชีวิตราชการ ผมมารู้สึกตัวว่าเป็นคนโชคดี เพราะ ตั้งแต่รับราชการมา ๔๐ กว่าปีนี้ ได้ผู้บังคับบัญชาและผู้ใหญ่ที่ดีเกือบทั้งนั้น ส่วนมากเป็นผู้มีความเมตตา กรุณา มีใจเป็นธรรม มีใจเป็นนักเลง ฯลฯ ทำให้เกิดความอบอุ่นแก่ผมซึ่งอยู่ในบังคับบัญชาเป็นอันมาก เท่าที่ผมนึกได้ ในขณะนี้ก็มี พล.ท. พระวิชัยยุทธเดชาคนี พ.อ. หลวงอาจสรศิลป์ พ.ต. หลวงกำจายริปูปราศ พล.ท. หลวงประสิทธิยุทธศิลป์ พล.อ. เดช เดชปฏิยุทธ พล.อ. หลวงสวัสดิกลยุทธ พล.อ. หลวงวิชิตสงคราม ผมระลึกถึงพระคุณ

ของท่านเหล่านั้นอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน จึงขอเทิดทูนท่านเหล่านี้ไว้เหนือศีรษะของผมตลอดกาล และด้วยความกตัญญูกตเวทีที่ผมมีต่อท่านผู้มีพระคุณทั้งหลายนั้น วิถีชีวิตทหารของผมจึงได้ก้าวหน้ามาได้ไกลถึงเพียงนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่าน พลโท หลวงประสิทธิยุทธศิลป์ (*ตาย อินทรนีลวัต*) ท่านได้ให้ความเมตตาปรานีและมีพระคุณแก่ผมเป็นอย่างมาก ท่านเคยเป็นครูประจำตอนผมเมื่อปี ๒๔๖๘ (*ชั้น ๖ ตอน ๒*) ท่านเป็นอาจารย์คนแรกที่ประสิทธิ์ประสาทวิชายุทธวิธีอย่างใหม่ให้แก่ผม จึงนับว่าท่านเป็นปรมาจารย์วิชาทหารของผมโดยแท้ นอกจากนั้นขณะที่ท่านดำรงตำแหน่งปลัดกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก ท่านได้ขอผมมาเป็นผู้บังคับหมวดในกองโรงเรียนนายร้อย ฯ ด้วย กองโรงเรียนนายร้อยสมัยนั้นนับว่าเป็นแหล่งวิชาทหารสมัยใหม่สำคัญแห่งหนึ่งของกองทัพไทย มีครูอาจารย์และผู้บังคับหน่วยหลายนายที่มีความรู้ความสามารถในการฝึก การสอน การอบรม นายทหารและนักเรียน ฯ ในกิจการทหารแบบใหม่ การที่ผมได้ยายเข้ามาอยู่ที่กองโรงเรียนนายร้อยนี้ จึงทำให้ผมมีความรู้ความชำนาญในวิชาการทหารสมัยใหม่มากขึ้นจนสามารถสอบเข้าโรงเรียนเสนาธิการทหารบกได้ และเมื่อสำเร็จจาก ร.ร. เสนาธิการทหารบก แล้วรู้สึกว่าวิถีชีวิตทางทหารของผมน่าจะเปลี่ยนไปในทางที่มีท่าทีที่จะก้าวหน้าไปได้ไกลว่าที่คาดคิดไว้

ขณะที่ผมสำเร็จ ร.ร. เสนาธิการทหารบก เมื่อปี ๒๔๗๘ นั้น เป็นระยะเวลาที่ท่าน พล.ท. หลวงประสิทธิยุทธศิลป์ เป็นหัวหน้าแผนก ๓ กรมยุทธการทหารบก ดังนั้นปี ๒๔๗๙ ผมจึงได้ไปประจำแผนกที่ ๓ กรมยุทธการทหารบก อยู่ในบังคับบัญชาของท่านด้วย ในคราวมหาสงครามเอเชียบูรพาท่านเป็นรองเสนาธิการกองทัพบกสนาม ผมก็ได้เป็นหัวหน้าแผนกรับส่งในกองบัญชาการกองทัพบกสนามอีก นับว่าท่านเป็นผู้มีอุปการคุณแก่

ผมในราชการทหารโดยแท้ สุดที่จะสรรหาถ้อยคำอย่างใด ๆ มากล่าวไว้ให้สมกับพระคุณที่ท่านมีต่อผมได้ ผมระลึกถึงพระคุณท่านอยู่เสมอมาโดยมิรู้ลืมเลย

ดูเหมือนในชีวิตทหารของผม จะมีผู้บังคับบัญชาเพียงคนเดียวเท่านั้นที่ไม่ชอบผม คือผู้บังคับกองพันที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๒ รักษาพระองค์ ปี ๒๔๗๐ ขณะนั้นผมเป็นนายทหารใหม่ๆ เป็นผู้บังคับหมวดในกองพันนี้และเป็นผู้รับผิดชอบทหารใหม่ของกองร้อย ท่านสั่งปลดผมออกจากผู้รับผิดชอบทหารใหม่ โดยหาว่าผมไม่มีความรู้ความสามารถในการหัดสอนทหาร การที่ผมซึ่งพึ่งออกรับราชการใหม่ ๆ ถูกปลดออกจากหน้าที่ผู้รับผิดชอบทหารใหม่เช่นนี้ ทางราชการย่อมถือว่าผมเป็นนายทหารที่ใช้ไม่ได้ วิถีชีวิตราชการทหารของผมจะต้องอับเฉา มืดมัว เพราะทุกคน เฉพาะอย่างยิ่งผู้บังคับบัญชาและผู้ใหญ่ย่อมจะคิดว่า ผมเป็นผู้ไม่มีความสามารถ อนาคตย่อมมืดมน จะย้ายไปอยู่กับใคร เขาย่อมรังเกียจ ไม่อยากรับไว้ อยู่ที่เดิมก็ดูหน้าใครไม่ได้ถนัด และในปีนั้นผู้บังคับกองพันคนนี้ก็ไม่ขอบำเหน็จประจำปีให้ผมด้วย แต่ผมก็ได้เลื่อนบำเหน็จ ๑ ขั้นในปลายปี การที่ผมได้บำเหน็จ ๑ ขั้นนั้น ผู้บังคับกองพันคนเก่าท่านเล่าให้ฟังว่า ท่านแม่ทัพ (พล.ท. พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์) ทรงเห็นว่ารุ่นของผม (รุ่นปี ๒๔๖๙) ออกมารับราชการพร้อมกันนั้น เขาได้บำเหน็จกันทุกคน ท่านแม่ทัพทรงสงสาร ท่านก็เลยทรงให้บำเหน็จประจำปีแก่ผม ๑ ขั้นด้วย นับเป็นพระคุณแก่ผมอย่างยิ่ง และทำให้ผมเชื่อพรหมลิขิตมากขึ้นด้วย

แต่พอเปลี่ยนผู้บังคับกองพันใหม่ ผมก็ได้รับหน้าที่ให้เป็นผู้รับผิดชอบทหารใหม่อีก ในการสอบภาคทหารใหม่กลางปี ๒๔๗๒ ผมได้ที่ ๑ ในการหัดสอน ฯ ในกองพัน พล.อ. พระองค์เจ้าบวรเดช เสนาบดีกระทรวง

กลาโหม ขณะนั้น ได้ประทานเลี้ยงแก่ผมที่ห้อยเทียนเหลา (*หยาดฟ้าภัตตาคาร ปัจจุบันนี้*) ถนนเสือป่า ดังนั้น การที่ผู้บังคับกองพันคนนั้นเห็นว่า ผมเป็นผู้ที่ไม่มีความรู้ความสามารถในการหัดสอนทหารใหม่นั้น จึงเป็นกรรมของผมแท้ ๆ

ยังมีอีกเรื่องหนึ่ง คราวนี้เป็นเรื่องของผู้ใหญ่ (*ผู้ที่มียศสูงกว่า แต่ไม่ใช่ผู้บังคับบัญชา*) กับผม คือ

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองปี ๒๔๗๕ ประมาณ ๒ – ๓ เดือน อันเป็นระยะเวลาที่กำลังตื่นตัวเรื่องระบอบประชาธิปไตยกัน ผมเป็นนายทหารเวรโรงเรียนนายร้อยฯ ตอนดึกก็ออกตรวจเวรยามตามหน้าที่ ได้พบนักเรียนฯ ที่เป็นเวรคนหนึ่งหลับ จึงได้ปลุกให้ลุกขึ้นและบันทึกไว้ในสมุดเวร วันรุ่งขึ้นได้แจ้งให้ผู้บังคับกองร้อยของนักเรียน ฯ ผู้นั้นทราบ ในวันต่อมาผู้บังคับกองร้อยคนนั้นดูเหมือนจะมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงการปกครองกับเขาด้วย ได้บอกกับผมว่า "*นักเรียน ฯ คนนั้นเขาบอกว่า เขาไม่ได้หลับเมื่อคุณขึ้นไปตรวจ เขายังเดินมารายงานคุณเลย*" ผมฟังแล้วตกใจ ไม่ได้พูดว่ากระไร ได้แต่คิดว่ เอ๊ะ เป็นไปได้ถึงเพียงนี้เชียวหรือนี่ ? ทำไมนักเรียน ฯ คนนี้ถึงได้กล่าวเท็จแก้ตัวเป็นเรื่องเป็นราวได้อย่างหน้าตาเฉยเช่นนี้ และผู้บังคับกองร้อยดูออกจะเชื่อนักเรียน ฯ มากกว่านายทหารเสียด้วย รูปเรื่องจะกลายเป็นว่า ผู้ใหญ่ (ผม) หาความเด็ก จึงเป็นเรื่องที่น่าสงสาร (ผม) และช่วยไม่ได้ แต่ผมก็ได้รับบทเรียนที่ดีจากเรื่องนี้ไว้บทหนึ่งแล้ว ดังนั้น ในคราวต่อไปเมื่อผมตรวจพบนักเรียน ฯ อยู่เวรยามบกพร่อง ผมก็ปลุกผู้ช่วยผู้บังคับหมวด (*หัวหน้า ฯ รับผิดชอบนักเรียน ฯ*) หรือผู้บังคับหน่วยรักษาการณ์ ฯ (*เป็นนักเรียน ฯ ด้วยกัน*) ให้ลุกขึ้นมาดู และให้บันทึกไว้เป็นหลักฐานตามที่เขาเห็น เพื่อผมจะได้พ้นจากการเป็นผู้ใหญ่หาความเด็กเสียที ก็ดีเหมือนกัน

ชีวิตของผมมีความเป็นอยู่พอประมาณ ไม่สู้จะฝืดเคืองเท่าใดนัก พอทนได้ เมื่อเล็ก ๆ ไม่เคยได้เงินบาทหรือธนบัตรจากบิดามารดา เคยได้แต่เศษสตางค์ค่าขนมเท่านั้น ดังนั้น เมื่อได้รับรางวัลเงิน ๑ ตำลึง (๔ บาท) จากบิดาในการที่ได้เขียนแผนที่ประเทศจีนขนาดใหญ่ให้ท่าน จึงมีความตื่นเต้นเป็นอันมาก นั่งดูนอนดูเงิน เอามานับไปนับมา มีความอิ่มเอิบใจเป็นที่ยิ่งอาจเป็นเพราะดีใจในผลของงานที่อุตส่าห์ทำจนได้เงินรางวัลอันมีค่ามากเช่นนั้นด้วยก็ได้ และเนื่องจากไม่เคยมีเงินมาก ๆ เช่นนี้มาก่อน จึงเห็นเงินเป็นของที่มีค่ามากและติดนิสัยแต่นั้นมา

ขณะที่กำลังเรียนอยู่นั้น เมื่อสอบได้ชั้นหนึ่ง ๆ หรือเรียนดีคราวหนึ่ง ๆ คุณพ่อก็ซื้อทองคำให้ ๑ บาท (*เมื่อก่อนทองคำเป็นแผ่นและห่อด้วยกระดาษสีขาว มีอักษรจีนสีแดง*) ได้ทองคำจากคุณพ่อประมาณ ๖–๗ บาท แต่ดูเหมือนต้องขายหมดเมื่อคราวรวบรวมเงินซื้อที่ดินครั้งแรกที่ซอยพญานาค ถนนเพชรบุรี

เมื่อเป็นนักเรียนนายร้อย คุณพ่อให้เงินอาทิตย์ละ ๑ บาท เพื่อใช้จ่ายที่โรงเรียน ฯ เช่น ซื้อขนม ยาสีฟัน แปรงสีฟัน สบู่ ฯลฯ ผมไม่เคยซื้อขนมกินเลย เพราะเห็นว่าเมื่อทางราชการเลี้ยงอาหารวันละ ๓–๔ เวลานั้นก็อิ่มเต็มที่แล้ว จะไปกินอะไรให้เสียเงินทำไมอีก ไม่จำเป็น ดังนั้น จึงมีสตางค์เหลือเก็บ และเมื่อเก็บได้มาก ๆ ก็ให้คุณแม่เสียคราวหนึ่งราว ๒–๓ บาท

เงินรางวัลประจำเดือน ๆ ละ ๘ บาทที่ผมได้รับเมื่อเป็นหัวหน้าตอนนั้น ผมก็เก็บไว้ให้คุณแม่ได้คราวละหลาย ๆ บาทเหมือนกัน เรื่องเงินรางวัลประจำเดือนนี้กล่าวโดยทั่วไปแล้ว ผู้ใดได้ ผู้นั้นย่อมมีความปลื้มใจและภูมิใจเป็นธรรมดา ผมเองก็ภูมิใจเหมือนกันที่มีโอกาสได้รับเงินรางวัลนี้ แต่เวลา

รับทุกคราวใจคอไม่ค่อยจะดีเลย โดยเกรงว่าเมื่อรับมาแล้วจะรักษาไว้ไม่ได้ เพราะเคยหายบ่อย ๆ จนชักจะเข็ดเสียแล้ว แม้จะเก็บไว้ในตู้ลั่นกุญแจก็ยังไม่วายหาย จนไม่ทราบว่าจะเก็บไว้ที่ไหนจึงจะปลอดภัย ถ้าเก็บไว้ในที่เดียวกันบางทีก็หายหมด ถ้าเก็บแยกกันก็หายไม่หมด ดูออกจะต้องเป็นกังวลเรื่องเงินนี้เป็นอย่างมาก มีครั้งหนึ่งอุตส่าห์เก็บไว้ในรองเท้าหุ้มข้อเอาถุงเท้าใส่ไว้ในรองเท้าด้วย เอารองเท้าเข้าไว้ในตู้ลั่นกุญแจ เช้าขึ้นยังหายได้ เจ็บใจจริง ๆ แต่ไม่รู้จะทำอย่างไร เข้าใจว่าคงเป็นเพื่อนที่นอนเตียงใกล้ ๆ กัน แต่ก็จับไม่ได้และไม่ได้ฟ้องร้องใครด้วย นึกปลงเสียว่าแบ่งกันกินแบ่งกันใช้ก็แล้วกัน แต่บางคราวเพื่อนเอาไปหมด ไม่ยักเหลือไว้ให้ใช้บ้างออกจะมากไปหน่อย

เมื่อคุณพ่อถึงแก่กรรม เหลือแต่คุณแม่ ทำให้ผมเป็นห่วงท่านมาก เคราะห์ดีที่ผมเป็นนายทหารแล้ว จึงพอช่วยเหลือคุณแม่ได้บ้าง มิฉะนั้นคงจะลำบากมาก เพราะครอบครัวของเราไม่มีสมบัติพัสถานอะไรนัก พอกินพอใช้ไปวันหนึ่งเดือนหนึ่งเท่านั้น พอคุณพ่อถึงแก่กรรมก็ตกลงขายบ้านเอาเงินมาแบ่งกัน เมื่อมีเงินก็อยากให้คุณแม่มีความสุข จึงคิดจะหาบ้านให้คุณแม่อยู่ เพราะเห็นว่าชีวิตของทหารนั้นตามธรรมดาย่อมถูกโยกย้ายอยู่บ่อย ๆ เดี๋ยวย้ายไปจังหวัดโน้น เดี๋ยวย้ายมาจังหวัดนี้ เดี๋ยวกลับไปอำเภอนั้นตำบลนี้ ไม่มีโอกาสอยู่ประจำที่ได้นาน ๆ หากจะต้องหอบหิ้วคุณแม่ซึ่งมีอายุมากไปด้วยแล้ว น่าจะลำบากและจะทำให้ท่านบอบช้ำ อาจเจ็บไข้ได้ง่าย จึงคิดว่าควรให้ท่านอยู่เป็นที่เป็นทางเสีย ผมจึงซื้อบ้านให้คุณแม่อยู่ โดยเช่าที่หลวง (*ดูเหมือนจะเป็นของกรมพระคลังข้างที่*) นึกว่าดีกว่าเช่าที่ของเอกชนจะได้ไม่ถูกไล่ที่ แต่ที่ไหนได้ อยู่ได้ ๒ ปี ก็ได้รับแจ้งจากทางการว่า ทางราชการต้องการที่ให้จัดการย้ายด่วน บ้านที่ซื้อไว้ ๕๐๐ บาท เวลาขาย ๆ ได้

เพียง ๓๐ บาทเท่านั้น เขารู้ว่าเราถูกไล่ที่ เขาก็กดราคา ถ้าเราไม่ไปขายให้กับเขา ก็ไม่รู้ว่าจะไปขายให้กับใคร จำใจต้องขายด้วยความเจ็บใจ เลยเข็ดเรื่องเช่าที่

เมื่อขายบ้านแล้วก็ต้องมาเช่าบ้านอยู่ รู้สึกอึดอัดไม่ค่อยสบายใจ เวลาพูดอะไรหรือทำอะไรที่บ้านนี้ บ้านอื่นก็ได้ยินด้วย เพราะอยู่ติด ๆ ใกล้ ๆ กัน จึงคิดหาซื้อที่เพื่อปลูกบ้าน แม้จะมีเงินไม่พอ จะต้องกู้เขาบ้างและจะต้องเสียดอกเบี้ยก็ต้องยอม ยังดีกว่าเสียค่าเช่า เพราะยังได้บ้านและที่เป็นของตน เมื่อคิดได้ดังนี้แล้ว จึงขายของที่มีอยู่รวมกับเงินที่ได้จากส่วนแบ่ง ซื้อที่ดินซอยพญานาค ถนนเพชรบุรี เนื่องจากมีเงินไม่พอ ให้เขาไม่หมด จึงต้องจำนองเขาไว้ในวันซื้อนั้นเอง เสียดอกเบี้ยมาหลายปีกว่าจะส่งต้นคืนหมด ปลูกบ้านก็เช่นกัน ต้องผ่อนส่งเขาเป็นเดือน ๆ กว่าจะหมดก็นับเป็นปี ๆ เหมือนกัน

การที่ผมได้มีหลักฐานบ้านช่องขึ้นเช่นนี้ แม้จะไม่สู้สะดวกใจนัก แต่ที่จำต้องทำก็ด้วยความเป็นห่วงใยคุณแม่ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง หากไม่มีคุณแม่ผมคงยังไม่คิดถึงเรื่องการมีบ้านมีช่องอะไรนัก เพราะตัวคนเดียวอยู่ที่ไหนก็อยู่ได้ และเมื่อเป็นนายทหารก็นอนหัวกองร้อยมากับทหารถึง ๔ ปีเศษ เมื่อย้ายมาอยู่โรงเรียนนายร้อย ฯ ก็อยู่บ้านของทางราชการ การคิดหาบ้านส่วนตัวขณะนั้นคงยังไม่คิด หากจะคิดก็คงเป็นเวลาที่มีครอบครัวหรือมีความจำเป็นเกิดขึ้นเท่านั้น ซึ่งถ้าไปคิดในตอนนั้นอาจสายไปหน่อยก็ได้ เพราะเวลาได้เนิ่นนานมา เงินที่ได้จากส่วนแบ่งอาจเหลือน้อยลง ประกอบกับการมีครอบครัวต้องเพิ่มค่าใช้จ่ายมากขึ้น การเก็บเงินเพื่อจะซื้อที่และสร้างบ้านนั้น น่าจะทำไม่ได้เร็วนักหรืออาจทำไม่ได้เลยก็ได้ เพราะราคาที่ดินได้สูงขึ้นอยู่เรื่อย ๆ จึงถือว่าคุณแม่เป็นผู้ที่ได้ช่วยให้ผมได้ก่อร่างสร้าง

ตัวเองให้มีหลักฐานตั้งแต่หนุ่ม ๆ นับเป็นพระคุณอันหนึ่งที่ผมได้จดจำไว้โดยมิได้ลืมเลย

เนื่องจากผมไม่กินเหล้า ไม่สูบบุหรี่ และไม่เล่นการพนัน เงินเดือนจึงเหลือพอจะเก็บได้บ้าง และก็ได้พยายามเก็บไว้คราวละเล็กละน้อยเท่าที่จะเหลือเก็บได้ ตั้งแต่ ร.ต. จนเป็น นายพล การเก็บเงินเดิมก็สอดเก็บไว้ในหนังสือ เพราะเห็นตัวอย่างจากคุณพ่อ คั่นไว้ตามหน้าต่างๆเลือกเก็บธนบัตรที่ยังใหม่ไม่ยับ และมักพยายามหาใบที่เลขเรียงกันด้วย จนพวกเพื่อน ๆ รู้เข้าให้สมญาว่า "เรียงเบอร์" ไม่ใช่เรียงเบอร์สลากกินแบ่งรัฐบาลที่คนร้องขาย แต่เป็นการเรียงเบอร์ธนบัตรที่พยายามหาเก็บไว้ต่างหาก เพิ่งจะมาฝากคลังออมสินเมื่อเป็น พันเอก นี่เอง และก็พยายามฝากเรื่อยมาจนบัดนี้เท่าที่มีเหลือพอที่จะฝากได้ แต่ไม่คงที่ทั้งเวลาและจำนวน

ใคร ๆ ก็พากันว่า ผมเป็นเป็นคนขี้เหนียว เพราะไม่ค่อยออกเที่ยวเตร่หรือไปในงานสังคมบ่อย ๆ ผมเห็นว่ายังไม่ตรงกับความเป็นจริงนัก เพราะงานสังคมก็ดี การเที่ยวเตร่ก็ดี ผมชอบเหมือนกันและชอบมากเสียด้วย แต่ต้องบังคับใจไม่ยอมไปให้บ่อยนัก เนื่องจากเงินเดือนน้อย มีเรือพ่วงหลายลำจำต้องประหยัด หากใช้จ่ายตามอารมณ์ย่อมไม่พอแน่ สุดท้ายก็เป็นหนี้ แล้วเมื่อไรจะหลุด ผมจึงไม่ฟุ่มเฟือย ใช้เงินเฉพาะสิ่งที่เห็นว่าเป็นประโยชน์และจำเป็น ผู้ที่ไม่ทราบความจริงเลยเห็นว่าผมเป็นคนขี้เหนียว จึงเป็นเรื่องที่ช่วยไม่ได้

งานศพ ผมไปแทบทุกงาน หากผู้ตายหรือเจ้าภาพเป็นคนรู้จักมักคุ้น เช่นเป็นญาติที่สนิทหรือมิตรที่รัก หรือเป็นผู้มีพระคุณแก่ผม ผมก็ช่วยทำบุญด้วยเงิน การแต่งงานผมไปเป็นส่วนมาก เพราะมีลูกศิษย์มาก แต่ในการกินเลี้ยงผมไม่ค่อยไป เพราะเห็นว่าเราชอบกินเลี้ยงกันบ่อย ๆ และบาง

คราวก็หรูหราเกินไป อาหารดี ๆ เหลือมากมาย ทิ้งเสียเปล่า ๆ ส่วนเงินค่าอาหารต้องจ่ายเขาเต็มจำนวน เงินที่เสียไปในการกินเลี้ยงเพื่อรื่นเริง เพื่อสามัคคี ฯลฯ นี้ แม้จะได้ประโยชน์ในด้านอื่น แต่บางคราวประโยชน์ที่ได้ไม่คุ้มกับค่าของเงินที่เสีย สุดท้ายนี้ก็ตกไปอยู่ในกระเป๋าของพ่อค้าต่างชาติที่เศรษฐกิจอยู่ในมือของเขา หาได้ตกอยู่ในมือของคนไทยไม่ แต่พวกเราไม่ค่อยจะคิดกัน เอาแต่สนุก พากันลืมเสียหมด

ผมเป็นผู้กตัญญูรู้คุณคนเป็นอย่างยิ่ง และพยายามตอบแทนผู้มีคุณต่อผม แม้ผู้นั้นจะเป็นเด็กกว่า ผมเชื่อว่า ความเจริญของมนุษย์เรานั้น อยู่ด้วยความกตัญญูกตเวที ผู้ใดขาดคุณธรรมข้อนี้ น่าจะไม่เจริญเท่าที่ควร แต่ถ้ามีความอกตัญญู คือเนรคุณต่อผู้มีคุณด้วยแล้ว ยิ่งซ้ำร้ายใหญ่ เพราะนอกจากวิถีชีวิตราชการจะเสื่อมโทรมอับเฉาแล้ว ชีวิตของเราเองก็จะมีแต่ความหมองหม่น ไม่มีความสุขกายสบายใจ มีแต่ทุกข์กายและโทมนัสใจอยู่ตลอดเวลา ผมเห็นตัวอย่างมาหลายรายแล้ว อยากจะเล่าให้ฟังสักรายหนึ่ง แต่ไม่กล้าบอกชื่อบอกสกุล เดี๋ยวจะเป็นโอษฐภัย คือวันหนึ่ง ผมได้ไปเยี่ยมเพื่อน ได้เห็นหญิงคนหนึ่ง ด่าว่ามารดาของเขาอย่างสาดเสียเทเสีย ใช้คำหยาบคายที่ฟังแทบไม่ได้ เช่น ระยำ อัปรีย์ ตอแหล ฯลฯ เป็นต้น ผู้เป็นมารดาไม่รู้จะตอบอย่างไร ได้แต่นั่งร้องไห้ ผมจึงพูดกับเพื่อนว่า หญิงคนนั้นจะต้องได้รับผลของกรรมตอบแทนอย่างสาสมทีเดียว ไม่ใช่ความตาย แต่เป็นความทุกข์ทรมานเพราะความตายเป็นความสุข ตายแล้วก็พ้นทุกข์ ไม่ต้องผจญต่อทุกข์ยากลำบากอย่างไรอีก ปรากฏเป็นจริงๆดังผมว่า เพราะอยู่มาไม่นาน ลูกสาวของหญิงคนนั้นอายุประมาณ ๕–๖ ขวบกำลังน่ารักน่าชม ก็หัวปักลงไปในตุ่มที่มีน้ำไม่ถึงครึ่ง จมน้ำตาย ต่อมาบ้านช่องที่อยู่ก็ต้องขาย พลัดที่นาคาที่อยู่ นี่แหละผลแห่งความอกตัญญูต่อมารดาผู้บังเกิดเกล้าของตน พูดแล้วขนลุก ผมไม่ได้เสกสรรปั้นเรื่องขึ้นเลย เป็นจริงดังว่านี้ ขอได้จำไว้ เชื่อผมเถอะ อย่าได้อกตัญญูต่อผู้มีคุณเลยเป็นอันขาด เห็นมามากแล้ว ไม่มีดีสักรายเดียว

เราไม่อาจดูตัวเราเองได้ว่า เรามีความรู้ความสามารถแค่ใด แต่ความกตัญญูกตเวทีนี้ เราอาจดูตัวของเราเองได้ว่า เรามีหรือไม่ การกตเวทีตอบแทนบุญคุณท่านนั้น ทำได้ ๒ ประการ คือ อมิสบูชา การให้ของ และปฏิบัติบูชา การประพฤติตนในทางที่ชอบที่ควร ผมเองไม่มีกำลังและเวลาพอที่จะปฏิบัติในประการแรก ได้ครบทุกท่าน แต่ในประการหลัง ผมพยายามปฏิบัติอยู่เสมอ เฉพาะท่านที่มีพระคุณนั้น ผมระลึกถึงพระคุณของท่านก่อนนอน หลังจากสวดมนต์แล้วทุกวัน และอธิษฐานขอให้ท่านเหล่านั้นมีความสุขความเจริญ อายุมั่นขวัญยืน การที่ผมได้กระทำนี้ ปรากฏผลแก่ผมหลายอย่าง บางสิ่งบางอย่างที่ผมไม่คิดว่าจะได้เป็นหรือได้รับ ก็ได้เป็นได้รับ จึงทำให้ผมมั่นในคุณธรรมข้อนี้ อย่างฝังจิตฝังใจว่า "*กตญฺญุตา สทฺธาสาธุ*" ผู้มีความกตัญญู ย่อมเป็นผู้เจริญ.

กองบัญชาการทหารสูงสุด เป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม
๔ ก.พ. ๒๕๑๓

วันบรรจุศพ ๑๓ ก.พ. ๒๕๑๓

คำไว้อาลัย

สำหรับ หนังสืออนุสรณ์ พิธีพระราชทานเพลิงศพ

พลโท ประณี ตาละลักษมณ์

****

พลโท ประณี ตาละลักษมณ์ อดีตเจ้ากรมกำลังพลทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด เป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ ที่ดำรงเกียรติประวัติอันงดงาม ทั้งในด้านการศึกษาดีและการปฏิบัติงานดี เมื่อเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก ท่านผู้นี้ได้ครองตำแหน่งลำดับ 1 ในชั้นการศึกษา เป็นประจำ ในขณะที่รับราชการ ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความสัตย์ซื่อและวิริยะอุตสาห ตลอดมา จึงเจริญก้าวหน้าในยศ ตำแหน่ง, หน้าที่ ขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งครบเกษียณอายุ

ประวัติของ พลโท ประณี ตาละลักษมณ์ จึงเป็นตัวอย่างอันดี ที่นายทหารทุกคนที่มุ่งหวังความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ ควรได้ศึกษาและจดจำ

ฉะนั้น ในโอกาสที่ครอบครัวและทายาท จะได้ร่วมกันจัดทำหนังสือ อนุสรณ์ พิธีพระราชทานเพลิงศพ พลโท ประณี ตาละลักษมณ์ ข้าพเจ้าจึงรู้สึก เป็นเกียรติอย่างสูง ที่จะได้จารึกคุณความดีของท่านไว้ และขออธิษฐานให้ประโยชน์ ต่อทางราชการ และกุศลผลบุญที่ท่านได้บำเพ็ญไว้ จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของท่าน บรรลุสุคติในสัมปรายภพตามควรแก่คติวิสัย เทอญ.

จอมพล ถ. กิตติขจร

(ถนอม กิตติขจร)

ผู้บัญชาการทหารสูงสุด

คำไว้อาลัย
พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์

ข้าพเจ้าได้รับทราบข่าวมรณกรรมของ พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ ด้วยความเศร้าสลดใจเป็นที่สุด ไม่เคยคิดมาก่อนว่า ท่านจะมารีบด่วนจากไปอย่างรวดเร็วถึงเพียงนี้ โดยปกติแล้ว พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ เป็นผู้มีสุขภาพดีมากผู้หนึ่ง มีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง ชอบออกกำลังกายเป็นกิจประจำวัน ข้าพเจ้าทราบว่า ในการเจ็บป่วยครั้งนี้แม้จะรู้สึกตัวเองว่าไม่สบาย แต่ด้วยความเคยชิน พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ ก็ยังพอใจออกกำลังกายด้วยการเดินไปรอบ ๆ สนามหลวง และครั้งนี้ ก็เป็นเสมือนการเดินออกกำลังครั้งสุดท้ายในชีวิต

ตามประวัติของท่านผู้นี้ตั้งแต่เยาว์วัย ท่านเจ้าคุณผู้เป็นบิดา ได้นำเข้าไปถวายตัวเป็นมหาดเล็ก จอมพล สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก ในสมัยนั้น และพระองค์ท่านได้ทรงฝากเข้าศึกษา เป็นนักเรียนนายร้อย เมื่อปี ๒๔๖๓ ในการศึกษาที่โรงเรียนนายร้อยนั้น ปรากฏว่า พลโท ปาระณี ฯ เรียนได้เก่ง มักสอบภาคของแต่ละปีได้ที่ดี ๆ เคยสอบได้ที่ ๑ ที่ ๒ ก็หลายครั้ง ได้รับรางวัลการเรียนดีอยู่เสมอ จึงนับว่าเป็นนักเรียนที่เรียนได้ดีเด่นผู้หนึ่งในสมัยนั้น

ชีวิตในสมัยออกรับราชการแล้ว ก็ปรากฏว่า ได้เจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับ ได้เคยดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ในหน้าที่ราชการหลายตำแหน่ง และ

ระยะหลังสุด ที่กองบัญชาการทหารสูงสุดนี้ ได้เข้าดำรงตำแหน่งเจ้ากรมกำลังพลทหาร ปฏิบัติงานมาด้วยความเรียบร้อยมีวิริยะอุตสาหะ ทำให้งานในความรับผิดชอบก้าวหน้ามาโดยลำดับ จนกระทั่งถึงวาระออกจากราชการไป ท่านผู้นี้มีเกียรติประวัติอันดีงาม ทั้งในขณะที่รับราชการอยู่ และออกจากราชการไปแล้ว ดังนั้น การจากไปของ พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ จึงทำให้เกิดความเศร้าสลดและอาลัย แก่ผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา ตลอดจนเพื่อนฝูงที่เคยร่วมงานกันมาแต่เก่าก่อนเป็นอันมาก เฉพาะอย่างยิ่งในส่วนตัวของข้าพเจ้า ซึ่งท่านผู้นี้ได้เคยเป็นผู้บังคับหมวด ในขณะที่ข้าพเจ้าเป็นนักเรียนนายร้อย ท่านได้มีความกรุณาต่อนักเรียนนายร้อยรุ่นข้าพเจ้าอย่างที่สุด ยิ่งกว่านั้น เมื่อข้าพเจ้าได้มาดำรงตำแหน่ง รองเสนาธิการทหาร และเสนาธิการทหาร ตามลำดับ ท่านก็ได้ให้ความร่วมมืออย่างดียิ่ง ได้เดินทางร่วมกับข้าพเจ้าไปเป็นคณะทูตฝ่ายทหารในอังกฤษและอเมริกา ท่านก็ได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น และแสดงความถ่อมตัวของท่านอย่างมาก ดังนั้นความสนิทสนมระหว่างท่านกับข้าพเจ้า จึงเป็นไปอย่างใกล้ชิดตลอดมา

ด้วยคุณงามความดีที่ พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ ได้บำเพ็ญมาโดยตลอดประกอบด้วยบุญกุศลที่ภรรยาและบุตร ตลอดจนญาติมิตร บำเพ็ญอุทิศให้ตั้งแต่ต้นมา จงเป็นเสมือนดวงประทีปส่องนำทาง ให้ดวงวิญญาณของท่านดำเนินไปสู่สุคติภพตลอดไป.

พลอากาศเอก [signature]

(ทวี จุลละทรัพย์)

เสนาธิการทหาร

คำไว้อาลัย

พลโท ประณีต ตาละลักษมณ์ ได้รับราชการร่วมกับข้าพเจ้าและเคยอยู่ใต้บังคับบัญชา เมื่อข้าพเจ้ากลับเข้ารับราชการครั้งหลัง และสุดท้ายได้ดำรงตำแหน่งเสนาธิการกลาโหม (เสนาธิการทหารปัจจุบัน) พลโท ประณีต ตาละลักษมณ์ เป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์สุจริต เห็นแก่ราชการเป็นใหญ่ เคร่งครัดต่อระเบียบวินัย ตรงไปตรงมา มีความขยันขันแข็งและละเอียดรอบคอบ เป็นแบบฉบับนายทหารที่ดีคนหนึ่งในกองทัพไทย ในทางส่วนตัวเป็นผู้ที่มัธยัสถ์ เห็นค่าของเงิน สุภาพอ่อนโยน เห็นอกเห็นใจผู้อื่น ไม่ชอบของมึนเมาและไม่สูบบุหรี่ เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของครอบครัว ข้าพเจ้ารัก พลโท ประณีต ตาละลักษมณ์ มิใช่เพียงฐานผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชา แต่ถือเหมือนหนึ่งเป็นญาติของข้าพเจ้า เมื่อข้าพเจ้าออกจากราชการไปแล้วฐานครบเกษียณอายุ ความสัมพันธ์ของเรายังคงกระชับแน่นอยู่ตลอดมา ในวันเกิดของข้าพเจ้า หรือในวันปีใหม่ พลโท ประณีต ตาละลักษมณ์ และภรรยาจะมาแสดงความเคารพและเยี่ยมเยียนข้าพเจ้ามิได้ขาด จนกระทั่งเมื่อ พลโท ประณีต ตาละลักษมณ์ ออกจากราชการฐานเกษียณอายุ ความสัมพันธ์ก็เป็นเช่นเดิมมิได้เปลี่ยนแปลงอย่างใด

พลโท ประณีต ตาละลักษมณ์ เป็นผู้ระมัดระวังตัว และระวังสุขภาพของตนเป็นอย่างดี ไม่น่าจะจากเราไปโดยรวดเร็วเช่นนี้ ย่อมนำความเศร้าสลดมาสู่ครอบครัว ญาติมิตรโดยทั่วไป สำหรับข้าพเจ้ามีความอาลัยเป็นอย่างยิ่ง แม้จะรู้อยู่แล้วว่า ไม่มีผู้ใดอยู่ค้ำโลกได้ ขอให้กรรมดีที่ พลโท ประณีต ตาละลักษมณ์ ได้ทำไว้ จงนำดวงวิญญาณของท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพ เทอญ.

พล.อ. จ. วิชิตสงคราม

คำไว้อาลัย

พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์

ของ

พลเอก สุรใจ พูลทรัพย์

พลโท ปาระณี ฯ เพื่อนรัก ซึ่งเมื่อยังเยาว์วัยอยู่ ได้อยู่ย่านบางลำภูด้วยกัน นับว่าได้เป็นเพื่อนเล่นและเพื่อนรักกันมาเป็นเวลานานมาก เมื่อเติบโตขึ้นมาก็ได้ไปเข้าศึกษาเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก เรียนอยู่ชั้นเดียวกันมา จบการศึกษาพร้อมกันในปี ๒๔๖๙ ออกรับราชการเป็นนายทหารซึ่งแยกย้ายกันไปในหน่วยต่าง ๆ กัน แต่พอได้เลื่อนยศเลื่อนตำแหน่งและเป็นผู้ใหญ่ขึ้นมาก็ได้มาอยู่ร่วมกันในจังหวัดพระนครอีก ฉะนั้น จึงนับว่าเกือบเป็นญาติที่สนิทกัน แม้ทางครอบครัวก็รู้จักกันรักใคร่นับถือกัน และก็ได้รับราชการมาจนครบเกษียณอายุด้วยกันในเวลาใกล้กัน แม้จะต่างก็ออกจากราชการ รับพระราชทานบำนาญด้วยกันแล้ว ความสนิทสนมรักใคร่กันก็ยังมีอยู่เช่นเดิม เมื่อมาด่วนจากไปอย่างไม่มีวันกลับมาอีกเช่นนี้ เป็นของธรรมดาที่จะต้องมีความอาลัยกันเป็นอันมาก ประการสำคัญที่สุด นับแต่รู้จักกันมาก็ไม่เคยเห็นว่า พลโท ปาระณี ฯ จะได้มีการบ่วยเจ็บอะไรหนักหนาหรือเป็นคนขี้โรคแต่ประการใด นับว่าเป็นคนมีสุขภาพแข็งแรงดี และครั้งนี้ก็เป็นครั้งแรกที่มีอาการบ่วย ถึงกับต้องเข้ารักษาตัวในโรงพยาบาล พอได้ทราบข่าวจาก พันเอก สะอาด ขมะสุนทร เลขาของรุ่น ๖๙ ก็ได้รีบไปเยี่ยมดูอาการที่โรงพยาบาล ก็ยังพูดคุยกันดีอยู่ ไม่เห็นมีอาการหนักหนาอะไร ไม่เคยคิดว่าเพื่อนจะบ่วยหนักจนถึงแก่อนิจกรรมเอาง่าย ๆ เพราะตามที่ถามดูอาการก็ว่าตับบวม และ พลโท ปาระณี ฯ ก็ไม่ใช่คนดื่มสุรา จึงไม่คิดว่าจะมีอันตรายถึง

ตาย ต่อมาอีกประมาณหนึ่งสัปดาห์ พันเอก สะอาด ขมะสุนทร ได้ไปเยี่ยมอีกครั้ง จึงได้โทรศัพท์บอกว่า พลโท ปาระณี ฯ อาการหนักมาก รุ่งขึ้น ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๓ ผมและภรรยาได้รีบไปเยี่ยม พลโท ปาระณี ฯ ที่โรงพยาบาลอีกครั้ง ในตอน ๑๐.๐๐ น. แต่ไม่ทันเสียแล้ว พลโท ปาระณี ฯ ได้ถึงแก่กรรมเสียเมื่อ ๐๗.๐๐ น. เศษ ๆ นี้เอง อนิจจาเพื่อนรักทำบุญมาเพียงเท่านี้เอง เริ่มป่วยเมื่อ ๕ มกราคม ๒๕๑๓ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๓ ก็จากไป รวมเวลาป่วยเพียงเดือนเดียวเท่านั้น. โรคร้ายอะไรจึงร้ายแรงเช่นนี้

แต่ก็เป็นของเที่ยงแท้ที่มนุษย์ทุกรูปทุกนามจะหนีความตายไปไม่พ้น ฉะนั้น ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ขอให้ประกอบแต่คุณงามความดีเข้าไว้ เพื่อจะได้เสวยสุขในชาติหน้า

พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ ผู้นี้นับแต่รู้จักกันมาก็เห็นแต่ประกอบกรรมดีมาโดยตลอด ไม่เคยเห็นทำในสิ่งที่ไม่ดีไม่งามเลย ฉะนั้น หากชาติหน้ามีจริงความดีที่ทำไว้ คงตอบสนองให้มีความสุขยิ่งกว่าชาตินี้

เพื่อนรักร่วมรุ่น ๖๙ ที่ยังมีชีวิตอยู่ บัดนี้ เราได้เสียเพื่อนที่ดีของพวกเราไปอีกคนหนึ่งแล้ว นับเป็นคนที่ ๑๗ ที่จากไป คงเหลืออีก ๓๓ คน ของพวกเราจงมาร่วมจิตให้เป็นสมาธิเพื่อเป็นพลังช่วยส่งให้วิญญาณอันบริสุทธิ์ของ พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ ได้ไปสู่สุคติในสัมปรายภพสมกับคุณงามความดีที่ได้บำเพ็ญมาด้วยเถิด.

พลเอก สุรใจ พูลทรัพย์

๑๐ มี.ค. ๒๕๑๓

คำไว้อาลัย

คุณน้าพลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ เป็นผู้ใหญ่ที่หลาน ๆ รักและเคารพมากที่สุดท่านหนึ่ง เนื่องจากท่านเป็นผู้ที่ไม่ถือตัว มีอารมณ์สนุก ชอบคุยเล่นกับหลานอยู่เสมอ ทำให้หลานรู้สึกสบายใจเมื่ออยู่ใกล้ท่าน และถ้าหลานคนใดมีเรื่องไปหาท่านแล้ว ท่านต้องช่วยเหลืออย่างเต็มที่ ด้วยความเต็มอกเต็มใจจริง ๆ ทุกคน นอกจากหลาน ๆ และญาติแล้ว กับผู้อื่น ท่านก็ยังโอบอ้อมอารีช่วยเหลือเสมอ ดังนั้น นอกจากเป็นญาติผู้ใหญ่ที่น่าเคารพรักแล้วท่านยังเป็นประดุจร่มโพธิ์ใหญ่ เมื่อท่านมาล่วงลับไป จึงเป็นที่อาลัยและเสียใจยิ่งของพวกหลาน ๆ ด้วยเดชะผลบุญที่คุณน้าได้ประกอบไว้ และกระทำคุณความดีมาตลอดชีวิต คงส่งให้ท่านได้บรรลุสุคติเป็นแน่

สำหรับข้าพเจ้าแล้ว ระลึกถึงท่านอยู่มิวาย ด้วยคุณแม่เคยเล่าให้ฟังอยู่เสมอว่า คุณน้าปาระณีเป็นผู้หนึ่งในบรรดาคุณน้าทั้งหลาย ที่เมตตารักใคร่อุ้มชูข้าพเจ้ามาแต่แรกเกิด ด้วยเป็นหลานชายคนแรกของท่าน และเมื่อข้าพเจ้าโตเป็นผู้ใหญ่แล้ว ท่านก็ยังให้ความเมตตารักใคร่สนิทสนมอยู่ตลอดเวลา

พูดถึงความตาย อดเสียดายมิได้ที่ท่านมีอายุเพียงหกสิบปีเศษเท่านั้น แต่เมื่อพิจารณาถึงโรคที่เป็น ก็รู้สึกว่าถึงคราวของท่านแล้ว แม้จะได้รับการรักษาพยาบาลอย่างดีเท่าใดก็คงไม่ได้ผล เพราะตับของท่านอักเสบและในระยะหลังเหี่ยวอย่างรวดเร็ว ด้วยเชื้อไวรัส ซึ่งในปัจจุบันนี้ การรักษาโรคนี้ยังไม่มียาเฉพาะจะรักษา อยู่ในระยะค้นคว้าอยู่

อย่างไรก็ดี ท่านก็ได้เกิดมาด้วยดี ดำรงวงศ์ตระกูลมาอย่างดี เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของญาติพี่น้อง ประกอบคุณงามความดีมามากและมรณะดี (สงบ) ก็เป็นเครื่องบ่งชี้ว่าท่านต้องไปดีในสัมปรายภพ โดยมิต้องสงสัยเลย.

พล.ต. ประเดิม พืชผล

ผู้อำนวยการโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า

พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ กับพยาธิของท่าน

พลตรี ประณต โพธิทัต

ประจำกองบัญชาการทหารสูงสุด

แพทย์ที่ปรึกษาโรคทางเดินอาหาร

โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า

มรณกรรมของ พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ ได้ยังความโศกเศร้าเสียใจ และสุดอาลัยแก่บรรดาครอบครัว ญาติมิตรที่สนิทตลอดจนลูกศิษย์ลูกหาของท่านเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะเมื่อทราบว่าท่านสิ้นชีวิตลงด้วยโรคตับอักเสบและตับแข็ง ซึ่งไม่มีใครคาดคิดว่าจะเป็นไปได้ ทั้งนี้ เนื่องจากเป็นที่ทราบกันในบรรดาผู้คุ้นเคยสนิทสนมกันดีว่า ท่านเป็นผู้ที่มีร่างกายแข็งแรงชอบออกกำลังกาย รักษาสุขภาพดีอยู่เสมอ ตั้งแต่เป็นนักเรียนนายร้อยจบจนรับราชการทหารมาตลอด จนครบเกษียณอายุท่านไม่สูบบุหรี่และดื่มสุราเลย เหตุใดจึงมาเป็นโรคตับแข็งได้ ผู้เขียนได้รับการซักถามจากบรรดาผู้ที่รู้จักคุ้นเคยกับท่าน ถึงเรื่องพยาธิสภาพอันแท้จริงของท่านอยู่บ่อยครั้ง ประกอบกับภรรยา บุตร และธิดา ก็ยินดี หากผู้เขียนจะได้ให้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องโรคตับของท่านบ้าง อันอาจจะเป็นบทเรียนแก่ท่านทั้งหลายที่สนใจ ซึ่งได้มาร่วมบำเพ็ญกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ ครั้งนี้ด้วย ผู้เขียนรู้สึกเป็นเกียรติและยินดีที่จะสนองเสนอ การร่วมบำเพ็ญกุศลอันเป็นวิทยาทานครั้งนี้ด้วยความเต็มใจที่สุด พยาธิที่ได้คุกคาม พลโท ปาระณี จนถึงแก่ชีวิตมีคุณค่าแก่การที่จะนำมาเรียนเสนอเพื่อเป็นการเพิ่มพูนความรู้ได้ดีทีเดียว ฉะนั้น หากผลบุญกุศลอันเกิดขึ้นในส่วนความรู้ ความเข้าใจจากการเรียบเรียงด้วยกุศลเจตนาครั้งนี้แล้ว ขอจงโปรดดลบันดาลส่งเป็น

ผลสะท้อนให้ดวงวิญญาณของ พลโท ประณี ตาละลักษมณ์ จงประสบสุขสโมสรในสัมปรายภพ เทอญ ฯ

ก่อนที่จะได้กล่าวถึงพยาธิของ พลโท ประณี ตาละลักษมณ์ ผู้เขียนใคร่จะทำความเข้าใจกับท่านด้วยอาการสำคัญอย่างหนึ่งของโรคตับเสียก่อน ซึ่งอาการที่จะได้กล่าวนี้มักจะเกิดขึ้นเห็นได้ก่อนเสมอจนบางครั้งทำให้เข้าใจว่าเป็นโรคหนึ่งต่างหาก อาการนี้คือ "ดีซ่าน" ซึ่ง พลโท ประณี ตาละ-ลักษมณ์ ก็ได้มีอาการดังกล่าวนี้มาแต่ต้นเช่นเดียวกัน

คำว่า "ดีซ่าน" มีชื่อเรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า JAUNDICE ผู้เขียนเข้าใจว่าท่านทั้งหลายคงจะได้เคยพบเห็นผู้ที่รู้จักคุ้นเคย ญาติ มิตรสหายหรือคนในครอบครัวของท่านคนใดคนหนึ่ง ป่วยมีอาการตัวเหลืองตาเหลือง และปัสสาวะเหลืองจัดมาบ้างแล้ว และใคร ๆ ก็ว่าเขาเป็นโรคดีซ่าน ความจริง JAUNDICE หรือดีซ่านนั้น ในทางแพทย์ถือว่าไม่ใช่โรค แต่เป็นเพียงลักษณะอาการที่ผิดปกติอย่างหนึ่งของผู้ป่วยเท่านั้นซึ่งเกิดขึ้นได้เป็นผลเนื่องจากโรคที่ทำให้กระทบกระเทือนต่อระบบการขับถ่ายและการไหลของน้ำดีไม่เป็นไปตามปกติ น้ำดีก็จะเกิดคั่งขึ้นแทรกซึมเข้ากระแสโลหิต กระจายไปสู่ส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ปรากฏเป็นสีเหลืองของสารน้ำดี ติดเห็นได้ชัดตามผิวหนัง เยื่อตาขาวและในปัสสาวะ สารสีเหลืองน้ำดังกล่าวเรียกตามภาษาแพทย์ว่า "บิลิรูบิน" (BILIRUBIN)

จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า บิลิรูบิน เป็นสารอินทรีย์เคมีอย่างหนึ่งซึ่งเกิดจากผลการสลายตัวของเม็ดโลหิตแดงที่หมดอายุขัยแล้ว ตับจะทำหน้าที่เปลี่ยนแปลงและขับสารนี้ออกมาเป็นส่วนผสมอยู่ในน้ำดีทำให้น้ำดีมีสีเหลือง ท่านทั้งหลายคงเคยทราบแล้วว่า อวัยวะที่มีบทบาทที่สำคัญในการสร้างและขับถ่ายน้ำดีก็คือตับ ในวันหนึ่ง ๆ ตับจะสร้างและขับน้ำดีออกประมาณ ๘๐๐

ถึง ๑,๐๐๐ ซี.ซี. น้ำดีที่ไหลออกมาจะไหลมารวมกันเก็บพักไว้และทำให้ข้นขึ้นในถุงน้ำดี เมื่อมีอาหารผ่านจากกระเพาะอาหารลงสู่ลำไส้เล็ก น้ำดีออกจากถุงน้ำดีไหลมาตามท่อน้ำดี เข้าสู่ลำไส้เล็กเพื่อช่วยในการย่อยอาหารโดยเฉพาะที่เป็นไขมัน พร้อมทั้งคลุกเคล้าและเร่งดูดซึมอาหารที่ย่อยแล้วให้รวดเร็วขึ้นด้วย ส่วนใหญ่ของสาร บิลิรูบิน ในน้ำดีที่ผ่านการช่วยย่อยอาหารแล้ว จะดูดซึมกลับไปที่ตับอีกครั้งหนึ่ง เพื่อได้นำมาเป็นส่วนผสมของน้ำดีสำหรับการย่อยอาหารอีกในคราวต่อไป บิลิรูบินบางส่วนจะผ่านมาตามลำไส้เล็กปะปนคลุกเคล้า มีปฏิกิริยากับบักเตรีบางชนิด กลายเป็นสีเหลืองผสมปนมาเป็นสีอุจจาระ บางส่วนซึ่งเป็นส่วนน้อยก็จะดูดซึมเข้ากระแสโลหิต ขับถ่ายปนออกมาเป็นสีเหลืองของปัสสาวะ สารบิลิรูบินที่เปลี่ยนแปลงและถูกขับถ่ายออกมานี้สามารถตรวจทดสอบหาค่าปกติได้ และค่าที่เปลี่ยนแปลงมากขึ้นหรือลดลงก็แสดงถึงความผิดปกติของการขับถ่ายและหลั่งไหลของน้ำดีนั้นเอง อย่างไรก็ดี การสังเกตจากสีเหลืองเข้มของปัสสาวะก็พอแสดงให้ทราบได้บ้างเหมือนกัน

เท่าที่ได้กล่าวมานี้ พอให้ท่านทราบถึงที่มาและการไหลของน้ำดีโดยย่อ ท่านคงจะเห็นได้ว่า เมื่อมีสิ่งมารบกวนในการสร้างและการขับถ่ายน้ำดีของตับ หรือ เกิดการขัดขวางต่อการไหลของน้ำดีแล้ว จะทำให้น้ำดีไหลเข้าสู่ลำไส้เล็กไม่เป็นไปอย่างสะดวก น้ำดีก็จะคั่งไหลท้นกลับขึ้นไปภายในตับและซึมแทรกเข้ากระแสโลหิตกระจายไปทั่วร่างกาย เมื่อมากพอจะปรากฏสีเหลืองของธาตุบิลิรูบินออกมาได้ชัดในปัสสาวะ, เยื่อตาขาวและตามผิวหนังดังกล่าวแล้ว ในขณะเดียวกันนี้น้ำดีที่ไหลเข้าสู่ลำไส้เล็กก็ลดน้อยลงหรือขาดไป สีของอุจจาระอาจซีดลงตามไปด้วย ดังที่เราบางท่านเคยสังเกตเห็นสีอุจจาระซีด ๆ มาบ้างแล้ว ในผู้ป่วยที่มีตัวเหลืองมาก ๆ

เมื่อท่านได้ทราบถึงการเกิดอาการดีซ่านขึ้นอย่างนี้แล้ว ท่านก็พอจะเดาได้ว่า ความผิดปกติ หรือ โรคอะไรก็ตามที่เกิดขึ้นกับตับ ถุงน้ำดี หรือน้ำดี เป็นเหตุให้การถ่ายน้ำดีเป็นไปไม่สะดวก แล้วอาการดีซ่านย่อมปรากฏขึ้นได้ ความผิดปกติที่อาจเกิดขึ้นได้นั้น พอจะแบ่งแยกให้ทราบได้คือ

๑. ความผิดปกติ หรือโรคที่เกิดขึ้นกับถุงน้ำดี เช่น เกิดมีก้อนนิ่วในถุงน้ำดีไปอุด หรือมีพยาธิบางชนิดเข้าไปอาศัย เช่น พยาธิใบไม้ของตับ พยาธิในลำไส้บางชนิด เช่น พยาธิไส้เดือน พยาธิ GIARDIA LAMBRIA เคลื่อนตัวเข้าสู่ท่อน้ำดีหรือถุงน้ำดีและท่อน้ำดีอักเสบจากเชื้อโรคต่าง ๆ หรือเป็นมะเร็งของมันเอง เหล่านี้ทำให้รบกวนการไหลของน้ำดี ทำให้น้ำดีซึมเข้ากระแสโลหิต เกิดมีอาการดีซ่านขึ้นได้

๒. โรคที่เกิดในบริเวณอวัยวะใกล้เคียงกับทางเดินน้ำดี โดยเฉพาะมะเร็งที่ลุกลามมากดและทับที่ท่อทางเดินน้ำดี เช่น มะเร็งของลำไส้เล็ก ตับอ่อน และต่อมน้ำเหลือง เป็นต้น ไม่มีปัญหาต้องมีอาการดีซ่านเกิดขึ้นอย่างแน่นอน หากไปรบกวนการไหลของน้ำดีเข้า

๓. โรคที่เกิดกับตัวตับเอง อาทิ โรคตับแข็ง โรคมะเร็งของตับ โรคตับอักเสบ หรือโรคฝีบิดในตับเป็นต้น เหล่านี้ เซลล์ของตับจะถูกทำลายมากน้อย สุดแต่ความรุนแรงของโรคหรือระยะเวลาที่เป็นโรคนั้น ๆ มา เป็นเหตุให้ตับเสื่อมสมรรถภาพ ในการสร้างและขับถ่ายน้ำดีไม่เป็นไปตามปกติ ก็เกิดอาการดีซ่านขึ้น เหล่านี้ ล้วนแต่เป็นโรคโดยตรงของตับเองทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังมีโรคอื่น ๆ อีก ซึ่งกระทบกระเทือนต่อหน้าที่ของตับได้ เช่น โรคของเม็ดโลหิตแดงถูกทำลายลงอย่างรวดเร็วจะโดยเหตุใด ๆ ก็ตาม ทำให้สารบิลิรูบินเพิ่มมากขึ้นรวดเร็วผิดปกติจนเป็นเหตุให้ตับเปลี่ยนแปลงและขับถ่าย

ไม่ทัน ทำให้น้ำดีซึมเข้าสู่กระแสโลหิตเกิดอาการดีซ่านขึ้นได้เช่นเดียวกัน โรคตับอักเสบมีสมุฏฐานเนื่องมาจากเชื้อโรคต่างๆเช่น ไวรัส ไข้จับสั่น ไทฟอยด์ หรือเชื้อบิดก็ได้ หรืออาจเนื่องจากสารที่เป็นพิษต่อตับ ได้แก่ ยาบางจำพวก เช่น ยาที่เข้าสารหนูเป็นต้นว่า NEOSALVARSAN ซึ่งในสมัยหนึ่งยานี้ใช้แพร่หลายในการรักษาโรค SYPHILIS เมื่อให้เกินขนาดทำให้เป็นพิษต่อตับจะเกิดมีอาการดีซ่านขึ้นได้ ผู้เขียนเคยเห็นผู้ป่วยมีอาการดีซ่าน เนื่องจากแพ้ยานี้หลายรายทีเดียว ยาอื่นๆเช่น ยาจำพวก HORMONES ที่ใช้ฉีดบำรุงความแข็งแรงของร่างกาย ยาพวกนี้เป็นพิษต่อตับ เช่นเดียวกัน ยาระงับประสาท หรือที่เรียกว่า ยากล่อมประสาท (TRANQUILIZERS) บางชนิดเป็นพิษต่อตับได้ ยารักษาวัณโรค เช่น ISONIAZID HYDRAZIDE (I.N.H.) และ PARA AMINOSALICYCL ACID (P.A.S.) ก็ปรากฏทำให้เป็นดีซ่านได้มาก นอกจากนี้ยังมียาและสารอื่นๆ อีกที่เป็นพิษต่อตับ ซึ่งได้มีผู้พิมพ์รายงานไว้ในเอกสารการแพทย์มากมาย อย่างไรก็ดี ความรุนแรงของพยาธิสภาพจะดำเนินไปรวดเร็วมากหรือน้อย สุดแต่สาเหตุและชนิดของโรคนั้นๆ นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับสภาพพื้นฐานแห่งความแข็งแรงแต่ดั้งเดิมของเนื้อตับเองด้วย

โรคตับอักเสบที่พบประปรายและเสมอๆ มักเนื่องจากเชื้อไวรัส บางคนจะเรียกว่าเชื้อไวรัสลงตับก็มี ความรุนแรงของพยาธิสภาพอาจเป็นอย่างมากเฉียบพลัน เนื้อตับถูกทำลายลงอย่างรวดเร็วจนตั้งตัวไม่ติด ผู้ป่วยจะทรุดหนักและถึงแก่ชีวิตได้ภายใน ๑-๒ อาทิตย์ หรืออาจล่าไปบ้างภายใน ๔อาทิตย์ก็มี ทั้งนี้ เนื่องจากร่างกายไม่สามารถจะต่อต้านกับการสูญเสียเนื้อตับที่ดีได้ทันการ กับการสร้างซ่อมแซมขึ้นใหม่อันเป็นสิ่งธรรมดาร่างกายย่อมพ่ายแพ้ไป ในทำนองเดียวกันหากร่างกายสามารถต่อต้านซ่อมแซมชดเชยเนื้อตับส่วนที่เสียไปขึ้นใหม่ได้ทันประกอบกับการปฏิบัติตัวที่ถูกต้อง เป็นการ

เพิ่มความแข็งแรงของร่างกายให้ดีขึ้นด้วยแล้ว ความรุนแรงอาจค่อย ๆ ลดลงและกลับคืนสู่ภาวะที่สงบและเป็นปกติได้ แต่ในบางขณะความรุนแรงแห่งพยาธิของโรคเพียงแต่ลดน้อยลงเท่านั้น ส่วนใหญ่ยังคงคุกรุ่นลุกลามเรื่อยไป เนื้อตับก็จะถูกทำลายหมดไป ลักษณะเช่นนี้ แสดงถึงการอักเสบที่เรื้อรัง ผู้ป่วยอาจมีอาการผิดปกติอยู่แต่รู้สึกทนไปได้ หากร่างกายอ่อนแอทรุดโทรมลงโดยเหตุหนึ่งเหตุใด หรือโรคอาจทวีความรุนแรงกำเริบขึ้นมาเองก็ตาม ตับก็จะถูกทำลายยิ่งขึ้นอีก จนร่างกายไม่สามารถต่อสู้ได้ทันผู้ป่วยก็อาจสู่ภาวะอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ หากในบางขณะการอักเสบและความรุนแรงสงบลงบ้างพร้อมกับส่วนที่กำลังคุกรุ่นลุกลามทำลายเนื้อตับอยู่ ในทำนองดังกล่าวมาแล้วโดยที่ร่างกายพอต้านทานไปได้เช่นนี้ระยะเวลายิ่งนานเข้า ส่วนเนื้อตับที่ถูกทำลายไปอาจจะมีร่องรอยของพังผืดทำนองแผลเป็นเข้ามาแทนที่ เมื่อมากเข้าอาจเกิดการรบกวนต่อหน้าที่ของตับขึ้นได้เรื่อย ๆ แล้วตับก็จะเปลี่ยนแปลงกลายสภาพเป็นตับแข็งไปในที่สุด โดยเหตุนี้จึงมีอยู่เสมอที่ผู้ป่วยตรวจพบโรคตับแข็ง โดยที่ตนเองไม่รู้ตัวมาก่อน หรือไม่เคยมีส่วนกับการดื่มสุราเลย ฉะนั้น การเกิดโรคตับแข็งในผู้ป่วยที่ไม่ใช่นักดื่มสุรา จึงเนื่องมาจากการเป็นโรคตับอักเสบเรื้อรังอยู่นานนั่นเอง จากการศึกษาพบว่าโรคตับอักเสบที่เรื้อรังภายใน ๔–๖ เดือนเป็นอย่างน้อยก็จะกลายเป็นตับแข็งได้

บางทีท่านอาจใคร่อยากทราบว่า ในขณะที่เริ่มมีความผิดปกติเกี่ยวกับทางเดินของน้ำดีขึ้นนั้นจะมีอาการปรากฏล่วงหน้าอย่างไรบ้าง อาการผิดปกติอาจจะเริ่มต้นได้หลายอย่างสุดแต่สาเหตุชนิดของโรคนั้น ๆ แต่อาการสำคัญที่ควรจะสะกิดใจท่านก็คือ สีของปัสสาวะซึ่งจะเปลี่ยนจากสีเหลืองอ่อนเป็นสีเหลืองเข้มขึ้นทุกทีๆการเปลี่ยนสีของปัสสาวะนี้ แสดงถึงการมีน้ำดีผสมปนมาในปัสสาวะนั่นเอง และจะปรากฏให้เห็นได้ก่อนที่จะมีอาการตาเหลือง

หรือตัวเหลืองเกิดขึ้น นอกจากการเปลี่ยนแปลงของสีปั๊สสาวะแล้ว อาจมีอาการอื่น ๆ รวมไปด้วย ทั้งนี้ สุดแต่ว่าสาเหตุที่แท้จริงเป็นอย่างไร เช่น ถ้าท่านมีนิ่ว หรือมีอาการอักเสบในถุงน้ำดี ท่านจะมีอาการปวดท้องอย่างรุนแรงบริเวณลิ้นปี่ เกิดขึ้นเป็นพัก ๆ รวมไปกับอาการคลื่นไส้อาเจียนด้วย ถ้าเกิดอักเสบที่ตับขึ้น ก็จะมีอาการเบื่ออาหารอ่อนเพลีย จุก ๆ แน่นๆ ในท้อง ท้องเสีย หรือเจ็บบริเวณชายโครงรวมไปด้วย ในระยะต่อมาถ้าตับอักเสบบวมมากขึ้นตับก็โตขึ้นจนสามารถคลำกดเจ็บได้ชัด ยิ่งถ้าเป็นมะเร็งของตับแล้ว ตับจะโตขึ้นเรื่อย ๆ ตามระยะเวลาของมันทำให้รู้สึกอึดอัดไม่สบายในท้องตลอดเวลา โรคตับแข็งก็เช่นเดียวกัน ผู้ป่วยจะรู้สึกอึดอัดในชายโครงขวาร่วมไปกับท้องอืดท้องเฟ้อบ่อย ๆ อย่างไรก็ดี โปรดรำลึกเสมอว่าอาการดังที่กล่าวนี้ไม่จำเป็นจะต้องเกิดขึ้นเสมอในคนที่เป็นโรคตับนอกเสียจากจะมีการกระทบกระเทือนต่อการขับและหลั่งไหลของน้ำดีร่วมไปด้วยเท่านั้น

จะทำอย่างไรเมื่อทราบว่าเป็นโรคตับอักเสบ

การปฏิบัติรักษาตัวในขั้นแรกก็คือ งดการออกกำลังกายทุกชนิด ต้องการการพักผ่อนให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยเฉพาะการนอนพักนิ่ง ๆ เป็นที่เชื่อถือสำหรับแพทย์ว่า การนอนจะทำให้เพิ่มการไหลของโลหิตเข้าสู่ตับมากขึ้น เท่ากับเป็นการช่วยให้ตับฟื้นตัวจากการอักเสบรวดเร็วขึ้น สามารถต่อต้านกับโรคที่คุกคามได้อย่างดี การขาดการพักผ่อนเท่าที่ควรจะทำให้ตับถูกทำลายและทรุดโทรมมากขึ้นเรื่อย ๆ และจะเป็นอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ในที่สุด หรือหากร่างกายแข็งแรงพอก็อาจเรื้อรัง และนานเข้าก็กลายเป็นตับแข็งได้

อาหาร ควรรับประทานที่เบื่อยย่อยง่าย มีไขมันต่ำที่สุด สุดแต่ว่าอาการท้องอืดท้องเฟ้อจะมีมากน้อยเพียงไร ถ้าท้องไม่อืดเฟ้อ การลดไขมันก็ไม่สู้จำเป็นนัก แต่ถ้ามีท้องอืดแน่นการลดไขมันลงก็เท่ากับช่วยให้อาการดังกล่าวดีขึ้น เนื่องจากการลดไขมันให้น้อยลง จึงจำเป็นต้องเพิ่มอาหารแป้งให้มากขึ้น เพื่อให้เหมาะกับแรงงานที่ต้องใช้ไปวันหนึ่ง ๆ นอกจากนี้ควรให้อาหารประเภทโปรตีนร่วมด้วย เพื่อให้พอเพียงกับความต้องการของร่างกายเช่นเดียวกัน การดื่มสุราต้องงดให้เด็ดขาด เพราะสุราเป็นพิษต่อตับดังที่ทราบกันดีอยู่แล้ว

การปฏิบัติรักษาตัวดังกล่าวมานี้ ก็เท่ากับเป็นการช่วยการรักษาของแพทย์ไปครึ่งหนึ่งแล้ว การรักษาตัวของท่านด้วยยาต่าง ๆ เป็นหน้าที่ของแพทย์ที่จะพิจารณาให้ตามผลที่ได้รับจากการตรวจต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ไม่ควรไปซื้อยารับประทานเองโดยปราศจากการตรวจร่างกายของท่านให้ละเอียดแน่นอนเสียก่อน

โรคนิ่วในถุงน้ำดี หรือถุงน้ำดีอุดตัน ทำให้เกิดอาการดีซ่านเรื้อรังเนิ่นนานไป ก็เช่นเดียวกัน อาจนำไปสู่การอักเสบของตับได้ หากไม่ได้รับการแก้ไขให้การไหลของน้ำดีสะดวกขึ้นแล้ว เมื่อระยะเวลาเนิ่นนานเข้า ในที่สุดทำให้เกิดโรคตับแข็งได้ การรักษาโรคนิ่วในถุงน้ำดีที่ถูกต้องคือการผ่าตัดเอาก้อนนิ่วออก หรือการตัดถุงน้ำดีออกรวมไปด้วยเท่านั้น จึงจะทำให้ท่านหายจากโรคได้ ในปัจจุบันยังไม่มียาอะไรที่จะไปละลายก้อนนิ่วให้หายไปได้ โปรดรำลึกเสมอว่าแพทย์เท่านั้นจะเป็นผู้ให้คำตัดสินใจที่แน่นอนต่อท่าน ก่อนจะสายเกินไป

โรคมะเร็งของตับก็เช่นเดียวกัน ในปัจจุบันยังไม่มียาอะไรที่จะรักษาให้หายได้โดยเด็ดขาด แม้จะมีบริษัทยาบางอย่างที่โฆษณารักษาโรคมะเร็งได้

ก็จริง แต่เป็นมะเร็งที่เกิดกับอวัยวะอื่นเสียเป็นส่วนมาก สำหรับมะเร็งของตับแล้วยังอยู่ในขั้นการศึกษาทดลองอยู่เรื่อย ๆ ซึ่งก็ประสบผลการรักษาด้วยดีน้อยมากทีเดียว

พยาธิของ พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์

พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ เข้ามาป่วยในโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า เมื่อ ๕ ม.ค. ๑๓ ด้วยอาการสำคัญคือ ตัวเหลือง ตาเหลืองมากมาประมาณ ๒ อาทิตย์ (ความจริงแล้วจากการที่ได้สอบถามญาติสนิท ท่านมีอาการปัสสาวะสีเข้มผิดสังเกตมานานประมาณ ๔ เดือนเป็นอย่างน้อยและได้สังเกตสีของตาขาวเหลืองน้อย ๆ มาด้วยในระยะเวลาไร่เรี่ยกัน โดยที่ไม่คิดว่าจะผิดปกติและเพิ่งจะมาเหลืองมาก เมื่อก่อนมา ๒ อาทิตย์นี้เอง) เดิมทีเดียวรู้สึกอ่อนเพลียเบื่ออาหารและท้องอืดเล็กน้อย โดยเข้าใจว่าคงจะขาดการออกกำลังกายก็ได้ที่ทำให้อ่อนเพลีย ท่านเลยไปออกกำลังกายโดยเดินรอบสนามหลวง แต่เดินไปได้เพียงครึ่งรอบเศษก็รู้สึกเหน็ดเหนื่อยจำต้องหยุดพักอาการอ่อนเพลียกลับมากขึ้นพร้อมกับท้องอืดเรื่อย อุจจาระถ่ายปกติลักษณะสีซีดเล็กน้อย สังเกตตามผิวหนังจะค่อยเหลืองมากขึ้น จึงได้ไปหาแพทย์ท่านหนึ่งซึ่งได้แนะนำให้มาตรวจที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า การตรวจร่างกายในระยะนั้นพบว่านอกจากอาการดีซ่านแล้ว ท่านมีท้องอืดโต ตับใหญ่ย้อยมาประมาณ ๓ นิ้ว จากชายโครงขวากดเจ็บเล็กน้อย และเท้าทั้งสองข้างบวมเล็กน้อย ระบบหัวใจ ปอดและอื่น ๆ อยู่ในสภาพปกติ แพทย์ได้ลงความเห็นว่าเป็นโรคตับอักเสบเนื่องจากเชื้อไวรัส ได้รับไว้รักษาในโรงพยาบาล เมื่อรับไว้แล้วได้ทำการตรวจ ปัสสาวะ โลหิต ตลอดจนการทดสอบทางสมรรถภาพของตับทางเคมี และกัมมันตภาพรังสี ผลการตรวจได้แสดง

ว่าตับของท่านมีพยาธิ สภาพกำลังอักเสบรุนแรงอยู่ เนื้อตับถูกทำลายไปเสียมากกว่า ๗๐ เปอร์เซ็นต์ หน้าที่ของตับทรุดโทรมมากเกือบทุกอย่าง แพทย์ได้ให้การรักษาทางยาฉีดและรับประทาน เพื่อช่วยเสริมสร้างและซ่อมแซมเนื้อตับให้ดีขึ้น ในระยะนั้นบางขณะจะรู้สึกว่าโดยทั่วไปท่านมีอาการดีขึ้น แต่ความจริงพยาธิสภาพของโรคหาได้ดีไปตามความรู้สึกไม่ แต่คงดำเนินไปอย่างรุนแรงเรื่อย ๆ ไม่หยุดยั้งเลย โดยที่แสดงออกมาให้เห็นได้จากการตรวจสอบโลหิตทางเคมีซ้ำอยู่เสมอ อาการตัวเหลืองตาเหลืองจะเพิ่มมากขึ้นอย่างผิดสังเกตตลอดจนปัสสาวะมีสีเข้มขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้แพทย์ผู้รักษาคิดเกรงว่าอาจมีภาวะอื่นมาอุดตันทางเดินน้ำดี ที่อยู่ภายนอกตับร่วมไปด้วยก็ได้ จึงได้คำนึงถึงการตรวจฉีดสีเข้าตับเป็นพิเศษอีก แต่เมื่อได้พิจารณาหารือกันระหว่างแพทย์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการตรวจพิเศษดังกล่าวแล้ว เห็นว่าภาวะของท่านยังไม่ปลอดภัยพร้อมที่จะรับการตรวจได้ ประกอบกับเมื่อได้พิจารณาจากผลการตรวจสอบพิเศษอื่น ๆ แล้วก็ไม่มีอะไรยืนยันแน่ชัดมากไปกว่าเป็นการเสื่อมโทรมของตับซึ่งทวีมากขึ้นเท่านั้น ทำให้หน้าที่การสร้างและหลั่งน้ำดีเสียไปพร้อมกับหน้าที่อื่น ๆ ก็เสียไปด้วย แม้ว่าจะได้พยายามหยุดยั้งการอักเสบให้ลดน้อยลง ตลอดจนการช่วยแรงงานของตับให้ดีขึ้นโดยการใช้ยาหลายอย่างหลายชนิดเท่าที่จะทำได้แต่ก็หาได้ผลไม่ ทั้งนี้ สังเกตได้จากอาการต่าง ๆ กลับปรากฏมากขึ้น ท้องอืดโตกว่าเดิมอีก เท้าทั้งสองข้างก็บวมขึ้นเห็นได้ชัด อาการอืดแน่นในท้องมากขึ้น พร้อมกับเหนื่อยเพลียและซึม เหล่านี้เป็นอาการที่แสดงถึงสมรรถภาพหน้าที่ของตับหมดกำลังลงเรื่อย ๆ แต่ถึงกระนั้นท่านก็พยายามฝืนใจที่จะช่วยตัวเองอยู่เสมอ เช่น การถ่ายอุจจาระท่านต้องขอเข้าห้องน้ำและนั่งถ่ายเองอันเป็นความเคยชินของท่านมานาน ในที่สุดมีพยาธิสภาพของไตเกิดเปลี่ยนแปลงแทรกซ้อนร่วมอีกด้วย หน้าที่การขับถ่ายเสื่อม

ลง โดยปรากฏต่อมาท่านมีอาการปัสสาวะน้อยลงตามลำดับ การรักษาในระยะนี้จำเป็นต้องเพิ่มยาช่วยหน้าที่ทั้งไตและตับประกอบกันไปตลอดจนการให้โลหิตแต่ผลที่ได้ไม่อำนวยให้เลย ในที่สุดท่านก็มีอาการหมดสติ (COMA) บ่งว่าตับหมดกำลังลง (HEPATIC FAILURE) ซึ่งเป็นระยะสุดท้ายของโรคตับ และจากไปด้วยอาการอันสงบใน ๖ ก.พ. เวลา ๗.๔๐ น.

การบำเพ็ญกุศลอุทิศร่างกายให้เป็นวิทยาทานของท่าน นับว่าเป็นการบำเพ็ญกุศลอันประเสริฐยิ่ง อันควรแก่การสรรเสริญและยกย่อง จากการได้รับอนุญาตเป็นเอกฉันท์จากครอบครัวของท่าน พยาธิแพทย์จึงได้ทำการตรวจศพเพื่อการศึกษาโดยละเอียด ก็พบว่าท่านมีตับอักเสบรุนแรงถูกทำลายไปจนไม่มีเนื้อตับที่ดีให้เห็นอยู่ได้ พยาธิสภาพบางส่วนมีลักษณะเป็นตับแข็งเห็นได้ชัด เป็นการยืนยันถึงพยาธิสภาพได้คุกคามมานานไม่น้อยกว่า ๔ เดือน และมากำเริบรุนแรงยิ่งขึ้นอีกในระยะหลัง เนื้อตับที่เป็นส่วนดีซึ่งอยู่ในสภาพที่ได้สร้างขึ้นแล้วและกำลังสร้างขึ้นใหม่ก็มีอยู่ประปราย แสดงถึงภาวะการพยายามต่อสู้ของร่างกายได้มีขึ้นในขณะเดียวกัน แต่ไม่สามารถเอาชนะการถูกทำลายได้ นอกจากนั้นก็พบว่าไตอักเสบจนสมรรถภาพเสื่อมโทรมลง ซึ่งเป็นผลสะท้อนจากการคั่งน้ำดีอยู่นานเนื่องจากโรคตับ อวัยวะอื่นๆนอกจากนี้อยู่ในลักษณะเสื่อมโทรมและมีโลหิตไหลซึมออกมาอันเป็นผลจากโรคตับทั้งสิ้น แต่ไม่ปรากฏว่ามีพยาธิร้ายแรงอื่น ๆ ได้แทรกแซงอยู่ด้วย

สรุปแล้วพยาธิที่รุนแรงคุกคาม พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์ อยู่ตลอดเวลา เป็นไปตามแบบฉบับอย่างครบถ้วนของโรคตับอักเสบและตับแข็งอันเนื่องจากเชื้อไวรัสตั้งแต่ต้นจนอวสาน แต่เมื่อได้มาหวนคำนึงถึงสวัสดิภาพที่พึงควรมีแก่ท่านแล้ว แม้ว่าท่านจะมีวัยเข้ามาอยู่ในบั้นปลายแห่งวงจรชีวิตแล้วก็ตาม ก็ยังเป็นที่น่าเห็นใจและสุดอาลัยจริง ๆ ของครอบครัวญาติ

สนิทมิตรสหายที่เคารพคุ้นเคยกับท่าน แม้แต่ผู้เขียนเองก็อดที่จะรู้สึกอาลัยเสียดายเวลาอันมีค่าที่ผ่านมาแล้วเสียมิได้ บางครั้งความเข้มแข็งและความอดทนของคนเราไม่อาจช่วยเหลือเกื้อกูล หรืออำนวยประโยชน์อะไรได้เลย ซ้ำกลับเป็นจุดอ่อนซ้ำเติมแก่ตนเองอีกด้วย ไม่มีอะไรที่จะเที่ยงแท้แน่นอนต่อสังขารนี้ ได้แต่น้อมรำลึกถึงพุทธวัจนะที่ว่า

"สพฺเพ สตฺตา กมฺมสฺสกา."

สรรพสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเอง.

"สพฺเพ สตฺตา มรึนฺติจ มรสุจ มริสฺสเร."

สรรพสัตว์ทั้งหลายไม่ดับสิ้นวันนี้ก็ต้องดับสิ้นวันหน้า.

"อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ."

ท่านทั้งหลายจงทำความดีให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด.

๑ พ.ค. ๒๕๑๓

ระลึกถึงคุณปาระณี

คุณปาระณี ที่รัก

จดหมายฉบับนี้คงจะถึงคุณได้ทางญาณวิถี ซึ่งดิฉันเชื่อว่า ต้องมีแน่นอน ระหว่างภพที่คั่นอยู่ระหว่างเราทั้งสอง เพราะฉะนั้น ขอถือโอกาสครั้งสุดท้าย ในการรับพระราชทานเพลิงศพของคุณครั้งนี้ ระลึกถึงพระคุณของคุณที่มีต่อดิฉัน

คุณที่รัก.. คุณคงจะทราบดีแล้วว่า ดิฉันไม่ได้เตรียมตัวเตรียมใจมาก่อนเลยว่า เราจะจากกันเร็วกว่าที่เราคาดหมายไว้ (เพราะคุณแอบเตรียมการต่าง ๆ เกี่ยวกับดิฉันไว้ล่วงหน้าแล้ว โดยที่ดิฉันไม่รู้ตัวเลย เช่นบันทึกที่คุณเขียนเอาไว้ โดยใช้เวลาในระหว่างที่ดิฉันออกไปข้างนอก) เพราะเหตุนี้เอง เมื่อการจากไปโดยไม่มีวันกลับของคุณ จึงทำให้หัวใจของดิฉันมึนงงและเยียบเย็นอ้างว้างอย่างบอกไม่ถูก รู้ตัวเองแต่เพียงว่า ได้สูญเสียสิ่งที่ยิ่งใหญ่ และมีค่าที่สุดของชีวิตไปเสียแล้ว..

..ยิ่งนานวัน เมื่อเวลาผ่านไป ความรักและความระลึกถึงคุณ แทนที่จะผ่อนคลายตามความเข้าใจของบุคคลทั่วไปนั้น กลับเพิ่มพูนขึ้นเป็นทวีคูณ ทั้งนี้ เพราะความดีของคุณที่ผูกมัดหัวใจของดิฉันนั้น ได้ปรากฏตัวของมันเองให้เห็นเด่นชัดขึ้น เพราะความที่ "ขาด" ตัวคุณไปนั่นเอง อันนี้ดิฉันมิได้พูดด้วยความหลง หากพูดจากความจริงที่ปรากฏอยู่

ความจริงที่ว่า..

ตั้งแต่เราทั้งสองได้แต่งงานและร่วมชีวิตกันมาตลอดระยะเวลา ๓๙ ปีนั้น เราเป็นคู่ผัวเมียที่มีอุดมการณ์ตรงกัน คือในเรื่องของการรู้จักประมาณตัว ไม่ทะเยอทะยาน และไม่ประมาท เราถือคติที่ว่า ความสุขสบาย และความเหมาะสมกับเหตุการณ์ของครอบครัวของเราเป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าอื่นใด แต่ในขณะเดียวกัน เราก็ถือเป็นระเบียบปฏิบัติอันจะเป็นเยี่ยงอย่างแก่ลูกหลานของเราก็คือ ใจซื่อถือสัตย์มั่น กตัญญู

สิ่งที่สำคัญที่สุดที่เรายึดถือในการอบรมเลี้ยงดูลูกหลานและบริวารของเรา ก็คือ "การให้การศึกษา" แก่เขาเหล่านั้น ตามกำลังและความสามารถของสมองของแต่ละคน และที่ชี้ให้เห็นถึง "ความประมาณตน" ของคุณก็คือ เมื่อลูกหญิงทั้งสามของเราได้ผ่านการศึกษาขั้นปริญญา จากจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยแล้วนั้น ดิฉันได้เสนอแนะกับคุณว่า "น่าจะส่งลูกของเราไปเรียนต่อต่างประเทศ ตามความนิยมของสังคมสมัยนี้" แต่คุณกลับให้ความเห็นว่า "การได้รับปริญญาของบ้านเรา ก็มีค่าและศักดิ์ศรีพอตัวแล้ว หากลูกหลานใดอยากไปเรียนต่อเมืองนอกก็ขอให้เป็นหน้าที่ของเขาที่จะแสดงความสามารถของตนเอง จึงจะถูกต้อง"

อนึ่ง นอกจาก "การรู้จักประมาณตน และไม่ทะเยอทะยาน" คุณยังเป็นผู้ไม่ประมาทในเรื่องการเงิน คุณได้เตรียมการไว้พร้อม เพื่อให้ดิฉันและครอบครัวของเราดำรงอยู่ด้วยดี ทั้ง ๆ ที่ไม่มีตัวคุณ อันนี้เองที่เป็นเครื่องผูกมัดหัวใจดิฉันให้พันผูกและระลึกถึงคุณอยู่ตลอดเวลา เพราะสำนึกอยู่ว่าคุณช่างเป็นสามีที่รอบคอบเสียนี่กระไร!

เพราะฉะนั้น การจากไปของคุณ จึงมิได้เป็นการสูญเสียสำหรับตัวของดิฉันเท่านั้น ลูกหลานและบริวารของเราต่างสำนึกว่า ได้ขาดผู้ที่เป็น "หลักของชีวิต" ของตนไปเช่นกัน แม้ว่าเราทั้งหลายจะทราบดีว่า เรื่องของการตาย เป็นเรื่องธรรมดาของชีวิตทุกชีวิตก็ตาม แต่ก็เป็นเรื่องที่ห้ามไม่ได้ที่เราจะต้องเศร้าโศกเสียใจ เพราะอดคิดและอดระลึกถึงคุณไม่ได้ ทั้งนี้เพราะความดี ความรัก ความเมตตากรุณา ตลอดจนความห่วงใยของคุณที่มีต่อพวกเรานั่นเอง เราใคร่ที่จะได้เห็นคุณมีชีวิตยืนยาวกว่านี้ เพื่อที่คุณจะได้เป็น "ฝ่ายรับ" จากเราบ้าง แต่เมื่อความเป็นจริงได้ประจักษ์กับเราเช่นนี้ก็ไม่มีทางใดที่จะช่วยบัดเป่าความทุกข์ อันเกิดจากการพลัดพรากจากคุณได้ นอกจากยึดเอาพระธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นที่พึ่งที่ระลึก และหาทางที่จะบำเพ็ญกุศลให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ นับตั้งแต่ ทาน ศีล ภาวนา เพื่อว่าจะให้กุศลเหล่านั้น "ผ่าน" ไปถึงคุณตามความคิดความเข้าใจของพวกเราชาวพุทธ

ขอผลานิสงส์อันเกิดจากการนี้ จงสำเร็จเป็นพลวปัจจัย อำนวยวิบากสมบัติแก่คุณ หากคุณจะทราบได้โดยญาณวิถีใด ๆ ขอจงโปรดอนุโมทนาเพื่อให้สมดังเจตนาของดิฉันด้วยเถิด.

จากภรรยาของคุณ

บุญเรือน ตาละลักษมณ์

วันทำบุญ ๗ วัน

พ่อของลูก

พ่อของใคร ใครก็รัก

พ่อของใคร ใครก็ว่าดี

ดีอย่างไร ?

ก็แล้วแต่ใครจะว่าพ่อของตนดีอย่างไร

พ่อของลูกเล่ามีดีตรงไหน ?

พ่อของลูกมีดีตรงที่ว่า พยายามสร้างฐานะสร้างหลักฐานให้ลูก

แม้จะไม่มากมายล้นฟ้าเหมือนเขาอื่น

แต่ลูกก็ภาคภูมิใจ เพราะพ่อไม่เคยฉ้อราษฎร์บังหลวงคดโกง

พยายามก่อร่างสร้างตัวด้วยน้ำพักน้ำแรง ด้วยลำแข้งของตนเอง

อาศัยสติปัญญา ความสามารถช่วยบ้าง

รวมทั้งความอดทน อดออม และอดกลั้น อย่างยิ่ง

เพื่อลูกและเมียโดยแท้

แม่และลูกขอกราบเท้าขอบพระคุณ

ด้วยความรัก

และความเคารพนับถืออย่างสูง

ถ้าชาติหน้ามีจริง ขอให้ลูกได้เกิดเป็นลูกของพ่ออีก

ให้ลูกได้มีโอกาสทดแทนพระคุณบ้าง

พ่อจะได้ไม่ต้องเป็นผู้ให้แต่ฝ่ายเดียวเหมือนชาตินี้.

จากลูก

ประวัติศาสตร์ชาติไทย

สมัยก่อนตั้งถิ่นฐานในแหลมอินโดจีน
จนถึง
สมัยอยุธยา

พลโท ปาระณี ตาละลักษมณ์
เรียบเรียง

สารบาญ

ตอนที่ ๑

ชนชาติไทยก่อนมาตั้งถิ่นฐาน
ในแหลมอินโดจีน

มองโกลเลีย
เตอรกีสถาน
นครสุง
กันซู
ธิเบต
เชนสี
ชานสี
เปจี่หลี
โฮนาน
ชานตุง
เกียงซู
อันฮุย
เชียงตู
จีน
เสฉวน
ฮูเป
ฮูนาน
เกียงสี
ซีเกียง
ไกวเจา
ฟูเกียน
หนองแส
ยูนนาน
กวางสี
กวางตุ้ง
ไทยอาหม
แถน
ไทย

ตอนที่ ๑

ชนชาติไทยก่อนมาตั้งถิ่นฐานในแหลมอินโดจีน

ไทยเป็นสาขาหนึ่งของชนเผ่ามองโกล น่าจะอยู่บริเวณภูเขาแอลไต อันเป็นบ่อเกิดของพวกมองโกล ๔๕๐๐ ก่อน พ.ศ. ได้อพยพลงมาทางใต้ มาตั้งภูมิลำเนาที่ลุ่มน้ำเหลือง (ฮวงโห) และลำน้ำแยงซีเกียงตอนบน ในท้องที่ที่เป็นมณฑลกันซู และเชนสี อาณาจักรไทยตั้งแยกกันอยู่เป็นเอกเทศ ๒ นคร ๆ เหนืออยู่ราวต้นลำน้ำเหลือง **ชื่อลุง** (ลุง–หล่ง–หลวง) (ลุงเจาในมณฑลกันซู) นครใต้ **ชื่อปา** (ผา) (จูงกิงตะวันออกของมณฑลเสฉวน) ไทยเรียกตนเองว่าอ้ายลาว (ไอเลา) ชาติอื่นเรียกไทยว่ามุง หรือต้ามุง

เมื่อราษฎรเพิ่มขึ้น ก็ขยายไปทางตะวันออกตามลุ่มน้ำแยงซีเกียงทั้ง ๒ ฝาก อันเป็นพื้นที่ของมณฑลฮูนาน ฮูเป อันฮุย และเกียงซี และได้เกิดเมืองตามลุ่มน้ำนี้หลายเมือง ที่สำคัญคือ นครตะวันออก**ชื่อเงี้ยว** (ยิ้ว) อาณาจักรไทยมุง มีนครใหญ่ ๆ อยู่ ๓ นคร นครปามีอำนาจมากกว่านครอื่น

จีน นักประวัติศาสตร์ว่า จีนเป็นเผ่าตูเรเนียน แต่จีนอ้างว่า จีนเป็นพวกอัคคาเดียน ซึ่งอยู่ทางเอเซียตะวันตก อยู่ทางทะเลสาบแคสเบียน หากินทางเลี้ยงปศุสัตว์ เมื่อถิ่นเดิมหญ้าหมด ก็โยกย้ายไปยังถิ่นอื่น ๒๕๐๐ ปีก่อน พ.ศ. ได้มาทางตะวันออก ในที่สุด ได้มาตั้งถิ่นฐานที่ลำน้ำไหว (สาขาของฮวงโห) และค่อย ๆ เจริญขึ้นตามลำดับ

๒๓๓๗ ก่อน พ.ศ. ฟูฮีกษัตริย์องค์แรกของจีนได้แย่งเชนสีไปจากไทย และเสวยราชย์ที่เมืองนี้ ชนชาติจีนเดิมยังอยู่กระจัดกระจายไม่ได้ปกครองเป็นปึกแผ่น เมื่อได้ปกครองเป็นปึกแผ่นแล้ว ก็เป็นศัตรูกับไทยยิ่งขึ้น จีนได้ขยายเขตเข้ามาในดินแดนไทย ไทยที่รักอิสรภาพก็ถอยเลื่อนลงมาทางใต้

๑๙๑๔ ก่อน พ.ศ. จีนถูกชาติเกียนย้ง (ตาต้าตะวันออก) รุกราน จีนย้ายราชธานีจากเชนสีมาโฮนาน ๑๖๕๗ ก่อน พ.ศ. พระเจ้ายู้ต้นวงศ์เซีย ได้สำรวจอาณาเขตของจีน ก็ทราบว่าได้มีอาณาเขตติดต่อกับไทย ซึ่งเป็น ชาติใหญ่และมีอำนาจอยู่ ๑๖๕๖ ก่อน พ.ศ. พระเจ้ายู้ได้ส่งทูตมาเจริญไมตรี กับไทยที่นครปา และเรียกแคว้นไทยนี้ว่า อาณาจักรมุง ๑๖๕๐ ก่อน พ.ศ. พระเจ้ายู้ได้ตีเมืองไทยทางใต้ลำน้ำฮวงโห ได้ดินแดนของไทยไปมาก ๑๔๒๘ ก่อน พ.ศ. พระเจ้ากี ราชวงศ์เฮีย ได้ส่งทูตมาเจริญไมตรีกับไทยที่นครปา ๑๒๓๗ ก่อน พ.ศ. พระเจ้าเกียราชวงศ์เฮียองค์สุดท้ายถูกเจ้าเมืองเซียงตี โฮนานราชธานีแตก ต้องหนีเข้ามาอาศัยในอาณาจักรไทย (มณฑลอันฮุย) เนื่องจากราชวงศ์จิวได้แบ่งอาณาจักรให้ราชวงศ์และแม่ทัพนายกองปกครอง อย่างพระราชา เพื่อเป็นบำเหน็จความชอบในการสงครามและต่อมาเจ้าเมือง เหล่านั้นเกิดแย่งอำนาจและรบกันเองขึ้น ทำให้ราษฎรเดือดร้อน จึงเป็น โอกาสให้พวกตาดบุกรุกจีนใน ๓๙๓ ก่อน พ.ศ. และเลยมาถึงไทยด้วย **ไทย เสียนครลุง**ให้แก่พวกตาดเมื่อ ๓๐๐ ก่อน พ.ศ. ทำให้พวกไทยนครลุงต้อง อพยพทิ้งถิ่นฐานบ้านช่องอันเป็นรกรากเดิม หนีมายังนครปาและลงมาทางใต้ สมัยราชวงศ์ตังจิว (๒๒๖–๑๖๓ ก่อน พ.ศ.) เจ้าผู้ครองแคว้นต่าง ๆ เกิด แก่งแย่งรบพุ่งช่วงชิงอำนาจกันอลหม่าน ทำให้ราษฎรเดือดร้อนทั้งแผ่นดิน พวกตาดที่สงบไปก็กลับกำเริบรบกวนจีนอีก ราษฎรจีนก็อพยพมาทางนครปา และต่อไปทางลุ่มน้ำแยงซีเกียงอันเป็นอาณาจักรของไทยมากขึ้นทุกที

เมื่อจีนมาอยู่ในไทยมากขึ้น ๆ จีนมีอำนาจมากกว่า ขยันในการทำมา หากินมากกว่า มีความสามารถในทางอาชีพหลายประเภท ชาวไทยมีความ พอใจในการเพาะปลูกอย่างง่ายๆ ไทยทนความแทรกแซงของจีนไม่ไหว ๕๐ ปี ก่อน พ.ศ. ไทยเลยสละดินแดนตั้งแต่นครปาภาคตะวันตกถึงนครเงี้ยวภาค

กลางลุ่มน้ำแยงซีเกียงให้จีนครอบครอง และพากันอพยพครั้งใหญ่ลงใต้ทุกทิศทาง แต่การปกครองอาณาจักรไทยมุง ไทยยังคงถืออยู่ทั้ง ๒ ฟากลุ่มน้ำแยงซีเกียงแต่ชายทะเลตะวันออกจนถึงนครปา ไทยนครปามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ประมาณดินแดนภาคตะวันตกและภาคใต้อันเป็นมณฑลเสฉวน ไทยนครเงี้ยวมาตั้งอยู่ในดินแดนราวมณฑลกุยจิ๋ว กวางใส กวางตุ้ง ฮุนหนำ (หรือยูนาน) และตังเกี๋ย ดินแดนที่กล่าวนี้ เป็นที่อยู่ของชาติแม้ว เย้า ข่า กุลา กะเหรี่ยง ละว้า แต่พวกนี้มีวัฒนธรรมต่ำ จึงยอมอยู่ในอำนาจไทย และยกย่องไทยว่าเป็น ไต๋, ไต ตามที่จีนเรียก แปลว่า ใหญ่ และเรียกไทยว่าไทย ไม่เรียกมุงหรืออ้ายลาว

เจ้าเย้าผู้ครองแคว้นจิ๋น เมื่อได้ปราบหัวเมืองจีนใกล้เคียงอยู่ในอำนาจหมดแล้ว ก็ยกทัพมาตีนครปา พ.ศ. ๒๐๕ **ไทยเสียนครปา**แห่งอาณาจักรไทยมุงให้กับจีน ทำให้ไทยต้องอพยพเป็นการใหญ่ลงมาหาพวกเดียวกันทางใต้ ไทยนครเงี้ยวยังคงปกครองบ้านเมืองทางลุ่มน้ำแยงซีเกียงตอนกลางอยู่

พ.ศ. ๓๒๗ เจ้าชุง กษัตริย์ราชวงศ์จิ๋นตีเมืองใกล้เคียงได้เป็นอันมากรวมเข้าเป็นอาณาจักรจิ๋น ทรงพระนามว่า พระเจ้าจิ๋นซีฮ่องเต้ (ราชวงศ์จิ๋น) มีนครเชียงอานเป็นราชธานี เมื่อได้ปราบปรามเรียบร้อยแล้วก็ยกทัพมาตีนครเงี้ยว ตลอดดินแดนอันเป็นมณฑลฟูเกียงทางใต้ พ.ศ. ๓๒๘ **จีนได้นครเงี้ยวเป็นเมืองขึ้น** เป็นอันสุดสิ้นอาณาจักรไทยมุง

พ.ศ. ๓๒๙ จิ๋นซีฮ่องเต้ ได้สร้างกำแพงเมืองจีนมหึมาขึ้น กินเวลาสร้าง ๔ ปี เพื่อป้องกันพวกฉยงนู้ ไทยที่อพยพลงมาทางใต้ ได้รวมกันเป็นปึกแผ่นที่เมืองแถนหรือเทียน ซึ่งเป็นแว่นแคว้นอยู่ทางใต้จีน พวกที่อพยพมาตั้งอยู่ในดินแดนภาคตะวันตกและภาคใต้อันเป็นมณฑลเสฉวน เป็นพวก

เหนือ ส่วนพวกที่อพยพมาตั้งอยู่ราวดินแดนแคว้นฮุนหนำเป็นพวกใต้ พวกใต้มีกำลังมากกว่าพวกเหนือ ทั้ง ๒ พวกนี้ต่างตั้งนครเป็นอิสระแก่กันหลายนคร แต่เนื่องจากเป็นไทยด้วยกัน นครเหล่านี้จึงรวมเป็นอาณาจักรไทยอันหนึ่งเรียกว่า อ้ายลาว หรือเทียนหรือแถน เมืองแถนเป็นชื่อเมืองน่านเจ้าที่จีนรู้จัก

พ.ศ. ๒๘๙–๓๓๖ เจ้าแคว้นช่อ ให้จ้วง**ห้าว**ไปตระเวนข้าศึกที่ต้นน้ำแยงซีเกียง แต่จ้วง**ห้าว**เลยเข้ามาในเขตแถน เห็นแถนอ่อนแอ ก็ปล้นเอาเป็นเมืองออกของแคว้นช่อ เมื่อจ้วง**ห้าว**ได้แถนแล้ว จะเดินทางกลับแต่ทราบว่า แคว้นช่อถูกทัพจีนตีได้ จึงตั้งตนเป็นใหญ่ที่แถน ภายหลังทัพจีนลงมาปราบ จ้วง**ห้าว**สู้ไม่ได้เลยเชือดคอตาย

อาณาจักรแถนหรืออ้ายลาวนี้ อยู่ทางตะวันตกของฮูนาน มีราชธานีว่า ผาใย (เพงาย) มีขุนเมือง (พ่อขุนเพงาย) เป็นกษัตริย์ปกครองเมื่อ พ.ศ. ๔๒๑

พ.ศ. ๔๓๓ บู่ตี่หรือวู่ตี่ กษัตริย์จีนราชวงศ์ฮั่น ต้องการทราบลัทธิพุทธศาสนา ที่ตั้งในประเทศทิศใต้คืออินเดีย จึงให้ขุนนางคณะหนึ่งลงไปสืบ แต่ทางเดินต้องผ่านอาณาจักรอ้ายลาวเขตแถน ขุนเมืองซึ่งครองเพงายขณะนั้นไม่ให้ผ่าน พระเจ้าวู่ตี่โกรธ พ.ศ. ๔๔๓ ยกทัพมาตีอาณาจักรแถน (อ้ายลาว) ได้สู้กัน ๑๓ ปี จีนชนะ พ.ศ. ๔๕๖ แถน (อ้ายลาว) ตกเป็นประเทศราชของจีน ไทยจึงแตกกระจัดกระจายพลัดพรากลงมาทางใต้อีกเป็นอันมาก วู่ตี่ให้ขุนนางนายทหารกำกับรักษาเมืองและเปลี่ยนเรียกอาณาจักรแถนว่า ยี่โฉ่ว (๒ เจ้า) เพื่อแยกกำลังไทย อาณาจักรแถนจึงแยกเป็น ๒ แคว้น แคว้นภาคตะวันตกและใต้เสฉวน เป็นพวกเหนือเรียก ง. อ้ายลาว แคว้นที่อยู่ฮุนหนำ (ยูนาน) เป็นพวกใต้เรียก อ้ายลาว อ้ายลาวมีกำลังมากกว่า ง. อ้ายลาว พ.ศ.

๕๕๑ ทางจีน อ้วนมั้ง ผู้สำเร็จราชการเป็นขบถ ชิงราชสมบัติได้ ตั้งตัวเป็นกษัตริย์ อ้ายลาวเห็นเป็นโอกาส ๕๕๒ ขุนวังเมืองประมุขของไทยอ้ายลาวขณะนั้น จึงจับขุนนางจีนผู้กำกับเมืองเพงายฆ่าเสีย แล้วประกาศอิสรภาพ จีนยกทัพมาปราบฆ่าไทยล้มตายเป็นอันมาก ที่รอดก็หนีมาตั้งภูมิลำเนาบริเวณแม่น้ำโขง แม่น้ำคง (แซลวิน) แม่น้ำเมา (ชเวลี) แม่น้ำขาว (อจิรวดี) แม่น้ำเมง (สะโตง) ตามพวกอพยพที่มาอยู่ก่อนแล้ว พ.ศ. ๕๖๙ อ้วนมั้ง ถูกเล่าซิวบุ้นซก จับฆ่า แล้วตั้งตัวเป็นฮ่องเต้ ชื่อพระเจ้าฮั่นกองบู๊ (ราชวงศ์ตั้งฮั่น) ได้ปราบขบถอยู่หลายปี โดยเฉพาะ ก๊กเมืองเสฉวน. พ.ศ. ๕๗๙ จึงปราบสำเร็จ พ.ศ. ๕๘๓ ฮั่นกองบู๊ได้ให้ม้ายวนไปปราบพวกเมืองตังเกี๋ยที่ขบถและตีเกาะไหหลำ ม้ายวนเดินทัพลงทางตะวันออกอ้ายลาว ได้ปราบเมืองต่าง ๆ เรื่อยมา ขุนหานเสือ ซึ่งเป็นหัวหน้านครเพงายขณะนั้น ได้ยอมอ่อนน้อมแก่ทัพม้ายวน เมื่อ พ.ศ. ๕๙๓ และให้กำลังแก่ม้ายวนช่วยปราบตังเกี๋ยและตีเกาะไหหลำด้วย ส่วนทางตะวันตกแคว้น ง. อ้ายลาว ที่ขุนหลวงเมา (ลาวเมา) เป็นประมุขยังดำรงอิสระอยู่ได้ อาณาจักรอ้ายลาวจึงแยกเป็นภาคเอกราช ง. อ้ายลาวกับอ้ายลาวแต่ พ.ศ. ๕๙๓

พ.ศ. ๖๐๑ พระเจ้าฮั่นเม่งเต้ (มิงตี่) ลูกพระเจ้าฮั่นกองบู๊ขึ้นครองราชย์ พ.ศ. ๖๐๘ ได้ส่งคณะทูตไปสืบศาสนาที่อินเดีย พ.ศ. ๖๐๘ ทูตได้นำพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ จากอินเดียมาถวาย ทรงเลื่อมใสมาก พระเจ้าฮั่นเม่งเต้ จึงขยายอาณาจักรด้วยธรรมานุภาพ โดยจัดส่งคณะทูตไปเจรจาน้อมนำเอาประเทศและแว่นแคว้นต่าง ๆ มาเป็นเมืองขึ้นได้มากหลาย

พ.ศ. ๖๑๒ ลาวเมาประมุขแคว้น ง. อ้ายลาว ได้ยอมรับนับถือพุทธศาสนาและยอมออกแก่จีน และได้มีก๊กอ้ายลาวอื่น ๆ มาอ่อนน้อมแก่จีน

อีกหลายก๊ก พระเจ้าฮั่นเม่งเต้ ทรงตั้งลาวเมาเป็นลาวอ๋อง และจัดดินแดนไทย แบ่งดินแดนลาวเมายกเป็นเมืองอ้ายลาว รวมกับเมืองเปาะหนามเอาพื้นที่ตะวันตกแคว้นยิกเจ๊า ๗ เมืองเป็นแคว้นเองเซี้ยง ให้ข้าหลวงจีนประจำแคว้นยิกเจ๊าเป็นผู้ดูแล

พ.ศ. ๖๒๑ ลาวเมาตาย ขุนไลลาวครองต่อ จีนถือว่า ง. อ้ายลาวเป็นเมืองขึ้นจึงส่งขุนนางจีนมากำกับ ขุนไลลาวไม่พอใจยกทัพตีเมืองต่าง ๆ ของจีน ข้าหลวงที่ดูแลแคว้นเองเซี้ยงหนี จีนยกกองทัพมาปราบได้ทำสงครามกัน เป็นศึกใหญ่ พ.ศ. ๖๓๐ ไทยอ้ายลาวแพ้ ขุนไลลาวตายท่ามกลางศึก ทำให้พวกไทยต้องอพยพลงมาทางใต้อีกเป็นการใหญ่ นอกจากสมทบกับไทยที่ฮุนหนำแล้ว ยังเลยลงมาทางใต้ถึงพม่าภาคเหนือ จีนรวมพื้นที่ ง. อ้ายลาวเข้าในภาคใต้เสฉวน นับว่า**อาณาจักรอ้ายลาว**อันเป็นอาณาจักรครั้งที่ ๒ ต่อจากอาณาจักรไทยมุง **ก็สิ้นสุดลงแค่นี้** ทำเลที่ไทยอพยพลงมาตั้งอยู่นี้ ได้ทวีกำลังพลเมืองมากขึ้น จึงเกิดเป็นเมืองขึ้นหลายแห่ง แต่คงขึ้นกับนครเพงาย คือต้องส่งส่วยให้กับขุนนางจีนที่กำกับนครเพงาย ขุนนางจีนที่กำกับเมือง ฯ ได้กดขี่ข่มเหงไทยมากขึ้น จึงเกิดวิวาททำให้เมืองใหญ่ของไทย ๖ เมืองแข็งเมืองเป็นอิสระ จีนไม่สามารถทำอะไรได้ เพราะราชวงศ์ตั้งฮั่น ขณะนั้นกำลังเสื่อม จีนเกิดจลาจลแตกออกเป็นสามก๊ก ในสมัยสามก๊ก ขงเบ้งอัครมหาเสนาบดีของพระเจ้าเล่าเสี้ยน ลูกชายเล่าปี่ผู้ครองเสฉวนเห็นว่าพวกไทยทางใต้เป็นก๊กสำคัญอาจเป็นศัตรูกับแคว้นเสฉวนได้ ขงเบ้งจึงยกกำลังมาตีเมืองใหญ่ของไทย ๖ เมืองได้เมื่อ พ.ศ. ๗๖๘ ทำให้ไทยต้องอพยพลงมาทางใต้อีกครั้งหนึ่ง นอกจากนั้นราชวงศ์ตั้งจิ้นได้เข้ายึดมณฑลอันฮุย และตั้งเมืองหลวงใกล้ปากแม่น้ำแยงซีเกียง ไทยที่อยู่ในมณฑลอันฮุย เกียงซีเดือดร้อนไม่สามารถต้านทานจีนได้ เข้าอาณาจักรอ้ายลาว

ตามพวกที่แตกหนีขงเบ้งลงมายังภาคเหนือของแคว้นสุวรรณภูมิ ประมาณ พ.ศ. ๘๘๘

พ.ศ. ๘๐๖ สุม้าเจียวราชวงศ์จิ๋นปราบราชวงศ์เล่าปี่ก๊กเสฉวนลงได้

พ.ศ. ๘๐๘ สุม้าเอี๋ยน ลูกสุม้าเจียว ได้ตั้งตนเป็นฮ่องเต้

พ.ศ. ๙๔๙ จีนเกิดขบถโค่นราชวงศ์จิ๋น ทำให้เกิดการไม่สงบในจีน เมื่อปราบความไม่สงบลงได้เรียบร้อยแล้ว พ.ศ. ๑๑๖๑ ราชวงศ์ถัง ก็ขึ้นครอง ทรงพระนามว่า พระเจ้าถังเกาโจ๊ฮ่องเต้ ความปั่นป่วนนี้ทำให้เมืองใหญ่ของไทยทั้ง ๖ เมือง กลับตั้งตนเป็นอิสระ คือ ม่งซุ้ย เอี๋ยแซ ล่างกง เท่งเซี้ยง ซีล่าง ม่งเส และใน พ.ศ. ๑๑๖๑ นี้ ไทยก๊กม่งเส (หนองแส–ตาลีฟู) ก็ตั้งตัวเป็นใหญ่ เพราะเป็นก๊กใหญ่กว่าเพื่อน และอยู่ห่างลงมาทางใต้ ก๊กอื่น ๆ ก็เกรง เรียกหัวหน้าก๊กว่า ขุนเมืองแสหลวง (มองเซียหลง) นับเป็นรัชกาลที่ ๑ ต่อมามีขุนเมืองคำตก (มงกาต๊ก) ซึ่งเป็นโอรส นับเป็นรัชกาลที่ ๒

พ.ศ. ๑๑๕๙ สินุโล เกิดที่เมืองเวงเซี้ยง ซึ่งมีเจ้าปกครอง แต่จีนให้ดูแลแคว้นอ้ายลาว สมัยนั้นบ้านเมืองกำลังจลาจล สินุโลจึงย้ายครอบครัวไปอยู่ที่ตำบลหนึ่ง ห่างเวงเซี้ยงมาทางตะวันออกเฉียงใต้ โดยไปเช่าบ้านชาวนาที่อยู่เชิงเขาเป็นที่อาศัย ต่อมาสินุโล ได้เป็นนายทหารใหญ่ อยู่ในกองทัพของบ้านเมือง (เมืองเวงเซี้ยง) จึงกลับไปอยู่เวงเซี้ยงตามเดิม

๑. **สีนุโล** (Si Nu Lo หรือ Tuk Lo) ไซโนหล่อหรือตกหล่อ เป็นปฐมกษัตริย์ผู้ตั้งอาณาจักรน่านเจ้า มีบิดาชื่อเชลุงหรือลุงกาตุ (She Lung หรือ Lung Ka Tuh) ภริยาและน้องสาวของสีนุโลได้ถวายอาหารแด่ภิกษุรูปหนึ่ง ผลบุญทำให้ครอบครัวของสีนุโลเจริญ เมื่ออายุได้ ๓๓ ปี (๑๑๙๒)

สีนุโลได้เป็นผู้ปกครองก๊กหม่งเส และลูกสาวได้แต่งงานกับ ชางโละจิ๋นกุ่ย (Chang Loh Tsin Kui หรือ จันทรคุปต์) ซึ่งเป็นผู้สืบเชื้อสายที่ ๓๖ จากพระเจ้าอโศก (อินเดีย) และมียศชั้นนายพลของจีน กับเป็นผู้สำเร็จราชการมณฑลในสมัยราชวงศ์ถังของจีน อาศัยความช่วยเหลือของลูกเขย สีนุโลได้ตั้งอาณาจักรน่านเจ้าขึ้นใน พ.ศ. ๑๑๙๔ โดยแบ่งชน ๓๗ หมู่ ออกเป็น ๖ แคว้น ๕ แคว้นให้ญาติสนิทครองเป็นประมุข ตนเองครอง ๑ แคว้น และเป็นหัวหน้า มีเมืองหลวง (เมืองแส) ห่างจากเมือง ว่าติง (Meng Hwa Ting) ๓๕ ลี้ ในมณฑลฮุนหนำ การรวม ๖ แคว้นเป็นอาณาจักรก็เพื่อมีกำลังคุ้มครองตัวเอง เพื่อป้องกันการเบียดเบียนของจีน ๑๑๙๓ ได้แต่งทูตไปเจริญไมตรีกับพระเจ้ากรุงจีน ณ กรุงเชียงฉาน พระเจ้าถังเกาจงฮ่องเต้ (หลีซีบิ๋น) ราชวงศ์ถังได้รับไมตรีด้วยดี ประทานเสื้อลายมังกรและเรียกอาณาจักรไทยนี้ว่า น่างเจียว (Nan Chao เจ้าเมืองฝ่ายใต้) เมื่อจีนส่งทัพไปรบทางด้านอื่นของยูนนาน โดยเฉพาะทางยูนนานเกียน (Yunnan Kien) เวลานั้นเรียกปูลุง (Puh Lung) สีนุโลได้ส่งลูกชายไปช่วย สีนุโลสิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๑๒๑๗

๒. **โลเชงเยน** หรือโลเชง (Lo sheng Yen) ลูกชายอายุ ๔๐ ปีได้ครองแทน มีนายกรัฐมนตรีจีนชื่อ ชางเกียนเชง (Chang Kien Cheng) พ.ศ. ๑๒๑๘ หรือ ๑๒๓๓ ไม่แน่ ได้พาลูกชายชื่อยิมเกาะเดินทางไปราชสำนักจีน เป็นครั้งที่ ๒ ในงานราชาภิเษกของนางบูเซ้กเทียน (ราชินีพระเจ้าถังเกาจง) ขณะที่อยู่ประเทศจีน ชายาของโลเชงเยนที่มีครรภ์แก่ได้ตามไปด้วยเลยคลอดลูกในประเทศจีนชื่อเชงโลพี พวกเจ้าครองแคว้นต่าง ๆ ในยูนนานที่ได้ก่อจลาจลและจีนได้ส่งนายพลลีจีกู (Li Chi Ku) มาปราบจนแตกพ่ายไปและนายพลลีจีกู ได้กดขี่ทารุณโดยฉุดคร่าบุตรภรรยาของราษฎรไปบำเรอตนจนราษฎรได้ลุกขึ้นทำร้ายจีน และได้รับความช่วยเหลือจากชาติต่าง ๆ มี

ทิเบตเป็นต้นจนทัพจีนแตกพ่ายกลับไป แต่โลเชงเยนก็มิได้เป็นปฏิปักษ์ต่อจีนเหมือนแคว้นอื่น ๆ คงแสดงความจงรักภักดีต่อจีนจนสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๑๒๕๕

เมื่อโลเชงเยนสิ้นพระชนม์ ยิมเกาะลูกชายได้ครองแทน แต่อยู่ได้ปีเดียวก็ตาย

๓. **เชงโลพี** (Sheng Lo Pi) ลูกชายอายุ ๔๐ ได้ครองแทน ได้รับสถาปนาจากจีนให้เป็นเจ้าไท้เต็ง (ไถ่ติง) พ.ศ. ๑๒๕๗ เชงโลพีได้ส่งทูต (ชางเกียนเชง) นายกรัฐมนตรีของพ่อ ไปปั๊กกิ่ง พ.ศ. ๑๒๖๔ เชงโลพีเมื่อเห็นว่าตนมีอำนาจเข้มแข็งพอก็แข็งอำนาจต่อจีน แต่ไม่ปรากฏว่ามีเรื่องรุนแรงแต่อย่างใด เชงโลพีสิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๑๒๗๑

๔. **พีล่อโก๊ะ**–ไกวโละกิช–พีโฮไท (Pi Lo Koh, Kwei Loh Kich PiHoTai) ลูกชายอายุ ๓๑ ปี ครองต่อได้ล้างอำนาจเจ้าผู้ครองแคว้นต่าง ๆ ในน่านเจ้า ๕ แคว้น ซึ่งสีนุโลได้ให้ญาติไปครองไว้แต่กลับถือตนเป็นอิสระนั้น เข้ารวมกับแคว้นของตนเป็นราชอาณาจักรอันเดียวแล้วตั้งตนเป็นกษัตริย์น่านเจ้าองค์เดียวอย่างเด็ดขาด โดยให้สินบนแก่ เกียงชวน (Kien Chwan) ผู้สำเร็จราชการจีนประจำแคว้นใต้ในเขตนั้นให้เสนอความเห็นไปยังจักรพรรดิจีนให้รวมแคว้นทั้ง ๕ เข้าไว้ในแคว้นของตน จักรพรรดิอนุญาต

อนึ่ง ได้มีเรื่องเล่าว่า หญิงไทยคนหนึ่งสามีเป็นคนไทยตาย จีนผู้มีอำนาจคนหนึ่งต้องการเอาเป็นภรรยา หญิงนั้นไม่ยอมได้ก่อไฟเผาตัวเอง จึงได้รับนับถือจากไทยน่านเจ้าอย่างเทพธิดา ซึ่งถึงฤดูร้อนได้มีการฉลองกันทุกปี ผู้ครองแคว้นน่านเจ้าทั้ง ๖ ก็ต้องมาร่วมงานฉลองนี้ด้วย ในการรวมแคว้นทั้ง ๕ ของพีล่อโก๊ะ กล่าวกันว่าทำอย่างทารุณโหดร้าย พีล่อโก๊ะได้สร้าง

หอไม้ขึ้นหอหนึ่งสูงมาก พ.ศ. ๑๒๗๔ ได้เชิญผู้ครองแคว้นทั้ง ๕ มาบูชาบรรพชนร่วมการกุศลอุทิศให้บรรพบุรุษ คงมา ๔ คน อีกคนหนึ่งชื่อ ยูจั๋น (Yu Tsang) ครองแคว้นลีเกียงฟู (Li Kiang Fou) ไม่มาโดยอ้างว่าอยู่ไกลมาก เมื่อเลี้ยงกันจนเมาหลับไป พีล่อโก๊ะก็เอาไฟเผาหอไม้ และเอาทหารคอยกันไม่ให้หนีออก ผู้ครองแคว้นทั้ง ๔ ตายหมด พีล่อโก๊ะให้ทหารไปตามเมีย ให้เอาศพผัวไปและบอกว่าไฟไหม้เพราะเกิดอุบัทวเหตุ ในจำนวนนี้มีคนหนึ่งชื่อเผ่ยหล่อตั๋ง ครองตั๋งถ่านเจ๋า ก่อนมากินเลี้ยงนางฉี่สินภรรยาสงสัยว่าอาจถูกทำร้ายในเวลากินเลี้ยงได้ จึงเอากำไลเหล็กใส่ข้อมือสามีมา เมื่อมาค้นศพสามีก็ได้สะดวกกว่าคนอื่น พีล่อโก๊ะต้องการเอานางฉี่สินเป็นภรรยา เพราะเห็นว่าสวยและฉลาด แต่นางไม่ยอม จึงได้ล้อมเมืองในที่สุดนางฉี่สินต้องฆ่าตัวตาย

พ.ศ. ๑๒๘๑ พีล่อโก๊ะ ได้ไปราชสำนักจีน เคยช่วยจีนรบทิเบตและปราบโจร จีนให้เป็นเจ้ายูนนาน (Prince of Yunnan) และตุ๊กยูเอ๊ (Duke of Yueh) มีอำนาจปกครองถึงญวนส่วนหนึ่งด้วย จีนเรียกฐานันดรนี้ว่า ไกวอี (Kwei) พีล่อโก๊ะได้สร้างเมืองไทฮอ (Tai Ho) เหนือเมืองหนองแส (Talifu) ๔๐ ลี้ และตาลี (Ta li) กับมีอำนาจปกครองยูนนานทั้งหมด พ.ศ. ๑๒๘๒ พีล่อโก๊ะช่วยจีนปราบขบถ พ.ศ. ๑๒๘๓ ได้เอาไทฮอเป็นเมืองหลวง และตั้งเมืองหน้าด่านอีกสองเมืองเรียกหัวมังกรและหางมังกร พ.ศ. ๑๒๘๖ ได้ส่งทูตไปจีนอีก (พระเจ้าหงวนจงเหมงฮ่องเต้ราชวงศ์ถัง) จีนส่งราชสาส์นและบรรณาการตอบแทนเป็นไมตรีได้สนิทกันมาก พ.ศ. ๑๒๘๙ ได้ส่งหลาน (เฟงกาอี) ไปราชสำนักจีน หลานชายได้แต่งงานกับลูกสาวของพระเจ้ากรุงจีนด้วย และพระเจ้ากรุงจีนได้ให้วงดนตรีตุรกีมาด้วยวงหนึ่ง พีล่อโก๊ะตีทิเบตได้หลายเมืองและย้ายเมืองหลวงไปอยู่ยังเมืองหนึ่งที่ตีได้ ต่อ

มาพีล่อโก๊ะเบื่อสงครามหวังเอาความสงบเป็นที่ตั้ง จึงย้ายเมืองหลวงไปอยู่ไทฮอ พีล่อโก๊ะสิ้นพระชนม์ ๑๒๙๑

๕. โก๊ะล่อเฟง–โก๊ะล่อฝง (Koh Lo Feng) ลูกชายอายุ ๓๖ ปี ได้ครองต่อตั้งเมืองหลวงที่หนองแส (Talifu) มณฑลฮุนหนำ ได้ส่งทูตไปเจริญไมตรีกับจีนตามธรรมเนียม จักรพรรดิจีนได้ตั้งให้เป็นเจ้าครองยูนนานโดยสืบสายและให้เฟงกาอี ลูกชายเป็นรัชทายาทว่าราชการเมืองยางกวาชู (เมงหว่า) (Yang Kwa Chou, Meng Hwa) พ.ศ. ๑๒๙๓ โก๊ะล่อเฟงและภรรยาได้ไปเยี่ยมข้าหลวงใหญ่ประจำแคว้นใต้ของจีน โดยเหตุที่ข้าหลวงจีนผู้นั้นลุ่มหลงภรรยาของโก๊ะล่อเฟง และข้าราชการจีนปฏิบัติผิดศีลธรรมต่อหญิงที่ไปกับโก๊ะล่อเฟง และเนื่องจากไม่สามารถแจ้งเรื่องนี้ไปทางพระเจ้ากรุงจีนได้เพราะพวกขันทีในราชสำนักจีนกินสินบน โก๊ะล่อเฟงประกาศสงครามและเข้ายึดเมืองเล็กๆ ของจีนแคว้นฮุนหนำได้ ๓๒ เมือง ตั้งฮุนหนำเป็นเมืองหลวง พ.ศ. ๑๒๙๔ จีนได้ส่งทัพใหญ่มาตีฮุนหนำคืน โก๊ะล่อเฟงเห็นเป็นศึกใหญ่ไม่สมัครทำสงครามด้วย จึงแต่งทูตไปขอสงบศึก โดยจะยอมคืนเมืองที่ตีได้ให้บ้าง แม่ทัพจีนไม่ตกลงและเคลื่อนทัพเข้าตีทัพน่านเจ้า แต่ถูกโก๊ะล่อ-เฟงตีแตกย่อยยับ พ.ศ. ๑๒๙๕ ได้ย้ายเมืองหลวงไปตั้งที่เมืองไทฮอ อันเป็นเมืองหน้าด่านซึ่งพีล่อโก๊ะเคยอยู่มาก่อน จึงยกทัพใหญ่มาอีก แต่ได้ข่าวว่าที่ฮุนหนำเป็นอหิวาต์ ทหารจีนกลัวโรคพากันหนีทัพเป็นอันมาก จีนจึงไม่ได้ตีฮุนหนำ โก๊ะล่อเฟงเห็นว่าจะต้องทำสงครามกับจีนเรื่อยไป จึงเปลี่ยนนโยบายออกห่างจากจีนไปเป็นไมตรีกับทิเบตเพื่อช่วยตีจีน และถือตำแหน่งพระเจ้าแผ่นดินเป็น จางชู (Chang Shou) เหมือนราชินี (Empress) จีน ราช-วงศ์วู (Wu) พ.ศ. ๑๒๙๕ ทิเบตได้ต้อนรับเป็นอันดี พ.ศ. ๑๒๙๗ จีนได้ส่งทัพมาตีฮุนหนำอีก แต่ถูกเฟงกาอี (Feng Ka-I) ตีแตกยับเยินใกล้

ตาลีฟู (Ta Li Fu) และรุกขึ้นไปทางเหนือถึงเขตเมืองเกียงชาง (Kieng Chang) ในภาคตะวันตกเมืองเสฉวน (Sze Chwan) น้องชายโก๊ะล่อเฟงชื่อ โก๊ะพีโฮชาง (Koh Pi Ho Shang) ได้มีส่วนช่วยเหลือด้วย การรบครั้งนี้ใหญ่มาก จีนเสียทหารถึงสองแสนคนเศษ โก๊ะล่อเฟงได้สร้างที่ฝังศพทหารจีนไว้ในที่ซึ่งเป็นเมืองเฮกวน (Hai Kwan) ใกล้ตาลีฟู จีนได้ยกมาตีฮุนหนำอีกหลายหน แต่ถูกตีแตกไปทุกที โก๊ะล่อเฟงได้สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๑๓๒๑ แต่เฟงกาอีลูกชายตายก่อน

๖. **อี่มูซุน** (I Mou Sun) อายุ ๒๔ ปี ลูกเฟงกาอีครองต่อ ได้ถือตำแหน่งพระเจ้าแผ่นดินเป็นชางยวน (Srang Yuan) เหมือนจักรพรรดิจีนในราชวงศ์ถัง (Tang) อี่มูซุนมีสติปัญญาเฉียบแหลม เป็นที่นิยมรักใคร่ของราษฎร พ.ศ. ๑๓๒๔ หรือ ๑๓๒๒ ไม่แน่ ได้ร่วมกับกองทัพทิเบตยกกำลังรุกเข้าไปตีมณฑลเสฉวน แม้จะพ่ายแพ้แก่กองทัพจีนและเสียหายเป็นอันมากก็ดี คือเสียทหาร ๖,๐๐๐ คนและบาดเจ็บกับเป็นเชลยเป็นอันมาก ที่ตกเหวตายก็ไม่น้อย (นับหมื่น) แต่ก็ยังดำรงฐานะเป็นกษัตริย์น่านเจ้าอยู่ แต่ได้ย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่เมือง จุ้ยแม้เสียง (Yang Tsu Me) ซึ่งเป็นเมืองหลวงเก่าและได้สร้างกำแพงเมืองยืดออกไปอีก ๑๕ ลี้ อี่มูซุนได้จัดระเบียบการปกครองน่านเจ้าใหม่ ซึ่งมีอาณาเขตจดยูนนาน เกียวจี (Kiue Chi ตังเกี๋ย) เบียว (Piao พม่า) และทิเบตกับได้ใช้เชลยศึกที่ได้มาจากจีน ให้ช่วยการปกครองและให้การศึกษาแก่ยุวชนในน่านเจ้า เจียนผ่าย เดิมเป็นนายอำเภอซึ่งถูกโก๊ะล่อเฟงจับมาได้เมื่อครั้งยกกำลังไปตีจีน เป็นผู้มีความรู้จึงให้เป็นอาจารย์สอนหนังสือบุตรและธิดา และเมื่ออี่มูซุนได้ราชสมบัติ ก็ได้เป็นข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ เรียกเช้งผ่งกุน ได้แนะนำให้ไทยเป็นมิตรกับจีน นอกจากนั้นทิเบตไม่ทำตนเป็นมิตรแต่ทำตนคล้ายกับน่านเจ้าเป็นเมืองขึ้น เช่นตั้ง

ให้อีมูซุนเป็นเจ้าประเทศราชแห่งตะวันออก บังคับให้ส่งบรรณาการหรือเมื่อทิเบตต้องทำสงครามก็ขอให้เกณฑ์ทหารน่านเจ้าไปสมทบ และส่งคนมาคอยสอดส่องแทรกแซงเป็นต้น ทำให้น่านเจ้าไม่พอใจ ส่วนทางจีน นายพลชื่อขัดลี่มี่ (Li Mih) ซึ่งเคยถูกเฟงกาอีตีทัพแตกไปนั้นได้เสนอจักรพรรดิจีนให้เป็นมิตรกับน่านเจ้า เพื่อกันทิเบตไม่ให้มากลมเกลียวกับไทย ทิเบตรู้ระแคะระคายว่าน่านเจ้าจะกลับไปเข้ากับจีน จึงขอให้ส่งลูกไปเป็นประกัน ทำให้อีมูซุนขัดเคืองมาก ดังนั้น เมื่ออีมูซุนส่งทูตไปจีนสมัยพระเจ้าถังเต๊กเพื่อผูกไมตรีเมื่อ พ.ศ. ๑๓๓๓ จีนจึงยอมรับ พ.ศ. ๑๓๓๗ ทิเบตยกทัพไปตีจีนขอให้น่านเจ้าส่งกำลังไปช่วย ไทยก็ส่งไปแต่พอได้ทีไทยก็ตีทัพทิเบตแตกย่อยยับที่สะพานเหล็ก (Iron Bridge) แยงซีเกียงตอนเหนือ ตะวันตกเฉียงเหนือเมืองลีเกียงฟู (Li Kieng Fu) ยึดได้ ๑๖ หัวเมือง กวาดต้อนครอบครัวทิเบตมาเป็นอันมาก จีนได้ให้รางวัลตราทองและตำแหน่งพระเจ้าแผ่นดินอีมูซุนคงทำสงครามกับทิเบตในฐานะเป็นพันธมิตรจีน และตีทัพทิเบตแตกเช่นเคยจนทิเบตไม่กล้ายกทัพมารบอีก อีมูซุนสิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๑๓๕๑

๗. **ซุนโก๊ะกวน** (Sun Koh Kuen) ฉ่ำเก้าะฮิน ลูกชายอายุ ๓๑ ปี ครองต่อ ได้รับฐานันดรจากจีนเป็นผู้สืบราชสมบัติน่านเจ้า และได้รับตราใหม่–ซุนโก๊ะกวน ครองน่านเจ้าได้ปีเศษก็สิ้นพระชนม์

๘. **กวนกุงเชง** (Kuen Kung Sheng) ฮินหล่งเส่ง ลูกชายอายุ ๑๒ ปี ครองต่อใน พ.ศ. ๑๓๕๒ และได้ใช้ทรัพย์มากหลายสร้างวัดและเจดีย์บุทองแบบพม่า พ.ศ. ๑๓๕๗ เกิดพิพาทกับจีน ได้ส่งทัพเข้าตีเมืองเกียงติงชู (Kia Ting Chou) ในมณฑลเสฉวน กวนกุงเชงประพฤติตนเป็นที่เดือดร้อนแก่ราษฎร เช่น ฝักใฝ่ในเรื่องสตรี ไม่เอาใจใส่ต่อกิจการบ้านเมือง ข้าราชการ

และราษฎรเกลียดชัง พ.ศ. ๑๓๕๙ ถูกนายทหารชั้นผู้ใหญ่ของตนชื่อ วังโจเทียน (Wang Tso Tien) ปลงพระชนม์

๙. **กวนลีเชง**–กวนลี (Kuen Li Sheng) น้องชายอายุ ๑๕ ปี ครองต่อโปรดวังโจเทียนมากถึงกับให้ใช้นามสกุลของตน และแต่งตั้งให้เป็นไต้หย่ง (พี่ใหญ่) กวนลีเชงครองน่านเจ้าได้ ๑๐ ปี ก็สิ้นพระชนม์

๑๐. **กวนเฟงยู**–เฟงยู (Kuen Feng Yi) พั่งเหย่า ฝงเอี้ยว (อ้ายฟ้า) น้องชายคนรองอายุ ๗ ปี ครองต่อเมื่อ พ.ศ. ๑๓๖๗ ชอบเรียกเฟงยูเฉย ๆ โดยไม่มีคำว่ากวน ซึ่งเป็นพยางค์ท้ายของบิดา อันเป็นการใช้แบบจีน อำมาตย์มนตรีคนสำคัญ ๆ เป็นจีน ทางจีนยกย่องให้ขึ้นถึงฐานันดร King of Thien (สืบสายมาจากสวรรค์เหมือนจักรพรรดิจีน) กวนเฟงยูมีความปรีชาสามารถมากและแกล้วกล้าในการสงคราม ปกครองราษฎรได้ร่มเย็นเป็นสุข ได้มีไมตรีดีกับจีน แต่ต่อมาได้ ๖ ปีก็เกิดบาดหมางกับจีน เพราะคราวหนึ่งราษฎรจังหวัดเสฉวนบุกรุกเข้าไปในเขตน่านเจ้า เมื่อฟ้องไปยังจีน พระเจ้ากรุงจีนก็เฉยเสีย พ.ศ. ๑๓๗๙ (อายุ ๑๙ ปี) ได้ยกทัพไปตีเสฉวน ยึดได้ ๓ เมืองและรุกต่อไปจนถึงเมืองเชงตู (Cheng Tu) เมืองหลวงของเสฉวน เมื่อจะยกทัพกลับได้ขนเอาทรัพย์สมบัติ หนังสือ และกวาดต้อนคนหนุ่ม ๆ นายช่างมาด้วยหลายหมื่น ต่อมาศิลปหัตถกรรมของน่านเจ้าจึงทำได้เหมือนจีน ต่อมาเมื่อทางเสฉวนมีผู้สำเร็จราชการที่เข้มแข็ง เฟงยูกวนจึงต้องยอมส่งคนคืนไปให้ ๕,๐๐๐ คน แต่ได้ลงไปกวาดต้อนเอาพม่ามาได้ ๓,๐๐๐ คน เอามาตั้งถิ่นฐานไว้ในเมืองโต๊ตุง (คุนยาง) (Toh Tung-Kun Yang) ทางใต้ทะเลสาบยูนนานได้ขุดคลองทดน้ำ ทำให้เกิดประโยชน์แก่ราษฎรยูนนานมาก พ.ศ. ๑๓๘๙ กวนเฟงยู ได้รุกรานและได้ชัยชนะเข้าไปถึงเขตญวน ซึ่งอยู่ในปกครองของจีนและถูกจีนกดขี่มาก ได้ปกครองญวนอยู่ชั่วคราวทำให้

เชื้อชาติไทยไปอยู่ในตังเกี๋ยเป็นจำนวนมาก และได้แพร่ไปถึงเกาะไหหลำ

พ.ศ. ๑๔๐๒ น่านเจ้าได้รบกับจีน ตีทัพจีนแตกในที่เดียวกันกับครั้งก่อน (ทิศเหนือของสะพานเหล็ก Iron Bidge) แม่ทัพน่านเจ้าเป็นลูกของกวน-เฟงยู ชื่อชิลุง หรือจินลัง (Shi Lung หรือ Tsin Lang) ซึ่งเกิดกับสนม (เป็นลูกสาวชาวประมงมาก่อน) ชัยชนะครั้งนี้ทำให้จักรพรรดิจีนตกใจมาก ถึงกับได้ยกลูกสาวคนหนึ่งให้เพื่อผูกไมตรี และทำจารกรรมไปด้วยในคราวเดียวกันในสมัยกวนเฟงยู มีเรื่องที่เกี่ยวกับพม่าคือ นายพลน่านเจ้าชื่อตวนจุงบั๋ง (Twan Tsung Pang) ได้ยกทัพน่านเจ้าไปช่วยพม่าซึ่งถูกลังกา (อินเดียตะวันออก) โจมตี ซึ่งทางพม่าขอร้องให้ไปช่วย

พ.ศ. ๑๔๐๒ กวนเฟงยู สิ้นพระชนม์

๑๑. **ชิลุง** (Shi-Lung) ลูกชายอายุ ๑๖ ปี ครองต่อ ได้ตั้งวังโจเทียนผู้ฆ่ากวนกุงเชง เมื่อ พ.ศ. ๑๓๕๙ เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ตวนจุงบั๋ง ซึ่งนำทัพไปช่วยพม่ารบกับลังกา (อินเดียตะวันออก) ทราบพฤติการณ์อันนี้ ได้มีหนังสือล่อให้วังโจเทียนมารับพระพุทธรูปทองคำที่พม่าให้มา พอวังโจเทียนคุกเข่าลงเพื่อบูชาพระพุทธรูป ตวนจุบั๋งก็ฟันคอวังโจเทียนขาด เพื่อลงโทษที่ฆ่ากวนกุงเชง ครั้นแล้วตวนจุบั๋งก็ได้หลอมพระ-พุทธรูปนี้เอาทองคำไปใช้อย่างอื่น พม่าคนหนึ่งที่เคารพพระพุทธรูปองค์นี้มาก มีหน้าที่คอยจุดธูปไว้เสมอได้สาปแช่งให้พระลงโทษแก่ราชวงศ์น่านเจ้า

จีนไม่ยอมให้ชิลุงมีฐานันดรเป็นพระเจ้าแผ่นดินเหมือนกษัตริย์องค์ก่อน ๆ เพราะมีชื่อลุง ตรงกับประกาศของจักรพรรดิจีนชื่อ มิ่งวัง (Ming Hwang) ได้ห้ามไว้ จึงไม่แต่งทูตมาคำนับศพกวนเฟงยูตามประเพณีที่มีไมตรีต่อกัน ชิลุงเลยประกาศตนเป็นจักรพรรดิ และประกาศรวมดินแดนจีน (เมือง

ตุงชวน (Tung Chwan) เข้าเป็นเขตน่านเจ้า จึงเกิดสงครามยืดเยื้อระหว่างจีนกับน่านเจ้า พ.ศ. ๑๔๑๓ ทัพน่านเจ้าได้รุกไปถึงเชงตู เมืองหลวงของเสฉวนอีกครั้งหนึ่ง ในที่สุดก็แพ้จีน พ.ศ. ๑๔๒๐ ชิลุงสิ้นพระชนม์ด้วยความเจ็บไข้หลายอย่างประกอบกับวิตกหมกหมุ่นมากเกินไปด้วย

๑๒. **ลุงชุน** (Lung Shun) ลูกชายอายุ ๑๗ ปี ครองต่อเรียกกันว่า ฟ้า (พญา) Fah (Payah) โปรดแต่การล่าสัตว์ ใฝ่แต่ความสนุก ไม่ได้เอาใจใส่ในกิจการบ้านเมือง การงานจึงตกแก่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้ดูแลขุนนางผู้ใหญ่แนะให้ลุงชุนขอลูกสาวเจ้ากรุงจีนมาเป็นภรรยา พ.ศ. ๑๔๒๓ ลุงชุนจึงแต่งทูตไปทำไมตรีกับจีน ลงท้ายก็ขอลูกสาวมาเป็นภริยา เนื่องจากจีนหมดกำลังเพราะได้ทำสงครามต่อเนื่องกันมาเป็นเวลา ๕๐ ปี จึงยอมรับข้อเสนอสันติภาพของลุงชุน และเตรียมจะให้ลูกสาวมาแต่งงานด้วย พอดีกับน่านเจ้ามีเรื่องกับญวน ยกกำลังไปตีญวน ข้าหลวงจีนประจำญวนสู้ไม่ได้ทิ้งเมืองหนีไป จีนไม่ว่ากระไรเพราะอ่อนกำลัง และให้น่านเจ้าส่งทูตมารับลูกสาว ลุงชุนส่งขุนนางผู้ใหญ่ ๓ คน เป็นทูตไปรับลูกสาวพระเจ้ากรุงจีน จีนจับฆ่าเพราะเป็นคนสำคัญ ทางน่านเจ้าจะได้ไม่มีคนดี ๆ ทางน่านเจ้าไม่ทราบเรื่องทูตถูกฆ่า แต่งทูตไปเตือน ทางจีนก็ผลัดเรื่อย พอดีทางจีนเกิดขบถ เรื่องส่งธิดาก็เป็นอันระงับไป รัฐบุรุษสำคัญ ๆ ของน่านเจ้าถูกจีนลอบฆ่าตายเป็นอันมาก แล้วรัฐบุรุษของจีนก็เป็นแทน ขันทีลอบฆ่าลุงชุนใน พ.ศ. ๑๔๔๐

๑๓. **ชุนวางเชง** (Shun Hwa Cheng ซุ้นฟ้า – ซุนวา) ลูกชายอายุ ๒๑ ปี ครองต่อ เวลานั้นจีนได้ปราบจลาจลทางกวางเชา (Hwang Chao) ได้เรียบร้อยแล้วมีกำลังแข็งแรงพอ จึงไม่รับรองชุนวางเชง แต่ชุนวางเชงก็เข้มแข็งพอที่จะประหารชีวิตผู้ที่ฆ่าบิดาของตนได้ ชุนวางเชง เหลวไหลและ

โหดร้าย ราษฎรเกลียดชังมาก นายทหารของชุนวางเชงชื่อ เชงไมส์ (Cheng Maisz) ได้เก็บรวบรวมทองแท่งในน่านเจ้าทั้งหมด หล่อพระพุทธรูปแบบมหายานสูง ๖๐ ฟุต พ.ศ. ๑๔๔๕ ชุนวางเชงสิ้นพระชนม์ กล่าวกันว่าเชงไมส์เป็นผู้ฆ่า และได้ฆ่าลูกสาวของชุนวางเชงอายุ ๘ ขวบอีกด้วย ได้ตั้งตนเป็นแม่ทัพ (Head of An Army) กับได้ฆ่าเชื้อพระวงศ์เมือง (Meng) อีกถึง ๘๐๐ คน แล้วตั้งตนเป็นกษัตริย์น่านเจ้า เป็นอันหมดวงศ์สีนุโลซึ่งปกครองน่านเจ้ามา ๑๓ องค์ เป็นเวลา ๒๕๕ ปี

เชงไมส์ เกิดปี พ.ศ. ๑๔๐๒ คือปีที่ตวนจูปั้งหลอมพระพุทธรูปทองคำ และเอาทองไปทำอย่างอื่น ตรงกับคำสาปแช่งของพม่าคนหนึ่ง ที่ให้พระลงโทษแก่ราชวงศ์น่านเจ้า จึงบันดาลให้เชงไมส์มาเกิดเพื่อทำลายล้างวงศ์กษัตริย์น่านเจ้าของสีนุโล และทำลายลงได้จริง ๆ.

ตอนที่ ๒

การอพยพเข้ามาอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิ

การสถาปนากรุงสุโขทัย

ประวัติศาสตร์ สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี

ซู่สู้ฝัน
เสฉวน
ปา (จุงกิง)
เอี้ยเซ
ซีว่าง
จีน
อินเดีย
หนองแส
เห็งเชี้ยง
น่านเจ้า
ยูนนาน
ม่งชุ้ย
ม่งเส
แสนหวี
ตาลาน
ลาวกาย
พุกาม
พง
ล่างกม
จิตตรอง
ไทยใหญ่
เชียงรุ้ง
เกาจี้
ยะไข่
แตง
เกาจี้
พุกาม
เขมรัฐ
โยนก
โยนก
เช่า
เชยา
หริภุญชัย
ขอม

ตอนที่ ๒

การอพยพเข้ามาอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิ การสถาปนากรุงสุโขทัย ประวัติศาสตร์ สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี

การอพยพ

การอพยพของไทย มิได้อพยพลงมาทางใต้พร้อม ๆ กัน แต่ได้ทยอยกันมาเรื่อย ๆ คือเมื่อไทยตอนเหนือถูกรุกราน ก็อพยพมาอยู่กับพวกไทยตอนกลาง เมื่อดินแดนตอนกลางแออัดมากขึ้น ก็ถอยร่นมาอยู่ในดินแดนตอนใต้ตามลำดับ

การอพยพครั้งใหญ่เริ่มในพุทธศตวรรษที่ ๗ (พ.ศ. ๖๒๑) เมื่ออาณาจักรอ้ายลาวเสียแก่จีนครั้งที่ ๒ พวกไทยก็อพยพแยกย้ายกันลงมาทางใต้ แต่มิได้ลงมาทั้งหมด ที่ยังคงอยู่ที่เดิมก็มีอีกมาก การอพยพมากันเป็นพวกเป็นหมู่ มีหัวหน้าควบคุมบางพวกย้ายถิ่นมาพอพ้นอำนาจจีนก็ตั้งมั่นลง บางพวกก็อพยพเรื่อย ๆ ลงมา เหมาะที่ไหนก็ตั้งมั่นที่นั่น พวกไทยที่อพยพได้แยกย้ายกันดังนี้

พวกหนึ่ง อพยพไปตั้งมั่นอยู่ในยูนนาน ตั้งเป็นอาณาจักรน่านเจ้า อีกพวกหนึ่ง อพยพลงมาทางใต้ มายังแหลมสุวรรณภูมิ (แหลมทอง) มีเส้นทางสำคัญคือ

ก. ไปทางตะวันตกเฉียงใต้ ตามลุ่มน้ำคง (สาละวิน) ลงมาตั้งมั่นอยู่ในแคว้นแสนหวี (แคว้นฉานของพม่า) พวกนี้เรียกว่า **ไทยใหญ่** พ.ศ. ๘๐๐ ตั้งราชธานีขึ้นที่ **เมืองพง** ชื่ออาณาจักรสิบเก้าเจ้าฟ้า

ข. อพยพต่อจากแม่น้ำคงไปทางตะวันตก เข้าไปในอินเดีย ไปตั้งหลักแหล่งในบริเวณลุ่มน้ำอิรวะดี ในแคว้นอัสสัมเหนือ พวกนี้เรียกว่า **ไทยอาหม**

ค. ไปทางใต้ ทางลุ่มน้ำโขง มาตั้งมั่นในบริเวณที่เป็นแคว้นตังเกี๋ย ต่อมาได้ขยายเข้าไปในเขต สิบสองปันนา (อยู่ทางเหนือของสิบสองจุไท) สิบสองจุไทหรือเจ้าไท (อยู่ในเขตเวียดนามเหนือติดต่อกับพรมแดนประเทศลาว) หัวพันทั้งห้าทั้งหก (อยู่ทางตอนตะวันออกของสิบสองจุไท) ตอนเหนือแม่น้ำโขง พวกนี้เรียกว่า **ไทยน้อย** คือบรรพบุรุษของไทยในทุกวันนี้ พวกไทยน้อยนี้ ต่อมาได้ขยายข้ามน้ำโขงเข้าไปเขตลานนาไทยลงไปตามลุ่มน้ำเจ้าพระยา เรื่อยลงไปถึงมลายา และเมื่ออาณาจักรน่านเจ้าเสียแก่กุบไลข่านใน พ.ศ. ๑๗๙๖ คนไทยในยูนนานก็ถอยร่นตามพวกที่อพยพมาก่อนมากขึ้นเป็นลำดับ ส่วนมากถอยมายังแหลมทอง ตามลำน้ำโขง และลำน้ำเจ้าพระยา พวกไทยในแหลมนี้จึงได้กำลังเพิ่มเติมขึ้นอีกเป็นอันมาก

ชนชาติต่าง ๆ ในแหลมทอง

ดินแดนสุวรรณภูมิ (แหลมทอง) หรือแหลมอินโดจีน ก่อนที่ชาติไทยจะได้เข้ามาตั้งภูมิลำเนานั้น เดิมเป็นที่อยู่ของชน ๓ ชาติ คือ ขอม มอญ ละว้า (ฝูงชนที่อยู่ในแหลมทองดึกดำบรรพ์ เป็นคนดำ บัดนี้ ยังมีเหลืออยู่ตามป่าทึบ แต่ถูกฝูงชนที่เจริญกว่ามาแย่งที่

ชาวมอญเป็นพวกแรกที่มาจากทิวเขาสูงในจีน เขมรเป็นฝูงชนที่แยกไปจากมอญ ส่วนละว้ายังไม่ทราบแน่นอนว่ามาจากไหน)

ก. ขอม อยู่ทางลุ่มน้ำโขงตอนใต้ อันเป็นที่ตั้งของประเทศกัมพูชาปัจจุบันนี้

ข. **มอญหรือรามัญ** อยู่ทางตะวันตกของลุ่มน้ำคง จนถึงลุ่มน้ำอิรวะดี ซึ่งเป็นที่ตั้งของประเทศพม่าในปัจจุบัน

ค. **ละว้า** ตั้งอยู่ทางลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นที่ตั้งของประเทศไทยในปัจจุบัน อาณาเขตของละว้า แยกกันอยู่เป็น ๓ อาณาจักร

๑) อาณาจักรโคตรบูรณ์ หรือพนม มีอาณาเขตที่เป็นบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน ตลอดจนถึงฝั่งซ้ายลำน้ำโขง ได้แก่ดินแดนที่เป็นจังหวัด นครราชสีมา ร้อยเอ็ด อุบล อุดร นครพนม สกลนคร มหาสารคาม มี **นครพนม** เป็นราชธานี

๒) อาณาจักรยางหรือโยนก หรือละว้าเหนือ มีอาณาเขตที่เป็นบริเวณภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน ได้แก่ดินแดนที่เป็นจังหวัด เชียงราย ลำปาง เชียงใหม่ แพร่ น่าน ตลอดถึงเมืองลื้อเขินเหนือลำน้ำโขง มี**เงินยาง** (ริมน้ำโขงทางเหนือเชียงแสน) เป็นราชธานี

๓) อาณาจักรทวาราวดี หรือละว้าใต้ มีอาณาเขตที่เป็นบริเวณภาคกลางของประเทศไทย ได้แก่ดินแดนที่เป็นจังหวัด พระนคร อยุธยา นครปฐม ราชบุรี นครสวรรค์ ชัยนาท อุทัยธานี พิจิตร พิษณุโลก **มีนครปฐม** เป็นราชธานี

พุทธศาสนาได้แผ่เข้ามาถึงอาณาจักรนี้ก่อนที่อื่น อาณาจักรละว้าทั้ง ๓ นี้ ต่างเป็นอิสระต่อกันมานานหลายร้อยปี จนประมาณ พ.ศ. ๑๔๐๐ ก็ตกอยู่ในอำนาจขอม

ก่อนที่ไทยจะอพยพเข้ามานั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงดังนี้

ราว พ.ศ. ๖๐๐ พราหมณ์ผู้เป็นหัวหน้าชาวอินเดีย ชื่อโกณฑัญญะ ได้สมรสกับนางพญาขอม แต่นั้นมาชาวอินเดียก็มีอำนาจปกครองแผ่นดินขอม

โดยที่ชาวอินเดียรอบรู้อริยธรรมยิ่งกว่าชาวอาณาจักรใกล้เคียง ประกอบกับละว้าอ่อนกำลังลง ขอมซึ่งมีอาณาจักรเล็กกว่าอาณาจักรโคตรบูรณ์ของละว้าก็เข้าครอบงำอาณาจักรโคตรบูรณ์หรือพนมซึ่งอยู่ติดกับขอมได้เมื่อ พ.ศ. ๑๑๐๐ และเมื่อถึง พ.ศ. ๑๔๐๐ ก็เข้าครอบงำอาณาจักรทวาราวดี แล้วเลยแผ่เข้ามาจนถึงอาณาจักรโยนกหรือยาง อิทธิพลของขอมในยุคนี้ จึงแผ่คลุมทั่วลุ่มน้ำเจ้าพระยา ขอมได้ทำถนนหลวงจากเมืองที่สำคัญ ๆ ติดต่อกับเมืองยโสธร อันเป็นราชธานี

ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ขอมได้จัดการปกครองละว้าดังนี้

๑) **อาณาจักรโคตรบูรณ์** รวมเข้าเป็นอาณาจักรของขอม มีเมืองพิมายเป็นศูนย์กลาง ด้านลุ่มน้ำโขงตะวันตก และมีเมืองสกลนครเป็นศูนย์กลาง ด้านลุ่มน้ำโขงตะวันออก

๒) **อาณาจักรทวาราวดี** ส่งคนมาเป็นอุปราชปกครองภาคใต้ มีเมืองละโว้เป็นศูนย์กลาง ภาคเหนือมีเมืองสุโขทัยเป็นศูนย์กลาง

๓) **อาณาจักรยาง** ให้ชาวพื้นเมืองปกครองตนเอง แต่ต้องส่งส่วยให้กับขอม

ขอมมีราชธานีอยู่นครธม นครธมเริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๔๓๗ นครธมและนครวัด พระเจ้าวรมันเป็นกษัตริย์ แขกอินเดียเป็นผู้สร้างอยู่ในเสียมราฐ ขอมครองละว้าได้ประมาณ ๒๐๐ ก็เสื่อมอำนาจลง

พ.ศ. ๑๖๐๐ พม่าซึ่งเป็นเชื้อสายชาวทิเบต ได้อพยพเข้ามาในดินแดนมอญทางลุ่มน้ำอิรวะดีทางเหนือ และได้รุกรานดินแดนของมอญโดยลำดับมา ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ พ.ศ. ๑๕๕๓ พระเจ้าแผ่นดินพม่าอโนรธามังช่อ หรือพระเจ้าอนุรุทธมหาราช ตีได้ดินแดนมอญไว้ในอำนาจทั้ง

หมด และเมื่อขอมอ่อนกำลังลง พม่าก็เลยตีได้อาณาจักรโยนกและทวาราวดีของขอมจนถึงเมืองละโว้ พม่าปกครอง ๒ อาณาจักรนี้ประมาณ ๒๐๐ ปี แต่คงเป็นในนาม เวลาที่มีอำนาจแท้จริง เพียงรัชสมัย พระเจ้าอนุรุทธเท่านั้น

ประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐ พม่าอ่อนกำลังลง (ยุคเดียวกับที่ไทยได้เข้าตั้งในอาณาจักรทวาราวดี ตอนเหนืออันมีสุโขทัยเป็นศูนย์กลางแล้ว) ขอมก็ฉวยโอกาสเข้าครอบครองอาณาจักรทวาราวดี ไว้อีกประมาณ ๑๐๐ ปี ก็ถึงระยะเวลาที่ไทยได้อพยพมามีจำนวนมากขึ้น จนสามารถชิงความเป็นใหญ่ในแหลมทองจากขอมได้

การตั้งภูมิลำเนาของไทยในแหลมทอง

ไทยน้อยที่ได้มาตั้งภูมิลำเนาในเขต สิบสองปันนา สิบสองจุไท หัวพันทั้งห้าทั้งหก และได้ขยายต่อลงมาทางใต้ เข้าไปในเขตลานนาไทยนั้น ราว พ.ศ. ๑๒๘๐ ในแคว้นสิบสองจุไทได้มีประมุขชนชาติไทยเข้มแข็งผู้หนึ่ง ชื่อขุนบรม (พีล่อโก๊ะ) กษัตริย์น่านเจ้าซึ่งตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองแถง (เดียนเบียนฟู–เวียดนามเหนือ) ได้ให้โอรส ๗ องค์แยกย้ายไปจับจองที่ดินสร้างนครขึ้น แล้วขุนบรมก็ไปอยู่ที่เมืองตาห้อ (เหนือหนองแส ๔๐ ลี้) ขุนลอโอรสองค์ใหญ่ ได้ครองเมืองเซ่า (หรือชวา) ปัจจุบัน คือหลวงพระบาง และเขตหลวงพระบาง เวียงจันทน์ อุดร หนองคาย นครพนม (แคว้นล้านช้าง) เพราะมีช้างมาก ขุนไชยพงศ์ (ไสผง) โอรสองค์ที่ ๒ ได้ดินแดนทางลุ่มน้ำโขงตอนเหนือ สร้างอาณาจักรที่เป็นเขต เชียงราย เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน (แคว้นลานนา) เพราะเป็นที่ที่ทำนา ทำไร่ ได้บริบูรณ์ ได้สร้างนครขึ้นแห่งหนึ่งที่สุวรรณโคมคำ ที่ขอมทิ้งเป็นเมืองร้างไว้ แล้วขึ้นครองเป็นกษัตริย์ ราว พ.ศ. ๑๓๐๐ เมืองสุวรรณโคมคำนี้ ขอมตั้งที่ซากเมืองเชียงลาว แล้วอพยพ

หนึ่ง เพราะกษัตริย์ผู้ครองเมืองไม่ดี เมืองสุวรรณโคมคำจึงเป็นเมืองร้าง ๑๓๑๖ เมืองสุวรรณโคมคำ ว่างกษัตริย์ เจ้าสิงหนวัติโอรสโก๊ะล่อฝง ผู้ครองน่านเจ้า (หลานปู่ขุนบรม) พาบริวารจำนวนแสนครัวเรือนมาหาที่เพื่อตั้งนคร ได้สร้างนครขึ้นในแคว้น แห่งเมืองสุวรรณโคมคำ เรียกชื่อว่า เมืองนาคพันธ์โยนกนคร แล้วขึ้นครองเป็นกษัตริย์ พ.ศ. ๑๓๑๖ เป็น**พระเจ้าสิงหนวัติ** ได้ขยายเขตให้กว้างออกไปและรวบรวมเขตเหล่านั้นตั้งเป็นแคว้นขึ้น ให้นามว่าแคว้น**โยนกเชียงแสน** มีอาณาเขตทิศเหนือ ตลอดสิบสองปั้นนาขึ้นไปจดเมืองหนองแส (ตาลีฟู) ได้จดเมืองหริภุญชัย (ลำพูน) ซึ่งเป็นของขอม พระเจ้าสิงหนวัติได้ครองราชย์อยู่ ๕๒ ปี สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๑๓๖๗ และได้มีกษัตริย์ครองต่อ ๆ มาจนถึงพระเจ้า**พังคราช**

การขยายตัวของอาณาจักรโยนกเชียงแสน

ในระยะแรก ๆ ที่ไทยอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแถบนี้ ได้ยอมอยู่ใต้อำนาจของเจ้าของถิ่นเดิม ต่อมาเมื่อมีกำลังมากขึ้น จึงได้ขยายดินแดนและอาณาเขต โดยเฉพาะในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ขณะที่พวกไทยน่านเจ้าถูกพวกจีนรุกรานหนักเข้า ก็ถอยร่นลงมาทางใต้สมทบกับพวกโยนกเชียงแสนมากเข้าทำให้มีกำลังมากขึ้นสามารถปกครองได้อย่างอิสระ

การเสียแคว้นโยนกเชียงแสนครั้งแรก

แคว้นโยนกเชียงแสนอยู่มาได้ประมาณ ๒๐๐ ปีเศษ พระเจ้าพังคราชเป็นกษัตริย์ที่อ่อนแอ ประจวบกับขอมมีกำลังเข้มแข็งขึ้น พ.ศ. ๑๖๔๐ ขอมได้ยกมาตีแคว้นโยนกเชียงแสนได้เนรเทศพระเจ้าพังคราชไปอยู่ที่เวียงสีทอง ริมแม่น้ำสาย แคว้นโยนกเชียงแสนตกเป็นเมืองส่วยของขอม

การเข้าครองลานนาและล้านช้างของไทย

ประมาณ พ.ศ. ๑๖๖๐ โอรสองค์น้อยของพระเจ้าพังคราช ชื่อเจ้าพรหม ได้ตกแต่งเวียงสีทองให้เข้มแข็ง แล้วเปลี่ยนชื่อเป็น **พางคำ** และได้นำทัพไทยตีทัพขอมแตก ยึดโยนกเชียงแสนคืนได้ แล้วขับไล่ขอมไปพ้นอาณาเขตของไทย กับได้ขยายเขตลงมาทางใต้ถึงเมืองเชลียง (สวรรคโลก) ส่วนทางตะวันออก ตะวันตก ได้ขยายอาณาเขตไปจนจดแคว้นลานนาและล้านช้าง (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นศรีสัตนาคนหุต) ซึ่งอยู่ทางภาคเหนือของไทยเรา (มีหลวงพระบางและเวียงจันทน์ เป็นศูนย์กลาง)

เมื่อได้เอกราชแล้ว เจ้าพรหมก็เชิญพระเจ้าพังคราช พระบิดากลับครองนคร **โยนกนาคนคร** ตามเดิม แต่เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น **ชัยบุรี** ส่วนเจ้าพรหมเอง ลงมาสร้างราชธานีใหม่ทางใต้ ขนานนามว่า ชัยปราการ (เมืองร้างในอำเภอฝางเชียงใหม่) พ.ศ. ๑๖๖๑ ได้ขึ้นครองราชย์ เป็นปฐมกษัตริย์ราชวงศ์เชียงราย กับให้เชื้อพระวงศ์ไปครองชัยนารายณ์ (สร้างใหม่) และพางคำ พระเจ้าพรหมได้อภิเษกสมรสกับนางแก้วสุภา ธิดาผู้ครองชัยนารายณ์

การเสียแคว้นโยนกเชียงแสนครั้งที่ ๒

พ.ศ. ๑๗๒๐ พระเจ้าพรหมสิ้นพระชนม์ พระเจ้าชัยสิริ โอรสขึ้นครองราชย์ ในสมัยพระเจ้าชัยสิริ พวกไทยใหญ่ในแคว้นสิบเก้าเจ้าฟ้า ซึ่งมีอำนาจในรามัญประเทศ ได้มาตีแคว้นโยนกเชียงแสน พระเจ้าชัยสิริเห็นเหลือกำลังที่จะสู้ ก็ให้เผาเมืองชัยปราการ เพื่อมิให้ข้าศึกใช้เป็นที่มั่นได้ แล้วอพยพผู้คนหนีลงมาทางใต้ อาณาจักรโยนกเชียงแสนหรือโยนกนาคนครก็สลายลง

พระเจ้าชัยสิริองค์นี้ คือบรรพบุรุษของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา

สุโขทัยสมัยขุนศรีอินทราทิตย์ ⟨ยุคต้น⟩

การอพยพจากภาคเหนือสู่ภาคกลางใต้ของไทย

เมื่ออาณาจักรโยนกเชียงแสนเสียแก่ข้าศึกแล้ว คนไทยก็อพยพลงมาเป็นสาย ๆ คือ

๑) **ไทยนครชัยปราการ** พระเจ้าชัยสิริอพยพมาทางตะวันตกสุโขทัยลงมาทางใต้ พบเมืองร้างชื่อ แปบ (เขตเชลียงกำแพงเพชร) อันเป็นอาณาจักรละว้าอยู่ในอำนาจขอม ซึ่งอ่อนกำลังลงมากแล้ว ก็เข้าตั้ง แต่เห็นว่าอยู่ใกล้ขอมสุโขทัยนัก จึงอพยพต่อมาตั้งที่นครปฐม อันเป็นเมืองเก่าแก่แต่โทรมและร้าง เพราะสงครามระหว่างพระยากงกับพระยาพาน ทั้งมีคนไทยทำมาหากินอยู่แล้ว จึงปฏิสังขรณ์**นครปฐม**เป็นราชธานี ตั้งอาณาจักรไทยเรียกว่า **อาณาจักรศิริชัย**

๒) **ไทยนครชัยบุรี** อพยพติดตามมาทางตะวันออกสุโขทัยมาตั้งมั่นอยู่ที่เมือง **บางยาง** (อ. นครไทย–พิษณุโลก) และบริเวณลุ่มน้ำป่าสัก

๓) **ไทยนครพางคำ** อพยพลงมายังแคว้นอโยธยาของขอมจนถึงเมือง **แพรก** (อ. สรรคบุรี–ชัยนาท) ตั้งมั่นเป็นอาณาจักร **ตรัยตรึงศ์** ซึ่งต่อมาได้ขยายไปทางตะวันออกจนได้ละโว้อันเป็นศูนย์กลางปกครองละว้าภาคใต้ของขอม

๔) **ไทยนครชัยนารายณ์** อพยพลงมาทางใต้ตามลำดับจนถึงแคว้นสุพรรณภูมิของขอม ตั้งมั่นอยู่ที่เมืองอู่ทอง ซึ่งเป็นเมืองร้าง และตั้งอาณาจักร **อู่ทอง**ขึ้น ขณะที่ไทยได้อพยพมาอยู่ยังดินแดนต่าง ๆ นี้ ขอมยังมีอำนาจปกครองอยู่โดยมีราชธานีของอุปราชอยู่ที่ **ละโว้** (ลพบุรี) และมีเมืองใหญ่เป็นหน้าด่านอยู่ที่ **สุโขทัย** ขั้นแรกไทยก็ยอมอยู่ใต้อำนาจขอมไปก่อน ต่อมาเมื่อขอมเสื่อมอำนาจลง ไทยกล้าแข็งขึ้น ก็สามารถตั้งตัวเป็นอิสระพ้นอำนาจขอมได้

การตั้งกรุงสุโขทัย

ไทยซึ่งตั้งภูมิลำเนาอยู่ในเมืองต่าง ๆ ของขอมเวลานั้น ไทยเมืองสุโขทัยน่าจะเข้มแข็งและมีจำนวนมากกว่าที่อื่น เพราะเป็นต้นทางอพยพของชนชาติไทย เนื่องจากเป็นผู้มาอยู่ใหม่ ก็ยอมอยู่ใต้อำนาจขอม ซึ่งเป็นใหญ่อยู่ในดินแดนนั้น ๆ เมื่ออาณาจักรน่านเจ้าแตก (พ.ศ. ๑๗๙๖) ไทยในยูนนานก็ถอยร่นลงมา จึงได้กำลังเพิ่ม เริ่มสู้กับขอม ไม่ยอมให้ขอมบังคับเหมือนดังก่อน ขอมไม่อาจปราบไทยได้ ก็ตั้งไทยให้เป็นเจ้าเมืองที่ไทยลงมาตั้งอยู่ และเมืองใดที่เป็นเมืองใหญ่ ขอมก็ยกให้เป็นเมืองประเทศราช หรือตั้งข้าหลวงมาประจำ และมีทหารขอมกำกับอยู่ด้วย ดินแดนแถบนี้อยู่ในอำนาจขอม อุปราชอยู่ที่ศูนย์กลางเมืองละโว้ ขอมได้ส่งขุนนางขอมชื่อ โขลญลำพงมาเป็นผู้สำเร็จราชการ ในดินแดนที่เป็นสุโขทัยปัจจุบันนี้ ส่วนเจ้าเมืองสุโขทัยในครั้งนั้นชื่อ ขุนศรีนาวนำถม ขุนศรีนาวนำถมมีลูกชื่อ ขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด (เมืองร้างระหว่างหล่มสัก–เพชรบูรณ์) ได้รับบรรดาศักดิ์จากขอมเป็น กมรเตงอัญศรีอินทรบดินทราทิตย์ เจ้าแผ่นดินขอมได้ยกธิดาชื่อสิงขรมหาเทวี ให้เป็นภริยา ขุนผาเมืองมีสหายคนหนึ่งชื่อ ขุนบางกลางท่าว **ครองเมืองบางยาง** (อ. นครไทย–พิษณุโลก) ๒ คนนี้ได้คิดจะกู้ไทยให้เป็นอิสระเสมอ ดังนั้นในปี พ.ศ. ๑๘๐๐ ขุนศรีนาวนำถมตาย ขุนทั้งสองก็รวมกำลังเข้าตีสุโขทัย ขับไล่ทหารขอมหนีไป ขุนผาเมืองยกขุนบางกลางท่าวขึ้นเป็นกษัตริย์ครองกรุงสุโขทัย เอาชื่อของตนที่ได้รับจากขอมถวายเป็นนามของขุนบางกลางท่าวว่า **พ่อขุนศรีอินทราทิตย์** ประกาศตั้งกรุงสุโขทัยเป็นอิสระทรงเป็นปฐมกษัตริย์ราชวงศ์สุโขทัย นับเป็นการตั้งอาณาจักรไทยครั้งแรกในแหลมทอง พ.ศ. ๑๗๘๑

สมัยกรุงสุโขทัย

ขุนศรีอินทราทิตย์ มีมเหสีชื่อ นางเสือง มีโอรส ๓ องค์ องค์แรกสิ้นพระชนม์แต่ยังเยาว์ อีก ๒ องค์ชื่อ บาลเมือง และเจ้าราม แรกตั้งกรุงสุโขทัยเป็นอิสระเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐ นั้น มีเมืองใหญ่อยู่แต่เมืองสุโขทัยกับเมืองเชลียง และมีเมืองเล็ก ๆ ริมน้ำปิง ยม น่าน และลำน้ำป่าสักบ้างเล็กน้อย มีอาณาเขต

เหนือ	จด	เมืองแพร่
ตะวันออก	,,	ลุ่มน้ำป่าสัก
ตะวันตก	,,	เมืองตาก
ใต้	,,	เมืองพระบาง (นครสวรรค์)

นอกจากนั้นยังมีขอมซึ่งครองเมืองละโว้ และมอญซึ่งอยู่ในอำนาจพม่า กับมีแคว้นเล็ก ๆ อีกหลายแคว้นอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือ เช่นแคว้น**ฉอด** (ด่านแม่สอด)

ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอดได้ยกทัพมาตีเมืองตากในเขตสุโขทัย ขุน-ศรีอินทราทิตย์ออกต่อสู้เกือบพ่ายแพ้ แต่อาศัยเจ้ารามโอรส อายุ ๑๙ ปี ได้ชนช้างชนะขุนสามชน พระบิดาตั้งให้เป็นพระรามกำแหง เมื่อขุนศรีอินทรา-ทิตย์สวรรคต โอรสองค์ที่ ๒ ขึ้นครองราชย์ มีพระนามว่า **ขุนบาลเมือง** บ้านเมืองเป็นปกติ ได้ตั้งให้พระรามกำแหงไปครองเมือง **เชลียง** และสร้างเพิ่มเติมใหม่ ให้ชื่อว่า **ศรีสัชนาลัย** ๑๘๒๐ ขุนบาลเมืองสิ้นพระชนม์ พระรามกำแหงได้ครองราชย์เป็นขุนรามกำแหง ในแคว้นลานนา มีไทยและลาวยังตั้งบ้านเรือนเป็นอิสระอยู่หลายแห่ง ที่เป็นสุโขทัยทางเหนือ มีพระยาเมงรายเจ้าเมืองเงินยาง (เชียงแสน) พระยางำเมือง แคว้นพะเยา กับหริภุญชัย

(ลำพูน) พระยาเมงรายได้ขยายเขตมาทางใต้ ตีหริภุญชัย พอพระยางำเมืองตาย พวกแคว้นพะเยา ก็ไปเข้ากับพระยาเมงราย พระยาเมงรายจะสร้างราชธานีใหม่ ขุนรามกำแหงก็เสด็จไปช่วยเลือกที่สำหรับให้สร้าง ๑๘๓๙ พระยาเมงรายได้สร้างเมืองขึ้นมีชื่อว่า **เชียงใหม่** ขุนรามกำแหงเป็นทั้งนักรบนักการเมือง นักปราชญ์และสามารถในการปกครองบ้านเมือง ได้ปราบปรามข้าศึก ขยายเขตแดนกว้างขวางไปเป็นลำดับ

นโยบายขยายเขตแดน การขยายเขตแดนนั้น ทางเหนือต้องสู้กับแคว้นไทยเล็ก ๆ ซึ่งปราบได้ง่าย แต่เป็นคนไทยด้วยกัน จึงอยากขยายไปทางตะวันตกอันเป็นดินแดนของมอญ และขยายไปทางใต้อันเป็นดินแดนของขอม ให้พวกไทยด้วยกันเห็นอำนาจก่อน จะได้รวมเป็นปึกแผ่นได้ง่ายในภายหลัง แต่การขยายไปทางใต้อาจถูกรุกรานจากทางเหนือได้ ดังนั้น เมื่อกษัตริย์จีนในราชวงศ์หงวน (พระเจ้าหงวนสีโจ๊ฮ่องเต้คุบไบลข่าน) มาขอเป็นไมตรีเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๕ ก็ทรงรับและพยายามทำไมตรีกับพวกไทยทางเหนือให้สนิทสนม เช่น ทำสัญญาเป็นเพื่อนคู่ตายกับพระยาเมงราย เมื่อพ.ศ. ๑๘๓๐ ซึ่งมีอำนาจในลานนา ตีหริภุญชัยได้จากพระยายีบา ก็ไม่ทรงขัดขวาง กับยังได้ช่วยพระยาเมงรายสร้างเมืองเชียงใหม่อีกด้วย เมื่อเห็นว่าทางเหนือมีสัมพันธไมตรีดีแล้ว ก็ทรงดำเนินการขยายเขต

ทางตะวันตก แม้มกะโทอำมาตย์เชื้อมอญ (บางฉบับว่าเป็นไทย) ที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร จะลักพาธิดาของพระองค์ไป ก็ไม่ติดตามเอาตัวมาลงโทษ เพราะเห็นว่ามกะโท เป็นคนดีมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด อาจได้เป็นใหญ่ในมอญ และก็เป็นจริง เมื่อมกะโทได้ตั้งตัวเป็นใหญ่ในมอญแล้ว ได้ระลึกถึงพระคุณ ปี ๑๘๒๙ ก็แต่งทูตเชิญราชสาส์น และเครื่องบรรณาการ

มาถวายขอเป็นที่พึ่ง พระองค์ก็ทรงรับบรรณาการและพระราชทานนาม มกะโทว่า **พระเจ้าฟ้ารั่ว** ดังนั้น หัวเมืองมอญตลอดไปจนถึงหงสาวดี จึงนับเข้าเป็นประเทศราชของกรุงสุโขทัย โดยไม่ต้องรบ

ทางใต้ ได้ขยายเขตลงมาตามลำดับโดยไม่มีใครขัดขวาง แคว้นไทยต่าง ๆ เช่น อู่ทอง ตรัยตรึงศ์ ฯ เมื่อเห็นว่าสุโขทัยเข้มแข็งก็ยอมเข้ารวมอยู่ในอาณาจักรเดียวกัน ยอมรับนับถือกษัตริย์สุโขทัยดุจพี่ใหญ่ พ.ศ. ๑๘๒๓ หรือ ๑๘๓๔ ตีได้นครศรีธรรมราช เมืองในแหลมทองตลอดถึงยะโฮร์ และเกาะสิงคโปร์ พ.ศ. ๑๘๔๒ หรือ ๑๘๓๘ ตีประเทศกัมพูชา พ.ศ. ๑๘๔๗ หรือ ๑๘๗๕ ตีเมืองมัชชปาหิตในเกาะชวา อาณาเขตสุโขทัยจึงแผ่กว้างดังนี้

เหนือ – จดลานนาไทยที่เมืองลำปาง
ใต้ – ตลอดแหลมมลายาถึงยะโฮร์ มะละกา
ตะวันตก – เมืองน่าน หลวงพระบาง เวียงจันทน์ เวียงคำ
ตะวันออก – หัวเมืองมอญทั้งหมดถึงหงสาวดี

การปกครอง วางระเบียบอย่างทหาร ชายฉกรรจ์เป็นทหารทุกคน พระเจ้าแผ่นดินเป็นจอมพล ข้าราชการเป็นนายพล พัน ร้อย เวลาปกติทำมาหากิน บังคับบัญชาอย่างพลเรือน เวลาสงครามบังคับบัญชาอย่างทหาร การเกณฑ์คนกำหนดเป็นเมือง ๆ

การปกครองหัวเมือง

ก. ชั้นใน ก่อนสมัยขุนรามกำแหง พระเจ้าแผ่นดินปกครองโดยตรง ถือเอาสุโขทัยเป็นศูนย์กลาง มีเมืองหน้าด่าน ๔ ทิศ ป้องกันราชธานี คือ

เหนือ – ศรีสัชนาลัย
ใต้ – พระบาง
ตะวันตก – ตาก ชากังราว
ตะวันออก – สองแคว สระหลวง (พิจิตร)

ระยะทางเดินจากราชธานีถึงเมืองหน้าด่านภายใน ๒ วัน สมัยขุนรามกำแหง อาณาเขตกว้างขวางขึ้น ทรงจัด สุโขทัย ราชธานีอยู่กลาง เมืองศรีสัชนาลัยเป็นเมืองลูกหลวง ให้อุปราชไปครอง มีเมืองอื่น ๆ รายรอบราชธานีเป็นปริมณฑล เช่น ทุ่งยั้ง บางยม สองแคว สระหลวง คนที ตาก ชากังราว พระบาง

ข. ชั้นนอก เรียกเมืองพระยามหานคร มีขุนนางผู้ใหญ่เป็นผู้สำเร็จราชการบังคับบัญชาสิทธิขาด เป็นเมืองอยู่ห่างราชธานีออกไป เช่น แพรก ราชบุรี เพชรบุรี ตะนาวศรี แพร่ เพชรบูรณ์ ศรีเทพ อู่ทอง เมืองพระยามหานครเมืองหนึ่ง ๆ มีเมืองเล็ก ๆ ขึ้นมากบ้างน้อยบ้าง เวลาสงคราม พระยามหานครเป็นแม่ทัพ

ค. เมืองขึ้นหรือประเทศราช มีเจ้านายเมืองนั้น ๆ ปกครองสิทธิขาด แต่ต้องส่งบรรณาการถวายตามกำหนด เวลาเกิดสงครามต้องส่งกองทัพมาช่วย เช่น มะละกา ยะโฮร์ เมาะตะมะ หลวงพระบาง หงสาวดี นครศรีธรรมราช ทวาย น่าน เซ่า เวียงจันทน์ เวียงคำ

การศาสนา เดิมไทยนับถือลัทธิมหายานอย่างขอม ก่อนรัชสมัยขุนรามกำแหง ทางเหนือยังไม่มีพระสงฆ์ ได้นิมนต์พระสงฆ์นิกายลังกาวงศ์ (นับถือคติอย่างหินยาน พระไตรปิฎกเป็นภาคมคธ) จากนครศรีธรรมราชขึ้นไปตั้งสังฆมณฑลที่สุโขทัย

ได้พระพุทธสิหิงค์ ซึ่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ขอจากลังกามาถวายไว้ที่สุโขทัย (พระองค์ได้ช้างเผือกตัวหนึ่งชื่อ รูบาสีนัน) เป็นตัวแรกในสมัยสุโขทัยเป็นราชธานี

อักษรศาสตร์ เมื่อไทยอพยพลงมาตั้งภูมิลำเนาติดต่อกับอาณาเขตมอญ ก็ใช้อักษรตามแบบมอญ ครั้นขอมมีอำนาจและไทยได้เข้ามาอยู่ในเขตขอม ก็ใช้ภาษาและตัวอักษรของขอม เมื่อไทยเป็นอิสระพ้นอำนาจขอม ขุนรามกำแหงก็ทรงตั้งแบบหนังสือไทยขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖ มีพยัญชนะสระอยู่บรรทัดเดียวกัน ภายหลังแก้เอาสระใช้อย่างแบบอักษรขอม ดังที่ใช้กันอยู่ทุกวันนี้

การศาล ตั้งวิธีตีกลองร้องฎีกา โดยโปรดให้เอากระดิ่งแขวนไว้ที่ประตูพระราชวัง ใครได้ความอยุติธรรม ก็ให้สั่นกระดิ่ง อนุญาตให้ผู้ร้องทุกข์เข้าเฝ้าร้องทุกข์ได้

พ.ศ. ๑๘๓๕ สร้างพระแท่นไว้ที่ดงตาล สำหรับภิกษุนั่งเทศน์ในวันโกนวันพระ วันธรรมดา พระองค์ใช้ประทับว่าราชการ เรียก **พระแท่นมนังคศิลา**

เสด็จประเทศจีน พระองค์ได้เสด็จไปเมืองจีนในสมัยราชวงศ์หงวน ๒ ครั้ง คือ พ.ศ. ๑๘๓๗ และ พ.ศ. ๑๘๔๓ เพื่อเชื่อมไมตรีกับจีน ซึ่งเป็นมหาอำนาจขณะนั้น และเพื่อถ่ายเอาความเจริญทางอุตสาหกรรมของจีนด้วย จีนได้นำช่างทำถ้วยชามจีนมาช่วยสอนคนไทยในการทำเครื่องถ้วยชามให้ดีขึ้น จีนได้ตั้งโรงงาน (เตาเผา) ขึ้นที่เมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัย ทำ

เครื่องถ้วยชามเป็นอุตสาหกรรมใหญ่ ถึงกับส่งไปขายประเทศใกล้เคียง เครื่องถ้วยชามที่ทำกันสมัยสุโขทัย ในปัจจุบันนี้เรียกกันว่า **ชามสังคโลก**

พ.ศ. ๑๘๕๗ ได้ประทานชื่อผู้ครองเมืองเมาะตะมะว่า พระยาแสนมิ่งเมือง (หลานฟ้ารั่ว)

พ.ศ. ๑๘๖๐ ขุนรามกำแหงสวรรคต พระยาเลอไท โอรส ขึ้นครองราชย์

พระยาเลอไท

พระยาเลอไทขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๐ พระองค์ไม่ทรงเข้มแข็งเหมือนพระบิดา เป็นเหตุให้เมืองประเทศราชพากันกระด้างกระเดื่อง แต่พวกหัวเมืองชั้นนอก–ใน ยังคงเป็นปกติ ในรัชกาลนี้มีเหตุการณ์ที่สำคัญคือ

๑) เมืองประเทศราช น่าน หลวงพระบาง เวียงจันทน์ เวียงคำ นครศรีธรรมราช ตั้งตนเป็นอิสระไม่ยอมขึ้นสุโขทัย

๒) พระเจ้าอู่ทองซึ่งครองดินแดนภาคใต้ ประกาศตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นอิสระใน พ.ศ. ๑๘๙๓ สุโขทัยไม่อาจปราบปรามได้

๓) พ.ศ. ๑๘๖๑ พระยาแสนมิ่งเมือง เจ้าเมืองเมาะตะมะ (มอญ) ตีได้เมืองทวายและตะนาวศรี

๔) ทรงสร้างเมืองชากังราว (กำแพงเพชรฝั่งตะวันออก) เป็นเมืองลูกหลวงคู่กับเมืองศรีสัชนาลัย (สวรรคโลก) พ.ศ. ๑๘๙๐ ให้โอรสองค์ใหญ่ชื่อ ลิไท เป็นพระศรีธรรมราช เป็นอุปราชครองศรีสัชนาลัย องค์เล็กครองชากังราว กับได้สร้างเมืองชัยนาท

พ.ศ. ๑๘๙๗ พระยาเลอไทสิ้นพระชนม์

พระยาลิไท (ลือไท)

เมื่อพระยาเลอไทสิ้นพระชนม์ โอรสทั้ง ๒ รีบยกทัพเพื่อแย่งราชบัลลังก์ อันเป็นเหตุให้อาณาจักรทางใต้ขยายตัว คือ พระเจ้าอู่ทอง เข้ายึดเมืองชัยนาท เมื่อพระศรีธรรมราชชนะขึ้นครองราชย์ ได้ทำสันติภาพประนีประนอมกับพระเจ้าอู่ทองยอมให้กรุงศรีอยุธยาเป็นอิสระ พระเจ้าอู่ทองก็คืนชัยนาทให้ ทั้งสองนครจึงเป็นไมตรีกันตั้งแต่นั้นมา

พระยาลิไท ครองราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๗ เมื่อราชาภิเษกแล้วทรงพระนามว่า พระเจ้าศรีสุริยพงศ์รามมหาธรรมราชาธิราช พระองค์มิได้ทรงเป็นนักรบ แต่เป็นนักปราชญ์

การศาสนา พระองค์ทรงทะนุบำรุงพระศาสนาเป็นอันมาก พ.ศ. ๑๙๐๔ โปรดให้ราชบัณฑิตไปนิมนต์สมเด็จพระมหาสามีพระเถระหรือพระสวามีสังฆราช จากลังกามาเป็นสังฆราชในกรุงสุโขทัย ได้จัดวางแบบสังฆมณฑลอย่างลังกา เช่นแบ่งพระสงฆ์ออกเป็น ๒ คณะ

๑. คามวาสี คือพวกเรียนพุทธวัจนะ พระไตรปิฎก อยู่วัดภายในเมือง

๒. อรัญวาสี คือพวกเรียนทางวิปัสสนา ต้องการความสงบ มักอยู่ป่า อันเป็นแบบแผนสืบมาจนทุกวันนี้

พ.ศ. ๑๙๐๔ ได้สละราชสมบัติออกผนวชเป็นภิกษุชั่วระยะหนึ่ง อันเป็นต้นเค้าของการบวชชั่วคราวมาทุกวันนี้ ได้ทรงศึกษาพระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน

วรรณคดี ทรงแต่งหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนาเรื่องหนึ่ง คือ **ไตรภูมิพระร่วง** กล่าวถึงนรกภูมิ มนุสภูมิ และ เทวะภูมิ หรือ เตภูมิกถา นับเป็นวรรณคดีเล่มแรกที่พระเจ้าแผ่นดินในยุคสุโขทัยทรงแต่ง และเป็นหนังสือเล่มแรกแห่งวงการอักษรศาสตร์ชาติไทย และในหนังสือเล่มนี้

ได้แถลงถึง "ทศพิธราชธรรม" อันเป็นหลักของพระเจ้าแผ่นดินไทยตั้งแต่นั้นมา พระพุทธรูปงามๆแบบสุโขทัย ได้เกิดขึ้นในรัชกาลนี้อย่างมากมาย พ.ศ. ๑๙๐๗ ได้ทรงสร้างพระพุทธชินราช(๑) พระพุทธชินสีห์(๒) และพระศาสดา(๓) การที่ทรงบำรุงพระศาสนานี้ ได้รับพระเกียรติเป็น พระมหาธรรมราชา จึงมีพระนามว่า **พระมหาธรรมราชาลิไท**

งานบำรุงบ้านเมืองที่สำคัญคือ

๑. สร้างเมืองสองแคว (พิษณุโลก) เป็นเมืองลูกหลวง
๒. บูรณะเมืองนครชุม (กำแพงเพชรฝั่งตะวันตก) สมัยศรีอยุธยา ได้รวมชากังราวกับนครชุม เป็นเมืองกำแพงเพชร
๓. สร้างถนนผ่าน ศรีสัชนาลัย – สุโขทัย – นครชุม เรียกชื่อภายหลังว่า **ถนนพระร่วง**

แม้พระองค์จะไม่เข้มแข็งเท่าขุนรามกำแหง แต่ก็สามารถต้านทานทัพอยุธยาของพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ที่ยกขึ้นไปตีสุโขทัยถึง ๓ ครั้งได้ และรักษาอิสรภาพของสุโขทัยไว้ได้ตลอดรัชกาลของพระองค์

พ.ศ. ๑๙๑๙ พระยาลิไทสวรรคต พระยาไสยลือไท โอรสครองราชย์ต่อ

พระยาไสยลือไท (พระมหาธรรมราชาที่ ๒)

พ.ศ. ๑๙๒๐ พระยาไสยลือไทขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า พระมหาธรรมราชาที่ ๒

เสียราชอาณาจักร ๑๙๒๒ พระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) กษัตริย์กรุงศรีอยุธยา ตีได้อาณาจักรสุโขทัย แล้วแบ่งออกเป็น ๒ มณฑล

(๑) พระพุทธชินราช (วัดมหาธาตุ พิษณุโลก) พระพุทธชินราชจำลอง (วัดเบญจมบพิตร) พ.ศ. ๒๔๔๔
(๒) พระพุทธชินสีห์ (โบสถ์วัดบวรนิเวศฯ) พ.ศ. ๒๓๗๒
(๓) พระศาสดา (โบสถ์วัดบวรนิเวศฯ) พ.ศ. ๒๔๐๖

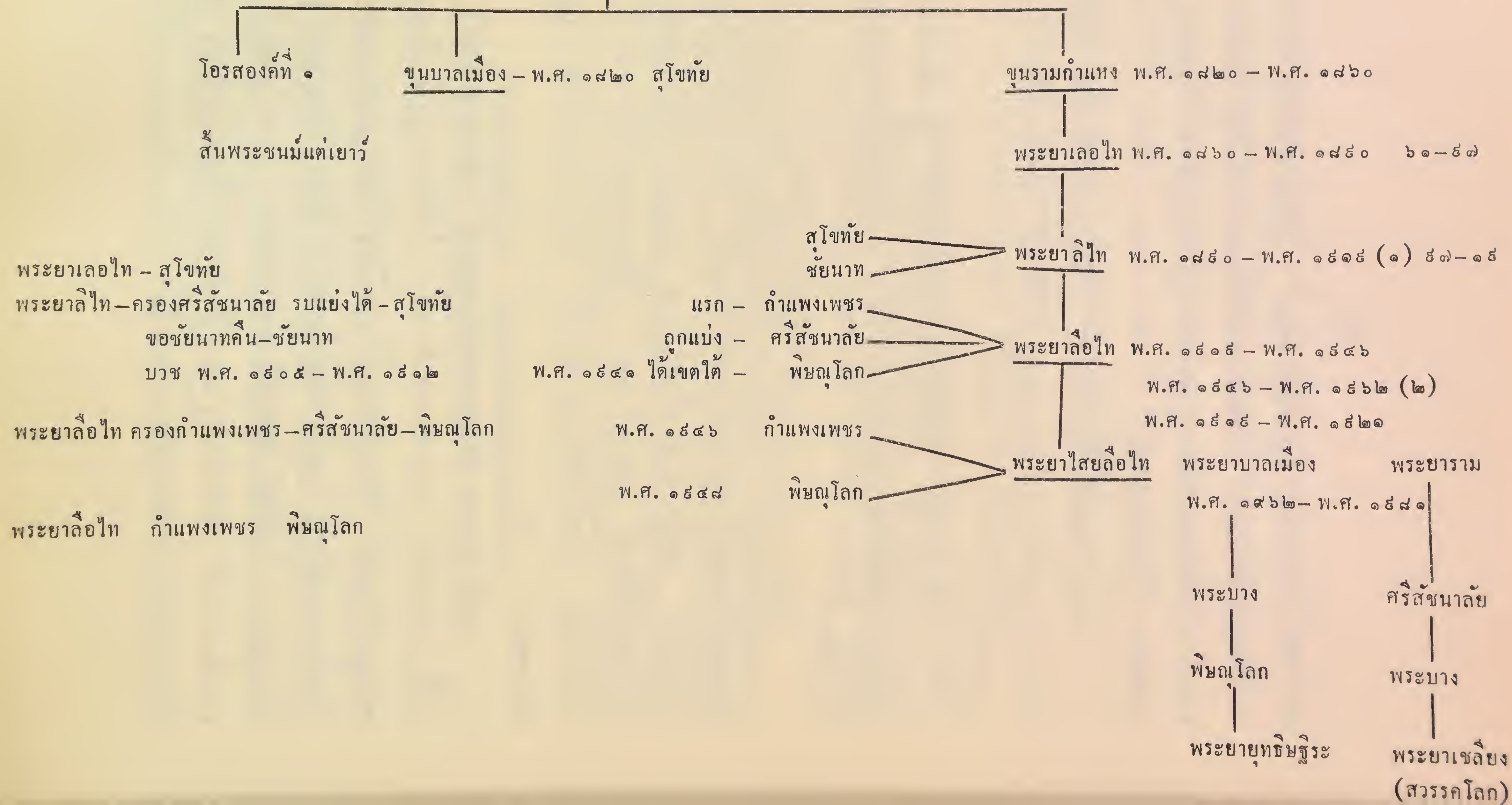
มณฑลหนึ่งให้บุตรเลี้ยง (ญาณดิศ) ครอง มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองชากังราวรวมขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา อีกมณฑลหนึ่งให้พระยาไสยลือไท (พระมหาธรรมราชาที่ ๒) ครองอย่างเจ้าประเทศราช มีเมืองสองแคว (พิษณุโลก) เป็นศูนย์กลาง (ย้ายจากสุโขทัย)

พระยาไสยลือไทมีลูก ๓ คน ที่เกิดกับมเหสีหนึ่งองค์ ได้เป็นพระมหาธรรมราชาที่ ๓ กับที่เกิดกับสนม ๒ คน คือ พระยาบาลเมือง กับพระยารามกำแหง

พ.ศ. ๑๙๖๒ เมื่อสิ้นพระยาไสยลือไทแล้ว ลูกพระยาไสยลือไทที่เกิดกับมเหสีเป็นพระมหาธรรมราชาที่ ๓ ครองเมืองสองแควต่อมาอย่างประเทศราช

เมื่อพระมหาธรรมราชาที่ ๓ สิ้นพระชนม์ พระยาบาลเมืองที่ครองสองแควกับพระยารามกำแหงที่ครองศรีสัชนาลัย ได้รบกันเพื่อเป็นพระมหาธรรมราชา สมเด็จพระนครอินทราธิราช (อยุธยา) ได้ขึ้นไปไกล่เกลี่ยให้พระยาบาลเมืองพี่ ครองสองแคว เป็นพระมหาธรรมราชาที่ ๔ พระยารามกำแหง ครองศรีสัชนาลัยตามเดิม ต่อมาไม่นานพระยารามกำแหงก็สวรรคต

พ.ศ. ๑๙๘๑ เมื่อพระมหาธรรมราชาที่ ๔ สิ้นพระชนม์แล้ว เป็นอันสิ้นวงศ์พระร่วง พระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) ซึ่งครองกรุงศรีอยุธยาในยุคนั้น ได้รวมหัวเมืองฝ่ายเหนือเข้าไว้ในอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา โดยตั้งพระราเมศวร (พระบรมไตรโลกนาถ) โอรส เป็นอุปราช ไปครองพิษณุโลก เป็นใหญ่ในมณฑลฝ่ายเหนือทั้งหมด ราชวงศ์พระร่วงครองสุโขทัย ๕ องค์ เวลาประมาณ ๑๐๐ ปี แล้วลงมาเป็นประเทศราช มีกษัตริย์เชื้อพระวงศ์พระร่วงครองอีกราว ๕๐ ปี.

ขุนศรีอินทราทิตย์ พ.ศ. ๑๘๐๐–
โอรสองค์ที่ ๑
สิ้นพระชนม์แต่เยาว์
ขุนบาลเมือง – พ.ศ. ๑๘๒๐ สุโขทัย
ขุนรามกำแหง พ.ศ. ๑๘๒๐ – พ.ศ. ๑๘๖๐
พระยาเลอไท พ.ศ. ๑๘๖๐ – พ.ศ. ๑๘๙๐ ๖๑–๙๗
สุโขทัย
ชัยนาท
พระยาลิไท พ.ศ. ๑๘๙๐ – พ.ศ. ๑๙๑๙ (๑) ๙๗–๑๙
แรก – กำแพงเพชร
ถูกแบ่ง – ศรีสัชนาลัย
พ.ศ. ๑๙๔๑ ได้เขตใต้ – พิษณุโลก
พระยาลือไท พ.ศ. ๑๙๑๙ – พ.ศ. ๑๙๔๖
พ.ศ. ๑๙๔๖ – พ.ศ. ๑๙๖๒ (๒)
พ.ศ. ๑๙๑๙ – พ.ศ. ๑๙๒๑
พ.ศ. ๑๙๔๖ กำแพงเพชร
พ.ศ. ๑๙๔๘ พิษณุโลก
พระยาไสยลือไท
พระยาบาลเมือง
พ.ศ. ๑๙๖๒– พ.ศ. ๑๙๘๑
พระบาง
พิษณุโลก
พระยายุทธิษฐิระ
พระยาราม
ศรีสัชนาลัย
พระบาง
พระยาเชลียง
(สวรรคโลก)
พระยาเลอไท – สุโขทัย
พระยาลิไท–ครองศรีสัชนาลัย รบแย่งได้–สุโขทัย
ขอชัยนาทคืน–ชัยนาท
บวช พ.ศ. ๑๙๐๕ – พ.ศ. ๑๙๑๒
พระยาลือไท ครองกำแพงเพชร–ศรีสัชนาลัย–พิษณุโลก
พระยาลือไท กำแพงเพชร พิษณุโลก

การครองราชสมบัติ

๑. พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ.ศ. ๑๘๐๐
๒. พ่อขุนบาลเมือง พ.ศ. ๑๘๒๐
๓. พ่อขุนรามกำแหง พ.ศ. ๑๘๒๐–๑๘๖๐
๔. พระยาเลอไท พ.ศ. ๑๘๖๐–๑๘๙๗
๕. พระยาลิไท พ.ศ. ๑๘๙๗–๑๙๑๙ มหาธรรมราชา ๑
๖. พระยาไสยลือไท พ.ศ. ๑๙๑๙–๑๙๔๖ มหาธรรมราชา ๒
๗. ลูกพระยาไสยลือไท พ.ศ. ๑๙๔๖–๑๙๖๒ มหาธรรมราชา ๓
๘. พระยาบาลเมือง พ.ศ. ๑๙๖๒–๑๙๘๑ มหาธรรมราชา ๔

เหตุการณ์สำคัญ

พ.ศ. ๑๘๒๕ ราชทูตจีนมาเจริญพระราชไมตรี (๑)
พ.ศ. ๑๘๒๖ คิดแบบหนังสือไทย
พ.ศ. ๑๘๒๙ อภิเษกมกะโทเป็นพระเจ้าฟ้ารั่ว
พ.ศ. ๑๘๓๔ นครศรีธรรมราชรวมสุโขทัย
พ.ศ. ๑๘๓๕ สร้างแท่นมนังคศิลา
พ.ศ. ๑๘๓๖ ราชทูตจีนมาเจริญพระราชไมตรี (๒)
พ.ศ. ๑๘๓๘ ตีได้เขมร
พ.ศ. ๑๘๓๙ ขุนเมงรายสร้างเชียงใหม่
พ.ศ. ๑๘๓๗ รามกำแหงไปจีน ๑
พ.ศ. ๑๘๔๓ รามกำแหงไปจีน ๒
พ.ศ. ๑๘๖๑ แสนมิ่งเมืองตีได้ตะนาวศรี ทวาย
พ.ศ. ๑๘๗๓ รามัญขบถเลอไทปราบไม่ได้

พ.ศ. ๑๘๗๕ ไทยรบชวา

พ.ศ. ๑๘๙๐ ลิไทเป็นอุปราช ครองศรีสัชนาลัย

พ.ศ. ๑๘๙๓ อู่ทองสร้างกรุง ฯ เฉยอยู่ ๔ ปี

พ.ศ. ๑๘๙๗ เลอไทประชวร จลาจล อู่ทองยึดชัยนาท ลิไทครอง สุโขทัย

พ.ศ. ๑๙๐๐ ลิไทสร้างพุทธชินสีห์ ชินราช

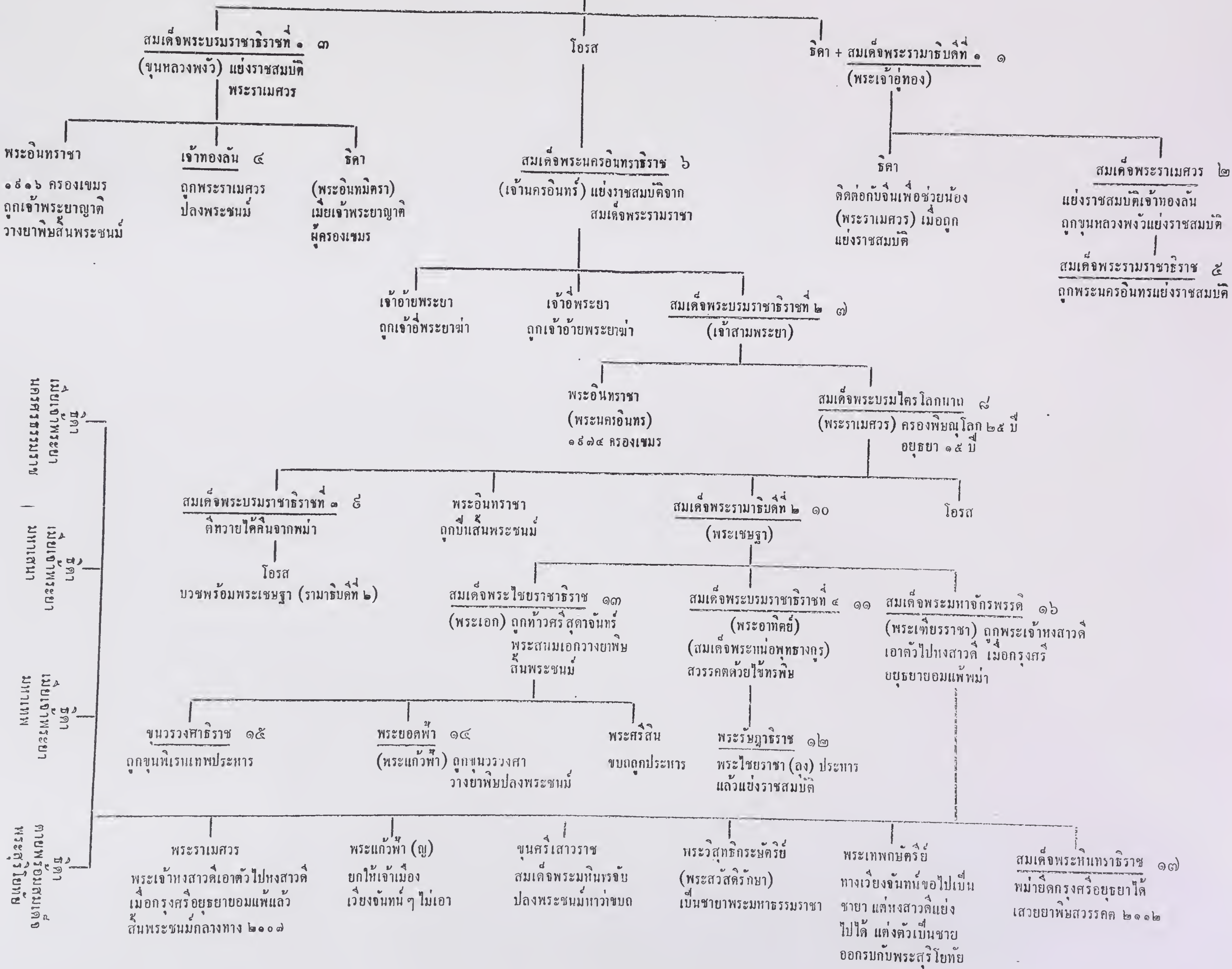
พ.ศ. ๑๙๐๕ ลิไทนิมนต์พระมหาสวามีสังฆราช มาจากลังกา

พ.ศ. ๑๙๐๕ ลิไทบวช

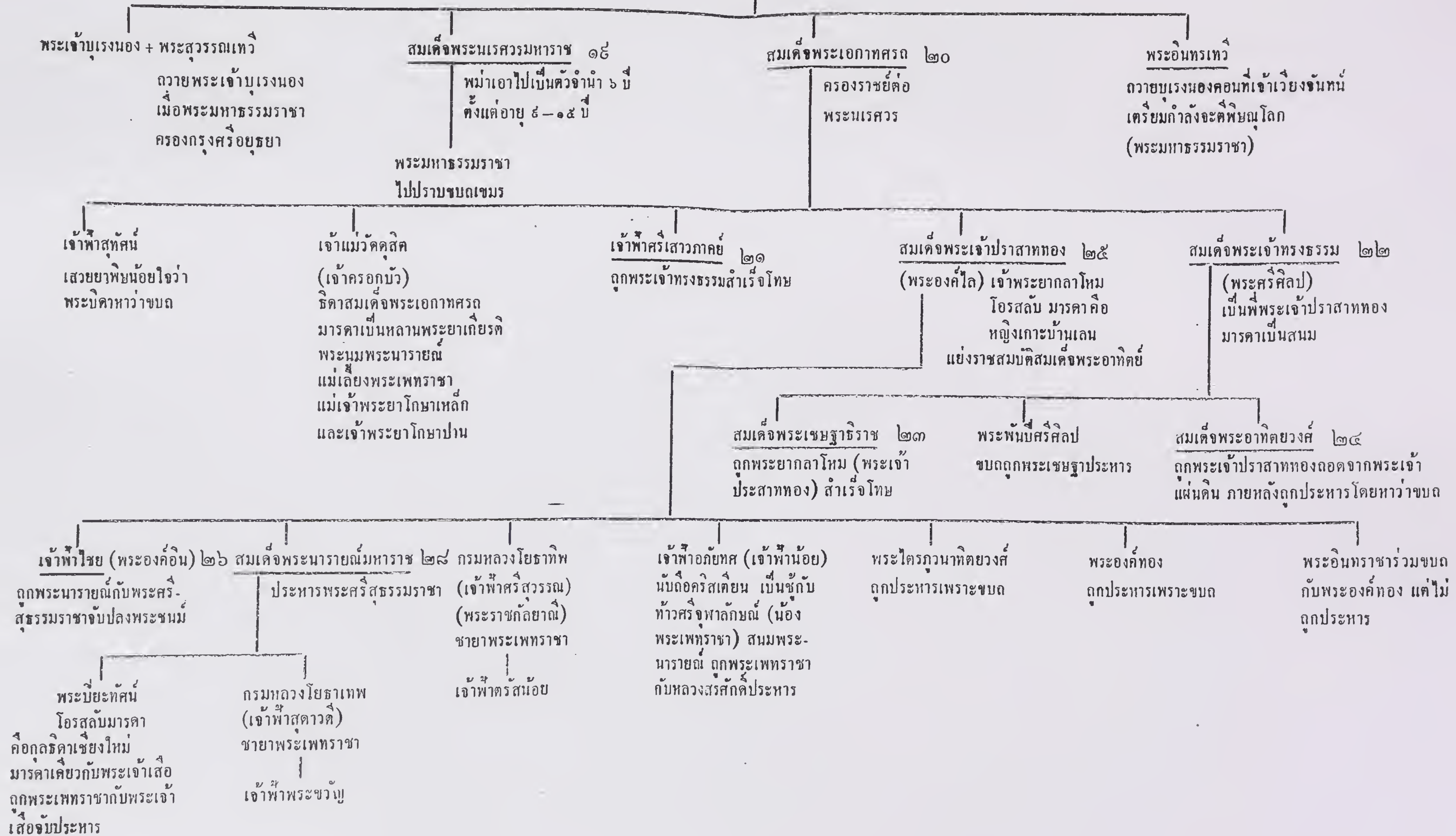
พ.ศ. ๑๙๒๒ (๑๙๒๑) พะงั่วตีไสยลือไท ยอมที่กำแพงเพชร

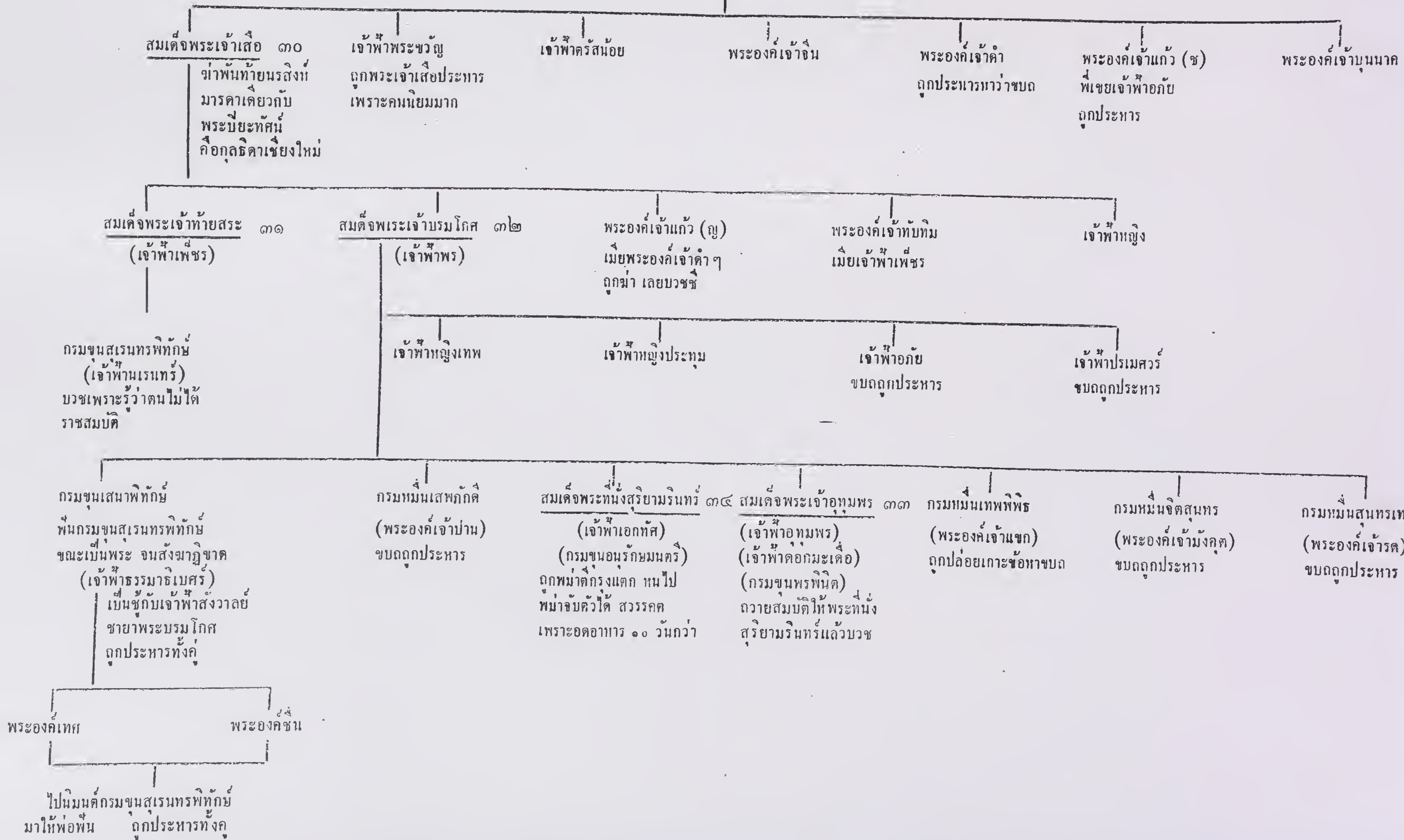
ตอนที่ ๓

สมัยอยุธยา

พระยาอู่ทอง
สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ๓
(ขุนหลวงพงั่ว) แย่งราชสมบัติ
พระราเมศวร
โอรส
ธิดา + สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ๑
(พระเจ้าอู่ทอง)
พระอินทราชา
๑๘๑๖ ครองเขมร
ถูกเจ้าพระยาญาติ
วางยาพิษสิ้นพระชนม์
เจ้าทองลัน ๔
ถูกพระราเมศวร
ปลงพระชนม์
ธิดา
(พระอินทมิตรา)
เมียเจ้าพระยาญาติ
ผู้ครองเขมร
สมเด็จพระนครอินทราธิราช ๖
(เจ้านครอินทร์) แย่งราชสมบัติจาก
สมเด็จพระรามราชา
ธิดา
ติดต่อกับจีนเพื่อช่วยน้อง
(พระราเมศวร) เมื่อถูก
แย่งราชสมบัติ
สมเด็จพระราเมศวร ๒
แย่งราชสมบัติเจ้าทองลัน
ถูกขุนหลวงพงั่วแย่งราชสมบัติ
สมเด็จพระรามราชาธิราช ๕
ถูกพระนครอินทรแย่งราชสมบัติ
เจ้าอ้ายพระยา
ถูกเจ้ายี่พระยาฆ่า
เจ้ายี่พระยา
ถูกเจ้าอ้ายพระยาฆ่า
สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ๗
(เจ้าสามพระยา)
พระอินทราชา
(พระนครอินทร)
๑๘๗๔ ครองเขมร
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ๘
(พระราเมศวร) ครองพิษณุโลก ๒๕ ปี
อยุธยา ๑๕ ปี
สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ๙
ตีทวายได้ลื่นจากพม่า
โอรส
บวชพร้อมพระเชษฐา (รามาธิบดีที่ ๒)
พระอินทราชา
ถูกปืนสิ้นพระชนม์
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ๑๐
(พระเชษฐา)
โอรส
สมเด็จพระไชยราชาธิราช ๑๓
(พระเอก) ถูกท้าวศรีสุดาจันทร์
พระสนมเอกวางยาพิษ
สิ้นพระชนม์
สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ ๑๑
(พระอาทิตย์)
(สมเด็จพระหน่อพุทธางกูร)
สวรรคตด้วยไข้ทรพิษ
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ๑๖
(พระเฑียรราชา) ถูกพระเจ้าหงสาวดี
เอาตัวไปหงสาวดี เมื่อกรุงศรี
อยุธยายอมแพ้พม่า
ขุนวรวงศาธิราช ๑๕
ถูกขุนพิเรนเทพประหาร
พระยอดฟ้า ๑๔
(พระแก้วฟ้า) ถูกขุนวรวงศา
วางยาพิษปลงพระชนม์
พระศรีสิน
ขบถถูกประหาร
พระรัษฎาธิราช ๑๒
พระไชยราชา (ลง) ประหาร
แล้วแย่งราชสมบัติ
พระราเมศวร
พระเจ้าหงสาวดีเอาตัวไปหงสาวดี
เมื่อกรุงศรีอยุธยายอมแพ้แล้ว
สิ้นพระชนม์กลางทาง ๒๑๐๗
พระแก้วฟ้า (ญ)
ยกให้เจ้าเมือง
เวียงจันทน์ ๆ ไม่เอา
ขุนศรีเสาวราช
สมเด็จพระมหินทรจับ
ปลงพระชนม์หาว่าขบถ
พระวิสุทธิกระษัตริย์
(พระสวัสดิรักษา)
เป็นชายาพระมหาธรรมราชา
พระเทพกษัตรีย์
ทางเวียงจันทน์ขอไปเป็น
ชายา แต่หงสาวดีแย่ง
ไปได้ แต่งตัวเป็นชาย
ออกรบกับพระสุริโยทัย
สมเด็จพระมหินทราธิราช ๑๗
พม่ายึดกรุงศรีอยุธยาได้
เสวยยาพิษสวรรคต ๒๑๑๒
ธิดา
เมียเจ้าพระยา
นครศรีธรรมราช
ธิดา
เมียเจ้าพระยา
มหาเสนา
ธิดา
เมียเจ้าพระยา
มหาเทพ
ธิดา
ตายพร้อมสมเด็จ
พระสุริโยทัย

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช + พระวิสุทธิกษัตริย์ ๑๘
(ขุนพิเรนเทพ)
สรรเพชญที่ ๑
พระเจ้าบุเรงนอง + พระสุวรรณเทวี
ถวายพระเจ้าบุเรงนอง
เมื่อพระมหาธรรมราชา
ครองกรุงศรีอยุธยา
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๑๙
พม่าเอาไปเป็นตัวจำนำ ๖ ปี
ตั้งแต่อายุ ๙ – ๑๕ ปี
พระมหาธรรมราชา
ไปปราบขบถเขมร
สมเด็จพระเอกาทศรถ ๒๐
ครองราชย์ต่อ
พระนเรศวร
พระอินทรเทวี
ถวายบุเรงนองคอนที่เจ้าเวียงจันทน์
เตรียมกำลังจะตีพิษณุโลก
(พระมหาธรรมราชา)
เจ้าฟ้าสุทัศน์
เสวยยาพิษน้อยใจว่า
พระบิดาหาว่าขบถ
เจ้าแม่วัดดุสิต
(เจ้าครอกบัว)
ธิดาสมเด็จพระเอกาทศรถ
มารดาเป็นหลานพระยาเกียรติ
พระนมพระนารายณ์
แม่เลี้ยงพระเพทราชา
แม่เจ้าพระยาโกษาเหล็ก
และเจ้าพระยาโกษาปาน
เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ ๒๑
ถูกพระเจ้าทรงธรรมสำเร็จโทษ
สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ๒๕
(พระองค์ไล) เจ้าพระยากลาโหม
โอรสลับ มารดาคือ
หญิงเกาะบ้านเลน
แย่งราชสมบัติสมเด็จพระอาทิตย์
สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ๒๒
(พระศรีศิลป์)
เป็นพี่พระเจ้าปราสาททอง
มารดาเป็นสนม
สมเด็จพระเชษฐาธิราช ๒๓
ถูกพระยากลาโหม (พระเจ้า
ประสาททอง) สำเร็จโทษ
พระพันปีศรีศิลป์
ขบถถูกพระเชษฐาประหาร
สมเด็จพระอาทิตยวงศ์ ๒๔
ถูกพระเจ้าปราสาททองถอดจากพระเจ้า
แผ่นดิน ภายหลังถูกประหารโดยหาว่าขบถ
เจ้าฟ้าไชย (พระองค์อิน) ๒๖
ถูกพระนารายณ์กับพระศรี-
สุธรรมราชาจับปลงพระชนม์
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ๒๘
ประหารพระศรีสุธรรมราชา
กรมหลวงโยธาทิพ
(เจ้าฟ้าศรีสุวรรณ)
(พระราชกัลยาณี)
ชายาพระเพทราชา
เจ้าฟ้าตรัสน้อย
เจ้าฟ้าอภัยทศ (เจ้าฟ้าน้อย)
นับถือคริสเตียน เป็นชู้กับ
ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ (น้อง
พระเพทราชา) สนมพระ-
นารายณ์ ถูกพระเพทราชา
กับหลวงสรศักดิ์ประหาร
พระไตรภูวนาทิตยวงศ์
ถูกประหารเพราะขบถ
พระองค์ทอง
ถูกประหารเพราะขบถ
พระอินทราชาร่วมขบถ
กับพระองค์ทอง แต่ไม่
ถูกประหาร
พระปีย์ะทัศน์
โอรสลับมารดา
คือกุลธิดาเชียงใหม่
มารดาเดียวกับพระเจ้าเสือ
ถูกพระเพทราชากับพระเจ้า
เสือจับประหาร
กรมหลวงโยธาเทพ
(เจ้าฟ้าสุดาวดี)
ชายาพระเพทราชา
เจ้าฟ้าพระขวัญ
สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา ๒๗
มารดาเดียวกับพระเจ้าปราสาททอง
คือหญิงเกาะบ้านเลน บิดาคือ
พระยาศรีธรรมาธิราช คบคิดกับ
พระนารายณ์ แย่งราชสมบัติ
เจ้าฟ้าไชย

สมเด็จพระเพทราชา + กรมหลวงโยธาเทพ + กรมหลวงโยธาทิพ ๒๙
แย่งราชสมบัติพระนารายณ์
สมเด็จพระเจ้าเสือ ๓๐
ฆ่าพันท้ายนรสิงห์
มารดาเดียวกับ
พระปีย์ะทัศน์
คือกุลธิดาเชียงใหม่
เจ้าฟ้าพระขวัญ
ถูกพระเจ้าเสือประหาร
เพราะคนนิยมมาก
เจ้าฟ้าตรัสน้อย
พระองค์เจ้าจีน
พระองค์เจ้าดำ
ถูกประหารหาว่าขบถ
พระองค์เจ้าแก้ว (ช)
พี่เขยเจ้าฟ้าอภัย
ถูกประหาร
พระองค์เจ้าบุนนาค
สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ๓๑
(เจ้าฟ้าเพชร)
สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ๓๒
(เจ้าฟ้าพร)
พระองค์เจ้าแก้ว (ญ)
เมียพระองค์เจ้าดำ ๆ
ถูกฆ่า เลยบวชชี
พระองค์เจ้าทับทิม
เมียเจ้าฟ้าเพชร
เจ้าฟ้าหญิง
กรมขุนสุเรนทรพิทักษ์
(เจ้าฟ้านเรนทร์)
บวชเพราะรู้ว่าตนไม่ได้
ราชสมบัติ
เจ้าฟ้าหญิงเทพ
เจ้าฟ้าหญิงประทุม
เจ้าฟ้าอภัย
ขบถถูกประหาร
เจ้าฟ้าปรเมศวร์
ขบถถูกประหาร
กรมขุนเสนาพิทักษ์
พื้นกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์
ขณะเป็นพระ จนสังฆาฏิขาด
(เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์)
เป็นชู้กับเจ้าฟ้าสังวาลย์
ชายาพระบรมโกศ
ถูกประหารทั้งคู่
พระองค์เทศ
พระองค์ชื่น
ไปนิมนต์กรมขุนสุเรนทรพิทักษ์
มาให้พ่อฟัน
ถูกประหารทั้งคู่
กรมหมื่นเสพภักดี
(พระองค์เจ้าบ้าน)
ขบถถูกประหาร
สมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ๓๔
(เจ้าฟ้าเอกทัศ)
(กรมขุนอนุรักษมนตรี)
ถูกพม่าตีกรุงแตก หนีไป
พม่าจับตัวได้ สวรรคต
เพราะอดอาหาร ๑๐ วันกว่า
สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร ๓๓
(เจ้าฟ้าอุทุมพร)
(เจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ)
(กรมขุนพรพินิต)
ถวายสมบัติให้พระที่นั่ง
สุริยามรินทร์แล้วบวช
กรมหมื่นเทพพิพิธ
(พระองค์เจ้าแขก)
ถูกปล่อยเกาะข้อหาขบถ
กรมหมื่นจิตสุนทร
(พระองค์เจ้ามังคุด)
ขบถถูกประหาร
กรมหมื่นสุนทรเทพ
(พระองค์เจ้ารถ)
ขบถถูกประหาร

ตอนที่ ๓

สมัยอยุธยา

พระเจ้าอู่ทอง

ได้กล่าวมาแล้วว่า เมื่อเมืองชัยปราการแตก พระเจ้าชัยสิริ (ศิริชัย) แห่งชัยปราการ ได้อพยพมาตั้งอาณาจักรศรีวิชัยที่นครปฐม กษัตริย์แห่งนครพางคำมาตั้งอาณาจักรตรัยตรึงศ์ที่เมืองแพรก (สรรค์) ส่วนไทยนครชัยนารายณ์มาตั้งอาณาจักรอู่ทองที่เมืองอู่ทอง ดังนั้น เมื่อกษัตริย์วงศ์เชียงแสนมาตั้งมั่นในสุวรรณภูมิ ล้วนแต่เป็นวงศ์เดียวกัน เกี่ยวดองเป็นญาติกัน จึงช่วยกันกำจัดขอม เมื่อขอมสิ้นอำนาจแล้วก็ผูกมิตรสนิทสนมกันยิ่งขึ้น เช่นแคว้นตรัยตรึงศ์กับแคว้นศรีวิชัย เป็นต้น

กษัตริย์แห่งตรัยตรึงศ์มีธิดาชื่ออุษา กษัตริย์แห่งศิริธรรมนคร (นครศรีธรรมราช) ซึ่งเป็นไทยเหมือนกันอยากได้นางเป็นชายา พระเจ้าชัยสิริแห่งศรีวิชัยก็รักนาง แต่กษัตริย์แห่งตรัยตรึงศ์ไม่ยอมยกให้เพราะเห็นว่าพระเจ้าชัยสิริไม่มีอำนาจอย่างใด พระเจ้าชัยสิริจึงปลอมตัวเข้าหาจนนางอุษาตั้งครรภ์ พ.ศ. ๑๘๕๗ ได้คลอดบุตรเป็นชาย กษัตริย์แห่งตรัยตรึงศ์จึงประกาศว่า ถ้ากุมารวิ่งเข้าหาผู้ใดถือว่าผู้นั้นเป็นบิดา พระเจ้าศรีวิชัยได้ยกทัพมาซุ่มไว้แล้วปลอมตัวเป็นท้าวแสนปมถือข้าวเย็น ๑ ก้อน ไปประชุมตามประกาศ พี่เลี้ยงและมารดาคงสั่งกุมารไว้ พอท้าวแสนปมปรากฏตัวในร่างของคนขี้ริ้วขี้เหร่กุมารก็วิ่งเข้าหา กษัตริย์แห่งตรัยตรึงศ์จึงต้องยกนางอุษาให้กับท้าวแสนปม พระเจ้าชัยสิริก็แห่นางอุษากับกุมารกลับนครศรีวิชัย (นครปฐม) เมื่อกุมาร

เติบโตเป็นหนุ่มชื่อเจ้าราม พ.ศ. ๑๘๗๗ ก็ได้ธิดาท้าวอู่ทองแห่งชัยนารายณ์เป็นภรรยา เจ้ารามเป็นที่โปรดปรานของท้าวอู่ทองพ่อตาเป็นอันมากจนถึงได้เป็นท้าวอู่ทองแทนพ่อตาทั้ง ๆ ที่ขุนหลวงพะงั่วลูกชายเป็นรัชทายาทอยู่ เมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๗ (๑๘๗๘) และ พ.ศ. ๑๘๘๖ ก็ได้ครองนครปฐม (ของบิดา) จึงเป็นอาณาจักรที่กว้างขวางมาก

พอสิ้นขุนรามกำแหง ทวายและตะนาวศรีซึ่งเป็นหัวเมืองมอญแข็งเมือง พระยาลิไท (กษัตริย์สุโขทัย) ไม่มีกำลังปราบ พระเจ้าอู่ทองได้ยกไปตีทวายและตะนาวศรี ต่อมาได้เมืองแพรก (ของตา) ทำให้อาณาจักรอู่ทองมีอำนาจและกว้างขวางขึ้น พระเจ้าอู่ทองคิดจะไม่ขึ้นกับสุโขทัย

เมืองอู่ทอง (เมืองร้างที่ อ. อู่ทอง – สุพรรณบุรี) เป็นเมืองสำคัญในสมัยทวาราวดีของละว้าแต่ตั้งอยู่บนดอน ต่อมาลำน้ำใหญ่ (ลำน้ำจระเข้สามพัน) ที่หล่อเลี้ยงเมืองอู่ทองได้ตื้นเขินเข้าเพราะกระแสน้ำแปรทางเดินไปเสีย เมืองอู่ทองจึงกันดารน้ำทำให้เกิดโรคระบาด ในปี พ.ศ. ๑๘๙๐ พระเจ้าอู่ทองจึงอพยพมาตั้งเมืองใหม่ที่ตำบลเวียงเหล็ก (บริเวณที่เป็นวัดพุทไธสวรรค์เดี๋ยวนี้) แขวงเมืองอโยธยาซึ่งเป็นเมืองเก่าของขอมมาตั้งไว้ขณะนั้นเป็นเมืองร้าง

อโยธยา เป็นเมืองอุดมสมบูรณ์เพราะตั้งอยู่ในที่ที่แม่น้ำ ๓ สายมารวมกันคือ เจ้าพระยา ลพบุรี ป่าสัก เมื่ออพยพมายังเวียงเหล็กแล้วรออยู่ ๓ ปี พอเห็นว่าทางสุโขทัยไม่ขัดขวางกับเห็นว่า ตำบลเวียงเหล็กไม่เหมาะเพราะน้ำเซาะอยู่เรื่อย ๆ ขยายเมืองออกกว้างขวางไม่ได้ จึงได้ย้ายไปสร้างวังใหม่ที่หนองโสน (บึงพระราม) พ.ศ. ๑๘๙๒ สร้างกรุงศรีอยุธยาเสร็จ พ.ศ.

๑๘๙๓ ประกาศตั้งอาณาเขตเป็นอิสระ โดยทำพิธีราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) และพระราชทานนามกรุงว่า กรุงเทพพระมหานคร (บวร) ทวาราวดี ศรีอยุธยา ฯ ทั้งนี้ทางสุโขทัย (รัชกาลพระยาเลอไท) ไม่ได้ขัดขวางแต่อย่างใดเพราะอ่อนกำลังเกินไป

ทางเขมร เนื่องจากพระเจ้าบรมนิพันธบทสิ้นพระชนม์ พระบรมลำพงษ์ได้ครองเขมรแทน (บรมนิพันธบท ครอง พ.ศ. ๑๘๘๙ สิ้น พ.ศ. ๑๘๙๒ บรมลำพงษ์ ครอง พ.ศ. ๑๘๙๒) และได้ไปทำไมตรีกับสุโขทัยเพื่อเป็นศัตรูกับศรีอยุธยา พ.ศ. ๑๘๙๕ ให้พระราเมศวรไปตีนครธม นครหลวงของเขมร แต่ทัพหน้าถูกเขมรตีแตก จึงให้ขุนหลวงพะงั่วยกกำลังไปช่วย ทัพไทยล้อมนครธมอยู่ ๑ ปี พ.ศ. ๑๘๙๖ พระองค์ได้ยกทัพหลวงไปปราบจึงตีนครธมได้ ได้ดินแดนนครราชสีมา จันทบุรีไว้ในอาณาจักรศรีอยุธยา ได้ตั้งให้บุตรเจ้าเมืองเขมรชื่อปาสัต์ครองเขมรต่อ เพราะบรมลำพงษ์ได้สิ้นพระชนม์ขณะนครธมถูกล้อม เขมรจึงเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา

ทางสุโขทัย พ.ศ. ๑๘๙๗ เกิดจลาจลเพราะพระยาเลอไทสิ้นพระชนม์ พระยาลิไทได้ยกทัพมาจากศรีสัชนาลัยเข้าล้อมสุโขทัย พระองค์จึงให้ขุนหลวงพะงั่ว (พี่มเหสี) ไปยึดชัยนาท (เมืองด่านชายแดนทางใต้สุโขทัย) เพื่อฟังเหตุการณ์ พระยาลิไทเข้าสุโขทัยและปราบจลาจลสำเร็จ ได้ครองสุโขทัยและจัดส่งบรรณาการมาถวายพระเจ้าอู่ทองและขอชัยนาทคืน พระเจ้าอู่ทองก็คืนชัยนาทให้ และให้ขุนหลวงพะงั่วไปครองสุพรรณบุรี ให้พระราเมศวรครองลพบุรี

พ.ศ. ๑๙๐๐ เขมรได้ก่อการกำเริบ พระองค์ได้ยกทัพไปปราบและกวาดต้อนผู้คนมายังกรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก

การปกครอง เลือกเอาแบบสุโขทัยกับเขมรมาปรับปรุง การควบคุมพลเรือนและทหารใช้แบบสุโขทัย การปกครองในราชธานีและในราชสำนักนิยมตามเขมร ใช้แบบพราหมณ์ โปรดให้เจ้านายไปครองเมืองสำคัญ เช่น พระราเมศวรครองลพบุรี ขุนหลวงพะงั่วครองสุพรรณบุรี

การปกครองส่วนกลาง เจ้าหน้าที่ปกครองมีพนักงานใหญ่ ๔ คน เรียก จตุสดมภ์ (๔ เสา) คือ

๑. ขุนเมือง จัดการปกครองท้องที่ ปราบผู้ร้าย และลงราชทัณฑ์

๒. ขุนวัง ดูแลการงานในราชสำนัก และตัดสินความ มีพราหมณ์เป็นที่ปรึกษากฎหมาย

๓. ขุนคลัง เก็บจ่ายและรักษาทรัพย์สมบัติแผ่นดิน

๔. ขุนนา ดูแลการทำนา การรักษาเสบียงอาหาร

การปกครองหัวเมือง

ก. หัวเมืองชั้นในขึ้นตรงต่อพระเจ้าแผ่นดิน แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนใน เหนือ–ลพบุรี
ใต้–พระประแดง
ตะวันออก–นครนายก
ตะวันตก–สุพรรณบุรี
} ๔ เมืองนี้มีป้อมแข็งแรง

ตอนนอก เหนือ–นครพนม นครอินทร์ สรรค์ สิงห์
ใต้–เพชรบุรี
ตะวันออก–ปราจีน พระรถ ชลบุรี
ตะวันตก–ราชบุรี

ข. *หัวเมืองชั้นนอก* เมืองพระยามหานครมี โคราคบุรี (นครราชสีมา) จันทรบุรี ไชยา นครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา ถลาง ตะนาวศรี ทวาย เชียงกราน

ค. *เมืองประเทศราช* มี มะละกา ยะโฮร์ ในแผ่นดินนี้ได้มีกฎหมายไทยเรื่องใหญ่ ๆ ถึง ๑๐ เรื่อง เช่น ลักษณะพยาน ลักษณะอาญาหลวง ลักษณะผัวเมีย ลักษณะลักพา ฯ โองการแช่งน้ำ ใช้สำหรับพราหมณ์อ่านในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาภาษาไทยแท้ ถูกภาษาขอมเข้าปน ราชาศัพท์เกิดในสมัยนี้

พุทธศาสนา ที่นับถือเป็น ลัทธิสยามวงศ์ เพราะได้เอาลัทธิศาสนาพุทธแบบลังกาวงศ์ที่เห็นว่าดี และนิกายเดิมที่ไทยได้ถือมาแก้ไขให้เหมาะสม

พ.ศ. ๑๙๑๒ พระรามาธิบดีที่ ๑ สวรรคต พระราเมศวรโอรสเสวยราชย์

พระราเมศวร

พ.ศ. ๑๙๑๒ พระราเมศวรเสวยราชย์

พ.ศ. ๑๙๑๓ ขุนหลวงพะงั่ว (ลุง) ซึ่งครองสุพรรณบุรี ได้ยกทัพมาจากสุพรรณบุรีเพื่อแย่งราชสมบัติ พระราเมศวรก็ถวายให้แล้วกลับไปครองลพบุรีตามเดิม

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑
(พะงั่ว)

พ.ศ. ๑๙๑๓ ขุนหลวงพะงั่ว (วัติเดชอำมาตย์) บุตรคนที่ ๕ ของพระยาอู่ทองอันเกิดจากสนม และเป็นพี่มเหสีของพระเจ้าอู่ทองได้ครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ พระยาลิไท (สุโขทัย) กำลังบวชอยู่ (พ.ศ. ๑๙๐๕–พ.ศ. ๑๙๑๒) ก็ลาบวชและแข็งเมือง พ.ศ. ๑๙๑๔ ได้เสด็จไปตีได้หัวเมืองเหนือที่ขึ้นกับสุโขทัย พระยาลิไทได้ทำสัตย์ปฏิญาณต่อพระองค์แล้วไปอยู่ชัยนาท พ.ศ. ๑๙๑๕ ได้เสด็จไปตีนครพังคา (นครสวรรค์) กับแซงเซา (หลวงพระบาง) พ.ศ. ๑๙๑๖ ได้เสด็จไปตีชากังราว (กำแพงเพชร) ซึ่งเป็นด่านใหญ่ของสุโขทัยแต่ไม่ได้ เพราะพญาลิไทให้พระยาไสยแก้วคุมกำลังมาสมทบกับพระยากำแหง เจ้าเมืองชากังราวต่อสู้กับทัพอยุธยานอกเมือง พระยาไสยแก้วตายในที่รบ พระยากำแหงจึงกลับเข้าไปตั้งรักษาอยู่ในเมือง พ.ศ. ๑๙๑๗ ยกทัพกลับกรุง พ.ศ. ๑๙๑๘ ได้ไปตีพิษณุโลก (เมืองด่านตะวันออกของสุโขทัย) แตก ได้ตัวขุนสามแก้วเจ้าเมืองและกวาดต้อนครอบครัวลงมาเป็นอันมาก พ.ศ. ๑๙๑๙ ไปตีชากังราวไม่ได้อีกเพราะทัพท้าวผากองเจ้าเมืองเขลางค์ (ลำปาง) มาช่วยพระยากำแหงต่อสู้ทัพอยุธยาแต่ถูกทัพอยุธยาตีแตก ตีไม่ได้ชากังราวจำต้องยกทัพกลับ พ.ศ. ๑๙๑๙ พระยาลิไทสิ้นพระชนม์ที่ชัยนาท พระยาไสยลือไทโอรสได้ครองราชย์ที่ชากังราว (เมืองที่อยุธยาตีไม่ได้) พ.ศ. ๑๙๒๑ ได้ไปตีชากังราวอีก พระยาไสยลือไทสู้ไม่ได้ยอมอ่อนน้อม พระองค์จึงแบ่งออกเป็น ๒ มณฑล มณฑลพิษณุโลก (สุโขทัย สวรรคโลก พิจิตร พิษณุโลก) ให้พระยาไสยลือไท (เป็นมหาธรรมราชาที่ ๒) ครองเป็นเมืองประเทศราช มณฑลกำแพงเพชร (ตาก นครสวรรค์ กำแพงเพชร) ให้พระยาญาติ (ญาณดิศ) บุตรเลี้ยงครอง

รวมเข้ากับอาณาจักรอยุธยา แต่นั้นมาสุโขทัยก็หมดอำนาจเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา

พ.ศ. ๑๙๒๓ พระองค์ได้กำลังชากังราวจึงยกทัพไปเพื่อปราบเชียงใหม่ (พ่อท้าวก๋อนา) เพราะเชียงใหม่เคยยกกำลังมาช่วยสุโขทัยทำศึกกับอยุธยา แต่เมื่อไปถึงลำปางตีลำปางไม่ได้ ได้เกลี้ยกล่อม เมื่อเจ้าเมืองลำปางออกมาอ่อนน้อมก็ยกทัพกลับกรุงฯ ไม่ได้ไปตีเชียงใหม่

พ.ศ. ๑๙๑๔ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ได้แต่งทูตไปเจริญไมตรีกับพระเจ้ากรุงจีน (ไถ่โจ๊วฮ่องเต้ราชวงศ์เหม็ง) เพื่อให้ทราบว่าราษฎรได้ยกพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ เพราะพระราเมศวรไม่สามารถ และเพื่อเป็นการผูกไมตรีกับจีนให้แนบแน่น จึงได้ส่งทูตไปเมืองจีนอีกหลายปี (พ.ศ. ๑๙๑๔–๕–๖) ฝ่ายพระพี่นางของพระราเมศวร (หลานพระบรมราชาธิราชที่ ๑) ก็พยายามจะเป็นไมตรีกับพระเจ้ากรุงจีน พ.ศ. ๑๙๑๖ ได้มีหนังสือฟ้องมเหสีจีนให้ทูลพระเจ้ากรุงจีนว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ แย่งราชสมบัติหลาน พ.ศ. ๑๙๑๗ พระนครอินทร (ลูกเจ้าเมืองสุพรรณบุรีซึ่งเป็นน้องชายสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑) ได้มีสาส์นไปยังโอรสพระเจ้ากรุงจีนเพื่อให้จีนรู้จัก พ.ศ. ๑๙๑๘ พระราเมศวรได้นำของไปถวายพระเจ้ากรุงจีนบ้าง รัชทายาททั้ง ๒ ต่างประสงค์ให้จีนรับรู้อนาคตของตน พ.ศ. ๑๙๒๐ เจ้าเมืองสุพรรณบุรี (น้องชายพระบรมราชาธิราชที่ ๑) ได้ส่งโอรส (พระนครอินทร) ไปเฝ้าถวายตัวพระเจ้ากรุงจีนและพระราชโอรสที่กรุงนานกิง ทำให้จีนรู้จักก๊กเมืองสุพรรณบุรีเป็นพิเศษ เป็นเหตุหนึ่งให้จีนเข้ามาทำมาหากินในกรุงศรีอยุธยามากในสมัยสมเด็จพระนครอินทราธิราช

ท้าวมหาพรหมเจ้าเมืองเชียงรายได้มาตีชากังราวเพราะเชียงใหม่ได้มาแก้แค้นที่พระยาญาณดิศนำทัพอยุธยาไปตีลำปาง ญาณดิศสู้ไม่ได้ยอมอ่อน

น้อม ท้าวมหาพรหมเลยได้พระพุทธสิหิงค์ไปเชียงราย สมเด็จพระรามราชาธิราชโกรธพระยาญาณดิศ พ.ศ. ๑๙๓๑ พระองค์จึงยกทัพไปเพื่อปราบแต่ยังไม่ถึงกำแพงเพชร ประชวรต้องกลับ เลยสวรรคตกลางทาง ข้าราชการได้เชิญเจ้าทองลันขึ้นครองราชย์

พระเจ้าทองลัน (ทองจันทร)

พ.ศ. ๑๙๓๑ ข้าราชการได้เชิญพระเจ้าทองลันโอรส (เกิดจากมเหสีองค์ใหม่) อายุ ๑๕ ปี ขึ้นครองราชย์ ครองได้ ๗ วัน พระราเมศวรมาจากลพบุรีจับปลงพระชนม์เสียแล้วขึ้นครองราชย์

สมเด็จพระราเมศวร

พ.ศ. ๑๙๓๑ พระราเมศวรขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระราเมศวร ได้ขยายมณฑลพิษณุโลกรวมกับกำแพงเพชร ให้พระยาลือไทปกครองเป็นพระมหาธรรมราชาที่ ๒ มีราชธานีอยู่สองแคว ได้ขอลูกสาวพระยาลือไทซึ่งเป็นน้องสาวพระยาไสยลือไท ให้เป็นชายาพระโอรส (พระรามราชา)

พ.ศ. ๑๙๔๑ พระยาลือไทมาประทับที่มณฑลพิษณุโลก พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ภักดีต่อสมเด็จพระราเมศวร เจ้าเมืองเชียงรายยกกำลังมาตีเชียงใหม่ได้ ขอกำลังมหาธรรมราชาที่ ๒ ไปช่วย มหาธรรมราชาที่ ๒ ทูลให้สมเด็จพระราเมศวรไปตีเชียงใหม่โดยมหาธรรมราชาที่ ๒ เป็นทัพหน้า

พ.ศ. ๑๙๓๒ สมเด็จพระราเมศวรยกทัพไปตีเชียงใหม่ (พระเจ้า-แสนเมือง) ได้กวาดต้อนครอบครัวไทยลื้อ เชลยลงมาเป็นอันมาก ได้เข้าไปตั้งภูมิลำเนาทางนครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง ชุมพร จันทบุรี เป็นต้นวงศ์ของพวกชาวนคร ฯ

พ.ศ. ๑๙๔๖ สิ้นพระชนม์

ขณะที่พระราเมศวรไปตีเมืองเชียงใหม่ เขมรได้มากวาดต้อนครอบครัวทางตะวันออกแต่ชลบุรีถึงจันทบุรีไปประมาณ ๖–๗ พันคนเอาไปเขมร เมื่อพระองค์กลับจากเชียงใหม่ ๑๙๓๓ (พ.ศ. ๑๙๓๑) ก็ไปรบเขมรซึ่งมาตั้งราชธานีที่บาสาน (เหนือพนมเปญ) ล้อมบาสาน ๓ วันก็เข้าเมืองได้ เจ้าเมืองเขมร (เจ้าพระยาญาติ) หนีรอดไปได้ จับได้แต่ลูกซึ่งเป็นอุปราช จึงให้พระยาไชยณรงค์รักษาเมืองบาสาน แต่รักษาไม่ไหวเพราะ พ.ศ. ๑๙๓๓ เจ้าพระยาญาติได้รวมพลมาตั้งที่พนมเปญแล้วหันไปพึ่งญวน ๆ ได้มารบกับพระยาไชยณรงค์หลายครั้ง จะอาศัยเขมรก็รวนเรไม่เป็นกำลังของไทย จึงต้องกลับแต่ได้กวาดต้อนครอบครัวผู้คนมายังกรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก พ.ศ. ๑๙๓๘ พระราเมศวรสวรรคต พระรามราชาขึ้นครองราชย์

สมเด็จพระรามราชา

พ.ศ. ๑๙๓๘ พระรามราชาโอรสขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระรามราชาธิราช จีนยกย่อง พระนครอินทร์เจ้าเมืองสุพรรณบุรี และรับรองว่าเป็นกษัตริย์อีกองค์หนึ่ง พระนครอินทร์ส่งทูตไปเมืองจีนอยู่เรื่อย ๆ จีนจึงสนิทสนมกับพระนครอินทร์มาก ทำให้พระนครอินทร์มีหน้ามีตาและมีพรรคพวกมากขึ้นด้วย ปีรุ่งขึ้นจากปีที่ราชทูตจีนมา (พ.ศ. ๑๙๕๒) สมเด็จพระรามราชาคงแค้นพระทัยในเรื่องการรับรองทูตจีน ทรงพิโรธเจ้าพระยาเสนาบดี (ขุนหลวงมหาเสนาบดี) จึงสั่งจับ แต่เจ้าพระยาเสนาบดีหนีไปได้ คิดทำการขบถไปพาพระนครอินทร์ ซึ่งเป็นหลานพระบรมราชาธิราชที่ ๑ และครองสุพรรณบุรี (พ.ศ. ๑๙๓๗–๑๙๕๒) เข้าปล้นกรุงศรีอยุธยาได้

สมเด็จพระนครอินทราชาธิราช

(พ.ศ. ๑๙๕๒–๑๙๖๗)

พ.ศ. ๑๙๕๒ พระนครอินทร์เสวยราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระนครอินทราชาธิราช และให้สมเด็จพระรามราชาธิราชไปกินเมืองปทาคูจาม (นครศรีธรรมราช) ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๕๒–๑๙๕๘ เมื่อสมเด็จพระรามราชาสิ้นพระชนม์ พระมหาราชดนัยโอรสได้ครองนครศรีธรรมราชต่อ (พ.ศ. ๑๙๕๘–๑๙๙๕)

สมเด็จพระนครอินทราชาธิราชได้เคยไปถึงสำนักของเจ้ากรุงจีนราชวงศ์ไต้เหม็ง ณ เมืองน่ำกิง เมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๐ มาแล้ว จีนจึงเข้ามาในเมืองไทยมากในรัชกาลนี้ การหัตถกรรมทำถ้วยชามจีนในรัชกาลนี้ยังมีซาก เตาเผาเครื่องถ้วยชามปรากฏในแขวงเมืองสิงห์บุรี พ.ศ. ๑๙๑๒ พระยาไสยลือไทสิ้นพระชนม์ ไม่มีโอรส พระยาบาลเมืองที่ครองสองแคว พิษณุโลก กับพระยารามกำแหงน้องร่วมมารดา (สนม) ที่ครองศรีสัชนาลัยซึ่งเป็นน้องพระมหาธรรมราชาที่ ๓ ทั้งคู่ได้รบกันเพื่อชิงความเป็นพระมหาธรรมราชา สมเด็จพระนครอินทราชาธิราชทรงทราบก็ยกกำลังขึ้นไป พอถึงเมืองพระบาง (นครสวรรค์) พระยาทั้ง ๒ ก็มาเฝ้า โปรดให้พระยาบาลเมืองที่ครองสองแคว (พิษณุโลก) เป็นมหาธรรมราชาที่ ๔ อยู่สองแควแทนสุโขทัย พระยารามน้องครองศรีสัชนาลัย อยู่มาไม่นานพระยารามตาย ลูกชายชื่อ พระยายุทธิษฐิระ (พระยาเชลียง) ครองต่อ

สมเด็จพระนครอินทราชาธิราชมีโอรส ๓ องค์ คือเจ้าอ้ายพระยาครองสุพรรณบุรี เจ้ายี่พระยาครองแพรก (สรรค์) เจ้าสามพระยาครองชัยนาท (เมืองต่อแดนเมืองเหนือ) พ.ศ. ๑๙๖๗ สมเด็จพระนครอินทราชาธิราชสิ้น

พระชนม์ เจ้าอ้ายกับเจ้ายี่พระยาทำยุทธหัตถีเพื่อชิงบัลลังก์ตายทั้งคู่ เจ้าสามพระยาได้ครองราชย์

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒

พ.ศ. ๑๙๖๗ เจ้าสามพระยาโอรสขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เลิกตำแหน่งเจ้าครองเมืองสุพรรณบุรี ให้พระอินทราชาโอรสครองเมืองสรรค์ มเหสีเดิมซึ่งเป็นชนนีของพระอินทราชาสิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๑๙๗๒ ได้อภิเษกใหม่กับธิดาของพระยาบาลเมืองที่ครองสองแคว พ.ศ. ๑๙๗๔ มีโอรสชื่อพระราเมศวรประสูติที่พลับพลาทุ่งพระอุทัย (ทุ่งหันตรา) ขณะที่พระบิดารวมกำลังเพื่อยาตราทัพไปรบเขมร เนื่องจากพระมารดาทรงครรภ์แก่ไปส่งเสด็จ จึงมีสายเลือดทั้งทางอู่ทองและทางพระร่วง พ.ศ. ๑๙๗๕ พระบรมราชาธิราชที่ ๒ ยกทัพไปตีเขมร ล้อมอยู่ ๗ เดือน จึงตีได้นครธม (นครหลวง) พระเจ้าธรรมโศรกสิ้นพระชนม์ในสงคราม จึงให้พระอินทราชา (โอรสมเหสีเดิม) ซึ่งครองเมืองสรรค์ (แพรก) เป็นกษัตริย์เขมรครองนครธม แล้วกวาดต้อนครอบครัวประมาณ ๔๐,๐๐๐ คนมายังพระนคร ฯ ต่อมาเจ้าพระยาญาติเชื้อวงศ์กษัตริย์เขมรลอบวางยาพิษพระอินทราชา แล้วครองราชย์กับได้อุปภิเษกกับพระอินทมิตราน้องสาวพระอินทราชาซึ่งตามไปอยู่กับพี่ชายเป็นมเหสีฝ่ายซ้าย ทางกรุงศรีอยุธยาไม่ทราบเรื่องวางยาพิษ เข้าใจว่าเป็นไข้ตายอย่างธรรมดา และเจ้าพระยาญาติก็ยอมอ่อนน้อมกับพ่อตา (พระบรมราชาธิราชที่ ๒) แต่โดยดีด้วย ต่อมาเจ้าพระยาญาติไปอยู่พนมเปญ แต่นั้นมานครธมกับนครวัดก็เป็นเมืองร้าง

พ.ศ. ๑๙๘๑ พระยาบาลเมืองที่ครองสองแคว (พิษณุโลก) เป็นมหาธรรมราชาที่ ๔ สิ้นพระชนม์ จึงตั้งพระราเมศวรเป็นอุปราช แล้ว พ.ศ.

๑๙๘๙ ก็ให้ไปครองสองแคว (พิษณุโลก) รวมอาณาเขตฝ่ายเหนือเป็นมณฑลเดียวกัน พ.ศ. ๑๙๘๕ เชียงใหม่แข็งเมือง ได้เสด็จไปตีเชียงใหม่ (นครหลวงของลานนา) แต่ไม่สำเร็จ ครั้นประชวรก็ยกทัพกลับ

พ.ศ. ๑๙๘๗ เสด็จไปตีเชียงใหม่อีก ได้กวาดต้อนครอบครัวชายแดนเชียงใหม่มายังพระนคร ฯ ประมาณ ๑๒๐,๐๐๐ คนเศษ

พ.ศ. ๑๙๙๑ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ สวรรคต พระราเมศวรได้เสด็จมาเสวยราชย์

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ประสูติ	พ.ศ. ๑๙๗๔
เป็นอุปราช	พ.ศ. ๑๙๘๑
ครองพิษณุโลก	พ.ศ. ๑๙๘๙
ครองอยุธยา	พ.ศ. ๑๙๙๑
ครองพิษณุโลก	พ.ศ. ๒๐๐๖
สิ้นพระชนม์	พ.ศ. ๒๐๓๑

พ.ศ. ๑๙๙๑ พระราเมศวรซึ่งครองพิษณุโลกได้เสด็จมาเสวยราชย์ที่พระนครศรีอยุธยา ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ๆ เมื่อเป็นอุปราชอยู่ที่พิษณุโลก (พ.ศ. ๑๙๘๑ นั้น) ได้มเหสีมีโอรส ๒ องค์ คือ พระบรมราชา กับ พระอินทราชา และเมื่อเป็นกษัตริย์ไปประทับที่พิษณุโลกทำสงครามกับเชียงใหม่นั้นก็ได้มเหสีอีกองค์หนึ่งเป็นวงศ์พระร่วง มีโอรสชื่อ พระเชษฐา (แปลว่า ประเสริฐไม่ได้ แปลว่าพี่)

ทางเหนือ เมื่อพระราเมศวรครองกรุงศรีอยุธยาเป็นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว ไม่ได้ตั้งใครเป็นพระมหาธรรมราชาปกครองหัวเมืองฝ่าย

เหนือ แต่ได้ให้เจ้านายที่ไว้ใจครองเมืองต่าง ๆ ขึ้นตรงต่อกรุงศรีอยุธยา เช่น พิษณุโลก กำแพงเพชร ศรีสัชนาลัย (เชลียง) พระเจ้าติโลกราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ มีหมื่นด้งนครอาเป็นผู้คิดการรบ เมื่อได้ปราบแคว้นลานนาไว้ในอำนาจแล้วก็อยากขยายอาณาเขตออกไปอีก พระยายุทธิษฐิระ (พระยาเชลียง) ลูกพระยารามกำแหงซึ่งครองศรีสัชนาลัยอยากเป็นพระมหาธรรมราชาครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ จึงฝักใฝ่กับพระเจ้าเชียงใหม่

พ.ศ. ๑๙๙๙ พระเจ้าเชียงใหม่เห็นได้ทีก็ยกทัพมาตีได้เมืองกำแพงเพชรแล้วไปตีสุโขทัย และส่งทัพหน้ามากวาดต้อนครัวไทยถึงชัยนาท สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงยกทัพขึ้นไป ทัพหน้าเชียงใหม่รู้ก็ถอยหนี เจ้าเมืองเชียงใหม่ตีสู้สุโขทัยไม่ได้ เมื่อทราบว่าทัพอยุธยายกมาก็ยกทัพกลับ ทัพอยุธยาตามทันตีทัพหลังเชียงใหม่แตกที่น้ำลิบ (แดนลำพูนต่อเถิน) ต่อมาเมื่อรู้ว่าพระยายุทธิษฐิระเป็นขบถไปเข้ากับเจ้าเมืองเชียงใหม่ก็จะเอาตัวมาลงโทษ พระยายุทธิษฐิระจึงอพยพหนีไปอยู่กับเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๓

พ.ศ. ๒๐๐๔ พระยายุทธิษฐิระเป็นทัพหน้า นำเจ้าเมืองเชียงใหม่มาตีได้สุโขทัยและศรีสัชนาลัย แต่ตีพิษณุโลกกับกำแพงเพชรไม่ได้ แต่เมื่อทราบว่าฮ่อจะมาตีเชียงใหม่ก็ยกทัพกลับ

พ.ศ. ๒๐๐๕ ได้ให้พระยากลาโหมยกทัพไปตีสุโขทัยคืนมาได้

พ.ศ. ๒๐๐๖ เจ้าเมืองเชียงใหม่ยกมาตีสุโขทัยอีก พระบรมไตรโลกนาถกับพระอินทราชา โอรสได้ยกทัพไปป้องกัน ปะทะกันถึงขั้นตะลุมบอน พระอินทราชาถูกปืนสิ้นพระชนม์ เจ้าเมืองเชียงใหม่ยกทัพกลับเชียงใหม่ การสงครามก็รากันไป

เมื่อทางเหนือเกิดวุ่นวายขึ้นเช่นนี้ จึงให้พระบรมราชาซึ่งครองพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๕ ไปครองอยุธยา พ.ศ. ๒๐๐๖ พระองค์จึงประทับเสวยราชย์ที่พิษณุโลก และตรัสให้เจ้าแผ่นดินที่ครองอยุธยา ทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชา หมายความว่าให้กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองลูกหลวง มีพระเจ้าแผ่นดิน ๒ องค์

พ.ศ. ๒๐๐๗ ทรงสร้างวัดจุฬามณี

พ.ศ. ๒๐๐๘ ทรงผนวชที่วัดจุฬามณี ๘ เดือน ๑๕ วัน พระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้าหงสาวดี พระเจ้าศรีสัตนาคนหุต ได้ให้ราชทูตนำบริขารมาถวาย

พ.ศ. ๒๐๑๔ ได้ช้างเผือกตัวหนึ่ง นับเป็นตัวแรกสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เจ้าเมืองเชียงใหม่ให้หมื่นด้งนครมารักษาเมืองเชียงชื่น (ลองหรือเถิน) ต่อมาเกิดสงสัยว่าท้าวบุญเรืองโอรสจะคิดประทุษร้าย ก็จับสำเร็จโทษ และสงสัยหมื่นด้งนครจะมาเข้ากับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถให้เอาตัวไปลงโทษ นางเมืองภรรยาหมื่นด้งขึ้นครองเชียงชื่นแทน ได้สวามิภักดิ์ต่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และขอกำลังทัพไทยไปรักษาเมือง ทัพไทยยังไม่ทันยกไป ทางแพร่และน่านก็ตีเอาเมืองเชียงชื่นไปได้ก่อน ชาวเชลียงที่เชียงใหม่ถูกกวาดต้อนไปก็หนีกลับมาเข้ากับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

พ.ศ. ๒๐๑๗ พระองค์ยกทัพไปตีได้เมืองเชียงชื่น (ตรงกับพงศาวดารว่าตีเชลียง)

พ.ศ. ๒๐๑๘ พระเจ้าติโลกราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ขอเป็นไมตรีพระองค์ยอมรับและคงประทับอยู่ที่สองแควแล้วเปลี่ยนเป็น **พิษณุโลก** เป็นราชธานี กับได้รวมเชลียงและศรีสัชนาลัย เป็น**สวรรคโลก**

พ.ศ. ๒๐๒๗ พระเชษฐาและพระโอรสของพระบรมราชาได้บวช และสึกเมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๘ แล้วพระเชษฐาได้ตำแหน่งอุปราชพิษณุโลกและเป็นรัชทายาทของพระบรมราชาด้วย

ทางใต้ พ.ศ. ๑๙๙๕ พระมหาราชดนัยสิ้นพระชนม์ ลูกชื่อ เจ้าพระยาศรีธรรมโศกราชแต่ไปเป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชร ได้เลิกการมีกษัตริย์ครองนครศรีธรรมราช ใช้ขุนนางเป็นเจ้าเมืองแทน ทำให้มะละกา ซึ่งเคยขึ้นต่ออยุธยาเมื่อครั้งพระเจ้าอู่ทองฉวยโอกาสแข็งเมือง

พ.ศ. ๑๙๙๘ ไทยยกกำลังไปปราบไม่สำเร็จ ทำให้มะละกามีอำนาจยิ่งขึ้น

ในรัชสมัยของพระบรมไตรโลกนาถได้ให้พระบรมราชาโอรสออกไปตีได้เมืองทวาย (ขณะนั้นยังไม่ได้เป็นของพม่า) กับได้จัดการเปลี่ยนการปกครองส่วนกลาง คือ ได้แยกทหารกับพลเรือนออกจากกันเป็นคนละส่วน

ฝ่ายทหาร มีสมุหกลาโหมเป็นหัวหน้า มีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์

ฝ่ายพลเรือน มีสมุหนายกเป็นหัวหน้า มีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยามหาเสนาบดี มีเจ้ากระทรวงทั้ง ๔ เป็นจตุสดมภ์ รองลงมาคือ นครบาล (เมือง) ธรรมาธิกรณ์ (วัง) โกษาธิบดี (คลัง) เกษตราธิการ (นา)

การปกครองหัวเมือง จัดแบบเดียวกับสุโขทัย

๑) ศูนย์การปกครองอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นราชธานี มีเมืองหน้าด่านเป็นบ้อมป้องกันราชธานีทั้ง ๔ ทิศ ระยะจากเมืองหน้าด่านถึงราชธานีเดินใน ๒ วัน

เหนือ – ลพบุรี
ตะวันออก – นครนายก
ตะวันตก – สุพรรณบุรี
ใต้ – พระประแดง

ต่อมาปรากฏว่าเมืองป้อมเหล่านี้ป้องกันข้าศึกไม่ได้ กลับมีประโยชน์กับข้าศึกใช้เป็นฐานทัพ จึงเลิกและรื้อป้อมต่าง ๆ ลง

หัวเมืองชั้นใน รายรอบตามระยะทางคมนาคม เช่น ชลบุรี ปราจีนบุรี สิงห์ แพรก ฯ เมืองใดสำคัญก็ให้เจ้านายไปปกครอง

หัวเมืองชั้นนอก หรือเมืองพระยามหานคร ได้แก่เมืองใหญ่อยู่ห่างราชธานี เช่น ไชยา ถลาง ฯ ได้แต่งตั้งขุนนางเป็นเจ้าเมืองปกครองมีจตุสดมภ์อย่างเมืองหลวง เมืองพระยามหานครนี้ต่อมาได้ลำดับชั้นเป็นเมือง เอก โท ตรี ตามขนาดและความสำคัญ

เมืองประเทศราช ได้แก่เมืองขึ้น ให้เจ้านายพื้นเมืองปกครองส่งบรรณาการมาถวาย ๓ ปีครั้ง เกณฑ์คน เสบียงมาช่วยในยามสงคราม เช่น กัมพูชา มะละกา ปัตตานี มอญ เชียงใหม่ ฯ

จัดตำแหน่งยศข้าราชการ มีลำดับขั้นคือ พระยา พระ หลวง ขุน หมื่น พัน ทนาย (ไม่มีเจ้าพระยา)

วางตำแหน่งศักดินา พลเมืองมีนาได้คนละ ๒๕ ไร่ ข้าราชการมีนาได้ตั้งแต่ ๕๐, ๑๐๐, ๑,๐๐๐ ๑๐,๐๐๐ ไร่ เจ้านายมีได้ ๑๕,๐๐๐–๒๐,๐๐๐ ไร่

ตั้งกฎมณเฑียรบาล เป็นแบบแผนราชประเพณีสำหรับราชสำนัก กฎมณเฑียรบาลแบ่งเป็น ๓ แผนก

๑. พระตำรา ว่าด้วยแบบแผน เช่นการพระราชพิธีต่าง ๆ

๒. พระธรรมนูญ ว่าด้วยตำแหน่งหน้าที่ราชการต่าง ๆ

๓. พระราชกำหนด เป็นข้อบังคับสำหรับในพระราชสำนัก

พ.ศ. ๑๙๙๓ ได้ตั้งตำแหน่งพระมหาอุปราช คือรองพระเจ้าแผ่นดิน

การศาล การบังคับบัญชาเบื้องต้น คือการรับฟ้อง พิจารณา ตลอดจนการปรับโทษ ลงโทษผู้ทำผิดเป็นหน้าที่ของข้าราชการไทย

การตรวจสำนวน การตัดสินว่าผู้ใดผิดชอบด้วยกฎหมายเป็นหน้าที่ของพวกพราหมณ์ ซึ่งเชี่ยวชาญพระธรรมศาสตร์ แต่ไม่มีหน้าที่บังคับบัญชา

วรรณคดี มีหนังสือที่แต่งในรัชกาลของพระองค์ คือ

มหาชาติคำหลวง (๒๐๒๕) เป็นหนังสือที่ดีทั้งในด้านการศาสนาและการประพันธ์ โดยให้เลียนแบบที่พระยาลิไททรงแต่งไตรภูมิพระร่วง

ลิลิตพระลอ ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นยอดของวรรณคดีไทยประเภทกลอนลิลิต เป็นแบบอย่างในการศึกษาวรรณคดีของชาติ

การศาสนา สร้างพระศรีรัตนมหาธาตุ (พระปรางค์ที่วัดพระพุทธชินราช พิษณุโลก) นิมนต์พระเถระเข้ามาจากลังกา

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครองราชย์ที่พิษณุโลก ๒๕ ปี ที่กรุงศรีอยุธยา ๑๕ ปี พ.ศ. ๒๐๓๑ สวรรคตที่พิษณุโลก

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓

พ.ศ. ๒๐๓๑ โอรสคือ พระบรมราชาที่ครองกรุงศรีอยุธยาขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ พระเชษฐาเป็นอุปราชครองพิษณุโลกในรัชกาลนี้ได้เสียเมืองทวายให้กับพม่า แต่พระองค์ได้ตีเอาคืนมาได้

พ.ศ. ๒๐๓๔ พระบรมราชาธิราชที่ ๓ สวรรคต

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

พ.ศ. ๒๐๓๔ พระเชษฐาอุปราชผู้เป็นน้องครองอยู่ที่พิษณุโลกได้ขึ้นครองราชย์ที่กรุงศรีอยุธยา ทรงพระนามว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มีโอรส ๒ องค์ คือ พระเอก กับ พระอาทิตย์ ต่อมามีชายา ๑ คน มีโอรสเมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๐ คือ พระเฑียรราชา (พระมหาจักรพรรดิ)

พ.ศ. ๒๐๕๐ เจ้าเมืองเชียงใหม่ (พระเมืองเกษแก้ว) ยกกำลังมาตีสุโขทัยแต่ไม่ได้ พ.ศ. ๒๐๕๑ และ พ.ศ. ๒๐๕๓ ให้พระยากลาโหมยกกำลังไปตีแพร่ซึ่งเป็นฐานทัพเชียงใหม่ยกมาตีสุโขทัย ทัพกรุงศรีอยุธยาได้ตีทัพข้าศึกแตกแล้วถอยกลับ

ทางเขมร ขุนหลวงพระเสด็จ (เจ้ากัน) ได้ลอบฆ่ากษัตริย์เขมร (เสด็จพระศรีสุคนธบท) เมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๕ พระยาโองราชา อายุ ๒๕ ปี กับพระยาจันทราชา อายุ ๒๓ ปี โอรสทั้ง ๒ ได้หนีมาอยุธยา สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ได้ทรงชุบเลี้ยงพระยาจันทราชาอยู่ได้ ๙ ปี ก็ลากลับเขมรไปตั้งหลักที่เมืองโพธิสัตว์ ไทยได้ให้กำลังช่วย ได้รบกับขุนหลวงพระเสด็จหลายครั้ง พ.ศ. ๒๐๖๙ รบชนะ ขุนหลวงพระเสด็จตาย พ.ศ. ๒๐๗๑ พระยาจันทราชาได้ตั้งตัวเป็นกษัตริย์อยู่ที่ละแวก (เหนือพนมเปญ ๓๒ ก.ม.) ส่วนพระยาโองราชา เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย จึงโปรดให้เป็นเจ้าเมืองสวรรคโลก พ.ศ. ๒๐๕๖ หมื่นพิงยี่แต่งกองโจรช้างเชียงใหม่มาหลอกเอาคนสุโขทัยกับเชลียงไปได้ ๖๐ คน พ.ศ. ๒๐๕๘ หมื่นพิงยี่แม่ทัพเชียงใหม่ได้ยกทัพมาตีสุโขทัยกับให้หมื่นมะละตีกำแพงเพชรพร้อมกัน แต่ไม่ได้ทั้ง ๒ เมือง สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เห็นว่าสมควรจะจัดการกับเชียงใหม่ให้แตกหัก พ.ศ. ๒๐๕๘ พระองค์ได้ยกกองทัพไปตีลำปางพร้อมด้วยพระเอก (พระ

ไชยราชา อายุ ๓๑ ปี) กับพระอาทิตย์ (พระบรมราชาธิราชที่ ๔ อายุ ๓๐ ปี) ตีได้เมืองลำปาง พ.ศ. ๒๐๖๕ แต่งทูตไปเจริญไมตรีกับเจ้าเมืองเชียงใหม่ (พระเมืองเกษแก้ว) ซึ่งให้การรับรองเป็นอันดี พ.ศ. ๒๐๖๗ ได้มีผู้ทิ้งบัตรสนเท่ห์ว่าข้าราชการขบถจึงได้จับข้าราชการมาฆ่าเสียเป็นอันมาก พ.ศ. ๒๐๖๙ ได้ตั้งพระอาทิตยวงศ์เป็นสมเด็จพระหน่อพุทธางกูรเจ้า (กฎมณเฑียรบาลในแผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถกำหนดว่า พระราชกุมารเกิดแต่พระอัครมเหสีเป็นสมเด็จหน่อพระพุทธเจ้า หรือหน่อสมเด็จพุทธางกูร หากเกิดแต่แม่ยั่วเมืองเป็นพระมหาอุปราช) และเป็นรัชทายาท และให้ไปครองพิษณุโลก ปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ ในรัชกาลของพระองค์ได้ทำกิจการหลายอย่าง คือ

การทหาร ทำสารบัญชี คือ ได้จัดพิธีเกณฑ์คนเข้ารับราชการทหาร มีกรมพระสุรัสวดี (สัสดี) เป็นเจ้าหน้าที่ทะเบียน ชายฉกรรจ์อายุ ๑๘ ปี ขึ้นทะเบียนเป็น **ไพร่สม** คืออยู่ในระหว่างฝึกหัด อายุครบ ๒๐ ปีจึงย้ายไปเป็น **ไพร่หลวง** คือเป็นพลรบผลัดกันเข้าประจำกองทัพ (ปีละ ๖ เดือน) จนปลดชรา (อายุ ๖๐ ปี) ผู้ที่ไม่ต้องการเป็นทหารหรือมีภูมิลำเนาไกลมารับการฝึกลำบากก็เป็น **ไพร่ส่วย** คือต้องหาสิ่งของตามที่ทางราชการกำหนดมาส่ง ถ้าบิดามีลูกชายรับราชการทหาร ๓ คน บิดาก็พ้นเกณฑ์ เมื่อมีสงครามไพร่ทุกประเภทต้องเข้ารับราชการ

ทำพิธีทุกหัวเมือง คือให้มีวิธีเรียกระดมพลทุกหัวเมือง

ทำตำราพิชัยสงคราม มีวิธีจัดทัพ เดินทัพ ตั้งค่าย และยุทธวิธีอื่น ๆ

การก่อสร้าง พ.ศ. ๒๐๓๓ สร้างสถูปใหม่ ๒ องค์ในวัดพุทธาวาศ (วัดศรีสรรเพ็ชญ์) บรรจุอัฐิพระบรมไตรโลกนาถกับพระบรมราชาธิราชที่ ๓

พ.ศ. ๒๐๔๒ สร้างวิหารหลวงในวัดพุทธาวาศ (วัดศรีสรรเพ็ชญ์) พ.ศ. ๒๐๔๓ หล่อพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ด้วยทองสัมฤทธิ์แล้วหุ้มทองคำหนัก ๒๐,๘๘๐ บาท (๒๘๖ ชั่ง) องค์หนึ่งสูง ๘ วา เสร็จ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๔๖ ถวายนามว่า พระศรีสรรเพ็ชญ์ ประดิษฐานไว้ในวิหารหลวงหลังนี้ พ.ศ. ๒๓๑๐ เมื่อตอนกรุงแตก พม่าได้เอาไฟสุมลอกทองจนองค์พระละลายย่อยยับไปหมดและเผาวิหารด้วย

ขุดซ่อมคลองสำโรงกับคลองทับนาง แขวงเมืองพระประแดงซึ่งเป็นทางคมนาคมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางปะกง

วรรณคดี มีลิลิตเรื่องยวนพ่าย

การติดต่อกับต่างประเทศ เริ่มเป็นไมตรีกับปอร์ตุเกสคือ เมษายน พ.ศ. ๒๐๕๔ แม่ทัพเรือปอร์ตุเกส ชื่ออัลฟอนโสอัลบุเคอร์ค ได้ยกทัพเรือมาตีได้มะละกาและเมื่อได้ทราบว่ามะละกาเคยเป็นเมืองขึ้นของไทย จึงได้ให้เฟอนันเด (Duarte Fernandey) ถือหนังสือมาขอเป็นไมตรีค้าขายกับไทย พ.ศ. ๒๐๖๑ ปอร์ตุเกสจึงแต่งทูตเข้ามาเจรจาขอทำสัญญาไมตรีต่อไทย ทูตชื่อ **ดวตเตโคเอลโล** พระองค์เห็นว่ามะละกาเคยแข็งเมืองในสมัยพระบรมไตรโลกนาถไทยยกกำลังไปตีก็ไม่ได้เพราะหนทางไกล จึงรับไมตรีปอร์ตุเกสและยกมะละกาให้ปอร์ตุเกส กับอนุญาตให้ชาวปอร์ตุเกสค้าขายปลูกบ้านเรือนอยู่เผยแพร่คริสตศาสนาในเมือง อยุธยา มะริด ปัตตานี นครศรีธรรมราชได้

พ.ศ. ๒๐๗๒ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ สวรรคต

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔

พ.ศ. ๒๐๗๒ พระอาทิตยวงศ์โอรสขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔) ได้

ให้พระไชยราชา (พี่ต่างมารดา) ไปครองพิษณุโลก พระองค์ได้สร้างสถูปองค์หนึ่งในวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ บรรจุอัฐิสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และได้ทำไมตรีกับเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๐๗๑ สมเด็จพระบรมราชาที่ ๔ สวรรคตด้วยไข้ทรพิษ

สมเด็จพระรัษฎาธิราชกุมาร

พ.ศ. ๒๐๗๖ ข้าราชการได้อัญเชิญพระรัษฎาธิราชกุมารโอรสอายุ ๕ ขวบขึ้นเสวยราชย์ พ.ศ. ๒๐๗๗ พระไชยราชา (ลุง) ยกทัพมาจากพิษณุโลก จับพระรัษฎาธิราชกุมารซึ่งครองราชย์ได้ ๕ เดือนปลงพระชนม์แล้วขึ้นครองราชย์

สมเด็จพระไชยราชาธิราช

พ.ศ. ๒๖๗๗ พระไชยราชาได้ขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระไชยราชาธิราช ได้มีโอรสกับมเหสี ๒ องค์ คือ พระยอดฟ้า (พระแก้วฟ้า) พ.ศ. ๒๐๗๙ กับพระศรีสิน (๒๐๘๕) แต่พระมเหสีสิ้นพระชนม์ท้าวศรีสุดาจันทร์สนมเอกได้เลี้ยงไว้อย่างชนนีจึงได้ยกย่องให้เป็นแม่ยั่วเมือง

ทางพม่า เนื่องด้วยพระเจ้าราชาธิราช (พม่า) กับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง (มอญ) ทำสงครามมานานทำให้ราษฎรเดือดร้อน จึงหนีไปอยู่ในเขตตองอูมากขึ้น มังกินโยหรือเมงกะยินโยเชื้อสายกษัตริย์พม่าได้ลอบฆ่าเมงสีสุกษัตริย์ตองอูแล้วขึ้นครองราชย์ตั้งตัวเป็นใหญ่ประกาศจังหวัดตองอูเป็นอิสระ และตั้งตัวเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า พระเจ้ามหาศิริไชยสุระ (พ.ศ. ๒๐๒๘ – ๒๐๗๓) ต่อมาเมื่อสิ้นพระชนม์มังตราลูกอายุ ๑๖ ปีได้เสวยราชย์เมืองตองอูมีพระนามว่า พระเจ้าตะเบงชเวตี้ (แปลว่าสุวรรณเอกฉัตร) ได้ปราบปราม

ได้มอญเป็นเมืองขึ้นเป็นอันมาก มอญที่ไม่พอใจก็หนีมาอยู่ที่เมืองเชียงตรานของไทย พระเจ้าตะเบงชเวตี้คิดว่าเป็นเมืองมอญจึงยกทัพมาตีได้เมืองเชียง-ตราน (เหนือด่านเจดีย์ ๓ องค์) พ.ศ. ๒๐๘๑ พระไชยราชาได้ยกทัพไปรบกับพระเจ้าตะเบงชเวตี้เอาเมืองเชียงตรานคืนมาได้เป็นเหตุให้พระเจ้าตะเบง-ชเวตี้ผูกพยาบาทหาโอกาสแก้แค้นไทยต่อมา เมืองเชียงตรานนี้มอญเรียกว่าเดิงกรายน์ อังกฤษเรียก อัตรัน เป็นเมืองที่เจ้าพระยามหาโยธา (พระยาเจ่ง) ต้นสกุลคชเสนีครองอยู่ก่อนเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อไทยสมัยกรุงธนบุรี

ทางเหนือ เนื่องจากแสนดาวขุนนางได้ลอบฆ่าพระเมืองเกษแก้ว (เจ้าเมืองเชียงใหม่) เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๘ พระเมืองเกษแก้วมีแต่ธิดาชื่อจิระประภา แสนดาวจึงจะไปเชิญเจ้าเมกุติไทยใหญ่ (เมืองนาย) เข้ามาครองเชียงใหม่ เจ้าเมืองลำปาง เชียงราย เชียงแสน ไม่เห็นด้วยจึงรวมกำลังกันจะปราบแสนดาว แต่กำลังไม่พอได้ขอกำลังแสนหวีมาช่วย เชียงใหม่ได้มีไมตรีกับอยุธยา ท้าวพระยาเชียงใหม่จึงขอกำลังกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปช่วยด้วย

พ.ศ. ๒๐๘๑ สมเด็จพระไชยราชาธิราชยกกองทัพไปช่วยเชียงใหม่ ให้พระเฑียรราชา (น้องต่างมารดา) อายุ ๔๐ ปี เป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร ก่อนทัพอยุธยาไปถึงเจ้าเมืองแสนหวีได้ยกกำลังมาช่วย ตีได้เชียงใหม่และได้จับแสนดาวกับพวกฆ่าแล้วยกนางจิระประภาขึ้นครองเชียงใหม่เป็นมหาเทวี เมื่อทัพอยุธยาไปถึงพระนางก็ออกมาต้อนรับ สมเด็จพระไชยราชาจึงยกทัพกลับ พระเจ้าตะเบงชเวตี้ซึ่งตั้งอิสระที่ตองอูได้สะสมกำลังไว้มากมีนิสัยมุทะลุห้าวหาญโปรดการสงครามและได้พี่เขยชื่อบุเรงนอง (แปลว่าพระเชษฐาธิราช) เป็นแม่ทัพ พ.ศ. ๒๐๗๔ ตีได้หงสาวดี ได้เที่ยวปราบ

ปรามหัวเมืองใกล้เคียงถึง ๗ ปี ได้เขตมอญพม่าไทยใหญ่เป็นเมืองขึ้นเป็นอันมากจึงตั้งพิธีราชาภิเษกเป็นพระเจ้าราชาธิราช และยกหงสาวดีขึ้นเป็นราชธานีจึงเรียกพระเจ้าหงสาวดี พระเจ้าหงสาวดีที่จริงเป็นพม่าไม่ใช่มอญ ไทยเรียกพระเจ้าหงสาวดีลิ้นดำ พระนางจิระประภาเห็นว่าพระเจ้าหงสาวดีมีอำนาจมากก็ยอมอ่อนน้อม พ.ศ. ๒๐๘๘ สมเด็จพระไชยราชาธิราชจึงยกทัพไปตีเชียงใหม่อีก ตีได้ลำพูน ลำปาง เชียงใหม่ พระนางจิระประภายอมเป็นประเทศราชกรุงศรีอยุธยาพระองค์ก็ยกทัพกลับ เมื่อถึงพระนครแล้วไม่ช้าสมเด็จพระไชยราชาธิราชก็สวรรคต (พ.ศ. ๒๐๘๙) สงสัยว่าท้าวศรีสุดาจันทร์ลอบวางยาพิษเพื่อให้พระยอดฟ้าที่ยังเด็กอยู่ขึ้นครองราชย์โดยเร็ว

ในรัชกาลของพระองค์ ปอร์ตุเกสได้เข้ามาทำมาหากินในกรุงศรีอยุธยาแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ประมาณ ๑๓๐ คน ไทยได้จ้างนายทหารปอร์ตุเกสคนหนึ่งชื่อ Domingo de Seixas เข้ารับราชการเป็นผู้บังคับบัญชาทหารรักษาพระองค์ ฝึกให้รู้จักใช้อาวุธปืนแบบใหม่แบบชาวยุโรป เมื่อคราวตีเมืองเชียงตรานก็ได้เกณฑ์ชาวปอร์ตุเกส ๑๒๐ คนไปรบด้วย ชาวปอร์ตุเกสชำนาญการใช้ปืนไฟไทยจึงชนะ ครั้นกลับจากการรบก็พระราชทานที่บ้านริมแม่น้ำฝั่งตะวันตก เหนือคลองตะเคียน จังหวัดอยุธยาให้พวกปอร์ตุเกสตั้งบ้านเรือนอยู่ และให้สร้างวัดตามศาสนาคริสตังในพื้นที่นั้นได้ ปอร์ตุเกสพวกนี้เป็นต้นเดิมของพวกทหารแม่นปืน และมีเชื้อสายสืบมาจนถึงพวกคริสตังที่อยู่ตำบลกุฎีจีนบัดนี้

พ.ศ. ๒๐๖๕ ได้ขุดคลองลัดตำบลบางกอกตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยไปออกแม่น้ำเก่า หน้าวัดอรุณซึ่งกลายเป็นแม่น้ำตรงตำหนักแพทุกวันนี้

พระแก้วฟ้า (พระยอดฟ้า)

พ.ศ. ๒๐๘๙ ข้าราชการได้เชิญพระแก้วฟ้าโอรสอายุ ๑๑ ปี ขึ้นครองราชย์ พระเฑียรราชาเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ท้าวศรีสุดาจันทร์เป็นผู้สำเร็จราชการพระราชวัง ท้าวศรีสุดาจันทร์ซึ่งมากด้วยราคะจริตอยากได้พระเฑียรราชาเป็นสามี แต่พระเฑียรราชาเกรงพระสุริโยทัยชายาเดิม ครั้นจะปฏิเสธท้าวศรีสุดาจันทร์ก็กลัวภัย ดังนั้น เมื่อได้ถวายพระเพลิงแล้ว พระเฑียรราชาจึงออกบวชที่วัดราชประดิษฐาน โดยเกรงภัย ราชการงานเมืองเลยอยู่ในกำมือของท้าวศรีสุดาจันทร์แต่ผู้เดียว

อยู่มาท้าวศรีสุดาจันทร์ได้เห็นพันบุตรศรีเทพที่หอพระก็เกิดรัก จึงได้ย้ายเข้ามารักษาหอพระข้างใน แล้วตั้งเป็นขุนชินราชและลอบเป็นชู้กัน ต่อมาตั้งให้เป็นขุนวรวงศาธิราช (ราชินีกุล) บังคับบัญชาทหารรักษาวังเพื่อให้มีอำนาจและมีกำลังรักษาตัว ครั้นเมื่อมีครรภ์จะออกว่าราชการไม่ถนัด จึงให้ขุนวรวงศาฯ เข้ามาอยู่ที่จวนในวังและให้รับคำสั่งไปสั่งราชการแทนตน ถ้าใครไม่ยอมอ่อนน้อมก็ลอบฆ่า พระยามหาเสนาสมุหกลาโหมรู้เรื่องชั่วนี้ จึงถูกลอบแทงตาย เมื่อท้าวศรีสุดาจันทร์คลอดบุตรชาย (บางเล่มว่าหญิง) ขณะนั้นสมเด็จพระยอดฟ้าอายุ ๑๔ ปี เมื่อทราบเข้าก็คิดกับขุนนางจะกำจัดขุนวรวงศาธิราช แต่ปิดความไม่มิดจึงถูกขุนวรวงศาฯ ลอบวางยาพิษสิ้นพระชนม์ (พ.ศ. ๒๐๙๑) คนทั้งหลายเข้าใจว่าสิ้นพระชนม์เพราะโรคธรรมดา พระแก้วฟ้าครองราชย์ได้ ๒ ปี ๖ เดือน

พ.ศ. ๒๐๙๑ พระศรีสินน้องชายอายุ ๗ ขวบ เป็นรัชทายาท ท้าวศรีสุดาจันทร์ให้ขุนวรวงศาฯ เป็นผู้สำเร็จราชการ ขุนนางไม่พอใจจึงเกิดมีพวกคิดกำจัดขุนวรวงศาฯ ๒ พวก พวกหนึ่งติดต่อเจ้าเมืองหัวเมืองต่าง ๆ

จนหัวเมืองฝ่ายเหนือกระด้างกระเดื่อง อีกพวกหนึ่งมีขุนพิเรนทรเทพ (เชื้อพระวงศ์) กับขุนอินทรเทพเจ้ากรมตำรวจเป็นหัวหน้า มีหลวงศรียศกับหมื่นราชเสนาเป็นพวกคิดจะฆ่าขุนวรวงศา ฯ ทีเดียว

ครั้นทราบว่าหัวเมืองเหนือกระด้างกระเดื่องจำต้องทำการอย่างใดอย่างหนึ่งให้เด็ดขาด พ.ศ. ๒๐๙๑ ท้าวศรีสุดาจันทร์จึงให้ราชาภิเษกขุนวรวงศาธิราชขึ้นเป็นกษัตริย์เพื่อให้มีอำนาจยิ่งขึ้น กับหวังว่าพวกที่ยังเป็นกลางจะได้ยอมอยู่ใต้อำนาจ

ขุนวรวงศาธิราช

พ.ศ. ๒๐๙๑ ขุนวรวงศาธิราชขึ้นครองราชย์ ได้ตั้งให้นายจันน้องชายเป็นอุปราช ขุนพิเรนทรเทพกับขุนอินทรเทพได้ลวงให้ขุนวรวงศา ฯ ออกไปจับช้างสำคัญที่เพนียดวัดซอง ขุนวรวงศา ฯ ท้าวศรีสุดาจันทร์ ลูกหญิง พระศรีสิน ลงเรือลำเดียวกันไป จึงถูกขุนพิเรนทรเทพ ขุนอินทรเทพ หลวงศรียศ ช่วยกันจับฆ่าเสียทั้งลูกและเมีย ส่วนพระศรีสินนั้นเอาไว้ ส่วนนายจันอุปราช (น้องชาย) ถูกหมื่นราชเสนายิงตกช้างตาย ขุนวรวงศาธิราชอยู่ในราชสมบัติได้ ๔๒ วัน

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

พ.ศ. ๒๐๙๒ ข้าราชการได้อัญเชิญให้พระเฑียรราชา (น้องพระไชยราชาต่างมารดา) ลาบวชขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ มเหสีทรงพระนามว่า สมเด็จพระสุริโยทัย มีโอรสธิดา คือ พระราเมศวร พระมหินทร์ พระศรีเสาวราช (ลูกสนม) พระสวัสดิราช (พระวิสุทธิกษัตรี) พระเทพกษัตรี (พระราชบุตรีที่เสียพระชนม์พร้อม

สมเด็จพระสุริโยทัย) กับมีธิดากับสนมอีก คือ พระแก้วฟ้า และพระธิดาอีก ๔ องค์ ได้ทรงชุบเลี้ยงพระศรีสิน (ลูกพระไชยราชา) ไว้ด้วย กับได้แต่งตั้งผู้มีความดีความชอบ คือ

ยกขุนพิเรนทรเทพขึ้นเป็นเจ้า เป็นพระมหาธรรมราชาให้ไปครองพิษณุโลก (พ.ศ. ๒๐๙๑–๒๑๑๒) กับยกพระวิสุทธิกษัตรีธิดาให้เป็นมเหสีด้วย

ให้ขุนอินทรเทพเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช ครองนครศรีธรรมราช กับให้ลูกสาวที่เกิดจากสนมเอก ๑ คน

ให้หลวงศรียศเป็นเจ้าพระยามหาเสนา (สมุหนายก) กับลูกสนม ๑ คน

ให้หมื่นราชเสนาเป็นเจ้าพระยามหาเทพ กับลูกสนม ๑ คน

ศึกหงสาวดีครั้งที่ ๑ กับพม่า เมื่อพระเจ้าหงสาวดี (ตะเบงชเวตี้) ได้ทราบข่าวการจลาจลของกรุงศรีอยุธยา เห็นเป็นโอกาสที่จะแผ่อาณาจักรมาทางตะวันออกด้วยมีรี้พลมากกว่าไทยหลายเท่ากับได้เมืองมอญติดต่อแดนไทยไว้เป็นที่มั่น และยังเป็นการแก้แค้นไทยในคราวตีเมืองเชียงตรานคืน จึงให้เกณฑ์พม่า มอญ ไทยใหญ่ มารวมกันที่เมืองเมาะตะมะ แล้วยกทัพเข้ากรุงศรีอยุธยาทางด่านเจดีย์ ๓ องค์ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๑

การป้องกันข้าศึกของไทยในสมัยนั้นมีเมืองป้อม ๔ ทิศ เหนือ–ลพบุรี ตะวันออก–นครนายก ตะวันตก–สุพรรณบุรี ใต้–พระประแดง ข้าศึกยกมาทางไหนเอาเมืองป้อมทางนั้นตั้งมั่นต่อสู้ในขั้นต้น ถ้าสู้ไม่ได้ก็ถอยเข้ากรุงฯ เอากรุง ฯ เป็นที่มั่นขั้นสุดท้าย เมื่อทราบว่าพม่ายกมาก็สั่งให้พระมหาธรรมราชา ยกทัพพิษณุโลกลงมาช่วยแล้วสั่งทัพใหญ่ไปตั้งที่สุพรรณบุรีเพื่อคอยรับข้าศึก ส่วนที่กรุงก็เตรียมการต่อสู้ขั้นสุดท้ายไว้

ข้อเสียเปรียบที่สำคัญของไทยมี ๒ ประการ คือ มีกำลังน้อยกว่าและไม่เคยใช้ภูมิประเทศกรุงศรีอยุธยาเป็นที่ต่อสู้ข้าศึก เพราะเป็นครั้งแรกที่ข้าศึกยกมาถึงพระนคร ทัพพม่าเมื่อเข้าทางด่านเจดีย์ ๓ องค์แล้วก็ตีได้กาญจนบุรี ทัพไทยที่สุพรรณบุรีสู้พม่าไม่ได้เพราะกำลังน้อยกว่าก็ถอยเข้ากรุง ทัพพม่าก็รุกต่อมายังทุ่งลุมพลี สมเด็จพระมหาจักรพรรดิยกทัพออกไปเพื่อลองกำลังข้าศึกพร้อมด้วยพระมเหสี โอรสธิดา ทัพพระเจ้าจักรพรรดิปะทะเข้ากับทัพพระเจ้าแปรซึ่งเป็นทัพหน้า เผอิญช้างของพระมหาจักรพรรดิเสียทีหนีข้าศึกเอาไว้ไม่อยู่ พระเจ้าแปรไล่ตามมา สมเด็จพระสุริโยทัยกับพระเทพกษัตรีออกกั้น ข้าศึกฟันพระสุริโยทัยทิวงคตกับคอช้าง พระราเมศวรกับพระมหินทร ฯ เข้าช่วยกันเอาพระศพมาได้ พระธิดาองค์หนึ่งก็สิ้นพระชนม์ กองทัพไทยถอยเข้ากรุงตั้งมั่นรักษาพระนคร เพราะทัพพม่ามีกำลังมากนัก คอยทัพพิษณุโลก (พระมหาธรรมราชา) ยกมาจะได้ตีกระหนาบข้าศึก ๒ ด้านพร้อมกัน เนื่องจากกรุงศรีอยุธยามีน้ำล้อมรอบ พม่าจะยกเข้าตีทางไหนไทยก็เอาปืนใหญ่ลงเรือไปดักยิง พม่ามีแต่ปืนขนาดเล็กกว่าไทยเพราะมาจากทางไกลเอาใหญ่ ๆ มาก็หนักมาก นอกจากนั้นไทยยังเก็บกวาดเสบียงอาหารเข้าไว้ในพระนคร ฯ พม่าหาเสบียงได้ยาก พอทราบข่าวว่าทัพไทยยกมาจากทางเหนืออีกทัพหนึ่ง (ทัพพิษณุโลก) พม่าก็ถอยทัพกลับไปทางตากเพื่อออกด่านแม่ละเมา ไม่ไปทางเก่า (กาญจนบุรี) เพราะทางนั้นเสบียงอาหารหมดสิ้นแล้ว ทัพพม่าล้อมกรุงได้เดือนเศษก็ถอยไปทางเหนือ ทัพพระราเมศวรสมทบกับทัพพระมหาธรรมราชาไล่ติดตามทัพพม่า ไทยได้ฆ่าพม่าล้มตายและแตกหนีไปเป็นอันมาก จวนจะถึงกำแพงเพชรอยู่แล้วบุเรงนองพี่เมียพระเจ้าหงสาวดีเห็นว่าทัพพม่าจะเสียที ก็จัดให้ทัพพม่าซุ่มดักแล้วให้ทหารกองหนึ่งมาล่อทัพไทยไม่รู้เท่าจึงถลำเข้าไปถูกตีแตก พม่าจับพระราเมศวรและพระมหา-

ธรรมราชาได้ ไทยต้องส่งทูตและบรรณาการไปถวายว่าถ้าปล่อยพระราเมศวร พระมหาธรรมราชาและทหารที่จับไปคืนให้แล้วจะยอมเป็นเมืองส่วยรับส่งช้าง ๓๐ ตัว เงิน ๓๐๐ ชั่ง กับภาษีปากเรือท่าเมืองตะนาวศรีถวายทุกปี ถ้าปรองดองดังนี้จะส่งช้างเผือกไปถวาย ๒ เชือก พระเจ้าหงสาวดีตกลง พระมหาจักรพรรดิจึงให้พระยาพิษณุโลกกับพระยาสวรรคโลกทำสัตย์ถวายแทนพระองค์แล้วนำช้างเผือกประดับเครื่องทองคำ ๒ เชือก คือ พญาใหญ่ พญาน้อย (พงศาวดารพม่าว่า) กับช้างชนะงาอีก ๒ เชือก คือ พลายมงคล กับพลายมงคลทวีป ส่งถึงกำแพงเพชรจึงได้พระราเมศวร พระมหาธรรมราชา และทหารคืนมา ช้างชนะงา (ช้างดำ) ๒ เชือกไม่ได้เอาไปเพราะอาละวาดมาก กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองส่วยของพม่าอยู่ ๓ ปี ถึง พ.ศ. ๒๐๙๔ จึงกลับเป็นเอกราช เพราะพม่าต้องปราบจลาจล มอญ ไทยใหญ่อยู่หลายปี กล่าวคือ เมื่อพระเจ้าตะเบงชเวตี้กลับถึงหงสาวดีก็ได้เสพสุรากับชาวปอร์ตุเกสคนหนึ่งที่เลี้ยงเป็นมหาดเล็กคนสนิทอยู่เสมอจนมึนเมาเสียสติออกว่าราชการไม่ได้ บุเรงนองต้องเป็นผู้สำเร็จราชการทั้งปวง

อาณาเขตของพระเจ้าหงสาวดีขณะนั้น ทางเหนือเป็นไทยใหญ่ กลางเป็นพม่า ใต้เป็นมอญ ไทยใหญ่กับมอญจำต้องอยู่ใต้อำนาจพม่าเพราะกลัวพระเจ้าหงสาวดี เมื่อพระเจ้าหงสาวดีสติฟั่นเฟือน มอญที่เมาะตะมะก็ขบถ บุเรงนองต้องยกกำลังไปปราบ ทางนี้ขุนนางได้ล่อให้พระเจ้าหงสาวดีไปตามช้างเผือกแล้วปลงพระชนม์เสีย เมืองต่าง ๆ ก็ตั้งตัวเป็นก๊กเป็นเหล่าอีก บุเรงนองยังไม่ทันจะปราบมอญ เมื่อหัวเมืองต่าง ๆ พากันกำเริบเหลือกำลังที่จะปราบก็กลับไปสะสมกำลังที่จังหวัดตองอูจนมีกำลังมากพอก็ยกไปตีได้ตองอู แปร หงสาวดี เมาะตะมะ ใน พ.ศ. ๒๐๙๔ และ พ.ศ. ๒๐๙๖ ได้

ตั้งหงสาวดีเป็นราชธานีและราชาภิเษก ทรงพระนามว่า พระเจ้าศิริสุธรรม-ราชาแต่พงศาวดารไทยเรียก พระเจ้าบุเรงนองบ้าง พระเจ้าหงสาวดีบ้าง พระเจ้าสิบทิศบ้าง ซึ่งเป็นพม่าไม่ใช่มอญ พระเจ้าบุเรงนองได้ตั้งให้มังไชย-สิงห์โอรสองค์ใหญ่เป็นอุปราช ให้อนุชาครองตองอู แปร เมาะตะมะ เมื่อตีได้อังวะก็ให้ลูกเขยครอง นอกจากนั้นยังตีได้ไทยใหญ่และเลยมาถึงเชียงใหม่ จึงเป็นพระเจ้าหงสาวดีที่มีอำนาจมากที่สุด เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่เข้มแข็ง เป็นแม่ทัพที่สามารถทั้ง ๆ ที่พระองค์ต้องวิ่งทำสงครามตลอดชีวิตของพระ-องค์ ๆ ก็ยังมีโอรส ๓๓ องค์ ธิดา ๓๘ องค์

ศึกครั้งที่ ๒ กับเขมร

เมื่อทราบว่ากรุงศรีอยุธยาเกิดจลาจล พ.ศ. ๒๐๙๑ และแพ้พม่า เขมรก็กระด้างกระเดื่อง พระยาจันทราชากษัตริย์ (น้องชายพระยาโองราชา) ได้ยกกำลังมากวาดต้อนผู้คนแถบปราจีนบุรี นครนายก ไปเป็นจำนวนหลายพัน ไทยอยากปราบเขมรแต่ทำไม่ได้เพราะกำลังบอบช้ำ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๙ พระมหาจักรพรรดิได้ให้พระยาโองราชา (เจ้าเมืองสวรรคโลก) ซึ่งมีความชอบในการช่วยกำจัดขุนวรวงศาธิราช ยกทัพไปตีเขมรโดยหวังจะให้เป็นพระเจ้าแผ่นดินเขมร แต่ไปแพ้และตายในการรบจึงเป็นอันยุติ

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้พระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระสุริโยทัยที่วัดสบสวรรค์ พ.ศ. ๒๑๐๔ พระศรีสินโอรสพระไชยราชาธิราช ที่บวชอยู่คิดขบถ ยกกำลังเข้าพระราชวัง พระราเมศวรกับพระมหินทรฯและข้าราชการได้เข้าต่อสู้ พระศรีสินถูกปืนตาย

ศึกครั้งที่ ๓ กับพม่า

เนื่องจากพระมหาจักรพรรดิมีช้างเผือก ๗ ช้าง (พระคเชนทโรดม พระรัตนากาศ พระแก้วทรงบาศ พระบรมไกรษร พระสุริยกุญชร กับช้างพังอีก ๒ เชือก) พระเจ้าบุเรงนองได้ทราบก็อยากได้บ้าง จึงมีพระราชสาส์นมาขอ ๒ ช้าง ทางกรุงศรีอยุธยาได้ปรึกษากัน ส่วนใหญ่เห็นควรให้ ส่วนน้อยซึ่งมีพระราเมศวร พระยาจักรี พระยาสุนทรสงคราม เห็นว่าไม่ควรให้ กรุงศรีอยุธยาจึงตอบขัดข้องไป ทำให้บุเรงนองโกรธ หาว่าตัดไมตรี และว่าในรัชกาลพระร่วงก็เคยให้ช้างเผือกแก่เจ้าฟ้ารั่ว ๑ ช้าง และเมื่อตะเบงชเวตี้มาตีอยุธยาก็ได้ช้างเผือกไป ๒ ช้าง ซึ่งไม่เป็นความจริงเพราะขณะนั้นไทยยังไม่มีช้างเผือก พ.ศ. ๒๑๐๖ เมื่อรวมพลที่เมาะตะมะแล้วก็ยกทัพมา กรุงศรีอยุธยานั้นได้เตรียมการป้องกันพระนครฯ มาแล้วถึง ๑๔ ปี (พ.ศ. ๒๐๙๒–๒๑๐๖) ในยามว่างศึก ไทยได้ปรับปรุงกำลัง แก้ข้อเสียหายในการสงครามครั้งที่แล้วหลายอย่าง เช่น การจัดกำลัง การจัดพาหนะ การจัดที่มั่น การหัดฯ

๑) **รื้อป้อม** เมืองสุพรรณบุรี นครนายก ลพบุรี เพราะเห็นว่าไม่มีประโยชน์ ป้องกันข้าศึกไม่ได้ กลับมีประโยชน์แก่ข้าศึกใช้เป็นฐานทัพ เหลือไว้แต่ที่พระประแดง เพื่อป้องกันข้าศึกที่อาจมาทางเรือได้ (เพิ่งรื้อเมื่อสร้างกรุงธนบุรี เพราะจะเอาอิฐมาใช้)

๒) **สร้างกำแพงเมือง** ก่ออิฐถือปูน ตามแนวแม่น้ำฝั่งข้างในพระนคร ฯ โดยรอบ และสร้างป้อมตามแนวกำแพงเป็นระยะ ๆ จนรอบ ถัดแม่น้ำออกไปก็สร้างป้อมเดี่ยวประจำ ๔ ทิศอย่างแบบฝรั่ง

๓) **เตรียมการระดมพล** ออกสำรวจทำบัญชีราษฎร ตลอดเขตมณฑลราชธานี จัดแบ่งตำบลให้เป็นจังหวัด เช่น

ตำบลตลาดแก้ว เป็นเมืองนนทบุรี

ตำบลท่าจีน เป็นเมืองสาครบุรี (ร. ๔ ได้เปลี่ยนชื่อเป็น สมุทรสาคร)

พื้นที่ตะวันออกราชบุรี รวมกับพื้นที่ทางใต้สุพรรณบุรี เป็นเมืองนครชัยศรี (ร. ๖ เปลี่ยนชื่อเป็น นครปฐม)

จัดตั้งจังหวัดฉะเชิงเทรา

จังหวัดสระบุรี

เพื่อการระดมพล

๔) **จัดหาพาหนะ** ทางบกเที่ยวหาช้างเพิ่มเติมให้มาก

ทางน้ำแปลงเรือแซงซึ่งเป็นเรือกรรเชียง บรรทุกของและคนเป็นเรือพายบรรทุกทหารและวางปืนใหญ่ แล่นได้เร็ว

พ.ศ. ๒๑๐๐ ได้ขุดคลองลัดที่บางกรวย แต่วัดชลอมาทะลุวัดขี้เหล็ก

คราวนี้เมื่อปฏิเสธไปแล้วก็เตรียมตัวคอยรับกองทัพหงสาวดี

เนื่องจากพระเจ้าบุเรงนองเคยรบกับไทยมาครั้ง๑แล้ว (พ.ศ.๒๐๙๑) ย่อมได้รอบรู้ภูมิประเทศกำลังคน และวิธีรบของไทย จึงแก้ไขข้อขัดข้องคือไม่มาทางด่านเจดีย์ ๓ องค์ เพราะเกรงจะถูกทัพเหนือ (พิษณุโลก) กระหนาบ จึงมาทางด่านแม่ละเมา เอาปืนใหญ่ที่ดีกว่าไทยมามาก และจ้างปอร์ตุเกสซึ่งชำนาญการใช้ปืนใหญ่มาด้วยกว่า ๔๐๐ คน ให้เชียงใหม่ส่งอาหารทางลำน้ำเจ้าพระยา

พ.ศ. ๒๑๐๖ ทัพพม่ายกมาทางเหนือ ซึ่งกรุงศรีอยุธยามิได้คิดป้องกันทางนั้นไว้ เพราะคิดว่าพม่าคงจะมาทางเดิม (ด่านเจดีย์ ๓ องค์) พม่ายกมาครั้งนี้ ๕ ทัพ ทัพอุปราช ทัพพระเจ้าอังวะ ทัพพระเจ้าแปร ทัพพระเจ้าตองอู และทัพพระเจ้าหงสาวดี เป็นทัพหลวง ได้ตีเมืองต่าง ๆ ตามทางได้มา

เป็นลำดับ เช่น กำแพงเพชร พิษณุโลก สวรรคโลก สุโขทัย พิชัย ฯ และเมื่อได้เมืองเหนือหมดแล้ว พม่าจัดทัพใหม่ คือ พระเจ้าแปรคุมทัพเรือมาตามลำน้ำเจ้าพระยา ปีกขวาทัพอุปราช ปีกซ้ายพระเจ้าอังวะ กลางพระเจ้าตองอู พระเจ้าหงสาวดีเป็นทัพหลวง ตามมาข้างหลัง ส่วนพระเจ้าเชียงใหม่ให้คุมกองลำเลียงตามมา สำหรับเมืองพิษณุโลก สวรรคโลก พิชัย ให้มากับกองทัพด้วย กรุงศรีอยุธยาเมื่อทราบว่าพม่าตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ ก็ให้พระยาพิชัยรณฤทธิ กับพระยาพิชิตณรงค์ คุมทัพไปช่วยพิษณุโลก แต่พอไปถึงนครสวรรค์ ได้ทราบว่าพิษณุโลกเสียแก่พม่าแล้ว จึงถอยมาตั้งที่ชัยนาท เมื่อพม่ายกมาก็ได้สู้เป็นสามารถแต่กำลังน้อยกว่า ต้องถอยมายังกรุงศรีอยุธยาเมื่อทัพพระเจ้าบุเรงนองมาถึงพระนคร พระมหาจักรพรรดิก็ยกทัพออกระดมตีทั้งทางบกทางเรือ ที่ทุ่งลุมพลีอีกครั้ง ทัพไทยกำลังน้อยกว่าและเสียเรือไปหลายลำ สู้ไม่ได้ก็ถอยเข้ากรุงฯ พม่าจึงเข้าล้อมกรุง ๓ ด้าน (เหนือ–ตะวันตก–ตะวันออก) เมื่อพม่ายกมาทางเหนือนั้น พระมหาธรรมราชาขออนุญาตบุเรงนอง ให้คนสนิทถือหนังสือมาทูล พระมหาจักรพรรดิ ขอให้ยอมอ่อนน้อมพระมหาจักรพรรดิโกรธหาว่า พระมหาธรรมราชาไปเข้ากับข้าศึก จึงให้จำคนสนิทนั้นเสีย ได้ให้พระมหินทรฯคุมทัพเอาเรือรบใส่ปืนใหญ่เที่ยวไล่ยิงกั้นพม่ามิให้รุกเข้าใกล้กรุง แต่ทัพเรือพระเจ้าแปรมีเรือมากกว่า มีปืนใหญ่ดีกว่าจึงทำลายเรือรบไทยได้เป็นอันมาก และแย่งเรือกำปั่นบรรทุกปืนใหญ่ไปได้ ๓ ลำ พม่าได้เอาปืนใหญ่ตั้งยิงเข้ามาในพระนคร ถูกวัด บ้านเรือนราษฎรพังเสียหาย ราษฎรเสียขวัญ ขณะที่คนไทยเสียขวัญและครั่นคร้ามอยู่นี้ ทางกรุงหงสาวดีเกิดขบถ ขนาดถึงกับเผาปราสาทราชมณเฑียร เมื่อบุเรงนองทราบจะนำทัพกลับ แต่เมื่อเห็นชาวพระนครครั่นคร้ามแล้ว ก็มีพระราชสาส์นมายังพระเจ้าจักรพรรดิ ว่าจะยอมแพ้หรือจะรบ พระมหา-

จักรพรรดิยอมแพ้ โดยยอมเป็นเมืองออกและขอให้พระราเมศวรผ่านพิภพแทน ได้นำช้างเผือก ๑ ช้าง กับราชบรรณาการ ไปถวายบุเรงนอง ๆ ขอให้ส่งช้างเผือกมาถวายอีก ๓ เชือก และขอให้พระมหาจักรพรรดิกับพระราเมศวรมาพบก่อน เมื่อพระมหาจักรพรรดิและพระราเมศวรมาเฝ้าบุเรงนองพร้อมกับช้างพลาย ๒ เชือก พัง ๑ เชือก กับราชบรรณาการ เมื่อทำสัจจะถวายแล้วบุเรงนองกลับยึดเอาพระจักรพรรดิกับพระราเมศวรไว้ และเอาไปกรุงหงสาวดี พร้อมกับพระยาจักรีและพระยาสุนทรสงคราม กับช้างเผือก ๔ เชือก (พระคเชนทโรดม พระบรมไกรชร พระรัตนากาศ พระแก้วทรงบาศ) เมษายน พ.ศ. ๒๑๐๗ ให้พระมหาธรรมราชาครองพิษณุโลก ให้พระมหินทราธิราชครองกรุงศรีอยุธยา กับขอพระนเรศวรโอรสพระมหาธรรมราชาไปเป็นบุตรเลี้ยง (ตัวจำนำ) ด้วย

สมเด็จพระมหินทราธิราช

เมษายน พ.ศ. ๒๑๐๗ พระมหินทร ฯ ครองกรุงศรีอยุธยา เป็นสมเด็จพระมหินทราธิราช กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองออกของพม่า ส่งส่วยช้าง ๓๐ ตัว กับเงิน ๓๐ ชั่ง (๑ ชั่งพม่า = ๑๐๐ บาท) กับเงินภาษีปากเรือที่ท่าเรือมะริด อันเป็นเมืองท่าค้าขายกับต่างประเทศให้พม่าทุกปี

เจ้าเมืองปัตตานี ที่สั่งให้มาช่วยกรุงศรีอยุธยานั้น เมื่อมาถึงยังไม่ทันรบกับพม่า เพราะพระมหาจักรพรรดิยอมแพ้เสียก่อน และเมื่อได้ทราบว่า พม่าเอาตัวพระมหาจักรพรรดิไปกรุงหงสาวดีด้วยแล้ว ก็คิดว่าคงไม่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครอง จึงคิดขบถ ยกพวกเข้าวังเก็บทรัพย์สมบัติรวบรวม พอออกมาพวกราษฎรก็เข้าต่อสู้ฆ่าชาวปัตตานี ล้มตายเป็นอันมาก พระยาปัตตานีลงจากหลังช้าง รีบลงสำเภาหนีรอดไปได้ ในการตีกรุงศรี-

อยุธยาครั้งนี้ เจ้าเมืองเชียงใหม่ (เมกุติ) ไม่ได้คุมกองลำเลียงมาด้วยตนเอง ตามที่บุเรงนองสั่ง แต่ให้พระยาสามล้านกับพระยาแสนหลวงมาแทน เมื่อบุเรงนองปราบขบถที่หงสาวดีแล้ว ทราบว่าเชียงใหม่คบคิดกับเชียงแสน ลำปาง น่าน เชลียง จะแข็งเมือง พ.ศ. ๒๑๐๗ ได้ยกทัพไปตีเชียงใหม่ ได้สั่งให้ทัพไทยไปช่วย สมเด็จพระมหินทราธิราชจึงสั่งให้พระมหาธรรมราชา ยกกำลังไปช่วย ส่วนพระราเมศวรที่ตามบุเรงนองไปตีเชียงใหม่ด้วยนั้น ประชวรสิ้นพระชนม์กลางทาง เจ้าเมืองเชียงใหม่ (เมกุติ) ยอมแพ้ จับพระยาเชียงแสนได้ แต่พระยาเชลียง ลำปาง น่าน หนีไปเวียงจันทน์ ขณะที่บุเรงนองพักที่เชียงใหม่นั้น พวกไทยใหญ่ที่ถูกจับเป็นเชลยที่กรุงหงสาวดี เกิดขบถ บุเรงนองจึงรีบยกทัพกลับเอาตัวพระเจ้าเมกุติไปด้วย ให้เจ้าหญิงจิระประภาครองเชียงใหม่ แล้วให้อุปราช (ลูก) กับพระเจ้าอังวะ (ลูกเขย) ยกทัพไปเวียงจันทน์ติดตามเอาตัวพระยาทั้ง ๓ นั้น ส่วนทัพพระมหาธรรมราชาให้กลับพิษณุโลก เมื่อทัพพม่าถึงเวียงจันทน์ก็เข้าล้อมเวียงจันทน์พระไชยเชษฐา (เจ้าเมืองเวียงจันทน์) กับกองทัพหนีเข้าป่า ทัพพม่าได้ติดตามต่อสู้กันกับกำลังของ ๓ พระยา พระยาน่านตายในที่รบ อีก ๒ พระยาหนีไปได้ ส่วนทัพพระไชยเชษฐาแต่งเป็นกองโจรออกรังควานทัพพม่าเสียหาย ผู้คนล้มตายอดอยากเป็นอันมากจึงต้องยกทัพกลับแต่ได้เอาพระชนนี มเหสี อนุชา นางสนมกำนัลของพระไชยเชษฐาไปกรุงหงสาวดีด้วย

พ.ศ. ๒๑๐๖ พระไชยเชษฐาเจ้าเมืองศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทน์) เมื่อถูกพม่ากวาดต้อนมเหสี ๓ คน (คนหนึ่งชื่อ แก้วมโนรา เป็นธิดาพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา) พร้อมทั้งสนมกำนัลไป จึงขอพระเทพกษัตรีธิดาพระมหา-จักรพรรดิไปเป็นมเหสี แต่พระเทพกษัตรีประชวร พระมหินทราธิราชจึงส่งพระแก้วฟ้า (เกิดจากสนม) ไปแทน พ.ศ. ๒๑๐๘ พระไชยเชษฐาทราบว่า

ไม่ใช่ธิดาพระสุริโยทัยจึงส่งคืน พ.ศ. ๒๑๐๙ กรุงศรีอยุธยาส่งพระเทพกษัตรีไปให้ โดยให้พระยาแมนคุมกำลัง ๑,๐๐๐ คน ไปส่งทางด่านสอมอ เมื่อพระมหาธรรมราชาทราบก็ทูลเจ้าหงสาวดีพระเจ้าหงสาวดีได้ส่งกำลัง ๕,๐๐๐ คน มีพระตะปะเป็นนายกองมาดักชิงเอาพระเทพกษัตรีไปกรุงหงสาวดี

เมื่อพระไชยเชษฐาทราบเรื่องก็โกรธพระมหาธรรมราชา คิดจะแก้แค้นแต่ยังหาโอกาสไม่เหมาะได้แต่เตรียมกำลังไว้ พระมหาธรรมราชาเมื่อทราบว่าทางเวียงจันทน์เตรียมทัพ ก็ให้ข้าราชการเชิญพระอินทรเทวี (พระเทพกษัตรี) ธิดาไปถวายบุเรงนอง (พ.ศ. ๒๑๐๙)

ศึกครั้งที่ ๔ กับพม่า ๒๑๑๑ พระมหินทราธิราชได้คบคิดกับพระไชยเชษฐาตีเมืองพิษณุโลกเป็นการแก้แค้น โดยให้พระไชยเชษฐายกทัพมาจากเวียงจันทน์ ทัพไทยจะยกขึ้นไปกระหนาบ ปลาย พ.ศ. ๒๑๐๙ พระไชยเชษฐายกทัพจากเวียงจันทน์มายังพิษณุโลก พระมหาธรรมราชาเมื่อทราบว่าทัพเวียงจันทน์ยกมา ได้ขอทัพอยุธยาขึ้นไปช่วย แต่ยังไม่วางใจจึงขอทัพพม่าให้ช่วยอีกด้วย พระมหินทราธิราชให้พระยาสีหราชเดโชชัยคุมกำลังล่วงหน้าไปทำทีว่าจะช่วย แต่สั่งเป็นความลับให้เป็นไส้ศึก แล้วพระมหินทราธิราชก็จัดทัพเรือตามไปโดยมีพระยาราม (สมุหนายก) เป็นกองหน้า พระองค์เองเป็นกองหลวง ยกขึ้นไปพิษณุโลก แต่พระยาสีหราชเดโชชัยกลับไปบอกความลับให้กับพระมหาธรรมราชา พระมหาธรรมราชาจึงห้ามทัพอยุธยาเข้าเมือง ทัพเวียงจันทน์เมื่อทราบว่าทัพอยุธยายกขึ้นไป ก็เข้าตีพิษณุโลกเป็นสามารถ แต่ไม่ได้ เมื่อทัพเรือของพระมหินทราธิราชไปถึงพิษณุโลกถูกพระมหาธรรมราชาปล่อยแพไฟ ทำให้เรือใหญ่น้อยไฟไหม้เกิดโกลาหล

เมื่อทราบว่าทัพพม่ายกมา ทัพอยุธยายกกลับ ทัพเวียงจันทน์ก็ถอยทัพกลับเวียงจันทน์ พระยาพุกามและพระยาเสือหาญ แม่ทัพพม่ายกมาช่วยแต่ไม่ทันเห็นทัพเวียงจันทน์ถอยก็ติดตามถลำเข้าไปเลยถูกทัพเวียงจันทน์ที่ซุ่มอยู่ตีแตกหนีกลับไปพิษณุโลก พระมหาจักรพรรดิอยู่หงสาวดีได้ ๓ ปีเศษ ก็ขออนุญาตบุเรงนองบวช ต่อมาขอเดินธุดงค์เพื่อนมัสการเจดีย์สถาน แล้วหนีมากรุงศรีอยุธยาทางกำแพงเพชร

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

เม.ย. ๒๑๑๑ พระมหาจักรพรรดิถึงพระนครศรีอยุธยา สมเด็จพระมหินทราธิราชได้อัญเชิญให้ครองราชย์จึงลาบวช

ต้น ๒๑๑๑ บุเรงนองให้หาตัวพระยาพุกามและพระยาเสือหาญ พระยาทั้ง ๒ จึงขอให้พระมหาธรรมราชาไปด้วยเพื่อช่วยทูลขอโทษ มิ.ย. ๒๑๑๑ พระมหาธรรมราชาออกไปหงสาวดีเป็นครั้งแรก ได้ขอโทษพระยาทั้ง ๒ บุเรงนองก็ยกโทษให้ พระมหาธรรมราชาได้ร้องทุกข์ต่อบุเรงนองเรื่องพระมหินทราธิราชคบคิดกับพระไชยเชษฐามาทำร้าย บุเรงนองเห็นสมคะเน จึงตั้งพระมหาธรรมราชาเป็น พระศรีสรรเพ็ชญ์ เจ้าฟ้าพิษณุโลก "เจ้าฟ้าสองแคว" เป็นประเทศราชขึ้นตรงต่อหงสาวดีไม่ขึ้นต่ออยุธยา เมื่อทางกรุงศรีอยุธยาทราบว่าพระมหาธรรมราชาไปหงสาวดีก็เข้าใจว่าคงจะไปฟ้องบุเรงนองให้มาตีกรุงศรีอยุธยา พระมหาจักรพรรดิกับพระมหินทรฯ จึงยกกำลังทางเรือไปพิษณุโลก รับเอาพระวิสุทธิกษัตรี พระเอกาทศรถกับครอบครัวพวกข้าหลวงเดิมกลับพระนคร เพื่อให้พระมหาธรรมราชาเป็นห่วงจะได้ไม่ขอทัพหงสาวดีมาตีอยุธยา ส่วนกรุงศรีอยุธยาให้พระยารามรักษาไว้ ขากลับพระมหาจักรพรรดิได้แวะพักที่นครสวรรค์ พระมหินทรฯได้เข้าตี

กำแพงเพชร เพราะเป็นด่านสำคัญที่พม่ายกทัพผ่านมาเพื่อเข้าตีอยุธยา ตีอยู่ ๓ วัน เสียรี้พลเป็นอันมากก็ตีไม่ได้จึงเลิกทัพกลับกรุงศรีอยุธยา ข้าหลวงเมืองพิษณุโลกได้รีบนำความไปทูลพระมหาธรรมราชา พระมหาธรรมราชาตกใจรีบนำความทูลให้บุเรงนองทราบ บุเรงนองหาว่ากรุงศรีอยุธยาเสียสัจจะเป็นขบถ จึงสั่งให้เตรียมทัพ แต่เป็นฤดูฝนจึงให้พระมหาธรรมราชากลับมาก่อนเพื่อมาเตรียมกำลังไว้ ส่วนทัพต่าง ๆ ให้มารอที่พิษณุโลก ทัพบุเรงนองจะมาเมื่อสิ้นฤดูฝน

ต.ค. ๒๑๑๑ บุเรงนองยกทัพมาจากหงสาวดีเป็นทัพใหญ่มีกำลัง ๕ แสน จัดเป็น ๗ ทัพ คือ ทัพอุปราช ทัพพระเจ้าแปร ทัพพระเจ้าตองอู ทัพพระเจ้าอังวะ ทัพพระเจ้าเชียงใหม่–เชียงตุง ทัพพระมหาธรรมราชา ทัพพระเจ้าหงสาวดี มาทางด่านแม่ละเมา เมื่อประชุมทัพที่กำแพงเพชรแล้ว ธ.ค. ๒๑๑๑ ยกทัพมาถึงกรุงศรีอยุธยาก็เข้าล้อม คนไทยพยายามต่อสู้เป็นสามารถ พระมหาจักรพรรดิให้พระยารามเป็นผู้บัญชาการทั่วไป และมีสาส์นไปยังพระไชยเชษฐาเจ้าเมืองเวียงจันทน์ให้ยกกำลังมาช่วย พระยารามตั้งที่บัญชาการที่ท้องสนามหลวงจัดกำลังกองหนุนไว้สำหรับส่งไปช่วยด้านที่ถูกตีหนัก กำลังรักษาพระนครได้ต่อสู้ต้านทานเป็นสามารถ กว่าทัพพม่าจะรุกมาถึงคูพระนครได้ก็ต้องใช้เวลาถึง ๒ เดือน แต่เผอิญในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๑๑๒ พระมหาจักรพรรดิสวรรคต

สมเด็จพระมหินทราธิราช

เมื่อพระมหินทราธิราชขึ้นครองราชย์ต่อ ไม่ได้เอาใจใส่ในการศึกทำให้ผู้เข้มแข็งในการต่อสู้พากันท้อใจ พม่าตีพระนครมา ๕ เดือนแล้วก็ยังไม่ได้ พระมหาธรรมราชารู้ว่าที่ชาวพระนครศรีอยุธยาไม่ยอมแพ้นั้นเพราะพระยาราม

คนเดียว จึงมีสาส์นลับให้ข้าหลวงเดิมถือมาถวายพระวิสุทธิกษัตรีว่า ไม่ควรสู้ ควรเป็นไมตรีกับพระเจ้าหงสาวดีอย่างคราวสงครามช้างเผือก และว่าเพราะพระยารามคนเดียวที่ยุให้ญาติแตกกัน หากส่งตัวพระยารามให้กับพระเจ้าหง-สาวดีๆคงยอมเป็นไมตรีเหมือนก่อน พระมหินทรฯตกลงให้ทูตนำพระยารามไปถวายพระเจ้าหงสาวดีและขอทำสันติภาพ พระเจ้าหงสาวดีรับตัวพระยารามไว้แล้วก็บอกว่าถ้าต้องการเลิกสงครามก็ต้องยอมแพ้เป็นเชลย ฝ่ายไทยไม่ยอมจึงสู้กันต่อไป พระเจ้าหงสาวดีให้พระยารามปลอมหนังสือถึงพระไชยเชษฐาเจ้าเมืองเวียงจันทน์ที่กำลังยกทัพมาช่วยโดยให้คนไทยถือไปความว่าให้รีบมาเร็ว ๆ เพราะทัพพม่ากำลังระส่ำระสาย พระไชยเชษฐาหลงเชื่อ จึงถูกทัพอุปราชพม่าที่ซุ่มที่สระบุรีตีแตกยับเยินต้องเลิกทัพกลับไป พม่ารวมกำลังตีพระนครอีกหลายครั้งก็ตีไม่ได้ พระเจ้าหงสาวดีวิตกเพราะใกล้ฤดูน้ำเข้าทุกที จึงคิดอุบายส่งพระยาจักรีเข้ามาเป็นไส้ศึก โดยแกล้งจองจำแล้วปล่อยให้หนีเข้ากรุง พระมหินทรฯไม่ทราบอุบายรับพระยาจักรีไว้ แล้วให้ทำการรักษาพระนครแทนพระยาราม พระยาจักรีทรยศได้ย้ายผู้เข้มแข็งไปทางด้านที่ไม่สำคัญ เอาคนอ่อนแอไปไว้ในด้านที่มีการรบหนัก พระศรีเสาวราชน้องพระมหินทรฯ ช่วยรบพุ่งเข้มแข็ง พระยาจักรีทูลยุยงว่าเป็นขบถจึงถูกประหาร ในที่สุดพระยาจักรีก็นัดให้พม่าเข้าปล้นพระนคร พม่าเข้าพระนครได้ใน สิงหาคม พ.ศ. ๒๑๑๒ ไทยได้พยายามต่อสู้พม่าอยู่ถึง ๙ เดือน (เดือนอ้าย พ.ศ. ๒๑๑๑–เดือน ๙ พ.ศ. ๒๑๑๒) ตุลาคม พ.ศ. ๒๑๑๒ พม่าให้พระมหาธรรมราชาครองกรุงศรีอยุธยา

๘
สมเด็จพระมหาธรรมราชา

ตุลาคม พ.ศ. ๒๑๑๒ พระมหาธรรมราชาขึ้นครองราชย์ กรุงศรี-อยุธยาเป็นประเทศราชพม่า กรุงศรีอยุธยามีแต่เปลือก เพราะบุเรงนองได้

กวาดต้อนผู้คนพลเมืองเอาไปเป็นเชลยหมด เหลือประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน ขุนนางเหลือไว้ไม่กี่คนกับขุนหมื่นประมาณ ๑๐๐ คน ปืนใหญ่น้อย เครื่องศัสตราวุธ ตลอดจนเงินทองของที่มีค่า บุเรงนองริบไปหมด ส่วนพระยาจักรีที่ทำให้กรุงแตกนั้น บุเรงนองจะให้เป็นเจ้าเมืองพิษณุโลก แต่พระยาจักรีขอไปรับราชการที่กรุงหงสาวดี บุเรงนองจึงให้เป็นเจ้าเมืองร่างกุ้ง บุเรงนองประทับในพระนคร ฯ ๘๖ วัน ตลอดฤดูฝน (เดือน ๙–๑๒) พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๑๑๒ ยกทัพกลับ และให้เอาตัวพระมหินทรฯ พระญาติวงศ์และข้าราชการโดยมากไปหงสาวดีด้วย

สมเด็จพระมหาธรรมราชามีโอรสธิดา คือ

พระสุพรรณเทวี (สุวรรณกัลยา หรือ สุพรรณกัลยาณี) ถวายบุเรงนองเมื่อพระองค์ขึ้นครองกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๑๑๒

พระอินทรเทวี (พระเทพกษัตรี) ถวายบุเรงนอง พ.ศ. ๒๑๐๙

พระนเรศวร (พระองค์ดำ) เกิด พ.ศ. ๒๐๙๘ พระเจ้าหงสาวดี (บุเรงนอง) ขอไปเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม (ตัวจำนำ) เมื่อคราวศึกช้างเผือกได้อยู่กรุงหงสาวดี ๖ ปี (พ.ศ. ๒๑๐๗–๒๑๑๒) อายุ ๙–๑๕ ปี เมื่อบุเรงนองได้พระสุพรรณเทวีไปแล้วก็คืนพระนเรศวรให้ พ.ศ. ๒๑๑๔ พระนเรศวรไปครองพิษณุโลก

พระเอกาทศรถ (พระองค์ขาว) คงอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเพราะยังทรงพระเยาว์

ศึกครั้งที่ ๕ กับเขมร พ.ศ. ๒๑๑๓ เมื่อทราบว่ากรุงศรีอยุธยายับเยิน พระยาละแวก (น้องพระบรมราชา) ก็ยกทัพกำลัง ๒๐,๐๐๐ คน เข้าตีกรุงศรีอยุธยา เมื่อยกมาถึงชานเมือง ไทยขณะนั้นไม่มีกำลังพอจะสู้

คิดจะหนีไปพิษณุโลก แต่เกรงผู้ร้ายไทย (เจ้าเมืองเพชรบูรณ์คนเก่า) จะคอยปล้นกลางทางก็เลยจำเป็นต้องสู้กับเขมร พอพระจำปาแม่ทัพหน้าเขมรถูกยิงตายกับคอช้าง เขมรก็เลิกทัพกลับไป แต่คงกวาดต้อนผู้คนตามหัวเมืองรายทางไปด้วยเป็นอันมาก

ศึกครั้งที่ ๖ กับเขมร พ.ศ. ๒๑๑๘ เมื่อทราบว่าทัพไทย (พระมหาธรรมราชากับพระนเรศวร) ต้องยกไปช่วยทัพพม่าตีเวียงจันทน์ พระยาละแวก (พระสัฏฐาลูกพระบรมราชา) ก็ยกทัพเรือมาถึงวัดพนัญเชิง เผอิญพระมหาธรรมราชากลับก่อนกำหนด เพราะพระนเรศวรเป็นไข้ทรพิษ (คือไปได้แค่หนองบัวลำภู) จึงทันต่อสู้เขมร เขมรสู้ไม่ได้ก็ถอยทัพกลับไปแต่คงจับผู้คนเมืองธนบุรี พระประแดง ไปด้วยเป็นอันมากตามเคย

พ.ศ. ๒๑๑๙ น้องพระบรมราชาสิ้นพระชนม์

พ.ศ. ๒๑๒๑ พระยาจีนจันตุขุนนางจีนกรุงกัมพูชาได้มาปล้นเมืองเพชรบุรีแต่ปล้นไม่ได้ไม่กล้ากลับเขมรจึงสวามิภักดิ์ต่อไทยอยู่ในกรุงเทพ ฯ ได้รู้งานทั้งปวงในพระนครแล้วลอบหนีลงเรือสำเภาไปเขมร พอดีเป็นเวลาที่พระนเรศวรลงมาเฝ้าพระบิดาเมื่อทราบเข้าก็เรียกพวกพิษณุโลกที่ตามเสด็จมาด้วยติดตามโดยลำพัง พระองค์ออกหน้าเข้าต่อสู้เองจนพระแสงทรงถูกปืนข้าศึกแต่พระยาจีนจันตุหนีไปได้

พ.ศ. ๒๑๒๒ แม่ทัพเขมร (พระทศโยธากับพระสุรินทราชา) ได้ยกกำลัง ๕,๐๐๐ คนมาตีได้นครราชสีมาแล้วเลยลงมาเพื่อปล้นสระบุรี เผอิญพระนเรศวรอยู่ที่พระนคร จึงเรียกพวกล้อมวังรวมกันได้ ๓,๐๐๐ คน ยกไปชัยบาดาล ใช้อุบายซุ่มพลล่อให้ทัพเขมรหลงเข้าที่ซุ่มตีทัพเขมรแตกถอยกลับไป

พ.ศ. ๒๑๒๔ พระยาละแวก (นักพระสัฏฐา) ได้ยกทัพมาตีเพชรบุรีใหม่ แต่ผู้ป้องกันของไทยแตกความสามัคคี จึงเสียเมืองเพชรบุรีให้กับพระยาละแวก พ.ศ. ๒๑๒๕ เขมรได้ยกกำลังมากวาดต้อนครอบครัวไทยทางหัวเมืองตะวันออกอีก ประจวบกับเวลาที่พระนเรศวรแรกจะทรงบัญชาการศึก จึงถูกพระนเรศวรแต่งกองทัพหัวเมืองออกไปตีแตก

พ.ศ. ๒๑๒๔ บุเรงนองสิ้นพระชนม์ มังชัยสิงห์โอรสเป็นพระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรง มังกยอชวาโอรสเป็นอุปราช ให้เจ้าประเทศราชไปเฝ้าตามธรรมเนียม พระนเรศวรไปเฝ้าแทนพระบิดา เจ้าเมืองคังไม่มาถือว่าเป็นขบถ นันทบุเรงจึงให้มังกยอชวาอุปราชคุมกำลังหงสาวดีทัพหนึ่ง พระสันทัต (นัดจินหน่อง) คุมกำลังตองอูทัพหนึ่ง พระนเรศวรคุมทัพอยุธยาทัพหนึ่ง ไปตีเมืองคังซึ่งตั้งอยู่บนภูเขา แต่ทางเข้าตีเมืองคังแคบจึงผลัดกันตีคนละวัน ทัพหงสาวดีกับทัพตองอูตีเมืองคังไม่ได้ ทัพอยุธยาตีเมืองคังแตก จับเจ้าเมืองคังได้ทำให้พระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรงไม่พอพระทัย ต่อมานันท-บุเรงเกรงพระนเรศวรจะตั้งตัวเป็นอิสระจึงคิดปราบไทยก่อน ให้เกณฑ์ไทยใหญ่มาทำทางและตั้งยุ้งฉางแต่เมาะตะมะถึงกำแพงเพชร ให้นันทสูกับราชสังครำคุมกองใหญ่มาตั้งเสบียงที่กำแพงเพชร

พ.ศ. ๒๑๒๗ พระเจ้าอังวะแข็งเมือง นันทบุเรงได้ยกทัพไปปราบให้อุปราชรักษาหงสาวดี ไทยถูกเกณฑ์ให้ยกทัพไปช่วยตีอังวะด้วย พระนเรศวรไปแทนพระบิดา พระองค์แกล้งเดินทัพช้า ๆ เพื่อรอให้พระเจ้าหงสาวดีทำศึกกับพระเจ้าอังวะถึงแพ้ชนะกันก่อน มังกยอชวาอุปราชคิดอุบายให้พระยามอญ ๒ คน คือพระยาเกียรติพระยารามมาคอยรับพระนเรศวรที่เมืองแครงพร้อมทั้งไพร่พลและออกอุบายว่า ถ้าทัพอุปราชตีทัพพระนเรศวร

แล้วให้พระยาเกียรติพระยารามตีด้านหลังจับพระนเรศวรฆ่า พระยาทั้ง ๒ นำความไปเล่าให้พระมหาเถรคันฉ่องผู้เป็นอาจารย์ทราบ พระมหาเถรคันฉ่องสงสารพระนเรศวร เมื่อพระนเรศวรเสด็จมาเยี่ยมอย่างเคยจึงชวนพระยาทั้ง ๒ มาเฝ้าและทูลให้ทรงทราบ พระนเรศวรโกรธและประกาศอิสรภาพไม่ยอมขึ้นกับพม่า ทรงพระเต้าทักษิโณทก หลั่งน้ำลงพระธรณี ณ เมืองแครง (ในเขตมอญ) และเตรียมจะยกไปตีหงสาวดี เมื่อได้ยกกำลังข้ามลำน้ำสะโตงมาจนใกล้หงสาวดี จึงทราบว่าพระเจ้าหงสาวดีรบชนะพระเจ้าอังวะและเกือบจะยกทัพกลับแล้ว พระองค์จึงกวาดต้อนครอบครัวข้ามลำน้ำสะโตงกลับมา พระเจ้าหงสาวดีทราบจึงให้อุปราชยกกำลังไปจับพระนเรศวร กำลังพม่ามาทันทัพไทยที่แม่น้ำสะโตงแต่อยู่คนละฟาก พระนเรศวรทรงพระแสงปืนยิงข้ามแม่น้ำถูกสุรกรรมาแม่ทัพพม่าตาย อุปราชพม่าเลิกทัพกลับไป พระนเรศวรไม่ได้ยกทัพกลับทางด้านแม่ละเมาเกรงจะถูกตีกระหนาบได้ เพราะนันทสูกับราชสังครำอยู่ที่กำแพงเพชรจึงกลับทางด่านเจดีย์ ๓ องค์ แต่นั้นมาพระมหาธรรมราชาก็ทรงมอบอำนาจเด็ดขาดให้พระนเรศวรดุจเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่ง พระนเรศวรยกกำลังขึ้นเหนือขับไล่กำลังพม่าที่ตั้งในไทย เช่นทัพนันทสูกับราชสังครำ ฯ ออกไปจากไทยหมดพระยาพิไชยกับพระยาสวรรคโลกประมาทพระนเรศวรตั้งแข็งเมือง จึงยกทัพไปจับประหารชีวิตเสียแล้วกวาดต้อนชาวเมืองเหนือมาอยุธยาเพื่อสู้พม่า ทำให้เมืองเหนือร้างไป ๘ ปี ไทยเป็นประเทศราชพม่า ๑๕ ปี (พ.ศ. ๒๑๑๒–๒๑๒๗)

ศึกครั้งที่ ๗ กับพม่า พ.ศ. ๒๑๒๗ เมื่อนันทบุเรงชนะพระเจ้าอังวะและกลับมาได้ทราบพฤติการณ์ของพระนเรศวร จึงสั่งเกณฑ์ทัพเพื่อตีกรุงศรีอยุธยา ให้พระยาพสิม (อา) ยกมาทางด่านเจดีย์ ๓ องค์ทางหนึ่ง ให้มังนรธาช่อเจ้าเมืองเชียงใหม่ (น้อง) ยกมาทางทิศเหนืออีกทางหนึ่ง เมื่อสมทบ

กันให้เข้าตีกรุงศรีอยุธยา แต่ทัพทั้ง ๒ มาไม่พร้อมกัน พระนเรศวรทราบว่าทัพพม่าเข้ามาทางกาญจนบุรี ก็ส่งทัพเจ้าพระยาสุโขทัยออกตีทัพพระยาพสิมพ่ายไป พอทัพเจ้าเมืองเชียงใหม่มาถึงชัยนาทก็ถูกทัพพระราชมนูตีทัพหน้าพม่าแตกถอยไปที่ปากน้ำบางพุทรา เมื่อทัพหลวงเจ้าเมืองเชียงใหม่ทราบว่าทัพพระยาพสิมแตกถอยไปแล้วจึงเลิกทัพกลับไปรอที่กำแพงเพชรเพื่อฟังคำสั่งพระเจ้าหงสาวดี

ทางเขมร พระยาละแวก (นักพระสัฏฐา) เมื่อทราบว่าพระนเรศวรตั้งบ้านเมืองเป็นอิสระ เกรงจะถูกแก้แค้นก็ยอมอ่อนน้อมต่อกรุงศรีอยุธยา พระมหาธรรมราชากับพระนเรศวรยอมคืนดีกับกรุงกัมพูชา

ศึกครั้งที่ ๘ กับเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๑๒๘ พระเจ้าหงสาวดีเตรียมจะยกมาตีกรุงศรีอยุธยาใหม่ ให้พระเจ้าเชียงใหม่ขัดตาทัพอยู่ที่ชัยนาท ให้อุปราชอยู่ที่กำแพงเพชรสะสมเสบียง แต่พระเจ้าเชียงใหม่อยากแก้ตัว ให้เจ้าเมืองพะเยาคุมกำลังลงมารังควานคนไทยถึงชานพระนคร พระนเรศวรกับพระเอกาทศรถยกกำลังออกไปต่อสู้ เจ้าเมืองพะเยาตายในที่รบ แล้วเข้าตีพระยาเชียงแสนซึ่งเป็นทัพหน้าของพระเจ้าเชียงใหม่แตก พระนเรศวรให้พระราชมนูเป็นกองหน้ายกตามทัพพระยาเชียงแสนไป พระเจ้าเชียงใหม่รู้ว่าทัพหน้าแตกก็ยกทัพหลวงหนุนมาได้สู้กับทัพพระราชมนู พระนเรศวรทราบว่าพระเจ้าเชียงใหม่ยกมาเองก็ซุ่มกองหลวงไว้บอกให้กองหน้าถอย พระราชมนูไม่ถอยเพราะกำลังรบติดพัน จึงให้ไปบอกว่าถ้าไม่ถอยจะตัดหัว พระราชมนูจึงถอย พระเจ้าเชียงใหม่คิดว่าทัพอยุธยาแตกก็ติดตามมาจึงเข้าไปในที่ซุ่มถูกพระนเรศวรล้อมตีกองหลวงพระเจ้าเชียงใหม่แตกยับเยินเกือบจับพระเจ้าเชียงใหม่ได้ ได้ติดตามไปยึดค่ายพระเจ้าเชียงใหม่ที่บ้านสระเกษแขวงเมือง

วิเศษชัยชาญได้และได้ตัวพระยาเชียงแสนด้วย ทหารพม่า มอญ ล้มตายเป็นอันมาก ได้ติดตามพระเจ้าเชียงใหม่ไปนครสวรรค์ และเมื่อทราบว่าทัพพระเจ้าเชียงใหม่ถอยไปสมทบกับทัพอุปราชที่กำแพงเพชรแล้วก็ยกทัพกลับกรุงศรีอยุธยา

ศึกครั้งที่ ๔ กับพม่า พ.ศ. ๒๑๒๙ พระเจ้าหงสาวดีได้ยกกำลังจากกำแพงเพชรมาเพื่อตีกรุงศรีอยุธยาจำนวน ๒๕๐,๐๐๐ คน อุปราชกับพระเจ้าตองอูเป็นทัพหนึ่ง พระเจ้าหงสาวดีทัพหนึ่ง เชียงใหม่ทัพหนึ่ง คุมเสบียงทางน้ำได้ตั้งค่ายล้อมกรุงทั้งทางเหนือและตะวันออก ทัพอยุธยารับที่พระนคร เกี่ยวข้าวยังไม่เสร็จจึงให้เจ้าพระยากำแพงเพชรป้องกันคนที่เกี่ยวข้าว แต่ไปถูกทัพพม่าตีแตกพระนเรศวรให้ประหารชีวิต พระบิดาขอไว้จึงถอดเป็นไพร่ พม่าได้รบกับไทยเป็นสามารถ พม่าออกตีทีไรถูกไทยต่อสู้ต้านทานจนต้องถอยกลับเข้าค่ายทุกครั้ง ได้ทำการรบกันเดือนกว่า พม่าไม่อาจเข้าใกล้กรุงได้ และยังถูกกองโจรไทยคอยตีตัดเสบียงอาหารอีกด้วย ทำให้เดือดร้อน ประกอบกับพระนเรศวรได้นำกำลังออกปล้นค่ายทั้งกลางวันกลางคืนเสมอมา ครั้งหนึ่งพระองค์ได้ลงจากหลังม้าคาบพระแสงดาบปีนระเนียดจะเข้าค่ายพระเจ้าหงสาวดี ถูกข้าศึกแทงตกลงมาจึงเข้าค่ายไม่ได้ พระเจ้าหงสาวดีทราบเรื่องจึงสั่งลักไวทำมูเตรียมจับพระนเรศวรให้ได้ ลักไวทำมูให้ทหารทศคุมพลกองหนึ่งมาล่อ พระนเรศวรเห็นข้าศึกน้อยก็ออกรบด้วยทหารม้า ข้าศึกล่อไปยังที่ซุ่มทหาร ลักไวทำมูกับทหารทศจะเข้าจับ พระองค์แทงลักไวทำมูด้วยพระแสงทวนและฟันทหารทศด้วยพระแสงดาบตายทั้ง ๒ คน ทหารไทยตามแก้พระองค์ออกมาจากที่ล้อมได้ พม่าตั้งล้อมอยู่ ๕ เดือนตีพระนครไม่ได้ ทหารเจ็บป่วยล้มตายเป็นอันมาก จนจวนเข้าฤดูฝนก็เลิกทัพกลับไป

ศึกครั้งที่ ๑๐ กับเขมร พ.ศ. ๒๑๓๐ เมื่อทราบว่าทัพพม่าล้อมกรุงศรีอยุธยา ทัพเขมร (พ้าทละหะ) ยกกำลังมาตีได้ปราจีนบุรี พอพม่าถอย พระนเรศวรส่งทัพพระยาศรีไสยณรงค์กับพระยาสีหราชเดโชชัยยกไปทันทัพเขมรตีนครนายก ได้รบกันที่นครนายก ทัพไทยตีทัพเขมรแตก พระนเรศวรโกรธเขมรมากที่มาซ้ำเติม พ.ศ. ๒๑๓๐ จึงยกกำลัง ๑๐๐,๐๐๐ คน ให้พระราชมนูเป็นกองหน้าไปตีเขมร พระราชมนูถูกทหารเขมรตีแตกมาถึงทัพหลวง ทรงพิโรธ ให้ประหารชีวิต แต่พระเอกาทศรถขอไว้ จึงให้ไปตีแก้ตัว ตีได้พระตะบอง โพธิสัตว์ ทัพหลวงเข้าล้อมเมืองละแวกแต่ขัดสนเสบียงอาหารกับเกรงว่าพม่าจะยกทัพกลับมาอีก จึงยกทัพกลับพระนคร พ.ศ. ๒๑๓๓ สมเด็จพระมหาธรรมราชาสวรรคต

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พ.ศ. ๒๑๓๓ พระนเรศวรขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้ยกพระเอกาทศรถให้มีเกียรติสูงเท่ากับพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ได้ทำการรบกับพม่าและเขมรหลายครั้ง

ศึกครั้งที่ ๑๑ กับพม่า พ.ศ. ๒๑๓๓ พอพระนเรศวรขึ้นครองราชย์ได้ ๘ เดือน เมืองคังแข็งเมืองต่อพม่าอีกพระเจ้าหงสาวดีเห็นว่าเพราะพม่าปราบกรุงศรีอยุธยาไม่สำเร็จเมืองคังจึงเอาอย่าง และพระองค์เองก็ชราจึงให้พระเจ้าแปรคุมหนึ่งทัพไปตีเมืองคัง ให้อุปราชคุมหนึ่งทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๑๓๓ อุปราชยกทัพกำลัง ๒๐๐,๐๐๐ คนจากหงสาวดีมาทางด่านเจดีย์ ๓ องค์ พระนเรศวรกับพระเอกาทศรถยกกำลังไปตั้งที่สุพรรณ ได้รบกับพม่าถึงขั้นตะลุมบอน ฆ่าพระยาพุกามแม่ทัพพม่าตาย จับพระยาพสิมแม่ทัพพม่าได้ อุปราชพม่าหนีรอดไปได้อย่างหวุดหวิด ทัพพม่าแตกหนีไป

ศึกครั้งที่ ๑๒ กับพม่า พ.ศ. ๒๑๓๕ พระเจ้าหงสาวดีให้อุปราชยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาแก้ตัวใหม่ พ.ศ. ๒๑๓๕ ทัพอุปราชยกจากหงสาวดีมาทางด่านเจดีย์ ๓ องค์ มาตั้งที่ตำบล ตะพังตรุ แขวงเมืองสุพรรณบุรี ฝ่ายพระนเรศวรเมื่อเสร็จศึกปี พ.ศ. ๒๑๓๓ แล้ว ก็เตรียมกำลังจะไปตีเขมร เพราะเขมรคอยซ้ำเติมไทยอยู่เรื่อย ๆ แต่พอทราบว่าพม่ายกทัพมาเลยเปลี่ยนเป็นยกกำลังไปรบกับพม่า โดยยกกองทัพไปตั้งที่หนองสาหร่าย สุพรรณบุรี ทัพอุปราชเมื่อทราบว่าทัพไทยที่ออกมามีกำลังน้อยกว่า ก็ยกจากตะพังตรุ ทัพพม่าตีทัพพระยาศรีไสยณรงค์แตกและติดตามมา พระนเรศวรกับพระเอกาทศรถเข้าตีกองหน้าข้าศึก ขณะนั้นช้างพระที่นั่ง (เจ้าพระยาไชยานุภาพ เดิมชื่อพลายภูเขาทอง เมื่อชนะอุปราชเลื่อนเป็นเจ้าพระยาปราบหงสาวดี) ของพระนเรศวรและช้างของพระเอกาทศรถกำลังตกมัน (พระยาปราบไตรจักร เดิมชื่อพลายบุญเรือง) พาถลำเข้าไปถึงกองหลวงข้าศึก พระองค์เห็นอุปราชทรงช้างอยู่ท่ามกลางราชบริพาร จึงชวนทำยุทธหัตถี อุปราชตกลงขับช้างพลายพัทธกอตรงเข้ามา ช้างของพระนเรศวรโถมเข้าแทงจึงเสียที พลายพัทธกอได้ล่างแบกถนัด รุนช้างพระนเรศวรจนเบนแทบจะขวางตัว อุปราชได้ทีฟันด้วยแสงของ้าว พระนเรศวรหลบทันถูกพระมาลาหนังขาดลิไป ช้างพระนเรศวรสลัดหลุด กลับชนได้ล่างแบกถนัด รุนช้างอุปราชเบนไปบ้าง พระนเรศวรฟันด้วยพระแสงของ้าว ถูกอุปราชที่ไหล่ขาดตายอยู่กับคอช้าง พระเอกาทศรถก็ฟันเจ้าเมืองจาปะโรตายเหมือนกัน พวกพม่ารุมรบ พระนเรศวรถูกยิงที่มือบาดเจ็บ ควาญช้างทั้ง ๒ ตาย พอทัพไทยไปถึงทัพไทยได้ช่วยหักวงล้อมออกมาได้ นับเป็นเกียรติอันใหญ่หลวง ทัพพม่าเลิกทัพกลับหงสาวดี

ศึกครั้งที่ ๑๓ (ทวายตะนาวศรี) พ.ศ. ๒๑๓๕ พระนเรศวรจะลงโทษนายทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทัน มีพระยาศรีไสยณรงค์ เจ้าพระยาจักรี

พระยาเทพอรชุน พระยาพิไชยสงคราม พระยารามกำแหง โดยให้ขังไว้เพื่อประหารชีวิต แต่สมเด็จพระวันรัตน์วัดป่าแก้วได้ขอพระราชทานโทษ ทรงยกให้แต่ปรับโทษให้ไปทำการแก้ตัวโดยให้เจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพตีตะนาวศรี และพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพตีเมืองทวาย และตีได้ทั้ง ๒ เมือง จึงให้พระยาศรีไสยณรงค์ ครองตะนาวศรี ส่วนทวายให้เจ้าเมืองคนเก่าครองต่อไป (เมืองทวายและตะนาวศรีเป็นของไทยแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี บุเรงนองแย่งเอาไปเมื่อตีอยุธยาได้)

ศึกครั้งที่ ๑๔ กับเขมร พระนเรศวรยกทัพไปตีเขมร ตีได้หัวเมืองรายทางจนได้ล้อมเมืองหลวงเขมร ได้เข้าปล้นเมืองหลวงเขมรแต่ไม่ได้เพราะเขมรสู้เข้มแข็งและเสบียงหมดต้องยกทัพกลับ ได้ให้พระยานครนายกเป็นนายกองใหญ่สะสมเสบียงที่ชายแดนไว้เพื่อรบกับเขมรต่อไป พ.ศ. ๒๑๓๖ พระนเรศวรกับพระเอกาทศรถยกกำลัง ๕๐,๐๐๐ คน ไปตีเขมร ตีได้เสียมราฐ พระตะบอง โพธิสัตว์ และเมืองบริบูรณ์ เมื่อยกทัพไปถึงเมืองละแวกซึ่งเป็นเมืองหลวง ได้มีสาส์นถึงพระยาละแวก (นักพระสัฏฐา) กษัตริย์ของกัมพูชา ว่าจะรบหรือจะยอมแพ้ พระยาละแวกได้ระดมยิงตอบ จึงเข้าตีได้เมืองละแวก จับได้ตัวพระยาละแวก ทำพิธีปฐมกรรมกษัตริย์เขมร โดยตัดหัวพระยาละแวกเอาถาดรองโลหิตไปชำระพระบาท แล้วยกกองทัพกลับเอาตัวพระศรีสุพรรณมาธิราชมาไว้ในกรุงศรีอยุธยาและกวาดต้อนครอบครัวเข้ามาเป็นอันมาก ได้ให้พระมหามนตรีเป็นแม่ทัพใหญ่รักษากรุงกัมพูชาอยู่ที่เมืองอุดง พ.ศ. ๒๑๓๗ พระยาศรีไสยณรงค์ที่ได้ครองตะนาวศรีขบถ ได้ให้พระเอกาทศรถยกกำลังไปปราบจับตัวได้ประหารชีวิต

ทางพม่า พระยาพะโรเจ้าเมืองเมาะลำเลิง (มะละแหม่ง) วิวาทกับพระยาลาวเจ้าเมืองเมาะตะมะ (มัตบัน) พระยาพะโรเกรงพระยาลาวจะยกทัพมาตีจึงขอสวามิภักดิ์ต่อไทยและขอกำลังไทยไปช่วยรักษาเมือง ไทยส่งพระยาศรีไสลคุมกำลัง ๓,๐๐๐ คนไปช่วย พวกมอญที่อยู่เมาะตะมะหนีมาเข้ากับไทย พม่าที่รักษาเมาะตะมะต้องทิ้งเมือง พม่าให้พระเจ้าตองอูยกมาปราบ ทัพไทย (พระยาศรีไสล) กับทัพมอญเมาะลำเลิงตีทัพตองอูแตกและไล่ติดตามถึงจังหวัดสะโตง แต่กำลังไม่พอก็พากันกลับ หัวเมืองมอญชายแดนไทยถึงเมาะตะมะเป็นเมืองขึ้นของไทย

ศึกครั้งที่ ๑๕ กับพม่า พระนเรศวรเห็นได้ทีก็ยกทัพกำลัง ๑๒๐,๐๐๐ คนไปตีกรุงหงสาวดี พ.ศ. ๒๓๑๘ ออกจากอยุธยาไปทางด่านเจดีย์ ๓ องค์ รวมกำลังที่เมาะลำเลิงมีกำลังมอญเข้าสมทบ แล้วเข้าตีกรุงหงสาวดี ล้อมอยู่ ๔ เดือนแต่ตีไม่ได้เพราะกำลังไม่พอ และเมื่อทราบว่าทัพตองอู อังวะ แปรยกมาช่วย พ.ศ. ๒๑๓๙ จึงเลิกทัพกลับอยุธยา การที่ทัพทั้ง ๓ มาช่วยหงสาวดีนั้นทัพแปรยังมาไม่ถึงทัพพระนเรศวรได้ถอยไปก่อน พระเจ้าหงสาวดีได้ยกย่องความชอบพระเจ้าอังวะและพระเจ้าตองอู ได้ให้พระเจ้าอังวะ (ลูก) เป็นอุปราช (แทนอุปราชที่ขาดคอช้าง) พระเจ้าแปร (ลูก) หาว่าพระเจ้าตองอูยุจึงยกกองทัพกลับไปตีตองอูแต่ตีไม่ได้ เพราะนัดจินหน่องลูกพระเจ้าตองอูสู้เข้มแข็ง เมื่อยกทัพกลับพระเจ้าแปรก็แข็งเมืองต่อมาตองอู ยะไข่ เชียงใหม่พากันแข็งเมืองต่อหงสาวดี (พม่า) ส่วนล้านช้างเมื่อแข็งเมืองแล้วคิดจะตีเชียงใหม่ เชียงใหม่ขอกำลังอยุธยาไปป้องกัน ได้ให้เจ้าพระยาสุรสีห์เจ้าเมืองพิษณุโลกยกกำลังหัวเมืองฝ่ายเหนือไปห้ามปราม มีพระยารามเดโชชาวเชียงใหม่ไปด้วย เจ้าพระยาสุรสีห์เมื่อยกไปถึงเชียงแสนได้ห้ามทัพล้านช้างซึ่งกำลังติดเชียงแสนไม่ให้เบียดเบียนเชียงใหม่ ล้านช้าง

ก็เลิกทัพกลับไป แต่น่านกับฝางแข็งเมืองต่อเชียงใหม่ จึงให้พระยารามเดโช อยู่เชียงแสนซึ่งเป็นเมืองพรมแดนระหว่างล้านช้างกับลานนาเพื่อควบคุมดูแล ต่อมาแสนหวีขอขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยา

ศึกครั้งที่ ๑๖ กับพม่า พ.ศ. ๒๑๔๒ พระนเรศวรต้องการตีหงสาวดีให้ได้ จึงให้เจ้าพระยาจักรีเรียกกำลัง ๑๕,๐๐๐ คนไปเมาะลำเลิง เกณฑ์มอญสะสมเสบียงไว้ กำลังของพระยาศรีไสลที่ยกไปก่อนให้สมทบกับกำลังของเจ้าพระยาจักรี ส่วนตัวพระยาศรีไสลกับพรรคพวกให้กลับอยุธยา เมื่อทราบว่าพระนเรศวรจะไปตีหงสาวดี หัวเมืองขึ้นหงสาวดีก็มาอ่อนน้อมหลายเมืองที่สำคัญ คือ ยะไข่ ตองอู รับว่าถ้าพระนเรศวรจะไปตีหงสาวดีเมื่อใดจะยกทัพมาช่วย แต่มหาเถรเสียมเพรียมได้ยุพระเจ้าตองอูไม่ให้มาเข้ากับไทย และบอกอุบายให้พระเจ้าตองอูคิดตั้งตัวเป็นใหญ่ด้วยวิธีการที่ว่าจะเป็นผู้รักษาอาณาเขตหงสาวดี และคิดอ่านเอาพระเจ้าหงสาวดี (ชัยสิงห์) ไว้ในอำนาจ พระเจ้าตองอูเห็นชอบ ดังนั้น พระเจ้าตองอูซึ่งต้องการเป็นใหญ่ในพม่าจึงได้ตกลงกับพระเจ้ายะไข่ซึ่งต้องการได้หัวเมืองมอญตอนปากน้ำอิรวะดีโดยให้ยะไข่ยกกำลังมาล้อมหงสาวดี ตองอูจะทำเป็นยกกำลังมาช่วยหงสาวดีถ้าพระเจ้าหงสาวดีให้เข้าเมืองก็จะเลิกรบกับยะไข่และแบ่งบ้านาเมืองให้ ยะไข่จึงยกกำลังทางเรือมาประชิดหงสาวดีทำทีจะช่วยพระนเรศวร พ.ศ. ๒๑๔๒ ตองอูยกกำลังทางบกมาเพื่อช่วยหงสาวดี แต่พระเจ้าหงสาวดีไม่ยอมให้ทัพตองอูเข้าเมือง ทัพตองอูจึงตั้งประชิดหงสาวดีทางเหนือ ยะไข่ตั้งประชิดทางใต้ แล้วตองอูก็ยุมอญให้กระด้างกระเดื่องไม่หาเสบียงให้ไทย เมื่อไทยไปลงโทษเข้าเมาะตะมะก็เลยขบถ พ.ศ. ๒๑๔๒ พระนเรศวรกับพระเอกาทศรถได้ยกกองทัพกำลัง ๑๐๐,๐๐๐ คนไปรวมกำลังที่เมาะลำเลิง และต้องปราบมอญอยู่ตั้ง ๓ เดือน เมื่อชาวหงสาวดีเห็นทัพไทยยกไปเมืองมอญก็

หลบหนีไปหาพระเจ้าตองอู ในสุดท้ายพระเจ้าหงสาวดีเห็นว่าพวกในเมืองเข้ากับพระเจ้าตองอูเป็นอันมาก แม้แต่อุปราช (พระเจ้าอังวะ) กับเมื่อทราบว่าทัพไทยไปถึงเมาะตะมะก็ยอมให้ทัพตองอูเข้าหงสาวดีและให้พระเจ้าตองอูเป็นผู้สำเร็จราชการ พระเจ้าตองอูขอหย่าทัพกับพระเจ้ายะไข่ตามที่ได้ตกลงกันไว้ ยะไข่ก็เลิกทัพ แต่จัดกองโจรไปคอยสกัดตัดเสบียงไทย พระเจ้าตองอูออกอุบายว่าอยู่ที่หงสาวดีไม่ปลอดภัยต้องไปตั้งที่ตองอูจึงจะรบชนะพระ-นเรศวร และให้อุปราชขึ้นไปเตรียมการก่อน พออุปราชไปถึงนัดจินหน่องลูกพระเจ้าตองอูก็ลอบวางยาพิษปลงพระชนม์แต่ปิดไม่ให้พระเจ้าหงสาวดีรู้ เมื่อพระเจ้าตองอูทราบว่าพระนเรศวรออกจากเมาะตะมะ ก็ขนทรัพย์สมบัติและพาพระเจ้าหงสาวดีไปตองอู พอหงสาวดีร้าง กองโจรยะไข่เที่ยวค้นหาทรัพย์และเผาเมือง พระนเรศวรยกทัพมาถึงหงสาวดีเมื่อพระเจ้าตองอูออกจากหงสาวดีไป ๘ วันแล้ว และหงสาวดีก็กลายเป็นเมืองร้างไปแล้ว พระองค์จึงยกทัพต่อไปตองอู ล้อมอยู่ ๒ เดือนแต่ตีไม่ได้ ถูกกองโจรยะไข่คอยรบกวนตัดเสบียงอาหาร ทหารอดอยาก พ.ศ. ๒๔๑๓ ยกทัพกลับพระนคร ทัพตองอูไม่ได้ติดตามเพราะอ่อนกำลังเหมือนกัน ได้ตั้งให้พระยาทะละเป็นเจ้าเมืองเมาะตะมะว่ากล่าวหัวเมืองมอญทั่วไป เนื่องจากพระยารามเดโชที่ตั้งอยู่เชียงแสนตั้งตนเป็นศัตรูกับเชียงใหม่ ดังนั้น พอทัพไทยถอยมาถึงจึงให้พระเอกาทศรถแยกไประงับการวิวาทเจ้าเมืองเชียงใหม่กับลานนา พระเอกาทศรถให้เจ้าเมืองต่าง ๆ มาเฝ้าที่เถิน ครั้งแรกเจ้าเมืองเชียงใหม่ไม่มาจึงยกทัพไปลำพูน เจ้าเมืองเชียงใหม่ก็มาเฝ้าที่ลำพูนและถวายพระทุลองลูกชายให้มาทำงานที่กรุงศรีอยุธยากับถวายธิดาอีกหนึ่งคน พระเอกาทศรถได้ประชุมเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่ลำพูน ให้เชียงใหม่ถือน้ำฯ ต่อกรุงศรีอยุธยาและได้ให้เจ้าเมืองต่าง ๆ ถือน้ำต่อเชียงใหม่ เรื่องก็เป็นอันเรียบร้อย

การที่พระเจ้าตองอูทำกับพระเจ้าหงสาวดีโดยทุจริตนั้น หัวเมืองใหญ่ต่าง ๆ พากันแข็งเมือง หัวเมืองเล็กยอมขึ้นกับพระยาทะละ หัวเมืองมอญต่อหงสาวดีมาทางใต้ จึงอยู่ในปกครองของไทย

ศึกครั้งที่ ๑๗ กับพม่า พ.ศ. ๒๑๔๓ นัดจินหน่อง (นักสร้าง) ลูกพระเจ้าตองอูได้ลอบปลงพระชนม์พระเจ้าหงสาวดี เมืองต่าง ๆ ก็ตั้งตนเป็นอิสระ เจ้าเมืองนยองยาน (น้องพระเจ้าหงสาวดี) คุมพรรคพวกยกไปตั้งที่อังวะ อังวะมีแต่ขุนนางปกครอง พวกขุนนางและชาวเมืองเห็นว่านยองยานเป็นลูกบุเรงนองก็เคารพ และยกให้เป็นพระเจ้าอังวะทรงพระนามว่าพระเจ้าสีหะสุธรรมราชา พระเจ้าแปรกลัวพระเจ้าอังวะจะรังแกจึงชวนพระเจ้าตองอูไปตีอังวะ พระเจ้าตองอูตกลง พระเจ้าแปรจึงเตรียมทัพเรือจะยกไป เผอิญเกิดขบถมีคนจะเข้าทำร้ายพระเจ้าแปรโดดน้ำหนีเลยจมน้ำตาย พระเจ้าตองอูถือโอกาสเข้าตีแปรแต่ชาวเมืองต่อสู้ทรหดตีไม่ได้ ขณะที่ตองอูกับแปรต่อสู้กัน อังวะก็เที่ยวปราบปรามประเทศในไทยใหญ่ทั้งปวง และจะตีแสนหวีของไทย ดังนั้นศัตรูของกรุงศรีอยุธยาเลยกลายเป็นอังวะ

ทางเขมร พระสุธรรมราชาเจ้ากรุงกัมพูชาสิ้นพระชนม์ พระยาทางเขมรขอพระศรีสุพรรณมาธิราชที่จับมาเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๖ ไปครองกัมพูชา พ.ศ. ๒๑๔๖ พระศรีสุพรรณมาธิราชไปครองกัมพูชาได้ระยะหนึ่งก็บอกว่าลูกพระยาอ่อนน้องต่างมารดาจะมารบ พระนเรศวรจึงส่งพระไชยเชษฐาลูกชายนักสัตถาออกไปปราบพร้อมกับทัพไทย พ.ศ. ๒๑๔๗ พระนเรศวรได้ยกกองทัพจากกรุงศรีอยุธยา เพื่อไปตีอังวะ เมื่อไปถึงเชียงใหม่ก็ได้แยกทัพออกเป็น ๒ ทาง พระเอกาทศรถไปทางฝาง พระนเรศวรไปทางเมืองห้างหลวง (หาง–ตะวันตกเฉียงเหนือ เชียงใหม่) แต่พอไปถึงทุ่งแก้ว พระนเรศวรก็ประชวรหนัก (ถูกแมลงพิษต่อยหรือเป็นหัวละลอกขึ้นที่พระพักตร์

เลยเป็นบาทพิษ) สั่งให้รีบเชิญพระเอกาทศรถ พระเอกาทศรถมาถึงได้๒วัน พระนเรศวรก็สวรรคต พ.ศ. ๒๑๔๘ ได้เชิญพระศพกลับกรุงศรีอยุธยา

พระนเรศวรมีชายาชื่อเจ้าขรัวมณีจันทร์ แต่พระองค์เป็นหมันไม่มีโอรสและธิดา (ในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่ามีโอรสองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า พระมหาธรรมราชา ได้เคยไปปราบจลาจลเขมร)

ในรัชกาลของพระองค์ พ.ศ. ๒๑๔๗ พวกฮอลันดาเมื่อแย่งมะละกาไปจากปอร์ตุเกสแล้วก็ได้มาขอเป็นไมตรีกับไทย ชาวฮอลันดาได้เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาเป็นครั้งแรก ต่อมาพวกฮอลันดาได้ทำความชอบด้วยอาสาสงครามและถวายอาวุธปืน เช่นปืนใหญ่ จึงได้ให้ตั้งภูมิลำเนาริมฝั่งแม่น้ำ ตรงข้ามพวกปอร์ตุเกส แต่บัดนี้น้ำเซาะพังทลายไม่มีเหลือ นอกจากนั้นชาวญี่ปุ่นได้เข้ามาทำการค้าขายและหากินครั้งแรกในรัชกาลนี้ด้วย

๘
สมเด็จพระเอกาทศรถ

พ.ศ. ๒๑๔๘ สมเด็จพระเอกาทศรถขึ้นครองราชย์ มีโอรสชื่อเจ้าฟ้าสุทัศน์ กับเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ และมีลูกกับพระสนมอีก ๓ คน คือ พระอินทราชา (บวช ๘ พรรษา) พระศรีศิลป์ พระองค์ทอง นอกจากนั้นเมื่อพระองค์เสด็จทางชลมารคไปทางใต้ เรือพระที่นั่งล่มจึงพักที่เกาะบ้านเลน เห็นหญิงงามคนหนึ่งที่หัวเกาะบ้านเลน (ต่อมาสร้างเป็นวัดชื่อวัดชมพลนิกายาราม ในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง เกาะบ้านเลนนี้ คือ เกาะบางปะอิน เพราะโสกันต์ พระองค์อิน โอรสพระเจ้าปราสาททองที่เกาะนี้) ได้พักกับหญิงนั้นคืนหนึ่งแล้วเสด็จกลับ ต่อมาทราบว่าหญิงนั้นมีครรภ์ จึงยกให้กับพระยาศรีธรรมาธิราช (พระยาศรีธรรมราช) ว่าการวัง ผู้เป็นพี่ พระสนมของพระเอกาทศรถ ซึ่งเป็นชนนีของพระศรีศิลป์ ครั้งนั้นกรุงศรีอยุธยามี

อำนาจมาก มีอาณาเขตกว้างขวาง ไม่มีศัตรู บ้านเมืองเป็นปกติสุข ทรงบัญญัติการเก็บภาษีเพื่อเอาเงินมาทะนุบำรุงบ้านเมือง คือ ส่วย เก็บเงินช่วยราชการแทนแรง อากรขนอน ภาษีสินค้าร้อยชักสิบ อากรตลาด ภาษีโรงร้าน

พระเจ้ามอรีสแห่งราชวงศ์ออเรนส์ ประเทศฮอลันดา ได้จัดบรรณาการและราชสาส์นมาถวายพระเอกาทศรถ เมื่อแรกเสวยราชย์

พ.ศ. ๒๑๕๐ ราชทูตไทยเชิญพระราชสาส์นและเครื่องบรรณาการไปถวายพระเจ้ามอรีสออเรนส์และเมื่อทูตไทยเข้ามาพระเจ้ากรุงฮอลันดาได้ฝากเครื่องบรรณาการและปืนใหญ่ กับศัสตราวุธจากฮอลันดามาถวาย

พ.ศ. ๒๑๕๑ มังนรธาช่อ เจ้าเมืองเชียงใหม่ตาย ท้าวพระยาเชียงใหม่ของพระทุลอง (ลูกมังนรธาช่อ ซึ่งมารับราชการที่กรุงศรีอยุธยา) ขึ้นไปครองเชียงใหม่ แต่ไปตายกลางทาง พระชัยทีปน้องชายได้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่แทน ภายหลังถูกเสนาบดีกำจัด เจ้าสะโดะกายอคนเล็กได้เป็นพระเจ้าเชียงใหม่

เมื่ออังกฤษตั้งบริษัทค้าขายในอินเดีย ชื่อบริษัทอีสต์อินเดียกำปะนีแล้ว พ.ศ. ๒๑๕๕ อังกฤษได้จัดเครื่องบรรณาการมาถวาย และขอเข้ามาค้าขายในเมืองไทยด้วย จึงได้ตั้งห้างค้าขายในกรุงศรีอยุธยาและปัตตานีอย่างพวกฮอลันดา อังกฤษได้นำวิชาการเดินเรือมาเผยแพร่ให้กับไทย

พ.ศ. ๒๑๕๒ นัดจินหน่อง เจ้าเมืองตองอูกลัวอังวะ จึงขอขึ้นกับไทย อังวะยกทัพมาตีตองอู ๆ ขอให้ไทยส่งทัพไปช่วย ไทยไม่ส่ง แต่ให้พระยาทะละเจ้าเมืองมอญช่วย ทัพมอญไปช่วยไม่ทัน ตองอูยอมอังวะ หัวเมืองมอญของไทยตกไปเป็นของพม่า

พ.ศ. ๒๑๕๕ พวกญี่ปุ่นที่แล่นเรือมาค้าขายกำเริบ เข้าปล้นธนบุรีเพชรบุรี ไทยต้องส่งกองทัพไปปราบ เจ้าฟ้าสุทัศน์ ได้ลอบขอกำลังล้านช้าง

มาช่วย และทัพล้านช้างได้มาตั้งที่ลพบุรี สมเด็จพระเอกาทศรถทราบก็พิโรธ ยกทัพหลวงไปลพบุรี เอาบึนใหญ่ที่ฮอลันดาให้ไปด้วย ทัพล้านช้างหนีไปก่อนไม่ได้รบกันเจ้าฟ้าสุทัศน์กลัวก็เสวยยาพิษสิ้นพระชนม์ (บางฉบับว่าปลายรัชกาล พระเอกาทศรถมีสติฟั่นเฟือน ข้าราชการเลยประพฤติตนไม่เหมาะสม เจ้าฟ้าสุทัศน์ขอปลดข้าราชการ พระเอกาทศรถหาว่าจะขบถ เจ้าฟ้าสุทัศน์กลัวเลยเสวยยาพิษสิ้นพระชนม์) พระยาทะละ เจ้าเมืองมอญ (เมาะตะมะ) สวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าอังวะเมืองมอญจึงตกเป็นของพม่า

พ.ศ. ๒๑๕๖ พระเจ้าอังวะให้กองทัพมาตีได้เมืองทวายและจะไปตีเมืองตะนาวศรี พระยาสวรรคโลก และพระยาพิชัย ตีทัพพม่าแตกได้เมืองทวายคืน

พ.ศ. ๒๑๕๗ พระเจ้าอังวะจะตีเมืองเชียงใหม่ พวกเชียงใหม่หนีไปลำปาง ทัพอังวะไปล้อมลำปาง เจ้าเมืองเชียงใหม่ตาย อังวะเลยได้ทั้งเชียงใหม่และลำปาง พอทัพอังวะกลับ ทัพไทยยกขึ้นไปเชียงใหม่ก็กลับเข้ากับไทย ไทยได้สู้รบกับพม่า ถึง พ.ศ. ๒๑๖๑ ไทยกับพม่าทำสัญญาเลิกสงคราม ไทยยอมยกเมาะตะมะให้พม่า พม่ายอมยกเชียงใหม่ให้ไทย

ทางศาสนา ได้สร้างวัดวรเชษฐารามอุทิศกุศลถวายพระนเรศวร ได้สร้างพระพุทธรูป และพระราชทานที่กัลปนาแก่พระสงฆ์ พ.ศ. ๒๑๖๓ สมเด็จพระเอกาทศรถสวรรคต

สมเด็จพระศรีเสาวภาคย์

พ.ศ. ๒๑๖๓ เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ (เสียพระเนตรข้างหนึ่ง) ขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ พระองค์ไม่มีความสามารถ ข้าราชการไม่ยำเกรง มีแต่คนชัง

ขณะนั้นเรือญี่ปุ่นเข้ามาค้าขาย ชาวเรือญี่ปุ่นคล้าย ๆ สลัดเที่ยวปล้นราษฎร และพากันลอบเข้าไปในพระราชวัง จับสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ได้ บังคับให้สัญญาไม่ให้ใครทำร้ายญี่ปุ่นเป็นการตอบแทน และเรียกเอาตัวพระสังฆราชเป็นตัวประกันคุมไปถึงปากน้ำ จมื่นศรีสรรักษ์ (พระมหาอำมาตย์) ได้ปราบญี่ปุ่นแตกลงเรือหนีไป สมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ครองราชย์ไม่ถึงปีก็ถูกกำจัด (บางฉบับว่า พระศรีศิลป์ที่บวช ได้เป็นพระพิมลธรรม สึกออกมาจับพระศรีเสาวภาคย์ปลงพระชนม์ ขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าทรงธรรม)

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

พ.ศ. ๒๑๖๓ ข้าราชการได้อัญเชิญ พระอินทราชา ลาผนวชขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ญี่ปุ่นที่เข้ามาทำการค้าขายในอยุธยาโกรธแค้นพระเจ้าทรงธรรมหาว่าแย่งราชสมบัติ ได้รวมกำลังกันหลายร้อยจะเข้าทำร้าย แต่ทหารไทยมีจมื่นศรีสรรักษ์ (พระมหาอำมาตย์) เป็นหัวหน้าได้เข้าป้องกันไว้ได้ โดยฆ่าฟันญี่ปุ่นล้มตายแตกหนีไป จึงได้เป็นพระยาศรีวรวงศ์

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมีโอรส ๓ องค์ คือ พระเชษฐา พระพันปีศรีศิลป์ พระอาทิตยวงศ์ พ.ศ. ๒๑๗๐ ประชวรหนัก ต้องการให้พระเชษฐาครองราชย์ แต่เกรงว่าข้าราชการจะไม่เต็มใจ เพราะยังเด็กอยู่ (อายุ ๑๔ ปี) จึงให้พระยาศรีวรวงศ์ เชิญกระแสรับสั่งมาปรึกษาข้าราชการ ข้าราชการเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งเห็นควรให้พระเชษฐา อีกฝ่ายหนึ่งเห็นควรให้พระศรีศิลป์ (อนุชา) เมื่อพระเจ้าทรงธรรมทราบว่า ข้าราชการยังไม่นิยมพระโอรสโดยพร้อมเพรียงกัน จึงให้พระยาศรีวรวงศ์หากำลังไว้ช่วยพระเชษฐาให้ได้ครอง

ราชย์ พระยาศรีวรวงศ์ได้เกลี้ยกล่อมได้พรรคพวกมาก แม้แต่พระเสนาภิมุข (ยามาดา) กับอาสาญี่ปุ่น ๖๐๐ คน ก็มาเข้าด้วย

ในรัชกาลของพระเจ้าทรงธรรม ได้แต่งมหาชาติคำหลวงขึ้นอีกฉบับหนึ่ง สร้างพระไตรปิฎก สิ่งสำคัญที่สุดก็คือ ได้มีพรานคนหนึ่ง ชื่อ พรานบุญ พบรอยพระพุทธบาท บนยอดเขาลูกหนึ่งในจังหวัดสระบุรี พระเจ้าทรงธรรมเสด็จไปนมัสการและได้สร้างมณฑปสวมพระพุทธบาท และสร้างพระอุโบสถ วิหาร กุฏิสงฆ์ และตัดทางกว้าง ๑๐ วา จากพระพุทธบาท ถึงตำบลท่าเรือ (มีคำกล่าวว่า รอยพระพุทธบาทนี้ พระเจ้าทรงธรรมสร้างขึ้น) ได้ทำการฉลองจนเป็นที่เคารพสักการะเป็นงานประจำปีมาจนบัดนี้

ได้ขุดคลองลัดที่ท้ายสามโคกแต่ปากคลองลาดพร้าวลงมาจบปากคลองบางหลวงเชียงราก เรียกว่าคลองเกร็ดใหญ่ (กลายเป็นแม่น้ำทุกวันนี้) ทรงเป็นนักปราชญ์ รอบรู้วิชาการในสมัยนั้นหลายอย่าง ประพฤติราชธรรมมั่นคง ราษฎรรักใคร่พอใจในการเป็นไมตรีกับต่างประเทศ ได้ทำไมตรีกับพม่า ญี่ปุ่น อังกฤษ ฮอลันดา ได้ให้ที่ดินปากน้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ริมคลองบางปลากด (เหนือเมืองสมุทรปราการ สร้างเป็นที่เก็บสินค้าของชาวฮอแลนด์ เรียกว่านิวแอมสเตอร์แดม เดี๋ยวนี้น้ำเซาะพังหมดแล้ว พระเจ้าทรงธรรมไม่โปรดสงคราม จึงทำให้กำลังทหารอ่อนแอ เป็นเหตุให้เขมรแข็งเมืองก็ปราบไม่ได้ เชียงใหม่เป็นอิสระ เสียเมืองทวายให้กับพม่าไป ได้เมืองตะนาวศรีให้ชาวเดนมาร์กเข้าไปค้าขายเมืองมะริด เรือกำปั่นปอร์ตุเกสจับเรือกำปั่นฮอลันดาในแม่น้ำเจ้าพระยา โปรดให้ชาวปอร์ตุเกสคืนเรือให้ชาวฮอลันดา ชาวปอร์ตุเกสเลิกห้างร้านในกรุงศรีอยุธยา และยกทัพเรือไปปิดท่าเมืองมะริด แต่ทำไม่สำเร็จต้องเลิกกลับไป พ.ศ. ๒๑๗๑ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมสวรรคต

สมเด็จพระเชษฐา

พ.ศ. ๒๑๗๑ พระยาศรีวรวงศ์เชิญสมเด็จพระเชษฐาขึ้นครองราชย์ แล้วจับเจ้าพระยามหาเสนาบดี สมุหกลาโหม และข้าราชการที่ไม่เห็นด้วยเอาไปประหารชีวิต พระยาศรีวรวงศ์ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยามหาเสนาแทน (เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ ตามพงศาวดารเรียก) พระศรีศิลป์ถูกหลอกให้ลาผนวช และเข้าปล้นพระราชวัง ว่าญี่ปุ่นจะเข้าด้วย พระศรีศิลป์จึงยกมา เลยถูกจับขังไว้ หลวงมงคลแมนพาหนี ซ่องสุมผู้คนเป็นกบฏอีก ถูกจับประหารชีวิต พ.ศ. ๒๑๗๓ เจ้าพระยามหาเสนาได้ทำศพมารดา มีคนไปช่วยมาก เวลาเสด็จออกขุนนางมีคนเฝ้าน้อย จึงมีคนใส่ร้ายเพ็ดทูลว่าเจ้าพระยามหาเสนาจะขบถเอางานศพบังหน้า พระเชษฐาทรงระแวงและคิดจะกำจัด จึงให้เตรียมกำลังทหารไว้แล้วเชิญตัวเข้ามา เจ้าพระยามหาเสนารู้ตัว เพราะจมื่นสรรเพชรภักดีแอบบอกก่อน จึงยกกำลังเข้าพระราชวัง สมเด็จพระเชษฐาหนี จับได้ก็สำเร็จโทษเสีย สมเด็จพระเชษฐาครองราชย์ได้ ๑ ปี ๗ เดือน

สมเด็จพระอาทิตยวงศ์

ข้าราชการได้เชิญเจ้าพระยามหาเสนาขึ้นครองราชย์ แต่ไม่ยอม อ้างว่าทำเพื่อป้องกันตน ไม่ได้ชิงราชสมบัติ และยังมีโอรสของสมเด็จพระเชษฐาอยู่จึงเชิญสมเด็จพระอาทิตยวงศ์ขึ้นครองราชย์ เจ้าพระยากลาโหม (เจ้าพระยามหาเสนา) เป็นผู้สำเร็จราชการ ต่อมาข้าราชการเห็นว่าสมเด็จพระอาทิตยวงศ์ยังเด็กนัก อายุ ๙ ขวบ เอาแต่ซน จึงได้ขอให้เจ้าพระยากลาโหมเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เจ้าพระยากลาโหมเกิดไม่ไว้ใจ พระยาเสนาภิมุข (ยามาดา) กับพวกญี่ปุ่น เกรงว่าจะขัดขวางการขึ้นครองราชย์ของตน

ประกอบกับเวลานั้นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ต้องหาว่าขบถ เจ้าพระยากลาโหมจึงออกอุบายว่า พวกฮอลันดาจะมาตีนครศรีธรรมราช ให้พระยาเสนาภิมุขคุมทหารญี่ปุ่นออกไปป้องกันและเลื่อนเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมราชผู้รักษาเมืองนครศรีธรรมราช กองอาสาญี่ปุ่นก็อพยพไปนครศรีธรรมราชทั้งหมด แต่พลเรือนญี่ปุ่นยังคงทำมาหากินอยู่ในกรุง ฯ พอคะเนว่ากองทหารญี่ปุ่นออกจากกรุง ฯ ไปแล้ว พระอาทิตย์วงศ์ก็ถูกถอดออกจากราชสมบัติครองราชย์ได้ ๓๖ วัน

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

พ.ศ. ๒๑๗๓ เจ้าพระยากลาโหมขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ส่วนพระอาทิตยวงศ์นั้นให้อยู่ในวังกับพระนมพี่เลี้ยง ต่อมาอีก ๓ ปี ก็ถูกถอดเพราะไม่หมอบกราบเวลาเสด็จผ่าน ต่อมาอีก ๔ ปี ก็ถูกประหารชีวิต เพราะถูกหาว่าขบถ

พระเจ้าปราสาททอง นามเดิมว่า ไล เป็นลูกพระยาศรีธรรมาธิราช (บางแห่งว่าเป็นโอรสลับของพระเอกาทศรถกับหญิงเกาะบ้านเลน) เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๓ ในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร เมื่อโตพระยาศรีธรรมาธิราช (พระศรีธรรมราช) ได้ส่งให้ไปอยู่ในวังกับน้องสาว (พระสนมของพระเอกาทศรถ ชนนีของพระเจ้าทรงธรรม) ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถเรียกกันในวังว่า พระองค์ไล (สุริยวงศ์กุมาร) อายุ ๑๔ ปี ก็ได้เป็นหุ้มแพร โดยที่เป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด องอาจ กล้าหาญ อายุ ๑๖ ปี ก็ได้เป็นจมื่นศรีสรรักษ์ หัวหมื่นมหาดเล็ก ถวายตัวเป็นบุตรเลี้ยงพระพิมลธรรม จมื่นศรี ฯ เป็นคนฉลาดเฉลียวใจคอกล้าหาญ แต่ชอบไปทางนักเลง มักวิวาทกับพวกพระยาแรกนา สมเด็จพระเอกาทศรถ

โกรธให้หาตัว ก็แอบไปซ่อนเสียในวัด ไม่ได้ตัวจึงเอาพ่อ (พระยาศรีธรรมาธิราช มาขังเป็นตัวจำนำ จมื่นศรี ฯจึงเข้ามาสารภาพจำไว้ ๓ เดือน ต้องให้เจ้าขรัวมณีจันทร์ ชายาพระนเรศวร มาขอโทษ จึงได้ออกมารับราชการตามเดิม

ในแผ่นดินสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ ญี่ปุ่นได้ปล้นพระราชวัง จมื่นศรีสรรักษ์ (ในพงศาวดารว่า พระมหาอำมาตย์) เป็นผู้ปราบญี่ปุ่น แตกลงเรือหนีไป ได้เลื่อนเป็นพระมหาอำมาตย์ ครั้นเมื่อพระเจ้าทรงธรรมครองราชย์ก็ได้เป็นพระยาศรีวรวงศ์ จางวางมหาดเล็ก (พระยามหาอำมาตย์) เพราะเป็นหัวหน้าปราบญี่ปุ่น ซึ่งจะเข้าทำร้ายพระเจ้าทรงธรรมที่สนามหลวง ตอนปลาย แผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม ๆ ต้องการให้พระเชษฐาโอรสองค์ใหญ่เป็นพระเจ้าแผ่นดิน จึงมอบพระเชษฐาให้อยู่ในความอุปถัมภ์ของพระยาศรีวรวงศ์ จนกว่าจะได้ราชสมบัติ พระยาศรีวรวงศ์ได้เกลี้ยกล่อมพรรคพวกไว้ได้มาก แม้พระยาเสนาภิมุข (ยามาดา) กับกองอาสาญี่ปุ่น ๖๐๐ คน ก็เป็นพวกด้วย เมื่อพระเชษฐาได้ครองราชย์ก็ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยามหาเสนา (เจ้าพระยากลาโหมสุริวงศ์) สมุหกลาโหม

พระเจ้าปราสาททองมีโอรสธิดา คือ พระนารายณ์ เจ้าฟ้าอภัยทศ พระราชกัลยาณี (เจ้าฟ้าศรีสุวรรณ) พระองค์อิน (เกิดแต่ยังไม่ได้ครองราชย์) ภายหลังสถาปนาเจ้าฟ้าชัย กับมีโอรสธิดากับพระสนมอีก ๓ คน พระไตรภูวนาฑิตยวงศ์ พระองค์ทอง พระอินทราชา กับมีอนุชาคนหนึ่ง ไม่ได้ตั้งเป็นอุปราช เพราะมีน้ำใจกักขฬะ ไม่มีหิริโอตตัปปะ จึงตั้งให้เป็นเจ้า ชื่อ พระศรีสุธรรมราชา

ได้ทำพิธีลบศักราช เพราะเห็นว่าจุลศักราชครบ ๑๐๐๐ ปีแล้วจะเกิดกลียุค ราษฎรจะเดือดร้อน จึงทำพิธีเปลี่ยนปีขาลเป็นปีกุนเป็นการใหญ่

แล้วมีสาส์นไปยังพม่า ขอให้ใช้ศักราชที่ลบนี้ด้วย เมื่อ พ.ศ. ๒๑๘๑ จนถึงปี พ.ศ. ๒๑๘๓ พม่าจึงมีสาส์นตอบมาว่า ให้ใช้ไปเองเถิด โกรธพม่ามากถึงกับเอาอาหารรดหัวทูตพม่าที่ถือสาส์นมา แล้วขับออกจากเมือง

ในรัชกาลนี้เชียงใหม่ซึ่งตั้งแข็งเมืองมาแต่แผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม พระเจ้าทรงธรรมก็เพิกเฉยนั้น พระเจ้าสุทโธธรรมราชาพม่าเห็นไทยทอดทิ้งก็มาตีได้เชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๒ หัวเมืองเขตลานนาก็ตกเป็นของพม่าสิ้น ชาวตานีเป็นขบถร่วมคิดกับแขกที่แหลมมลายู ยกกำลังมาตีสงขลา พัทลุง ต้องรบพุ่งกันอยู่หลายปีจึงได้คืนมายกทัพไปปราบกัมพูชาจนได้เป็นเมืองขึ้นเหมือนแต่ก่อน ได้ถ่ายแบบปราสาทนครธม มาสร้างพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ และพระนครหลวง เป็นการเฉลิมพระเกียรติที่ได้กรุงกัมพูชาคืนมา

พ.ศ. ๒๑๗๙ ขุดคลองลัดเมืองนนท์จากตลาดแก้ว มาออกบางกรวย วัดเขมาฯ

พ.ศ. ๒๑๙๘ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองสวรรคต

สมเด็จเจ้าฟ้าชัย

พ.ศ. ๒๑๙๘ พระเจ้าปราสาททองสวรรคตได้มอบราชสมบัติให้เจ้าฟ้าชัยโอรส ทรงพระนามว่า สมเด็จเจ้าฟ้าชัย พระนารายณ์น้องคบคิดกับพระศรีสุธรรมราชา อา จับเจ้าฟ้าชัยพีปลงพระชนม์ แล้วพระศรีสุธรรมราชาครองราชย์

สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา

พ.ศ. ๒๑๙๙ พระศรีสุธรรมราชาขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา พระศรีสุธรรมราชาเป็นลูกพระยาศรีธรรมาธิราช

กับหญิงเกาะบ้านเลน ที่พระนารายณ์ประทานให้ เมื่อเยาว์พระศรีสุธรรมราชา ได้ติดต่อรับใช้พระศรีศิลป์ ภายหลังต้องโทษเมื่อพ้นโทษแล้ว พ.ศ. ๒๑๖๕ ได้ลงเรือไปเขมร ภายหลังกลับมาได้นางข้าหลวงของพระศรีศิลป์ แล้วถูกจำคุกอีกเมื่อปล่อยครั้งหลังได้ให้รับราชการในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม เมื่อพระยาศรีวรวงศ์ (พระองค์ไล) ได้เป็นเจ้าพระยามหาเสนา (เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์) สมุหกลาโหมแล้ว พระเจ้าทรงธรรมได้โปรดให้น้องชาย (พระศรีสุธรรมราชา) เป็นพระยาศรีวรวงศ์แทน เมื่อพระเจ้าปราสาททองขึ้นครองราชย์ก็ให้พระยาศรีวรวงศ์เป็นพระยาศรีสุธรรมราชา สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา เมื่อได้ขึ้นครองราชย์แล้ว ต่อมาจะเอาหลานสาว (พระราชกัลยาณีน้องพระนารายณ์) เป็นเมีย พระราชกัลยาณีไปฟ้องพระนารายณ์ ๆ โกรธ ยกกำลังเข้าต่อสู้กับพระศรีสุธรรมราชา ๆ แพ้ ถูกสำเร็จโทษ ครองราชย์ได้ ๒ เดือน ๒๐ วัน

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

พ.ศ. ๒๑๙๙ สมเด็จพระนารายณ์ขึ้นครองราชย์ พระองค์เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๕ ครั้งนั้นปรากฏว่ามีเจ้านายและข้าราชการเป็นศัตรูพระองค์เป็นส่วนมาก จึงต้องชำระและกำจัด ตลอดจนเปลี่ยนตัวข้าราชการเป็นการใหญ่ ได้ประหารพระไตรภูวนาทิตยวงศ์ และพระองค์ทองที่เป็นขบถ กับได้แต่งตั้งเจ้าฟ้าสุดาวดี ธิดาเป็นกรมหลวงโยธาเทพ เจ้าฟ้าศรีสุวรรณ (พระราชกัลยาณี) น้องสาวเป็นกรมหลวงโยธาทิพ ส่วนเจ้าฟ้าอภัยทศน้องชาย ไม่ได้ตั้งเป็นอุปราช เพราะเมื่อ ๒๒๑๐ ไปเข้ารีตถือศาสนาคริสตัง กับได้เป็นชู้กับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ (แจ่ม) พระสนมเอกของพระนารายณ์ นอกจากนั้นมีน้องชายเจ้าฟ้าอีกองค์หนึ่งไม่ทราบพระนาม พระนารายณ์ได้เลี้ยงเจ้าราชนิกุลคนหนึ่ง

ทรงตั้งเป็นที่พระปิยะ ผู้อยู่ปฏิบัติและตามเสด็จโดยใกล้ชิดทรงเมตตาอย่างราชบุตร ได้ส่งพระวิสูตรสุนทร (โกษาปาน) เป็นราชทูต ไปประเทศฝรั่งเศสโดยเรือรบฝรั่งเศสในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กับได้ชุบเลี้ยงฝรั่งชาวกรีกคนหนึ่ง ชื่อ ฟอนคอล ซึ่งมีความรู้เฉลียวฉลาดมากให้เป็นถึงเจ้าพระยาสมุหนายก คือ เจ้าพระยาวิชาเยนทร์

ตีเชียงใหม่ พม่าตีเชียงใหม่ได้ในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง และให้ขุนนางลาวเป็นผู้ปกครอง พ.ศ. ๒๒๐๓ พวกฮ่อยกมาตีอังวะ และมีข่าวว่าจะตีเชียงใหม่ด้วย พระเจ้าแสนเมืองเจ้าเมืองเชียงใหม่จึงให้แสนสุรินทร์ไมตรี มาขอกองทัพไทยไปช่วย จึงให้พระยาสีหราชเดโชชัยยกทัพไปช่วยโดยมีพระยารามเดโชเป็นกองหน้า มีกองมอญสมทบด้วย แสนสุรินทร์ไมตรีเป็นผู้นำทาง สมเด็จพระนารายณ์เสด็จทางชลมารคไปพิษณุโลก ทัพฮ่อตีอังวะไม่ได้ยกเลิกไป พระเจ้าแสนเมืองกลัวพม่าจึงให้คนมาบอกให้แสนสุรินทร์ไมตรีหนี ขณะนั้นทัพไทยถึงกำแพงเพชรแล้ว เมื่อเสด็จไปถึงพิษณุโลกทรงทราบเรื่องจึงให้เจ้าพระยากลาโหม ยกทัพหนุนขึ้นไปตีเชียงใหม่แต่ตีไม่ได้ ๒๒๐๔ ต้องยกทัพกลับ

ตีเชียงใหม่แตก พ.ศ. ๒๒๐๔ เกิดขบถที่กรุงอังวะ พระเจ้าอังวะถูกปลงพระชนม์ พระเจ้าแปรหัวหน้าขบถ ได้เป็นพระเจ้ากรุงอังวะแทน ทรงพระนามว่า พระเจ้ามหาสีหสุรสธรรมราชา เมื่อทราบข่าวจลาจล สมเด็จพระนารายณ์เห็นเป็นโอกาสที่จะไปตีเชียงใหม่ขณะที่พม่ายังไม่เรียบร้อย จึงให้พระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) ยกทัพขึ้นไปก่อน แล้วพระองค์จะยกทัพหนุนตามขึ้นไป

เพื่อให้เห็นอำนาจเด็ดขาดของแม่ทัพ พระยาโกษาเหล็กจึงสั่งให้ตัดไม้ไผ่มาทำรั้วค่าย โดยให้ปักเอาปลายลงดิน ทหารคนหนึ่งอวดรู้เห็นว่าผิด

ก็เอาโคนปักลงดินอย่างที่เคยทำมา พระยาโกษาเหล็กสั่งประหารชีวิต ด้วยอำนาจเด็ดขาดนี้ ทัพโกษาเหล็กก็รบชนะทหารลานนาไปทุกแห่ง จนกระทั่งเข้าล้อมเชียงใหม่ ซึ่งจะให้ตีก็แตก แต่ต้องการให้เป็นเกียรติแก่พระเจ้าแผ่นดิน พระยาโกษาเหล็กจึงทูลเชิญสมเด็จพระนารายณ์ให้ขึ้นไปตีเอง พ.ศ. ๒๒๐๕ สมเด็จพระนารายณ์ยกทัพหลวงไปถึงได้ ๗ วัน ก็ตีเชียงใหม่แตกและตีทัพพม่าที่มาช่วยแตก พระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) ได้เป็นเจ้าพระยา เมื่อยกทัพกลับกรุงศรีอยุธยา ได้เชิญพระพุทธสิหิงค์มาด้วย และให้ทัพพระยาสีหราชเดโชชัย อยู่รักษาการณ์ที่เชียงใหม่

ขณะที่พระนารายณ์ยกทัพหนุนไปตีเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ.๒๒๐๕ นั้น ได้กุลธิดาเชียงใหม่คนหนึ่งเมื่อตั้งครรภ์ก็มอบให้พระเพทราชา ปี พ.ศ. ๒๒๐๖ ได้บุตรชายคนหนึ่งที่ตำบล โพธิประทับช้าง (พิษณุโลก) กุมารคนนี้พงศาวดารบางฉบับว่า คือพระปีย์ะ หรือปีย์ะทัศน์ ได้ให้ขุนไกรสิทธิชาวบ้านแท่น เลี้ยงไว้จนโต จึงเอาเข้ามารับราชการ ส่วนลูกชายพระเพทราชากับกุลธิดาเชียงใหม่นั้น คือนายเดื่อ (หลวงสรศักดิ์) ซึ่งเกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๒๑๑ บางฉบับได้กล่าวว่า ก่อนที่พระนารายณ์จะสวรรคต ได้เคยดำริจะให้พระปีย์ะอภิเษกกับเจ้าฟ้าศรีสุดาวดี (กรมหลวงโยธาเทพ) บางฉบับก็ว่านายเดื่อ (หลวงสรศักดิ์) เป็นโอรสลับของพระนารายณ์ กับกุลธิดาเชียงใหม่คนนั้น แต่ตามจดหมายเหตุ ซึ่งชาวยุโรปแต่งขึ้นหลายฉบับในรัชกาลพระนารายณ์ว่าเป็นบุตรพระเพทราชาทุกฉบับ เรื่องเป็นโอรสลับนี้เห็นที่จะกล่าวขึ้นภายหลัง หลวงสรศักดิ์ก็ไม่เคยอ้างตนว่าเป็นโอรสลับ

ตีพม่าที่ไทรโยค มอญเกิดขบถยกพวกเข้าปล้นได้เมืองเมาะตะมะ จับมังมันทมิตรอาพระเจ้าอังวะได้ พม่ายกกำลังมาปราบมอญเห็นว่าจะสู้ไม่ได้ ก็อพยพครอบครัวหมื่นเศษหนีเข้าไทยทางด่านเจดีย์ ๓ องค์ พร้อมด้วยตัว

มังมันทมิตร โปรดให้รับและให้ไปอยู่บ้านสามโคก (ปทุมธานี) พ.ศ. ๒๒๐๖ มังสุระราชายกทัพตามมอญมาตั้งที่ไทรโยค บอกให้ไทยส่งพวกมอญคืนมิฉะนั้นจะเข้าแย่ง โปรดให้เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ขุนเหล็ก) เป็นแม่ทัพยกไปตีพม่าที่กาญจนบุรี และให้พระยาสีหราชเดโชชัย ซึ่งตั้งทัพรักษาการณ์อยู่ที่เชียงใหม่ ยกกำลังมาช่วยรบพม่าด้วย ทั้งสองช่วยกันตีพม่าแตกยับเยิน

ตีเมืองพม่า พ.ศ. ๒๒๐๗ โปรดเกล้าให้เจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) เป็นแม่ทัพ พระยาสีหราชเดโชชัยเป็นทัพหน้า พระยาสุรสงครามเป็นกองหลัง ยกไปตีพม่าทางด่านเจดีย์ ๓ องค์ พระยารามเดโชคุมทัพเมืองเชียงใหม่ไปทางเมืองผาปูน พระยากำแพงเพชรคุมทัพเมืองเหนือไปทางด่านแม่ละเมา พ.ศ. ๒๒๐๗ ทัพไทยไปรวมกันที่เมาะตะมะ ตีได้หงสาวดี แปร แต่ตีพุกามไม่ได้ ล้อมพุกาม (ใต้อังวะ) อยู่ถึง พ.ศ. ๒๒๐๘ เสบียงอาหารขาดแคลน ข้าวสารแพงทะนานละ ๒ บาท ทหารไทยอดอยากล้มตายเป็นอันมาก ต้องถอยทัพกลับ เจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) ได้ใช้อุบายล่อลวงข้าศึกจึงถอยทัพลงมาได้โดยปลอดภัย แล้วเดินทัพกลับกรุงศรีอยุธยา

เหตุการณ์เกี่ยวกับต่างประเทศ ในรัชกาลนี้ไทยได้ทำการค้าขายกับต่างประเทศเจริญรุ่งเรืองมาก จีน แขก ฝรั่ง เข้ามาอยู่ในเมืองไทยมาก ฝรั่งเศสได้เข้ามาในรัชกาลนี้ และได้เป็นไมตรีกับไทยสนิทสนมกว่าฝรั่งชาติอื่นเพราะเป็นเวลาที่ปอร์ตุเกสเสื่อมอำนาจลง

ไทยได้ต่อเรือกำปั่นหลวงบรรทุกสินค้าไปขายถึง จีน ญี่ปุ่น พวกฮอลันดา ซึ่งมีอำนาจอยู่ในหมู่เกาะชวาและทะเลจีน ทราบจึงหาเหตุวิวาทกับไทยเนื่องจากแย่งการค้าขาย พอไทยติดรบกับพม่า ในปี พ.ศ. ๒๒๐๗ เห็นเป็นโอกาสก็ให้เรือรบ เที่ยวทำลายและจับเอาเรือพระคลังสินค้าของไทยที่ไปมา

ค้าขายทางเมืองจีน แล้วให้กองทัพเรือมาปิดปากน้ำเจ้าพระยาไทยไม่รู้ตัวเห็นว่าเสียที ก็รีบทำสัญญากับฮอลันดาโดย

ยอมให้ฮอลันดาซื้อหนังสัตว์แทนพระคลังสินค้า (จากพ่อค้าโดยตรง)
ฮอลันดารับส่งหนังให้กับไทยพอแก่การใช้ในราชการ
ไทยไม่จ้างลูกเรือจีนไปค้าขายในจีน ญี่ปุ่น
ฮอลันดายอมคืนเรือที่จับไป และชดใช้ ราคาเรือที่ถูกทำลาย
(เหตุการณ์ก็สงบ แต่นั้นมาพระนารายณ์ไม่ไว้ใจพวกฝรั่ง)

สร้างลพบุรี ทรงดำริว่ากรุงศรีอยุธยาอยู่ใกล้ทะเล ข้าศึกอาจนำเรือรบเข้ามาถึงได้ จึงให้สร้างเมืองลพบุรีขึ้นเป็นราชธานีอีกแห่งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๘

สร้างป้อม ได้สร้างป้อมที่เมืองนนทบุรี ธนบุรี ไว้ป้องกันข้าศึกทางทะเล ขณะนั้นบาทหลวงฝรั่งเศสเห็นทางที่จะปลูกความนิยมกับไทยได้ ก็ถือโอกาสช่วยสร้างป้อมที่ลพบุรี พระนารายณ์พอพระทัย ในแผนการสร้างป้อมของบาทหลวงโทมาส จึงพระราชทานบ้านเรือนให้อยู่ในกรุง ฯ และได้สร้างโรงสวดพระราชทานอยู่ในบ้านนั้นด้วย

ทำไมตรีกับฝรั่งเศส บิชอป เบริช หัวหน้าบาทหลวง เห็นสมเด็จพระนารายณ์ไม่ทรงรังเกียจศาสนาคริสตัง จึงทูลขอราชสาส์นจากพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กับโป๊ปที่กรุงโรม ให้ฝากผังพวกฝรั่งเศสที่อยู่ในกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์เห็นว่าถ้าเป็นไมตรีกับฝรั่งเศส จะอาศัยกำลังฝรั่งเศสช่วยป้องกันฮอลันดาได้บ้าง จึงยินดีรับทำไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๑๖ บาทหลวงฝรั่งเศสนำราชสาส์นและบรรณาการของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มาถวายเพื่อฝากผังพวกบาทหลวงกับพ่อค้า

ทูตไทยไปฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๒๒๓ บริษัทฝรั่งเศสเข้ามาตั้งค้าขายในกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์ทรงอุปการะและแต่งทูตไปฝรั่งเศสกับเรือของบริษัทฝรั่งเศสเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๔ แต่เรือแตกกลางทะเล คณะทูตสูญหายหมด พ.ศ. ๒๒๒๖ สมเด็จพระนารายณ์จัดข้าราชการ ๒ นาย ไปสืบข่าวทูตที่ไปคราวก่อน เมื่อไปถึงฝรั่งเศส รัฐบาลต้อนรับเป็นอันดี

ทูตฝรั่งเศสเข้าไทย พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้แต่งให้ เชอวาเลีย เดอ โชมองต์ เป็นราชทูตมาเจริญราชไมตรี พร้อมด้วยนายทหาร และนายช่างมาช่วยบาทหลวงสร้างป้อมและเชิญพระนารายณ์เข้ารีตคริสตัง ราชทูตฝรั่งเศสมาถึงเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๘ พร้อมกับทูตไทยที่ไปสืบข่าวกลับมาด้วย สมเด็จพระนารายณ์รับทูตอย่างสมเกียรติ และเมื่อทรงทราบว่าพระเจ้าหลุยส์ชวนเข้ารีตคริสตัง ก็ตอบแก่ราชทูตว่า เมื่อมีศรัทธาเมื่อใดก็จะเข้ารีตคริสตัง ส่วนราษฎรทรงผ่อนผันให้ผู้มีศรัทธาถือศาสนาคริสต์ได้ไม่ห้าม

ทูตไทยไปฝรั่งเศส เมื่อราชทูตฝรั่งเศสกลับไปแล้ว สมเด็จพระนารายณ์ก็จัดคณะทูตให้พระวิสูตรสุนทร (โกษาปาน) ควบคุม ไปฝรั่งเศสในปลาย พ.ศ. ๒๒๒๘ ซึ่งฝรั่งเศสได้ต้อนรับเป็นอย่างดี และได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่พระราชวังแวร์ซายด้วย

ไทยประกาศสงครามกับบริษัทค้าขายอังกฤษ เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ได้สร้างกำปั่นหลวงขึ้นบรรทุกสินค้าหลวงไปขายต่างประเทศมากขึ้น จึงได้ชักชวนพวกอังกฤษที่ทำงานในบริษัทอีสต์อินเดียกำปะนีของอังกฤษ มาทำงานในกรมพระคลังสินค้า พวกอังกฤษก็ออกจากบริษัทมาทำงานให้ไทยราว ๕๐ คน เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ได้จัดตั้งสถานีขายของขึ้นที่มะริดแห่งหนึ่ง และสร้างป้อมประจำด้วย แล้วให้อังกฤษ ๒๕ คนไปค้าขายที่นั่น ทำให้การค้าขายของ

ไทยแข่งขันกับของอังกฤษที่อินเดีย เป็นเหตุให้บริษัทไม่พอใจ แต่ต้องนิ่งเพราะรัฐบาลยังต้องการเป็นไมตรีกับไทยอยู่ ต่อมานายเรือชาวอังกฤษที่เดินเรือไทยไปวิวาทกับเจ้าเมืองอินเดีย บริษัทอังกฤษเลยหาว่าไทยแย่งการค้าขายได้แต่งเรือรบออกเที่ยวจับเรือไทยที่ไปค้าขายทางอินเดีย อังกฤษได้ส่งเรือรบมายังเมืองมะริด เอาประกาศของรัฐบาลมาให้พวกอังกฤษที่ทำงานกับไทยกลับหมดและกล่าวโทษเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ว่าทำให้ผลประโยชน์ของบริษัทเสียหาย ไทยต้องชดใช้แล้วให้ทหารรื้อป้อมและเข้าแย่งเรือรบไทยที่จอดอยู่ที่ท่าเมืองมะริดไปหนึ่งลำ พระยาตะนาวศรีได้ยกกำลังไปจากตะนาวศรี ไปรบกับอังกฤษที่มะริด ในคืน ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ ๒๒๓๐ อังกฤษไม่รู้ตัวถูกฆ่าตายเป็นอันมากไทยตีป้อมคืนได้ และแย่งเรือรบอังกฤษไว้ได้ ๑ ลำ พวกอังกฤษที่เหลือหนีลงเรือไปได้ ๒ ลำ ไทยจึงประกาศสงครามกับบริษัทอังกฤษเมื่อ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๒๓๐ และเป็นข้าศึกกันมาตลอดรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์ แต่เมื่อทราบว่าเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ถูกฆ่าตาย จึงเลิกวิวาทและทำมาค้าขายกับไทยดังก่อน

ทูตฝรั่งเศสมาไทยครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๒๓๐ ลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสได้พาพระวิสูตรสุนทร (โกษาปาน) กลับมาส่งและนำทหารฝรั่งเศส ซึ่งพระเจ้าหลุยส์ได้ให้มารับราชการในสมเด็จพระนารายณ์ด้วย ๑,๔๐๐ คน มีนายพลเดสปาซ์ เป็นผู้บังคับบัญชาการ สมเด็จพระนารายณ์ให้รักษาป้อมมะริด ๒ กองร้อย นอกจากนั้นให้รักษาป้อมธนบุรี พระวิสูตรสุนทรได้เป็นพระยาโกษาธิบดี

ทูตไทยไปฝรั่งเศส ให้ราชทูตไทยไปฝรั่งเศสอีกครั้งกับได้ส่งเด็กไทยไปศึกษาวิชาที่ประเทศฝรั่งเศสด้วยหลายคน

วรรณคดี ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ถือว่าเป็นสมัยทองแห่งกาพย์กลอน มีกวีเอกหลายคนแม้สมเด็จพระนารายณ์ก็เป็นกวีด้วย มีบทประพันธ์หลายเรื่อง เช่น สมุทโฆษคำฉันท์ กำสรวลศรีปราชญ์ อนิรุทธคำฉันท์ ฯ

จินดามณีเป็นหนังสือเรียนเล่มแรกของไทย ที่กล่าวถึง พยัญชนะ สระ การแต่งกาพย์กลอน พระมหาราชครูแต่ง

บุคคลสำคัญ

เจ้าแม่วัดดุสิต เดิมชื่อเจ้าครอกบัว (หม่อมเจ้าหญิงบัว) เป็นธิดาของพระเอกาทศรถ กับหลานสาวของพระยาเกียรติ ได้เจ้าครอกอำภัย (หม่อมเจ้าอำภัย) หลานพระเจ้าปราสาททองเป็นสามี ทั้งสองนี้ได้ทำราชการในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง พระเจ้าปราสาททอง ได้ให้เจ้าครอกบัวเป็นแม่นมเอกพระนารายณ์ เพราะพระชนนีได้สิ้นพระชนม์ เมื่อพระนารายณ์อายุ ๙ วัน เจ้าครอกบัวจึงเป็นทั้งพระนม พระพี่เลี้ยงพระนารายณ์ พระนารายณ์ได้ตั้งให้เป็นพระองค์เจ้าเมื่อ พ.ศ. ๒๑๙๙ และทรงเรียกว่าเจ้าแม่วัดดุสิต เจ้าแม่วัดดุสิตมีบุตร ๒ คน คนหนึ่งคือ เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ขุนเหล็ก) อีกคนหนึ่งคือ เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) เจ้าครอกอำภัยได้ภรรยาอีกคนหนึ่ง มีลูกชายติดมาด้วยคือ พระเพทราชา ต่อมาหญิงคนนี้มีลูกสาวกับเจ้าครอกอำภัย ชื่อแจ่ม ได้เป็นพระสนมเอกของพระนารายณ์ตำแหน่งท้าวศรีจุฬาลักษณ์ และได้เป็นชู้กับเจ้าฟ้าอภัยทศน้องพระนารายณ์ จึงถูกลงทัณฑ์โดยพระเพทราชาเป็นผู้กำกับการเฆี่ยนเจ้าฟ้าอภัยทศ และฉุดเอาน้องสาวของตน (ท้าวศรีจุฬาลักษณ์) ให้เสือกิน

สมเด็จพระนารายณ์นับถือเจ้าแม่ดุสิตว่า เป็นพระชนนีของพระองค์ เจ้าแม่ดุสิตสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๒๔๓ ก่อนเจ้าพระยาโกษาปานถึงแก่กรรมในปีเดียวกัน

เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ขุนเหล็ก) ขุนพลแก้ว เป็นพี่ชายเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) อายุอ่อนกว่าพระนารายณ์เล็กน้อย เป็นที่โปรดปรานและวางพระทัยของพระนารายณ์ ได้เป็นแม่ทัพยกไปตีได้เชียงใหม่ แต่ตีพุกามไม่ได้ ได้รบชนะพม่าหลายครั้ง แต่ต้องราชทัณฑ์โดยถูกหลวงสรศักดิ์เฆี่ยนหน้าที่นั่งจนบาดเจ็บถึง ๖ เดือนแล้วสิ้นชีพเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๖ เพราะเหตุที่ตีล้านช้างไม่แตก

เจ้าพระยาโกษาธิบดี(ปาน)ดวงแก้วแห่งทูต เป็นน้องชายเจ้าพระยาโกษาเหล็ก เป็นนักการทูตคนสำคัญของพระนารายณ์ เมื่อหนุ่มได้ทำราชการอยู่กับพี่ชาย เมื่อเจ้าพระยาโกษาเหล็กยกทัพไปปราบเมืองเหนือ โกษาปานก็ไปด้วย พ.ศ. ๒๒๒๘ พระนารายณ์โปรดให้เป็นออกพระวิสูตรสุนทรไปเจริญพระราชไมตรีกับเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ที่ฝรั่งเศส มีบุตรข้าราชการไทยไปศึกษาด้วย ๑๒ คน เดินทางไปพร้อมกัน เลอเชวาเลีย เดอโชมองต์ ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ ขึ้นบกที่ท่าเมืองโปรสฝรั่งเศสเมื่อ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๒๒๙ แล้วเดินทางต่อไปยังเมืองนองต์ ออร์เลอังส์ ฟองเตลโบล ปารีส ๑ กันยายน ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่พระราชวังแวร์ซาย ฝรั่งเศสต้อนรับอย่างมโหฬาร ได้ชมสถานที่หลายแห่ง เดินทางกลับเมื่อ ๑ มีนาคม ๒๒๒๙ พร้อมด้วยลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสและมีกองทหารฝรั่งเศสมาด้วย ๑,๔๐๐ คน พร้อมด้วยนายพล เดสปาซ์ ผู้บังคับการด้วย ถึงปากน้ำ ๒๗ กันยายน ๒๒๓๐ โกษาปานเป็นคนรูปงาม มรรยาทเรียบร้อย ไหวพริบดี ได้รับการสรรเสริญ

จากชาวฝรั่งเศสเป็นอันมาก เมื่อเจ้าพระยาโกษาเหล็กถึงแก่กรรม สมเด็จพระนารายณ์ได้ตั้งให้เป็นเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) เป็นเจ้าพระยาอยู่ ๕ เดือน ก็สิ้นรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์ แม้จะเป็นเพื่อนเล่นกับพระเพทราชามาด้วยกันแต่เด็ก ๆ เป็นข้าราชการที่มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความรู้ความสามารถจนพระเพทราชาตั้งให้อยู่ในตำแหน่งพระคลังก็ดี แต่ในตอนท้ายก็ถูกเฆี่ยนด้วยเชือก จำขัง ริบทรัพย์ จนถึงแก่กรรมใน พ.ศ. ๒๒๔๓ โดยหาว่าเป็นกบฏ ในสมัยสมเด็จพระเพทราชา

เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ เป็นฝรั่งชาติกรีกชื่อ คอสแตนตินฟอนคอล เป็นลูกเรือค้าขายของอังกฤษ ครั้งหนึ่งไปค้าขายที่ประเทศอินเดีย ถูกพายุเรือแตก แต่ขึ้นฝั่งได้ ได้พบราชทูตไทยที่กลับจากเปอร์เซีย เพราะเรือแตกตอนนั้นเหมือนกัน จึงอาสาพาทูตไทยกลับส่งถึงกรุงศรีอยุธยาและได้มาตั้งภูมิลำเนาค้าขายในกรุงศรีอยุธยา ได้สมาคมกับพระยาคลัง (เจ้าพระยาโกษาเหล็ก) พระยาคลังเห็นว่ามีความภักดีต่อราชการ จึงได้นำตัวถวายสมเด็จพระนารายณ์ ๆ ให้เข้ารับราชการเป็นสมุหบัญชี ในกรมพระคลังสินค้า เมื่อ พ.ศ. ๒๒๑๘ เป็นผู้ชำนาญการค้าและเป็นที่โปรดปรานมาก เพราะเป็นคนเฉลียวฉลาด มีความรู้และมีเล่ห์เหลี่ยมรอบตัว คราวหนึ่งปรากฏว่าพ่อค้าแขกคนหนึ่งมาอ้างว่าเป็นเจ้าหนี้พระคลังสินค้าเป็นอันมาก พระยาคลังจึงให้ฟอนคอลสอบบัญชีกับพ่อค้าแขกคนนั้น กลับปรากฏว่า พระคลังเป็นเจ้าหนี้แขกคนนั้นเป็นอันมาก จึงได้เงินเข้าพระคลังด้วยความสามารถของฟอนคอลและได้เลื่อนเป็นหลวงวิชาเยนทร์ ต่อมาก็ได้เป็นพระ พระยา และเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ตำแหน่งสมุหนายก เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๗ อายุ ๔๑ ปี เท่านั้นนับเป็นข้าราชการคนสำคัญคล้ายเป็นหัวหน้าข้าราชการฝรั่งทั้งปวง จึงไม่ถูกกับพระเพทราชา ซึ่งคล้ายเป็นหัวหน้าข้าราชการไทย

เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ได้ทำประโยชน์หลายอย่าง เช่น บำรุงเมืองลพบุรี ซึ่งเป็นที่ดอน ให้เป็นที่ประทับของพระนารายณ์ ฝังท่อทดน้ำจากทะเลชุบศรมาใช้ในลพบุรี นับเป็นการก่อสร้างการประปาครั้งแรก อำนวยการสร้างป้อมตามเมืองต่าง ๆ คือที่ พิษณุโลก เพชรบูรณ์ นครราชสีมา นครศรีธรรมราช มะริด ที่บางกอกและธนบุรี ติดต่อฝรั่งเศสส่งทหารมารักษาป้อมมะริด และธนบุรี ทำให้ราษฎรไม่พอใจและโกรธแค้น ตอนที่พระนารายณ์ประชวรหนัก ถูกพระเพทราชากับหลวงสรศักดิ์ ล่อตัวมาจับแล้วจำครบ ๕ ประการ (ครอบสองมือสองเท้า และคอพลิกตะแคงไม่ได้) กับให้ทรมานอย่างแสนสาหัสอยู่ถึง ๑๔ วัน เมื่อพบที่ซ่อนทรัพย์เป็นอันมากแล้วก็เอาตัวไปประหารที่ทะเลชุบศร เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๑ มีความผิดฐานกบฏ จะชิงราชสมบัติให้พระปิยะ ด้วยประสงค์จะเป็นผู้สำเร็จราชการ และจัดให้ทหารฝรั่งเศสเข้ามาประจำในประเทศไทย

พระเพทราชา เกิด ๒๑๗๗ อ่อนกว่าพระนารายณ์ ๒ ปี เป็นลูกเลี้ยงเจ้าแม่วัดดุสิต มีน้องสาวร่วมมารดาชื่อแจ่ม เป็นพระสนมเอกพระนารายณ์ ตำแหน่งท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ซึ่งต้องเสียชีวิตเพราะเป็นชู้กับเจ้าฟ้าอภัยทศน้องพระนารายณ์ โดยพระเพทราชาฉุดเอาตัวให้เสือกิน พระเพทราชาขี่ช้างเก่งเป็นจางวางกรมช้าง เคยทำสงครามมีความดีความชอบมาแล้วครั้งรบที่เชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๒๐๕) เมื่อรบชนะแล้ว พระนารายณ์ได้เกี่ยวข้องกับกุลธิดาเชียงใหม่จนตั้งครรภ์ ทรงละอายพระทัย เลยมอบให้พระเพทราชา ๆ มีลูกชายกับกุลสตรีคนนี้ชื่อเดื่อ (หลวงสรศักดิ์) เมื่อ พ.ศ. ๒๒๑๑ พระนารายณ์เห็นความจงรักภักดี จึงให้เป็นจางวางกรมช้างและกรมม้าด้วย มีไพร่พลหลวงขึ้นสังกัดอยู่มากมายจึงมีอำนาจสำคัญขึ้นแต่นั้นมา ต่อมา พ.ศ. ๒๒๒๗ ได้เป็นสมุหกลาโหมแทนเจ้าพระยาโกษาเหล็กที่ถึงแก่กรรม และ พ.ศ.

๒๒๓๑ ได้เป็นผู้ว่าราชการแทนพระนารายณ์ซึ่งประชวรหนัก พระเพทราชากับเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ดูภายนอกก็ปรองดองกันดี แต่ภายในทั้งสองมีความกินใจกันอยู่ คือเจ้าพระยาวิชาเยนทร์พยายามจะชิงหน้าที่ของพระเพทราชา ๆ ก็หาโอกาสที่จะทำลายเจ้าพระยาวิชาเยนทร์

หลวงสรศักดิ์ เดิมชื่อเดื่อ เกิด ๒๒๑๑ เป็นบุตรพระเพทราชากับกุลธิดาเชียงใหม่ที่พระนารายณ์ประทานให้ เมื่อโตบิดาได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก พระนารายณ์ตั้งให้เป็นหลวงสรศักดิ์ ๆ ได้รับการอบรมอย่างควาญช้าง จนสามารถขี่ช้างสับมันได้

หลวงสรศักดิ์เป็นคนมีกำลังมาก ห้าวหาญ เป็นผู้เฆี่ยนเจ้าพระยาโกษาเหล็กต่อหน้าที่นั่ง จนป่วยบาดเจ็บอยู่ ๖ เดือน แล้วสิ้นชีพใน พ.ศ. ๒๒๒๗ หลวงสรศักดิ์ไม่ถูกกับเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ได้กล่าวโทษเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ต่อพระนารายณ์บ่อย ๆ เช่นว่า เจ้าพระยาวิชาเยนทร์สึกพระสงฆ์ออกไปทำงานโยธาสร้างเมืองลพบุรี ซึ่งความจริงเป็นพวกที่ถูกเกณฑ์แล้วหนีไปบวช พระนารายณ์ทรงเฉย เมื่อเห็นว่าใช้ปากทำร้ายเจ้าพระยาวิชา-เยนทร์ไม่ได้แล้วก็ใช้กำลัง คือชกปากเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ เมื่อเข้าเฝ้าที่ลพบุรีจนฟันหักเลือดไหล แล้วลงเรือหนีมากรุงศรีอยุธยา รีบไปเฝ้าเจ้าแม่วัดดุสิตพระนมพระนารายณ์ เจ้าแม่วัดดุสิตได้มาขอพระราชทานโทษ พระนารายณ์ก็พระราชทานให้ เป็นอันเรียบร้อยกันไป

เมื่อพระนารายณ์ประชวรหนักด้วยโรคหืด และปอดพิการ พระเพท-ราชาซึ่งเป็นผู้ว่าราชการบ้านเมืองแทน เห็นอาการหนัก ก็สั่งให้ทหารล้อมวังรักษาพระราชวังอย่างกวดขัน เข้าไปตั้งที่บัญชาการในพระราชวัง หลวงสรศักดิ์ถามพระเพทราชาว่า พระนารายณ์สวรรคตแล้วจะทำอย่างไร พระเพทราชาตอบว่า จะถวายราชสมบัติให้เจ้าฟ้าอภัยทศ หลวงสรศักดิ์ไม่ยอม

ถ้าพระเพทราชาจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินเอง หลวงสรศักดิ์จะเป็นกำลังช่วยเหลือ พระเพทราชาตกลงจึงเตรียมจัดการปราบปรามผู้ที่จะขัดขวาง เริ่มต้นด้วยการสั่งจับเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ เจ้าฟ้าอภัยทศน้องพระนารายณ์ พระปีย์ะบุตรบุญธรรมพระนารายณ์ และน้องชายพระนารายณ์อีกองค์หนึ่งมาฆ่าเพื่อจะได้ไม่มีผู้ใดขัดขวางในการที่จะให้พระเพทราชาเสวยราชย์ต่อไป ต่อมาพระเพทราชากับหลวงสรศักดิ์ได้ทำรัฐประหารในตึกพระเจ้าเหา (ตั้งอยู่ในพระนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี) กล่าวคือ ขณะที่ขุนนางทั้งปวงกำลังประชุมกันอยู่ ก็ให้ทหารเอาหอกดาบและปืนสอดเข้าไปตามช่องหน้าต่างประตูโดยรอบแล้วพระเพทราชาก็ประกาศตนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ขุนนางทั้งหลายก็กระทำสัตย์สาบานในที่นั้น พ.ศ. ๒๒๓๑ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคต

สมเด็จพระเพทราชา (มหาบุรุษ)

พ.ศ. ๒๒๓๑ พระเพทราชาขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเพทราชา (มหาบุรุษ) ตั้งหลวงสรศักดิ์เป็นกรมพระราชวังบวร พระองค์เจ้าแก้วหลานสาวซึ่งเป็นลูกสาวของท้าวศรีจุฬาลักษณ์ (แจ่ม) น้องสาว เป็นเจ้าฟ้ากรมขุนเสนาบุรีรักษ์ ตั้งกรมหลวงโยธาทิพเป็นมเหสีขวา มีโอรสชื่อเจ้าฟ้าขวัญ ตั้งกรมหลวงโยธาเทพ เป็นมเหสีซ้าย มีโอรสชื่อ เจ้าฟ้าตรัสน้อย ส่วนมเหสีเดิมเป็นกรมพระเทพามาตย์ มีลูกกับสนมอีก ๔ คน คือ พระองค์เจ้าจีน พระองค์เจ้าดำ **พระองค์เจ้าแก้ว** พระองค์เจ้าบุนนาค ได้ตั้งขุนนางที่ได้ช่วยเหลือให้ได้ครองราชย์ คือ ควานช้าง ๒ คน นายจบคชประสิทธิ์ศิลป์เป็นกรมพระราชวังหลัง นายกรินคชประสิทธิ์ ซึ่งเป็นหลานเป็นเจ้าพระยาพิชัยสุรินทร์ ยกเจ้าพระยาสุรสงครามขึ้นเป็นเจ้า ต่อมากรมราชวังหลังกับเจ้าพระยาสุรสงครามถูกประหารหาว่าเป็นขบถ

ได้รบกับทหารฝรั่งเศสที่รักษาป้อมธนบุรีตั้งแต่พระนารายณ์ยังไม่สวรรคตแล้ว โดยล้อมป้อมอยู่ ๒ เดือน ฝรั่งเศสขอเลิกรบ ไทยยอมให้ทหารฝรั่งเศสที่อยู่ป้อมธนบุรีกับมะริดไปจากเมืองไทย แต่ยึดตัว บิชอปเมเตโปลิศที่เป็นบาทหลวงไว้เป็นตัวจำนำจนกว่าทูตไทยกลับจากฝรั่งเศส ทูตไทยที่ไปในคราวที่ ๔ ได้เฝ้าโป๊ปที่ ๑๑ ที่กรุงโรม กับเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ฝรั่งเศส รัฐบาลฝรั่งเศสได้มาส่งทูตที่มะริด เพราะประสงค์จะเป็นไมตรีกับไทยต่อไป ส่วนอังกฤษเมื่อทราบว่าเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ถูกฆ่า ก็หันเข้ามาค้าขายกับไทยดังก่อน

ในรัชกาลนี้มีกบฏ ๔ ครั้ง คือ

กบฏธรรมเถียร ธรรมเถียรเป็นข้าหลวงเจ้าฟ้าอภัยทศ รูปร่างเหมือนเจ้าฟ้าอภัยทศ แต่ไม่มีไฝจึงเอาไฝไปติดเข้า แล้วบอกตนว่าคือเจ้าฟ้าอภัยทศ เพชฌฆาตไม่ได้ฆ่าปล่อยตนมา คนที่รักพระนารายณ์ก็เข้าด้วยเป็นอันมาก ต่างก็ถืออาวุธเท่าที่หาได้ เช่น พร้า ปฏัก เคียว ๆ เข้าห้อมล้อมช้างของธรรมเถียรแล้วจะให้ตีกรุงศรีอยุธยา หลวงสรศักดิ์ทราบก็ออกไปปราบ ยิงปืนใหญ่ไล่พวกขบถแตกหนีกระจายไป จับตัวธรรมเถียรกับพวกได้หลายคนที่เป็นต้นเหตุ ให้เอาไปประหาร

กบฏนครราชสีมา พระยายมราช (สังข์) เจ้าเมืองนครราชสีมาไม่ได้มาถือน้ำ ๆ ถือว่าเป็นขบถ ให้พระยาสีหราชเดโชชัยไปปราบไม่สำเร็จเพราะกระสุนดินดำหมด ทหารตายมากจึงขอกระสุนดินดำและทหารเพิ่ม ได้สั่งให้กลับแล้วประหาร เพราะสงสัยไปให้กับพวกขบถ จึงตีนครราชสีมาไม่ได้ ขุนนางผู้ใหญ่ที่ถูกประหารมี ๔๘ คน โดยให้สับฟันศีรษะเป็นแฉก ๆ ตัดแขน ตัดขา ผ่าอก ฟันหัวขาด แล้วเอาไปเสียบประจานไว้บนกำแพงพระนคร ได้ส่งกำลังไปใหม่เป็นทหารที่สามารถเพราะฝรั่งสอน มีลูกระเบิด

ใช้ ใช้ชุดเพลิงผูกธนูยิงเข้าไป ไฟไหม้บ้านเรือน ตีได้นครราชสีมา แต่พระยายมราชหนีรอดไปได้

พ.ศ. ๒๒๓๘ ขุนนางไทย ชื่อ สละวุต กับพวก ๑๐๐ คน ไปสวามิภักดิ์กับพระเจ้าอังวะ เห็นจะเป็นพวกที่หนีไปจากนครราชสีมา หรือพวกธรรมเถียรที่เป็นขบถ

กบฏนครศรีธรรมราช พระยารามเดโชเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก็ไม่ได้มาถือน้ำ ฯ พระยายมราชที่หนีมาได้คุมพรรคพวกมาสมทบด้วย กองหลวงออกไปปราบ กำลังของนครศรีธรรมราชพ่ายแพ้ไปทุกแห่งเพราะกำลังน้อยกว่า พระยายมราชสู้จนตัวตายในที่รบ พระยาราชวังสัน แม่ทัพเรือซึ่งไปตีนครศรีธรรมราชคราวนี้เป็นเพื่อนสนิทกับพระยารามเดโช พระยารามเดโชคิดจะหนี จึงมีหนังสือขอให้พระยาราชวังสันเตรียมเรือให้ด้วย พระยา-ราชวังสันได้ช่วยเหลือพระยารามเดโช ดังนั้น เมื่อกองทัพกรุงศรีอยุธยาเข้านครศรีธรรมราชได้ ก็เป็นคืนที่พระยารามเดโชหนีนั่นเอง ความทราบถึงสมเด็จพระเพทราชา พระยาราชวังสันถูกประหารชีวิต

กบฏบุญกว้าง บุญกว้างเป็นลาวมีวิชาอาคม ทำให้คนกลัวอยู่ในอำนาจ มีกำลัง ๒๘ คน ควบคุมอยู่ที่นครราชสีมา ไม่มีใครกล้าจับ ทำให้มีพรรคพวกมาก ทางการได้ล่อให้มาลพบุรี แล้วเอากำลังมากเข้าปราบจึงปราบได้

ทางเหนือมีเหตุการณ์คือ ทัพหลวงพระบางยกมาจะตีเวียงจันทน์ เวียงจันทน์จึงขอให้กรุงศรีอยุธยาส่งกำลังไปช่วย ไทยได้ส่งกำลังไปช่วยแต่ยังไม่ทันได้รบกัน เพราะเมื่อทัพหลวงพระบางทราบว่า ทัพอยุธยายกขึ้นไปก็ถอยกลับ พระเจ้าเวียงจันทน์รู้สึกบุญคุณกรุงศรีอยุธยามาก ถึงกับส่งพระธิดาลงมาถวาย และมีสาส์นบอกมาด้วยว่า “ถวายกรมพระราชวังบวร ฯ

(หลวงสรศักดิ์)" สมเด็จพระเพทราชาก็พระราชทานให้กับกรมพระราชวัง-บวร ฯ

ขณะที่สมเด็จพระเพทราชาประชวร หลวงสรศักดิ์ก็สำเร็จโทษเจ้าฟ้าพระขวัญเสียเพราะเห็นว่ามีคนนิยมมาก พระเพทราชาทราบก็โกรธ จึงมอบสมบัติให้ เจ้าพระยาพิชัยสุรินทร์ (หลาน) พ.ศ. ๒๒๔๖ สมเด็จพระเพทราชาสวรรคต เจ้าพระยาพิชัยสุรินทร์ถวายราชสมบัติให้หลวงสรศักดิ์ (กรมพระราชวังบวร ฯ)

สมเด็จพระสรรเพชญ ที่ ๘ (ขุนหลวงสรศักดิ์ พระเจ้าเสือ)

พ.ศ. ๒๒๔๖ หลวงสรศักดิ์ขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระสรรเพชญ ที่ ๘ ปีนี้ได้มีไทยอพยพไปจากกรุงศรีอยุธยาอีกพวกหนึ่ง ไปพึ่งพระเจ้าอังวะ พ.ศ. ๒๒๔๗ ได้อพยพไปอีกพวกหนึ่ง บางทีจะเป็นพวกเจ้าฟ้าพระขวัญโอรสพระเพทราชาก็ได้

พระเจ้าเสือมีโอรส ๒ องค์ คือ เจ้าฟ้าเพชรกับเจ้าฟ้าพร และธิดาองค์หนึ่งเป็นเจ้าฟ้าหญิง ทั้งมีลูกกับสนมอีกคือ พระองค์เจ้าแก้ว เป็นเมียพระองค์เจ้าดำ พระองค์เจ้าทับทิมเป็นเมียเจ้าฟ้าเพชร

พระเจ้าเสือชอบเสด็จล้อมช้าง ล่าสัตว์ ยิงนก ตกปลา มีการปลอมพระองค์ไปชกมวยกับคนสามัญ และชกชนะ ทรงเสวยน้ำจันท์ขาวอยู่เป็นนิตย์ มักยินดีสังวาสกับกุมารีที่ยังไม่มีระดู ถ้าคนใดทนได้ก็พระราชทานรางวัล เงินทอง ผ้าแพรพรรณต่าง ๆ ถ้าคนใดทนไม่ได้ก็ประหารลงที่อก ถึงแก่ความตายแล้วนำศพออกทางประตูหลังพระราชวังแทบทุกวัน จนชาวเมืองขนานนามประตูนั้นว่า "ประตูผีออก" หรือประตูผี พระองค์มีโทสะร้าย ปรากฏว่าครั้งหนึ่ง จะเสด็จประพาสจับช้างเถื่อนรับสั่งให้โอรสจัดการถมบึงที่ขวางทาง

เสด็จ โอรสทั้งสองรีบทำในเวลากลางคืน จึงยังไม่เรียบร้อย ขณะที่เสด็จไปช้างทรงได้ถลำหล่ม พระองค์โกรธถึงกับไล่ฟันโอรส โอรสหนีไปได้ แต่ก็ถูกจับมาเฆี่ยนทุกวัน จนต้องลอบให้คนไปรีบเชิญกรมพระเทพามาตย์ (มเหสีเดิมพระเพทราชาที่เลี้ยงพระเจ้าเสือมาแต่เยาว์) มาขอโทษ จึงได้พ้นโทษ

ได้ฆ่าเจ้าพระยาพิชัยสุรินทร์หลานพระเพทราชา หาว่ามีพวกมาก พวกขุนนางกลัวพาครอบครัวหนีไปอยู่กับพม่าที่กรุงอังวะและที่อื่น ๆ อีกหลายแห่ง

คราวหนึ่งพระเจ้าเสือเสด็จไปทรงเบ็ดที่ปากน้ำ พันท้ายนรสิงห์ถือท้ายเรือพระที่นั่ง คัดท้ายเรือไม่ดี หัวเรือไปกระทบเข้ากับต้นไม้เสียหาย พันท้ายนรสิงห์ขอให้ประหารชีวิต พระเจ้าเสือเห็นลำคลองโคกขามคดเคี้ยวเป็นการเหลือวิสัย ไม่ใช่ความผิดของพันท้ายนรสิงห์จึงไม่เอาโทษ แต่พันท้ายนรสิงห์ขอให้ประหาร เพื่อมิได้เป็นเยี่ยงอย่างแก่ผู้อื่นต่อไป พระเจ้าเสือทรงอาลัย ให้เอาดินปั้นเป็นรูปพันท้ายนรสิงห์แล้วตัดหัว พันท้ายนรสิงห์ก็ไม่ยอม จึงต้องรับสั่งให้ประหารชีวิตในที่สุด

ในรัชกาลของพระองค์ ไม่ได้ทะนุบำรุงบ้านเมืองเลย นอกจากให้ขุดคลองโคกขาม

ก่อนสวรรคตพระเจ้าเสือทรงพิโรธพระมหาอุปราช (เจ้าฟ้าเพชร) จึงได้พระราชทานราชสมบัติให้เจ้าฟ้าพรอนุชา ซึ่งเป็นพระบันทูรน้อย

พ.ศ. ๒๒๕๑ พระเจ้าเสือสวรรคตเจ้าฟ้าพรก็ถวายราชสมบัติให้เจ้าฟ้าเพชร

สมเด็จพระภูมินทราชา (ขุนหลวงท้ายสระ)

พ.ศ. ๒๒๕๑ เจ้าฟ้าเพชรขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระภูมินทราชา (สมเด็จพระสรรเพชญ ที่ ๙) เหตุการณ์ในสมัยของพระองค์ที่สำคัญก็คือ

กู้เมืองเขมรคืนจากญวน

พ.ศ. ๒๒๖๕ ขุดคลองมหาชัยกับคลองเตร็ดน้อย

ต่อเรือใหญ่บรรทุกช้างไปขายต่างประเทศ

ขุดคลองลัดที่เรียกว่าปากเกร็ดทุกวันนี้

พระองค์ดำทำมิชอบคล้ายจะขบถจึงถูกประหาร พระองค์เจ้าแก้วเป็นม่ายเลยบวชชี

ขุนหลวงท้ายสระชอบเข้าป่า ล่านกเนื้อ และไล่ล้อมช้างเถื่อน ชอบทรงเบ็ด พอพระทัยเสวยปลาตะเพียนถึงกับออกกฎลงโทษปรับไหมราษฎรที่จับปลาตะเพียนมากิน พระองค์มีโอรสคือ เจ้าฟ้านเรนทร (กรมขุนสุเรนพิทักษ์) **เจ้าฟ้าเทพ** (ญ) เจ้าฟ้าเทพเป็นชายาพระองค์เจ้าแก้ว โอรสพระเพทราชา มีลูกชื่อ เจ้าฟ้าสังวาลย์ กับเจ้าฟ้าจีด เจ้าฟ้าสังวาลย์เป็นชายาเจ้าฟ้าพร (หรือสมเด็จพระบรมโกศ) เจ้าฟ้าประทุม (ญ) เจ้าฟ้าอภัย เจ้าฟ้าปรเมศวร เมื่อประชวรหนักได้มอบราชสมบัติให้เจ้าฟ้าอภัย (ลูก) เพราะเจ้าฟ้าพร (น้อง) กับเจ้าฟ้านเรนทร (ลูกคนโต) ยังบวชอยู่

พ.ศ. ๒๒๗๕ สมเด็จพระภูมินทราชา สวรรคต

เจ้าฟ้าอภัยผู้ได้รับราชสมบัติกับเจ้าฟ้าปรเมศวรรบกับเจ้าฟ้าพรถึงกับพังทลายคุกปล่อยนักโทษเพื่อเอาเป็นกำลัง การต่อสู้คราวนี้เป็นสงครามกลางเมืองจริง ๆ ใช้เวลาฆ่าฟันเพื่อแย่งราชสมบัติกันเกือบ ๑ ปี ข้าราชการและ

ประชาชนเสียชีวิตเป็นอันมาก เจ้าฟ้าพรชนะ เจ้าฟ้าอภัยจึงพาเจ้าฟ้าปรเมศวร์หนีซุ่มซ่อนไปได้รับความอดอยาก ต้องเอาธำมรงค์ออกขายเลยถูกจับสำเร็จโทษทั้งสองพระองค์ พระองค์เจ้าแก้วพี่เขยเจ้าฟ้าอภัยก็ถูกประหาร โดยให้คนเอาธำมรงค์ไปซ่อนไว้ที่ตำหนัก แล้วเอาคนมาทรงเจ้า เจ้าบอกว่าอยู่ที่ใดแล้ว เมื่อค้นได้ก็เอาพระองค์เจ้าแก้วไปประหาร พระยาพิชัยราชากับพระยายมราช ข้าหลวงเจ้าฟ้าอภัยแม้จะไปบวชเป็นพระอยู่ถึงสุพรรณบุรี ก็ให้คนไปลอบแทงตายทั้งผ้าเหลือง ส่วนเจ้าฟ้านเรนทร (กรมขุนสุเรนพิทักษ์) เมื่อเห็นว่าตนไม่ได้ราชสมบัติก็บวชต่อไปไม่สึก

สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ

พ.ศ. ๒๒๗๖ เจ้าฟ้าพรขึ้นเสวยราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓) พระองค์โกรธพระเชษฐาที่ไม่มอบราชสมบัติให้ คิดจะเอาพระศพไปทิ้งน้ำ แต่ข้าราชการห้ามไว้ จึงให้ทำเมรุกว้าง ๕ วา ๒ ศอก ครั้งนั้นข้าราชการวังหลวงถูกกำจัด และหลบหนีกระจัดกระจายไปจากพระนครเป็นอันมาก เนื่องจากการรบพุ่งกันเป็นเหตุให้ไพร่พลน้อยลง เช่น งานศพกรมหลวงโยธาเทพ (ธิดาพระนารายณ์) คนขาด ๖๐ คน ต้องเอาคนล้อมพระราชวังไปเข้ากระบวนแห่ และเมื่อพระบรมโกศเสด็จลพบุรี พวกจีนบ้านสวนพลู หลังวัดพนัญเชิงประมาณ ๓๐๐ คน เข้าปล้นพระราชวัง ต้องรบพุ่งกันหนักหนา จีนจึงแพ้ แสดงให้เห็นว่ากำลังในพระนครอ่อนแอ แต่ไม่มีข้าศึกมารบกวน เพราะในสมัยนั้นประเทศใกล้เคียงก็กำลังวุ่นวาย เช่น

เขมรขึ้นต่อไทย เจ้าเขมรฝ่ายหนึ่งขอทัพญวนมาตีได้กรุงกัมพูชา เจ้าเขมรที่ครองราชย์สู้ไม่ได้ หนีมาพึ่งไทย โปรดให้พระยาราชสุภาวดีเป็นแม่ทัพไปปราบ เขมรยอมอ่อนน้อมต่อไทยโดยดี

พม่าเป็นไมตรีกับไทย พวกมอญมีหัวหน้าชื่อ สมิงทอ ตั้งตัวเป็นพระเจ้าหงสาวดีเป็นอิสระ พม่าตกค้างอยู่ที่เมืองเมาะตะมะมาก จะหนีกลับก็ไม่ได้ จึงต้องหนีมาพึ่งไทย ไทยรับรองทะนุบำรุงให้มีความสุข พระเจ้าอังวะทราบแต่งทูตมาเจริญไมตรีกับไทย พ.ศ. ๒๒๘๗

ทูตไทยไปอังวะ พ.ศ. ๒๒๘๙ พระยายมราช พระธนบุรี พระสุธรรมไมตรี ทูตไทยไปกรุงอังวะ ขากลับถึงแก่กรรมกลางทาง ๒ คน เหลือกลับแต่พระสุธรรมไมตรี

ไทยเป็นอริกับพม่า พระยาทะละขุนนางผู้ใหญ่ของพระเจ้าหงสาวดี (สมิงทอ) ชิงราชสมบัติได้เลยขึ้นครองหงสาวดี สมิงทอหนีเข้าไทยไทยจับตัวได้ส่งฝากเรือค้าขายไปเมืองจีน พ.ศ. ๒๐๙๔ พระเจ้าหงสาวดี (พระยาทะละ) ปราบพม่าตีอังวะได้ จับพระเจ้าอังวะและราชวงศ์พม่าไปกักตัวไว้ที่หงสาวดี พม่าคนหนึ่งชื่อมังอองไชยะ นายบ้านมุตโชโบ ห่างอังวะไปทางเหนือไม่ยอมขึ้นกับมอญ ได้ซ่องสุมผู้คนเพื่อกู้บ้านกู้เมือง มอญส่งกำลังมาปราบก็สู้ไม่ได้ มังอองไชยะจึงสร้างเมืองขึ้นที่บ้านมุตโชโบ ชื่อเมืองรัตนสิงห์ ตั้งตัวเป็นกษัตริย์ชื่อ อลองมินตยาคายี (อลองพญา) พ.ศ. ๒๒๙๖ พระเจ้าอลองพญาตีอังวะได้ ตะละบั้นผู้ครองอังวะสู้ไม่ได้พาพวกมอญหนีไปหงสาวดี พ.ศ. ๒๒๙๘ อลองพญาตีหัวเมืองมอญตั้งแต่ปากน้ำอิระวะดีถึงเมืองตะเกิง (ย่างกุ้ง) แล้วตั้งย่างกุ้งเป็นเมืองหลวงพม่าด้านใต้ พ.ศ. ๒๓๐๐ ตีได้หงสาวดี พวกมอญหนี พม่ามาพึ่งไทยไทยรับไว้ ให้บ้านเรือนอยู่ในพระนคร จึงเป็นอริกับพม่า

ลังกาขอสงฆ์ พระเจ้าแผ่นดินลังกาได้ฆ่าบิดา จึงหาวิธีล้างบาป ทางพุทธศาสนาไม่มีการล้างบาป จึงไปนับถือศาสนาพราหมณ์ เพราะมีวิธีล้างบาป และทำลายพุทธศาสนาจนไม่มีพระสงฆ์ เมื่อสิ้นรัชกาลแล้ว พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ ถือพุทธศาสนา จึงแต่งทูตมายังไทย ขอพระสงฆ์ไทยไปอุปสมบทชาวลังกา ได้ให้พระอุบาลี เป็นประธานออกไปตั้งพุทธศาสนาในเกาะลังกา ได้บวชให้กับชาวลังกาเป็นจำนวนมาก

พระบรมโกศมีโอรสคือ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ (เจ้าฟ้ากุ้ง) กรมขุนเสนาพิทักษ์ได้ตั้งเป็นอุปราช เจ้าฟ้าเอกทัศกรมขุนอนุรักษ์มนตรี พระองค์เจ้าแขก เป็นกรมหมื่นเทพพิพิธ พระองค์เจ้ามังคุด เป็นกรมหมื่นจิตรสุนทร พระองค์เจ้ารถ เป็นกรมหมื่นสุนทรเทพ พระองค์เจ้าปาน เป็นกรมหมื่นเสพภักดี เจ้าฟ้าอุทุมพร (เจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ) เป็นกรมขุนพรพินิจ

คราวหนึ่งพระบรมโกศประชวร กรมขุนสุเรนพิทักษ์ (ภิกษุ) มาเยี่ยมบ่อย ๆ ค่ำวันหนึ่ง กรมขุนเสนาพิทักษ์ให้ลูก ๒ คนไปนิมนต์ว่า รับสั่งให้หาเมื่อกรมขุนสุเรนพิทักษ์มาถึงประตูวัง ก็ถูกกรมขุนเสนาพิทักษ์ฟันด้วยดาบจนจีวรขาด แล้วหนีไปบวช พระบรมโกศทรงทราบให้หาตัวไม่พบ เลยประหารลูกของกรมขุนเสนาพิทักษ์ทั้ง ๒ คน กรมหมื่นเทพพิพิธชอบพอกับอุปราช แต่อีก ๓ คน ไม่ชอบ จึงกล่าวโทษว่ากรมขุนเสนาพิทักษ์อุปราชเป็นชู้กับเจ้าฟ้าสังวาลย์ชายา อุปราชถูกเฆี่ยนหลัง ๒๓๐ ที เอาเหล็กแดงนาบเท้าและหน้าผากแล้วเฆี่ยนซ้ำอีก ๑๘๐ ที ตายคาหวาย เจ้าฟ้าสังวาลย์ถูกเฆี่ยนวันละยก ยกละ ๓๐ ที ทนได้ ๓ วันตาย เจ้าฟ้าทั้งสองอาฆาตกรมทั้ง ๓ เมื่อกรมขุนเสนาพิทักษ์อุปราชตาย ตำแหน่งอุปราชควรจะตกอยู่กับกรมขุนอนุรักษ์มนตรี (พระที่นั่งสุริยามรินทร์) แต่พระบรมโกศเห็นว่ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีเป็นคนเกียจคร้าน โฉดเขลา หาสติปัญญาไม่ได้ หากให้

ครองบ้านเมืองความหายนะก็จะเกิดขึ้น จึงไม่อยากให้ราชสมบัติ ข้าราชการผู้ใหญ่สนับสนุนให้ตั้งกรมหมื่นเทพพิพิธ แต่พระบรมโกศไม่อนุมัติ ก่อนที่พระองค์จะสวรรคตหนึ่งปีได้ตั้งกรมขุนพรพินิจเป็นรัชทายาท เพราะเห็นว่ามีสติปัญญาเฉลียวฉลาด และให้กรมขุนอนุรักษ์มนตรีบวช

มีประเพณีราชสำนักที่น่ารู้ตอนหนึ่ง ถ้ามีพระบรมราชโองการตรัสสั่งมหาดเล็กให้ออกไปสั่งอัครมหาเสนาบดี ณ ที่ใด ๆ ก็ตาม มหาดเล็กต้องขี่คอตำรวจสนม พอไปถึงก็ลงจากคอ ยืนสั่งการแก่อัครมหาเสนาบดี ข้าราชการทั้งปวงต้องพนมมือฟัง เมื่อสิ้นใจความแล้ว ก็บ่ายหน้ามาทางพระราชวังถวายบังคม มหาดเล็กจึงจะไหว้เคารพอัครมหาเสนาบดีได้

วรรณคดี เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ (เจ้าฟ้ากุ้ง) มีชื่อเสียงในการประพันธ์กาพย์ห่อโคลง เช่น กาพย์เห่เรือ กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง ได้รับการยกย่องว่าไพเราะที่สุดในกระบวนกาพย์ห่อโคลงทั้งหลาย พระองค์ได้รับสมญาว่า เป็นเจ้าแห่งกาพย์ห่อโคลง

พ.ศ. ๒๓๐๑ พระบรมโกศสวรรคต กรมหมื่นจิตรสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ กรมหมื่นเสพภักดี เตรียมการจะแย่งราชสมบัติ กรมขุนพรพินิจได้ล่อมาจับตัวสำเร็จโทษทั้ง ๓ องค์ แล้วถวายราชสมบัติให้กรมขุนอนุรักษ์-มนตรี เชษฐา แต่กรมขุนอนุรักษ์มนตรีไม่ยอมรับ ต้องการให้เป็นไปตามความประสงค์ของพระบิดากรมขุนพรพินิจจึงขึ้นครองราชย์

สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร

พ.ศ. ๒๓๐๑ กรมขุนพรพินิจขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร (พระบรมราชาธิราชที่ ๔) ครองราชย์ได้ ๒ เดือนก็ถวายราชสมบัติให้กับพระเชษฐา ซึ่งได้ลอบสึกออกมาแล้วขึ้นไปประทับพระที่นั่ง

สุริยาศอัมรินทร์ ประสงค์จะให้อนุชาถวายราชสมบัติ สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร เกรงพระพันปีหลวง ก็ถวายให้ แล้วตนเองก็ออกบวช เลยเรียกพระองค์ว่า ขุนหลวงหาวัด

สมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์

พ.ศ. ๒๓๐๑ กรมขุนอนุรักษ์มนตรีขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ (พระบรมราชาที่ ๓ ขุนหลวงเอกทัศ ขุนหลวงขี้เรื้อน เพราะเป็นโรคผิวหนัง) พอเสวยราชย์ได้ ๗–๘ วัน กรมหมื่นเทพพิพิธก็ทูลลาบวช ต่อมาถูกหาว่าขบถ เพราะกรมขุนพระพินิตเอาความลับที่กรมหมื่นเทพพิพิธ เจ้าพระยาอภัยราชา พระยายมราช พระยาเพชรบุรี คิดจะเชิญพระองค์กลับขึ้นครองราชย์บอกกับพระเชษฐา แต่ไม่ให้ลงโทษถึงชีวิต กรมหมื่นเทพพิพิธจึงถูกจับและถูกเนรเทศ โดยฝากเรือสินค้าอังกฤษไปปล่อยที่เกาะลังกา ส่วนพวกร่วมคิดก็ถูกจำ

เมื่อพระบรมราชาที่ ๓ ขึ้นเสวยราชย์นั้น บ้านเมืองก็แปรปรวนฝ่ายในได้อำนาจเท่ากับพระเจ้าแผ่นดิน ผู้มีความผิดซึ่งจะต้องถูกลงโทษถึงประหารชีวิต แต่ด้วยความโลภของฝ่ายในเปลี่ยนเป็นริบทรัพย์ ๆ ที่ริบมาได้ตกเป็นของฝ่ายใน พวกข้าราชการก็เอาตัวอย่าง ความเดือดร้อนเกิดกับราษฎร ๆ หมดที่พึ่ง พระองค์ไร้ความสามารถจริง ๆ เช่นที่พระบิดาห่วงทรงโปรดกามารมณ์มากกว่าอะไรอื่น พอเสวยราชย์ได้ ๑ ปี พม่าก็ยกกำลังมาล้อมกรุง ฯ ทั้งนี้ เนื่องจากไทยไม่จับขุนนางมอญที่ปล้นเมืองสิเรียม แล้วหนีมากับเรือที่มาซ่อมที่มะริดส่งให้พม่า ดังนั้น พอทวายแข็งเมือง พ.ศ. ๒๓๐๒ พระเจ้าอลองพญาก็ให้มังระโอรสมาตีทวาย เมื่อมังระตีทวายได้เห็นว่ามะริดและตะนาวศรี มีกำลังป้องกันน้อยก็ยกเอาสาเหตุไม่จับขุนนางมอญส่งให้พม่าเข้าตีได้อีก ๒ เมือง

เมื่อได้รับใบบอกจากพระยาตะนาวศรีว่า พม่าตีมะริดและตะนาวศรี ก็โปรดให้พระราชรองเมืองเป็นพระยายมราช (คนเก่าขบถถูกจำ) เป็นแม่ทัพ พระยารัตนาธิเบศร์เป็นทัพหนุนยกไปสู้พม่า แต่พอยกไปถึงด่านสิงขรก็ทราบว่าเมืองทั้งสองเสียแก่พม่าแล้ว พระยายมราชตั้งทัพที่แก่งตุ่ม พระยารัตนา-ธิเบศร์ตั้งที่เพชรบุรี ทั้งสองทัพถูกทัพหน้าพม่าตีแตก พม่าจึงเข้าเพชรบุรี อลองพญาเมื่อทราบว่าตีได้เมืองทั้งสองก็เสด็จมาดูเห็นว่าทัพไทยอ่อนแอจึงตีได้โดยง่ายก็อยากตีกรุงศรีอยุธยาด้วย พระเจ้าอลองพญาให้มังระโอรสเป็นทัพหน้า อลองพญาเป็นทัพหลวงยกกำลังมาทางด่านสิงขร

ทางกรุงศรีอยุธยาไม่ได้วางแผนสู้ข้าศึก สุดแต่ทราบว่าข้าศึกมาทางไหน ยังไม่ได้สอบให้แน่นอน ก็ยกกำลังออกไปทางนั้น เช่นทราบว่าข้าศึกมาทางด่านเจดีย์สามองค์ ก็ให้พระยาอภัยมนตรีคุมพล ๑๐,๐๐๐ ไปตั้งที่กาญจนบุรี พระยาคลังคุมพล ๑๐,๐๐๐ ไปตั้งที่ราชบุรี ต่อมาทราบว่าพม่ามาทางด่านแม่ละเมาก็ให้เจ้าพระยาอภัยราชา (คนใหม่) ไปรับข้าศึกที่ด่านแม่ละเมาซึ่งเป็นทางที่พม่าเคยยกกองทัพมา ซึ่งทั้งสองแห่งนี้ (ด่านเจดีย์สามองค์ และด่านแม่ละเมา) ข้าศึกไม่ได้ยกมา จึงเสียกำลังไปเปล่าๆ เมื่อไม่ได้เตรียมสู้ทางด่านสิงขร ครั้นทัพพม่าตีทัพไทยแตก (พระยาอภัยที่ถอยมาจากกาญจนบุรีมารวมกับพระยาคลังที่ราชบุรี) ที่ราชบุรีพม่าจึงเข้าราชบุรีแล้วรุกต่อไปยังสุพรรณบุรี เมื่อทัพที่ราชบุรีแตก ทางกรุงฯก็อลหม่าน จึงโปรดให้ทูลเชิญพระเจ้าอุทุมพรลาผนวช แล้วมอบราชการทั้งปวงให้ พระเจ้าอุทุมพรขนเอากำลังและเสบียงเข้ากรุงฯจัดทหารเข้ารักษาป้อม กับได้ปล่อยพระยาอภัยราชา พระยายมราช พระยาเพชรบุรีที่เป็นขบถออก และให้พระยายมราช พระยารัตนาธิเบศร์คุมกำลังมีเจ้าพระยามหาเสนาเป็นแม่ทัพไปรบพม่าตามลำน้ำเอกราชที่สุพรรณบุรี แต่ถูกพม่าตีแตกเหลือกลับแต่พระยารัตนาธิเบศร์

พ.ศ. ๒๓๐๓ ทัพอลองพญาก็รุกเข้าถึงอยุธยา

พม่ารุกมาครั้งนี้ไม่เหมือนครั้งก่อน พระเจ้าหงสาวดีมาตีเมืองไทยอย่างกษัตริย์ แต่พระเจ้าอังวะมาตีอย่างมหาโจร เพราะตามทางที่ผ่านทหารพม่ากวาดเตียนทั้งคนและทรัพย์สมบัติ ประชาชนชายหญิงลูกเด็กเล็กแดง ถูกพม่าฆ่าตายเป็นอันมาก ศพทิ้งลงแม่น้ำลอยเต็มจนกินน้ำไม่ได้ การที่ทัพไทยพ่ายแพ้เพราะไทยไม่ได้ทำการรบในดินแดนของตนเองมาเป็นเวลา ๑๖๗ ปี นับแต่พระนเรศวรได้ชัยชนะยุทธหัตถี พม่ายกทัพมาไทยไม่รู้ตัว ไทยเราเองก็ไม่ค่อยจะสามัคคีกัน แต่เผอิญพระเจ้าอลองพญาบัญชาการยิงปืนใหญ่เอง ปืนใหญ่แตกถูกพระองค์บาดเจ็บสาหัส พม่าจึงถอยทัพกลับไปทางเหนือไทยไม่ได้ติดตามเพราะเกรงจะเป็นอุบายของพม่า เมื่อโปรดให้พระยายมราชกับพระยาสีหราชเดโชชัย ยกทัพติดตามตีพม่า ทวายขอขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา ๆ ก็รับไว้ แต่ตะนาวศรีกับมะริดพม่าไม่ได้รักษาคงทิ้งไว้ไทยก็เข้าครอบครองดังเก่า

พระเจ้าแผ่นดินไทยไม่สามารถทำให้ข้าราชการกลมเกลียวกันได้พระองค์เองก็ไม่กลมกลียวกับใครอยู่แล้ว พระเจ้าอุทุมพรที่สึกออกมาช่วยป้องกันบ้านเมือง พอเสร็จศึกพระเจ้าอยู่หัวก็แสดงกิริยาน่าชัง เช่นเวลาเรียกให้มาเฝ้าก็ถอดพระแสงดาบพาดไว้บนตัก พระเจ้าอุทุมพรระอาใจเลยกลับไปบวชใหม่

ทางพม่า มังลอกโอรสได้ครองราชย์ต่อ มังฆ้องนรธาที่คุมทัพหลังของอลองพญาเมื่อคุมทัพหลังของอลองพญาเมื่อคราวถอยทัพไปจากไทย ได้ขบถตีอังวะได้ มังลอกต้องปราบอยู่ ๒ ปี จึงราบคาบ ขณะที่มังลอกปราบมังฆ้องนรธา หุยตองจาขุนนางทวายชิงทวายได้ พอรู้ว่ามังลอกปราบขบถราบคาบก็กลัวจึงขอขึ้นกับไทย มังลอกได้ให้อภัยคามณีกับมังละศิริไปตีเชียงใหม่ พระยาจันทร์เจ้าเมืองเชียงใหม่รู้เข้าก็ขอขึ้นกับไทยและขอกำลังช่วยไทยส่งทัพไปช่วยแต่ไม่ทัน พม่าตีเชียงใหม่ได้ก่อน พม่าจับเอาพระยาจันทร์

กับสมิงทอที่หนีมาจากจีนได้ไปด้วย ให้อภัยคามณีเป็นโปมยุง่วน ครองเชียงใหม่ มังละศิริเป็นมังมหานรธา พ.ศ. ๒๓๐๖ มังลอกสิ้นพระชนม์ มังระน้องชายครองต่อ โปมยุง่วนไปเฝ้ามังระ ทางเชียงใหม่ขบถ มังระให้เนเมียวสีหบดีกับโปมยุง่วนยกไปปราบเชียงใหม่ทัพหนึ่ง ให้มังมหานรธายกไปตีทวายที่หุยตองจาขบถทัพหนึ่ง

คราวศึกอลองพญา มีข่าวว่ากรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า กรมหมื่นเทพพิพิธ ที่ขบถถูกเนรเทศไปอยู่ลังกา แต่นายกำปั่นยอมให้ขึ้นเสียที่หัวเมืองไทยในแหลมมลายูนั้น ได้โดยสารเรือมาขึ้นที่มะริดเพื่อคิดจะกู้บ้านเมือง พระบรมราชาที่ ๓ ให้คุมตัวไว้ที่มะริด

พ.ศ. ๒๓๐๗ ทัพหน้ามังมหานรธา ตีได้ทวาย หุยตองจาหนีมาตะนาวศรี พม่าตีได้ตะนาวศรีและมะริด หุยตองจาหนีไปชุมพร พม่าตามมาเผาชุมพร และตีกุย ปรานได้ หุยตองจามาเพชรบุรีอยู่กับกรมหมื่นเทพพิพิธ แต่ทัพไทยยังรักษาเพชรบุรีอยู่ได้ พระบรมราชาที่ ๓ ให้กรมหมื่นเทพพิพิธไปอยู่จันทบุรี หุยตองจาไปอยู่ชลบุรี

ทัพเนเมียวสีหบดีกับโปมยุง่วน เมื่อตีเชียงใหม่ได้แล้ว ทัพเนเมียวสีหบดีคงอยู่ที่เชียงใหม่ เมื่อเห็นว่าตีทวายและตะนาวศรีได้สะดวกมังระก็สั่งให้ทัพทั้งสอง (ทัพเชียงใหม่กับทัพทวาย) เข้าตีกรุงศรีอยุธยาพร้อมกันทั้งสองทาง

ทัพเหนือ (เชียงใหม่) เนเมียวสีหบดีกำลัง ๑๐,๐๐๐ รุกมาตามลำน้ำเจ้าพระยา เมื่อตีสุโขทัยได้แล้วก็เข้าตั้งอยู่ในเมือง เจ้าเมือง, กรมการ, ราษฎรที่หนีเข้าป่า ยกกลับมาล้อมพม่า เจ้าเมืองพิษณุโลกก็ยกกำลังไปช่วยเจ้าฟ้าจืด ซึ่งต้องโทษอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาหนีไปปล้นพิษณุโลกได้ แล้วเข้า

ตั้งอยู่ เจ้าเมืองพิษณุโลกทราบข่าวก็ยกกำลังกลับมา จับเจ้าฟ้าจีดได้ ถ่วงน้ำเสีย

ทัพใต้ (ทวาย) มังมหานรธากำลัง ๑๐,๐๐๐ รุกมาทางทวาย–สุพรรณบุรี เมื่อทราบว่าพม่าจะยกมาตีกรุงศรีอยุธยาแน่ ได้โปรดให้พระพิเรนทร์ไปขัดตาทัพที่กาญจนบุรี แต่ถูกทัพหน้ามังมหานรธาตีแตก ทัพปักษ์ใต้ที่ตั้งที่บำหรุ ใต้ราชบุรี และทัพเรือที่ตั้งที่บางกุ้ง ก็ถูกทัพหน้ามังมหานรธาตีแตกทั้งสองทัพ ทัพเจ้าเมืองพิษณุโลกซึ่งมาตั้งที่ภูเขาทองพระยาพิษณุโลกได้ลาไปเผาศพมารดาให้กรมการแทน ทัพโคราชที่ตั้งที่วัดเจดีย์แดง ให้สมทบกับทัพพระยารัตนาธิเบศร์ที่ตั้งที่ธนบุรี ทัพพระยายม-ราชที่ตั้งที่นนทบุรี ทั้งสองทัพถูกทัพหน้าพม่าตีแตกเลยหนีเข้ากรุง ฯ ทัพโคราชก็หนีอ้อมกลับโคราช

ทัพเหนือ เนเมียวสีหบดีกับทัพใต้มังมหานรธา ได้รุกเข้ามาโดยลำดับ โดยไม่มีทัพไทยจะตีให้แตกได้ ทั้งสองทัพจึงยกเข้าตั้งในเขตพระนครคอยทัพที่ส่งมาเพิ่มเติมจากพม่า จึงยังไม่ล้อมกรุง ฯ ทัพไทยก็ไม่สามารถตีทัพพม่าให้แตกไปได้

ไทยไม่มีตัวข้าราชการที่สามารถเป็นแม่ทัพนายกองนำกำลังเข้าสู้พม่า คนทุกคนกำลังเสียขวัญ เพราะได้เห็นความทารุณโหดร้ายของสงครามครั้งแรกมาแล้วหยก ๆ กองทัพพม่าถึงไทย กองทัพไทยก็แตกพ่ายที่นั้น มีแห่งหนึ่งที่ควรได้รับความชมเชย คือ **ชาวบ้านบางระจัน** อยู่พรมแดนเมืองวิเศษชัยชาญ เมืองสุพรรณบุรีและเมืองสิงห์ต่อกัน พม่าเที่ยวค้นทรัพย์จับเชลยทางเมืองวิเศษชัยชาญ ชาวเมืองก็หนีไปอาศัยอยู่ที่บ้านบางระจัน รวมกำลังมีนายแท่นกับพวกร่วมใจ ๖ คน เป็นหัวหน้าให้รบกับพม่า ๆ ถูกฆ่าตาย

หลายร้อยคน พม่าใช้เวลา ๕ เดือนและยกกำลังเข้าปราบถึง ๗ ครั้ง ก็ปราบไม่ได้ ชาวบ้านบางระจันได้ขอปืนใหญ่และกระสุนดินดำเข้ามาในกรุง ฯ ก็ไม่ได้ เพราะเกรงว่าถ้าเสียค่ายพม่าจะได้ปืนไปเปล่า ๆ พระยารัตนาธิเบศร์น้อยใจ ออกมาเรี่ยไรโลหะสร้างปืน แต่ร้าวไม่สำเร็จ ก็กลับเข้ากรุง ฯ ในที่สุดในเมื่อเนเมียวสีหบดีแม่ทัพพม่าจึงให้สุกี้หรือนายกองใหญ่ที่เคยอยู่เมืองไทยไปตีบ้านบางระจัน สุกี้ได้ใช้ปืนใหญ่ยิงเข้าไปในบ้านบางระจัน ชาวบ้านบางระจันจึงแพ้ เพราะไม่มีปืนใหญ่สู้ ต่อมาแม้จะมีทัพไทยที่กล้าหาญ เจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้รบหรือช่วยป้องกันประเทศก็ไม่สำเร็จ เช่น กรมหมื่นเทพพิพิธ ซึ่งอยู่จันทบุรีนั้นได้ย้ายไปเกลี้ยกล่อมคนอยู่ ณ ปราจีนบุรี เพื่อช่วยกำจัดพม่า มีคนอาสามาก ตลอดจนพระยารัตนาธิเบศร์ก็พากันมาพึ่ง จึงแต่งทัพหน้ายกมาตั้งที่ปากน้ำโยธกา ยังไม่ทันพร้อมก็ถูกทัพหน้าพม่ายกไปตีแตก กรมหมื่นเทพพิพิธเลยหนีไปอยู่โคราช พระเจ้าอุทุมพรที่บวชอยู่ข้าราชการหลายคนไปวิงวอนขอให้สึกมาช่วยบ้านเมืองก็ไม่ยอมสึก คงจะเกรงหาว่าขบถ ซึ่งอาจถูกประหารชีวิตได้เพราะพระเจ้าแผ่นดินไม่ได้เรียกร้อง พระเจ้าเอกทัศก็ทรงเหลวไหลเต็มทน เจ้าจอมตัวโปรดครรภ์แก่จะคลอด ก็ให้ไปผลัดขอให้พม่าพักการยิงปืนตึง ๆ สักครู่

พอฤดูฝน ทหารพม่าเกรงน้ำท่วมก็ร้องต่อมังมหานรธาให้ล่าทัพก่อน มังมหานรธาไม่ยอม ให้ทหารอยู่ตามที่สูง ๆ บนโคกต่าง ๆ ต่อมามังมหานรธาป่วยถึงแก่กรรม เนเมียวสีหบดีได้เป็นแม่ทัพใหญ่ สั่งให้กองทัพเข้าล้อมกรุง ฯ ทัพพม่าก็ประชิดเข้าทุกที ทางกรุง ฯ สั่งทหารออกรบ พอปะทะกันถูกพม่ายิงตายคนสองคนก็ถอยกลับหมด ภายในกรุงก็มีผู้ร้ายคอยปล้นซ้ำเติม พวกจีน ๔๐๐ คนเข้าไปทำลายพระพุทธบาท ลอกเอาเงินที่ดาษพื้นขึ้นและทองหุ้มมณฑปไป มีการปล้นชิงทรัพย์และฆ่ากันทั่ว ๆ ไป การต่อสู้ของไทยก็เป็น

ไปอย่างน่าสังเวช คือสู้อย่างเสียไม่ได้เพราะขาดกำลังใจ ปืนใหญ่ก็ไม่มีคนยิงเป็น บางพวกบรรจุดินปืนไม่ถึงขนาด ยิงไปไม่ถึงข้าศึก บางพวกบรรจุดินปืนมากเกินไป ยิงได้นัดเดียวปืนร้าวใช้การไม่ได้ หากจะบรรจุดินปืนให้มากตามขนาดเพื่อยิงได้ไกล ๆ คนยิงก็กลัวแก้วหูแตก คนกลัวแก้วหูแตกมากกว่าคนกลัวกรุง ฯ แตก เจ้าหน้าที่จึงต้องเรียนการใช้ปืนใหญ่กันในขณะนั้น แล้วยิงข้าศึกตามอำเภอใจจนกระสุนหมด จนต้องมีข้อบังคับว่าใครจะยิงปืนใหญ่ต้องขออนุญาตจากลูกขุนเสียก่อน ครั้งหนึ่งพระยาตาก (สิน) ใช้ปืนใหญ่ยิงพม่าโดยไม่ขออนุญาต เกือบถูกลงโทษ ทำให้พระยาตาก (สิน) ท้อใจ อีกคราวหนึ่งพระยาตากได้รับคำสั่งให้คุมกองทัพเรือ ออกไปตีสกัดกองทัพพม่า พร้อมด้วยพระยาเพชรบุรี เผอิญเสียทีพม่าพระยาเพชรบุรีตายในที่รบ พระยาตากถูกฟ้องว่าทิ้งให้พระยาเพชรบุรีตาย พระยาตากเห็นว่าการสู้อย่างนี้ น่าจะสู้พม่าไม่ได้ ขืนอยู่ต่อไปคงจะถูกจับเป็นเชลย จึงหาสมัครพรรคพวกประมาณ ๕๐๐ คน ตีฝ่าพม่าหนีไปทางตะวันออกเฉียงใต้

ไทยถูกพม่าล้อมกรุง ฯ อยู่นาน อัตคัดเสบียงอาหาร เกิดความคับแค้นหนักขึ้น พระบรมราชาที่ ๓ ให้ทูตไปขอเลิกรบโดยจะยอมเป็นเมืองขึ้น แต่พม่าเห็นทางชนะอยู่แล้วจึงไม่ยอมเจรจา พม่าล้อมกรุง ฯ อยู่นานถึง ๒ ปี จนย่างปีที่ ๓ พม่าเอาปืนใหญ่ตั้งบนที่สูง ๆ ตามวัดแล้วระดมยิงเข้าไปในกรุง ฯ จุดไฟเผารากกำแพงเพื่อให้ทรุด ปืนใหญ่ก็ยิงอยู่ตลอดเวลา ทางในกรุง ฯ ก็สับสนอลหม่านทั้งโจรภัย อัคคีภัย พอกำแพงทรุด พม่าก็ยกเข้ากรุงได้ใน ๓ ฯ ๕ ๙ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐ เวลาสองทุ่ม พม่าจุดไฟเผาบ้านเรือนปราสาทราชมณเฑียร วัดวาอาราม และเที่ยวฆ่าคนทั้งชายหญิง หนุ่มแก่ ลูกเด็กเล็กแดง พระสงฆ์ ผิดธรรมเนียมที่พม่าเคยทำมา ขุดค้นปล้นทรัพย์สมบัติทุกแห่ง ทำลายของมีค่า พระพุทธรูปหุ้มทองคำก็เอาไฟสุม ลอกทองไปทำ

อย่างโจร เที่ยวริบทรัพย์จับเชลยอย่างทารุณเหี้ยมโหด อลหม่านไปทั่วพระนคร เป็นที่สังเวชยิ่งนัก มหาดเล็กได้พาพระบรมราชาที่ ๓ ลงเรือน้อย หนีซุ่มซ่อนไปอยู่ที่สุมทุมพุ่มไม้ใกล้บ้านจิก ไม่ได้เสวยมากว่า ๑๐ วัน พม่าไปพบนำกลับมายังค่ายโพธิ์สามต้น ก็ดับสูญสิ้นพระชนม์ พม่าเอาศพฝังไว้ที่โคกพระเมรุ พม่าจับได้แต่พระเจ้าอุทุมพรซึ่งทรงผนวช

เมื่อได้ทำลายของอันมีค่า สั่งทหารผลาญชีวิตคนไทยอยู่ ๑๕ วัน จนสมแก่ใจแล้ว พม่าก็กวาดต้อนคนไทย ทรัพย์สมบัติอันมีค่า พร้อมทั้งพระเจ้าอุทุมพรยกทัพกลับไป คงทิ้งมอญคนหนึ่งชื่อ สุกี้ (นายกองใหญ่) คุมมอญพม่าราว ๓,๐๐๐ คนอยู่รักษากรุงฯ ตั้งค่ายอยู่โพธิ์สามต้นเหนือกรุงศรีอยุธยา และให้คนไทยคนหนึ่งชื่อทองอิน ตั้งอยู่ที่เมืองธนบุรี เพื่อค้นคว้าหาคนที่หลบซ่อนมาฆ่าแล้วริบทรัพย์และจัดส่งไปยังประเทศพม่า

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีอยู่ ๔๑๗ ปี มีกษัตริย์ ๓๓ องค์ สร้าง พ.ศ. ๑๘๙๓ พินาศ พ.ศ. ๒๓๑๐.

ตอนที่ ๔

ไทยตอนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒
จากพงศาวดารพม่า

ตอนที่ ๔
ไทยตอนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒
จากพงศาวดารพม่า

พงศาวดารพม่า

ทางพม่า พม่า (ราชาธิราช) กับมอญ (ฝรั่งมังฆ้อง) รบกันมานาน ราษฎรพม่ามอญเดือดร้อน หนีไปอยู่ตองอูมาก มังกินโย เชื้อสายพระเจ้าแผ่นดินพม่า ถือโอกาสตั้งตัว ได้รวมพรรคพวกได้มาก จึงตั้งตนเป็นใหญ่ในตองอู เมื่อไม่มีผู้ใดขัดขวางก็ประกาศ ตองอูเป็นอิระ ตั้งตนเป็นกษัตริย์ต่อมาสิ้นพระชนม์

พ.ศ. ๒๐๗๓ มังตรา ลูกขึ้นครองราชย์ตองอู มีนามว่า ตะเบงชเวตี้ (แปลว่าสุวรรณเอกฉัตร) มีโทโสร้ายแต่ก็สามารถ มีบุเรงนองพี่เขย พระสหายร่วมพระนม เป็นทหารเอก พ.ศ. ๒๐๘๒ ตีได้หงสาวดี พ.ศ. ๒๐๘๓ ตีได้เมาะตะมะ ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ที่หงสาวดี (หงสาวดีลิ้นดำ) ส่วนตองอูนั้นให้บิดาบุเรงนองครอง พ.ศ. ๒๐๘๕ ตีได้แปร ให้น้องบุเรงนองครอง พ.ศ. ๒๐๘๙ ตีได้ยะไข่

ทางไทย ขณะพม่าตียะไข่ ไทย (สมัยสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิ) ตีได้ทวาย พระเจ้าตะเบงชเวตี้มาตีคืน พ.ศ. ๒๐๙๑ พระเจ้าตะเบงชเวตี้ยกกำลังตีไทย พฤศจิกายน ออกจากหงสาวดี ได้ปะทะกับทัพไทยที่ทุ่งภูเขาทอง ทัพไทยต้านไม่อยู่ถอยเข้ากรุงศรีอยุธยา พม่าจับได้น้อง และลูกพระเจ้ากรุงไทย (สมเด็จพระจักรพรรดิ) และทัพพม่าติดตามมายังกรุงศรีอยุธยา

เข้าตีเป็นสามารถก็ไม่สามารถหักเข้ากรุงศรีอยุธยาได้ ถูกยิงและเป็นโรคตายมาก ขาดเสบียงเพราะไทยกว้านเข้าไว้ในกรุงศรีอยุธยาหมด หรือเผาเสบียงเสียและคอยตัดเสบียง จึงล่าถอยไปทางกำแพงเพชรเพื่อตีไทยฝ่ายเหนือมีกำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุโลกก่อน พระเจ้ากรุงไทยจัดทัพตามตี สู้กันทรหดไทยล่าพม่าตามจับได้ ลูกเขยทัพพม่ารุกเข้ากำแพงเพชร โดยไม่ต้องตีเพราะเจ้าเมืองหนีเข้าป่า ขณะที่พักที่กำแพงเพชร เตรียมจะตีสุโขทัย ก็มีสาส์นของพระมหาจักรพรรดิขอให้ปล่อย น้อง ลูก ลูกเขย ทหารที่เป็นเชลย จะยอมให้ช้าง ๓๐ เชือก เงิน ๓๐๐ ชั่ง ภาษีเมืองตะนาวศรีและให้ช้างเผือกอีก ๒ เชือก (พญาใหญ่ – พญาน้อย) กับให้ช้างดำ ๒ เชือก (ไชยานุภาพ, ปราบไตรจักร) พระเจ้าตะเบงชเวตี้ตกลง และเลิกทัพกลับไปทางตำบลด่านแม่ละเมา เมษายน ๒๐๙๒ ถึงหงสาวดี ก็มึนเมาเพราะเสพสุราจนสติฟั่นเฟือนบุเรงนองต้องทำหน้าที่แทน เผอิญเกิดขบถจลาจล บุเรงนองออกปราบอำมาตย์ล่อพระเจ้าตะเบงชเวตี้ไปจับช้างในป่าแล้วปลงพระชนม์เสียเมื่อพฤษภาคม ๒๐๙๓ เมืองต่าง ๆ ก็แข็งเมืองเป็นกบฏ มีแปร ตองอู เป็นต้นบุเรงนองจึงนำทัพน้อยผ่านหงสาวดีไปตองอู เพื่อหาน้องต่างมารดาซึ่งครองตองอูแต่น้องไม่เปิดเมืองรับ จึงไปตั้งที่ชายเขา เพื่อรวบรวมกำลัง เมื่อได้พรรคพวกมากแล้ว ยกตีได้ตองอูและแปร ให้น้องครองทั้งสองเมือง พ.ศ. ๒๐๙๔ ตีได้หงสาวดี แล้วได้เมาะตะมะให้น้องครอง บุเรงนองประกาศเป็นราชาชื่อพระเจ้าสิริสุธรรมราชา พ.ศ. ๒๐๙๗ ตีได้อังวะให้ลูกเขยครอง พ.ศ. ๒๑๐๐ ปราบเมืองเงี้ยวต่าง ๆ เช่นเมืองหน่าย ยาง ก้อง พ.ศ. ๒๑๐๐ เชียงใหม่ยอมขึ้นต่อพม่า จึงให้พระยาทะละคุมกำลังส่วนหนึ่งตั้งที่เชียงใหม่เพื่อควบคุม แล้วพระองค์ก็ยกทัพกลับไปพักที่อังวะ ส่วนศรีสัตนาคนหุต แพร่น่าน นครเชียงราย เชียงของ รวมกันจะตีเชียงใหม่ ให้ทางอังวะยกทัพไปสู้

พวกศรีสัตนาคนหุตก็เลยถอยกลับ ทัพอังวะตีได้ น่าน เชียงแสน แพร่ เชียงราย เมื่อตั้งผู้ครองเมืองต่าง ๆ แล้ว ให้ทัพอังวะกลับ

ทางไทย ไทยมีช้างเผือก ๔ เชือก บุเรงนองขอ ๑ เชือก ไทยไม่ให้จึงหาเรื่องยกทัพมาตีจัดเป็น ๕ ทัพ ๑. อังวะ (บุตรเขย) ๒. ตองอู (อนุชา) ๓. แปร (อนุชา) ๔. อุปราช ๕. บุเรงนอง กำลังกว่า ๕ แสน ให้เชียงใหม่เตรียมซ่อมเรือ และลำเลียงอาหารตามลำน้ำ ให้เจ้าเมืองเชียงใหม่คุมเอง

พฤศจิกายน ๒๑๐๖ ทัพพม่าออกจากหงสาวดี –ตองอู–เมาะตะมะ ตีได้กำแพงเพชร ทัพตองอู ทัพอุปราช ตีสุโขทัย ทัพอังวะและทัพแปรตีพิษณุโลก ทัพบุเรงนองตีสวรรคโลก เมื่อตีเมืองต่าง ๆ ได้แล้วก็มารวมกำลังกันที่สวรรคโลก ให้ผู้ครองพิษณุโลก สวรรคโลก พิชัย มากับกองทัพด้วย กองทัพได้รุกมาดังนี้.–

แปร คุมทัพเรือ

ทัพบกอุปราช–ขวา อังวะ–ซ้าย ตองอู–กลาง บุเรงนอง–กองหลวงและหลัง

เจ้าเมืองเชียงใหม่ไม่ได้คุมขบวนลำเลียงตามที่บุเรงนองสั่ง แต่ให้เจ้าเมืองคนอื่นคุมมา เมื่อทัพพม่าเคลื่อนที่ พระมหาธรรมราชา (เจ้าเมืองพิษณุโลก) ขออนุญาตส่งสาส์นให้พระมหาจักรพรรดิว่าอย่าคิดสู้ เพราะเห็นว่าไม่มีทางสู้ พระมหาจักรพรรดิโกรธ จับคนถือสาส์นขัง แล้วให้พระมหินทร ฯ คุมกำลังไปต้านพม่า ได้ต่อสู้กัน ตอนต้นกำลังส่วนหน้าพม่าถูกตีเสียหายมาก แต่ทัพอุปราชกับตองอูมาถึง แก้ทัพหน้าไว้ได้ เผอิญทัพเรือพระเจ้าแปรมาอีกได้ตีทัพเรือไทยแตก และจับเรือไทย ๑๐๐ กว่าลำพร้อมด้วยทหาร ทัพ

ไทยจึงแตกถอยเข้ากรุงศรีอยุธยา พระมหาจักรพรรดิให้โอรสองค์ใหญ่และน้องยกกำลังไปสู้พม่าใหม่อีก พระองค์เองคุมทัพคอยที่ทุ่งลุมพลี ทัพพม่าปะทะทัพไทย (ลูกและน้อง) ถูกทัพไทยตีเสียหาย ทัพไทยไล่ตามปะทะกับอุปราช ตองอู อังวะ ได้ต่อสู้กันอย่างสามารถ ทัพไทยน้อยกว่าต้องถอยมายังป้อมที่ทุ่งลุมพลี ทัพพม่าตามมาแต่ยังไม่ตี รอทัพบุเรงนอง กองทัพบุเรงนองมาถึงก็สั่งตีทันที กุมภาพันธ์ ๒๑๐๖ พม่ายึดป้อมได้ ทัพไทยถอยเข้ากรุงฯ ทัพหลวงบุเรงนองตั้งที่ทุ่งลุมพลี ให้ทัพน้องและลูกตั้งล้อมกรุงศรีอยุธยาแล้วตั้งปืนใหญ่ยิงกระหน่ำ ชาวไทยแตกตื่นตกใจ รีบขอให้พระมหาจักรพรรดิยอมสงบศึก เมื่อเปิดการปรึกษาหารือกันแล้วก็มีสาส์นไปยังบุเรงนองขอสงบศึก โดยจะออกจากราชสมบัติและจะไปกับบุเรงนองเป็นตัวจำนำ ให้พระมหินทรฯ ขึ้นครองราชย์ เป็นเมืองออกพม่าถวายช้างเผือก ๑ เชือก เผอิญมีขบถที่หงสาวดี กบฏเผาปราสาทราชมณเฑียร ผู้รักษาหงสาวดีกำลังปราบอยู่ทูลให้บุเรงนองทราบ บุเรงนองอยากกลับเต็มที่ แต่แกล้งทำเป็นปรึกษาน้องและลูกและข้าราชการถึงการสงบศึก ตกลงให้ไทยส่งช้างให้ ๔ เชือก และให้พระมหาจักรพรรดิไปหงสาวดีด้วย พระมหาจักรพรรดิ พระมหินทร ฯ ไปเฝ้าพร้อมด้วยช้างอีก ๓ เชือก ตั้งพระมหินทร ฯ ครองอยุธยา ส่วนพิษณุโลก สุโขทัย พิชัย ให้เจ้าเมืองเก่าครองตามเดิม เอาพระมหาจักรพรรดิ พระราเมศวร พระยาจักรี ช้างเผือก ๔ เชือก (พระคเชนทโรดม พระบรมไกรษรพระรัตนากาศ พระแก้วทรงบาศ) ไปหงสาวดีด้วย ไทยต้องส่งช้าง ๓๐ เชือก เงิน ๓๐๐ ชั่งพม่า ภาษีปากเรือท่าเมืองตะนาวศรีให้พม่าทุกปี บุเรงนองให้เงินพระมหินทร ฯ ๑๐๐ ชั่ง ให้ซ่อมแซมวัดที่พังเพราะพม่ายิง บุเรงนองอยากตีเชียงใหม่เพราะบิดพลิ้วไม่ไปส่งเสบียงตามสั่ง แต่เป็นห่วงกบฏที่หงสาวดี จึงให้อุปราชไปปราบเชียงใหม่

เมษายน ๒๑๐๗ บุเรงนองออกจากกรุงศรีอยุธยา เอาช่างต่าง ๆ ของไทยไปด้วย พระมหาธรรมราชาตามไปส่งถึงชายแดนไทย มิถุนายน ๒๑๐๗ ถึงหงสาวดี เห็นปราสาทราชวังถูกกบฏเผาก็เข้าสร้างใหม่วิจิตรพิสดารกว่าเก่ามาก สร้าง ๓ ปีเสร็จ พออุปราชยกกำลังไปเชียงใหม่ ผู้ครองเชียงใหม่หนีไปอยู่กับกรุงล้านช้าง บุเรงนองทรงทราบก็ออกจากหงสาวดีมาตั้งอยู่ตำบลหนึ่งใกล้เชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่มาเฝ้า เกิดขบถที่หงสาวดีอีก บุเรงนองกลับ ให้พระมหาเทวีปกครองเชียงใหม่ ให้พระมหาธรรมราชา (พิษณุโลก) ซึ่งยกกำลังไปช่วยกลับพิษณุโลก บุเรงนองเอาเจ้าเมืองเชียงใหม่ เชียงแสนไปหงสาวดีด้วย เห็นปราสาทราชวังที่สร้างไว้พังพินาศก็โมโหตามไปปราบพวกขบถที่หนีไปอยู่ทะละ จับได้ตั้งหมื่นคน จะเอาไฟคลอกให้ตายให้หมดแต่พระขอไว้ จึงประหารชีวิต ๗๐ คน อุปราชคงยกกำลังตามพวกเชียงใหม่ไปเวียงจันทน์ และตีได้กรุงเวียงจันทน์แต่พระเจ้าล้านช้างหนีไปได้ บุเรงนองให้ทัพอุปราชแบ่งกำลังไว้รักษาเชียงใหม่ นอกนั้นให้กลับ

พ.ศ. ๒๑๐๘ ทัพอุปราชถึงหงสาวดี เอาชายาพระเจ้าล้านช้างมาด้วย ๓ คน คือ มหานารี มโนรา (แก้วฟ้า) บุตรีพระเจ้ากรุงไทย ฟ้าสิริมา (ลูกเจ้าเชียงตุง)

กุมภาพันธ์ ๒๑๐๙ ข้าราชการของพระมหาธรรมราชา (พิษณุโลก) เชิญธิดาของพระมหาธรรมราชาชื่อ อินทรเทวี (พระเทพกษัตรี ?.) มาถวายบุเรงนอง ปลายปี พ.ศ. ๒๑๑๐ พระมหาธรรมราชาทูลบุเรงนองว่า พระเจ้าล้านช้างจะยกกำลังตีพิษณุโลก บุเรงนองให้บรรดาเมืองต่าง ๆ ในไทยใหญ่ยกไปช่วยพิษณุโลก ทัพพระเจ้าล้านช้างทราบก็ถอยกลับ บุเรงนองก็ให้ทัพไทยใหญ่กลับ

ต้น พ.ศ. ๒๑๑๑ พระมหาจักรพรรดิได้รับอนุญาตจากบุเรงนองให้บวช เมื่อบวชแล้วขอเดินธุดงค์เพื่อนมัสการปูชนียสถานที่อยุธยาก็ได้รับอนุญาต ส่วนพระราเมศวรที่ตามบุเรงนองไปรบกับเชียงใหม่ ได้สิ้นพระชนม์กลางทาง เมื่อพระมหาจักรพรรดิกลับอยุธยาแล้ว ชายาพระราเมศวรขออนุญาตกลับบ้าง บุเรงนองให้หลวงราชมนู (ไทย) พากลับ เกิดรักกัน พระมหินทร ฯ ฟ้องบุเรงนอง บุเรงนองเลยฆ่าหลวงราชมนู แล้วให้ชลสินรานคนแก่คุมมาแทน พระมหาจักรพรรดิ เมื่อถึงอยุธยาก็ลาบวชขึ้นครองราชย์ ให้คนไปดักฆ่าชลสินราน พระมหาธรรมราชาทรงทราบเข้าก็ไปทูลบุเรงนองถึงหงสาวดี

มิถุนายน พ.ศ. ๒๑๑๑ บุเรงนองชอบใจให้เป็นเจ้าฟ้าสองแควเป็นประเทศราชพม่า พระมหาจักรพรรดิทรงทราบก็โกรธหาว่าประจบพม่าจึงยกทัพขึ้นไปพิษณุโลก รับเอาธิดา ข้าไทยลงมาพระนคร บุเรงนองทรงทราบก็โมโหหาว่าขบถ ให้ปราบแต่ต้องปราบทั้งเขมร และล้านช้างด้วยเพื่อกันไม่ให้ช่วยไทย แต่จะทำเวลาสิ้นฤดูฝน ตอนต้นต้องตั้งมั่นที่พิษณุโลกให้มั่นคงก่อน จึงให้พระมหาธรรมราชา และเจ้าเมืองต่าง ๆ ยกกำลังมาเตรียมไว้ที่พิษณุโลก ไทยเมื่อทราบ ได้บอกให้ล้านช้างมาตีพิษณุโลก ไทยจะยกทัพบกเรือขึ้นไปช่วยตีด้วย พระมหาธรรมราชา ทรงทราบก็ทูลบุเรงนอง บุเรงนองได้กำชับว่า ให้จับกษัตริย์ไทยและล้านช้างให้ได้ เมื่อทัพเรือไทยไปถึงกำแพงเพชร (นครสวรรค์) ทัพบกก็ได้รบกับพม่าถูกพม่าตีแตกถอยมายังทัพเรือไทย ทัพเรือไทยช่วยตีทัพพม่าแตก ทัพล้านช้างมาถึงพิษณุโลกก็ตั้งค่ายทัพพม่าให้ตีทัพล้านช้างแตกถอยไป

ต่อมาทัพไทย–ล้านช้างได้เข้าปล้นพิษณุโลกพร้อมกัน ทัพล้านช้างถูกตีแตกถอย เมื่อทัพไทยซึ่งถูกยิงเสียหายทราบว่าล้านช้างถอย ไทยก็ถอยด้วย

ตุลาคม พ.ศ. ๒๑๑๑ ทัพใหญ่พม่าที่จะตีอยุธยาออกจากหงสาวดี มี ๑. อุปราช ๒. แปร ๓. ตองอู ๔. อังวะ ๕. บุเรงนอง บุเรงนองไม่พอใจที่ทหารพม่าจับ ๒ กษัตริย์ไม่ได้ เพราะไม่ติดตามเวลาถอย พอทัพใหญ่พม่าถึงอยุธยาก็เข้าล้อมหาที่สูง ๆ หรือพูนดินสูง ๆ ตั้งปืนใหญ่ยิงเข้ากรุงศรีอยุธยา ฝ่ายไทยไม่กล้าส่งทหารไปต้านพม่า เป็นแต่ขึ้นประจำป้อมรักษาเมืองต่อสู้ ทหารพม่าได้ให้ปีนปล้นหลายครั้งแต่เข้ากรุงไม่ได้ เสียทหารไปมากมาย พม่าล้อมอยู่สี่เดือนเศษ

พระมหาจักรพรรดิสิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๑๑๒ พระมหินทร ฯ เห็นจะสู้ไม่ไหว เขียนสาส์นถึงบุเรงนอง ว่าการที่สู้รบกันนี้เป็นการผิดพลาด เพราะพระยารามเป็นผู้ชักชวนไว้ ตั้งแต่ครั้งพระมหาจักรพรรดิทรงผนวชว่าให้กลับอยุธยาลาผนวชครองราชย์ แม้มีข้าศึกก็จะอาสาป้องกัน บัดนี้พระมหาจักรพรรดิได้สิ้นพระชนม์แล้ว ขอไม่สู้ และได้จับพระยารามจองจำ ส่งตัวไปพร้อมกับสาส์นด้วย บุเรงนองไม่ว่าอะไร พระเจ้าล้านช้างเมื่อได้รับสาส์นพระมหาจักรพรรดิก็ยกพลมา บุเรงนองส่งกำลังไปสกัดที่ลพบุรี กำลังพม่าถูกตีแตก จึงให้พระยารามปลอมสาส์นเป็นของอยุธยา และให้พระยารามไปถวายพระเจ้าล้านช้างให้ยกทัพมาเร็ว ๆ พม่ากำลังอ่อนกำลังลงแล้ว ทัพล้านช้างรีบยกมาเลยถูกพม่าตีแตกที่สระบุรี ทัพพม่าคงโจมตีกรุงศรีอยุธยาต่อไป แต่ก็ไม่ได้ผลเสียทหารมากมาย จึงออกอุบายให้พระยาจักรีที่เอาตัวไปเมื่อครั้งศึกช้างเผือกเป็นไส้ศึก ถ้าสำเร็จจะให้ครองพิษณุโลก พระยาจักรีตกลงจึงให้จองจำพระยาจักรีใส่เรือมีทาสไทย ๒ คน พายมาเป็นทีว่าหนีจากพม่า พระมหินทร ฯ ดีใจ

รับตัวไว้ แล้วมอบการรักษาพระนครให้ พระยาจักรีก็ถอนกำลังด้านที่สำคัญออกแล้วเอาพวกตัวใส่ แล้วนัดพม่าให้ปล้น เปิดประตูรับ (๓ ฯ ๔ ๙) สิงหาคม พ.ศ. ๒๑๑๒ พม่าเข้ากรุงได้ ทหารพม่าปล้นทรัพย์ไทยเรียบทุกคนต่างมีของที่มีค่าที่ปล้นจากไทยติดตัวไป บางคนแบก บางคนหาม (พม่าล้อมอยู่ ๘ เดือน) พระมหินทร ฯ กินยาตาย

เขมรขอขึ้นกับพม่า โดยนำเครื่องบรรณาการมาถวายบุเรงนองที่อยุธยา บุเรงนองให้เงินลิ่มหนัก ๓๐๐ ชั่งพม่าเพื่อซ่อมนครวัด ตุลาคม ๒๑๑๒ อภิเษกพระมหาธรรมราชาขึ้นครองกรุงศรีอยุธยา มอบเงิน ๑๐๐ ชั่ง ทอง ๑๓ ลิ่ม ให้ซ่อมวัด จัดสร้างเมรุถวายพระมหาจักรพรรดิพระยาจักรีไม่ยอมรับตำแหน่งเจ้าเมืองพิษณุโลกตามที่ตกลงไว้ ขอไปอยู่พม่าจึงได้เป็น เจ้าเมืองร่างกุ้ง และได้รับทรัพย์เป็นอันมาก พระมหาธรรมราชาถวายธิดาชื่อสุวรรณเทวี อายุ ๑๗ ปี ให้บุเรงนอง บุเรงนองออกจากอยุธยา พฤศจิกายน ๒๑๑๒ ไปทางพิษณุโลก ออกจากพิษณุโลกไปตั้งทัพตรงข้ามเวียงจันทน์ พอข้ามน้ำพระเจ้าอังวะก็หนีเข้าป่า บุเรงนองยกกำลังตามเข้าป่าทหารเจ็บป่วยขาดเสบียงลำบากจึงถอยกลับเวียงจันทน์ แล้วกลับพิษณุโลก กลับคืนหงสาวดี ต่อมาพระเจ้าล้านช้างสิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๑๑๗ บุเรงนองยกทัพไปเวียงจันทน์อภิเษกอุปราชซึ่งจับได้จากเมืองล้านช้าง เป็นเจ้าเมืองล้านช้าง ล้านช้างจึงเป็นเมืองออกของพม่า

พ.ศ. ๒๑๒๑ บุเรงนองตั้งลูกเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ (พระสาราวดีมินทร์) พฤศจิกายน ๒๑๒๔ บุเรงนองสิ้นพระชนม์ มีลูกชาย ๓๘ หญิง ๕๙ คน

พ.ศ. ๒๑๒๕ นันทบุเรง โอรสขึ้นครอง มิถุนายน ๒๑๒๕ เจ้าเมืองตองอู (ปีตุลา) เจ้าเมืองแปร (ปีตุลา) อยุธยา (นเรศวร) มาอวยพร แต่

เจ้าเมืองอังวะ (น้องเขย) ไม่มา นันทบุเรงมีมเหสี ๒ องค์ คนหนึ่งเป็นลูกเจ้าอังวะ อีกคนหนึ่งเป็นน้องเจ้าเมืองเชียงใหม่ และเมาะตะมะ มเหสี ๒ องค์ไม่ถูกกัน ลูกสาวเจ้าอังวะทูลพ่อ พ่อเลยแข็งเมือง และเกลี้ยกล่อมพวกข้าราชการในหงสาวดี มเหสีชาวอังวะเลยถูกฆ่าทั้งลูกด้วย นันทบุเรงเกณฑ์ทัพเชียงใหม่ ล้านช้าง อยุธยา แปร ตองอู ให้ยกมาเพื่อตีอังวะ พ.ศ. ๒๑๒๗ ทัพใหญ่ออกจากหงสาวดี (ให้อุปราชรักษาเมื่อหงสาวดีตีได้อังวะ) พระเจ้าอังวะหนีไปประเทศจีน แล้วสิ้นพระชนม์ จึงตั้งลูกชายครองอังวะ ทัพอยุธยา (นเรศวร) ยกมาเพื่อจะไปตีอังวะตามที่นันทบุเรงสั่ง แต่ไม่รีบร้อน เมื่อมาถึงตะโกง (แครง) หลังจากทัพหลวงพม่าตีอังวะนานแล้ว แต่ไม่ไปทางอังวะมุ่งมาทางหงสาวดี ตั้งทัพทำทีจะตีหงสาวดี อุปราชตกใจเตรียมสู้ แต่พอพระนเรศวรทรงทราบว่านันทบุเรงชนะอังวะ และกำลังยกทัพกลับก็ยกพลกลับอยุธยาทางเมาะตะมะ และกวาดต้อนครอบครัวมาด้วยเป็นอันมาก นันทบุเรงทรงทราบส่งทัพส่วนหนึ่ง ตามพระนเรศวร

๑. เมื่อถึงหงสาวดี พระเจ้านันทบุเรงให้อุปราชยกกำลังหนุนตามมาอยุธยาตั้งที่ทุ่งลุมพลี พระนเรศวรตีค่ายพม่าแตก นันทบุเรงทราบให้ยกทัพกลับ เพราะพม่ามีกำลังน้อยและจะถึงฤดูฝน

๒. เมษายน ๒๑๒๙ ทัพหงสาวดียกมา อุปราชเป็นแม่ทัพ เมื่อยกมาถึงนครหลวง พระนเรศวรยกทัพมาตีตัดกลางทาง แล้วล่าถอยกลับเข้าอยุธยา พม่าปล้นกรุง ๒ ครั้ง ไม่ได้ เสียกำลังมาก จึงอุบายทำเป็นถอยให้พระนเรศวรออกตี พระนเรศวรออกตีพม่า ได้เชลยเป็นอันมาก อุปราชเลิกทัพกลับหงสาวดี ถึงหงสาวดี สิงหาคม ๒๑๒๙ โดยที่นันทบุเรงยังไม่ได้สั่งให้กลับ

๓. นันทบุเรง เกรงกัมพูชาและล้านช้างจะกำเริบ เพราะปราบอยุธยาไม่อยู่จึงยกทัพมาเมื่อ พฤศจิกายน ๒๑๒๙ ให้อุปราชรักษาหงสาวดี ได้

เข้าตีอยุธยาหลายครั้งแต่ไม่ได้ เสียรี้พลมาก ขาดเสบียง เป็นโรค พระ-นเรศวรออกตีซ้ำกลางวันกลางคืน พฤษภาคม ๒๑๓๐ นันทบุเรงยกทัพกลับ พระนเรศวรตามตีถึงนครสวรรค์ ทัพพม่ากะปลกกะเปลี้ยมาก กรกฎาคม ๒๑๓๐ นันทบุเรงถึงหงสาวดี

๔. ธันวาคม ๒๑๓๑ พระเจ้าแปรสิ้นชีพ นันทบุเรงตั้งลูกเป็นเจ้าเมืองแปร เมืองก้องขบถ นันทบุเรงเกรงว่าถ้าปราบอยุธยาไม่ได้ ลาวและไทยใหญ่จะแข็งเมือง จึงให้แปรยกกำลังไปปราบเมืองก้อง อุปราชยกกำลังมาตีอยุธยา ทัพพม่าซึ่งมีอุปราชเป็นแม่ทัพได้ออกจากหงสาวดีมาถึงนครหลวงถูกพระนเรศวรตีแตกจับเจ้าเมืองพุกาม กับ พสิมได้ อุปราชยกกลับถึงหงสาวดี เมษายน ๒๑๓๔ นันทบุเรงโกรธมากให้ภาคฑัณฑ์ไว้ ส่วนทัพแปรจับตัวขบถเมืองก้องมาถวายที่หงสาวดีได้ พ.ศ. ๒๑๓๔ พระนเรศวรคิดจะตีหงสาวดีให้สวรรคโลก พิชัย พิษณุโลกยกไป ถึงเมืองวินยอ นันทบุเรงให้เมาะตะมะต้านทาน ได้ตีกองหน้าไทยแตก ไทยเลยล่าถอยกลับ

๕ ตุลาคม ๒๑๓๕ นันทบุเรง ต้องการปราบพระนเรศวร จึงจัดทัพใหญ่ ให้อุปราชเป็นแม่ทัพหนึ่ง มีเชียงใหม่ แสนหลวง น่าน แพร่ เชียงรายเป็นทัพสอง ตองอูทัพสาม แปรทัพสี่

ธันวาคม ๒๑๓๕ ออกจากหงสาวดี กุมภาพันธ์ ๒๑๓๕ มาตั้งที่ตะพัง-ตรุ แขวงสุพรรณบุรี อุปราชขี่ช้างพัทธกออยู่กลาง เจ้าแปรน้องขี่ช้างอยู่ขวานัดจินหน่องอาขี่ช้างอุโบสถาอยู่ซ้าย ต่อไปจาปะโรขี่ช้างพัชะเนียงซึ่งตกมันเอาผ้าบิดตาไว้ พระนเรศวรขี่ช้างไชยานุภาพออกหน้ากองทัพมา เห็นอุปราชพม่ายืนช้างอยู่ไกลลิบ ก็ขับช้างเข้าไปหา จาปะโรเห็นก็เปิดผ้าบิดตาช้างเพื่อให้ชนพระนเรศวร แต่ช้างของจาปะโรกลับแทงช้างอุปราชเต็มแรงอุปราชต้องไสช้างเข้าปะทะไว้จึงถูกแทงหลายแผล พอดีมีเสียงปืนจากไทย

นัดหนึ่ง ถูกอุปราชตาย ควาญช้างช่วยประคองไว้และกันช้างไปอิงไม้ใหญ่เพื่อไม่ให้ล้ม พระนเรศวรไม่ทราบว่าตายก็ขับช้างเข้าหา นัดจินหน่องจึงขับช้างชนพระนเรศวรให้ถอยห่าง เจ้าแปร เจ้าตองอู และแม่ทัพพม่าทั้งหลายก็ขับช้างเข้ารุมรบ ช่วยนัดจินหน่อง พระนเรศวรถอย พม่าตามจนปะทะทัพไทยที่ตามมา พม่าถอยทัพกลับนำศพอุปราชไปด้วย มีนาคม ๒๑๓๕ ถึงหงสาวดี กุมภาพันธ์ ๒๑๓๗ ตั้งพระเจ้าอังวะเป็นอุปราช

พฤศจิกายน ๒๑๓๗ เมาะลำเลิง (มละแหม่ง) ขบถให้ตองอูปราบ แต่แพ้กลับมา เมาะลำเลิงขบถเพราะอยุธยาอุดหนุนยุยง

มกราคม ๒๑๓๗ พระนเรศวรนำทัพอยุธยากับเมาะลำเลิงไปล้อมหงสาวดี ล้อม ๔ เดือนยังตีไม่ได้ เมื่อทราบว่าเชียงใหม่ ตองอู แปร ยกกำลังมาช่วยหงสาวดี พอ เมษายน ๒๑๓๘ ทัพไทยก็ยกกลับมาทางเมาะ-ตะมะกวาดต้อนครอบครัวมามาก

เมื่อทราบว่าไทยล้อมหงสาวดี ทัพแปรก็ยกกำลังมาเพื่อช่วยหงสาวดี แต่พอทราบว่าตองอูมาช่วยแล้ว เลยยกทัพกลับไปตีตองอู แต่นัดจินหน่องโอรสพระเจ้าตองอูสู้รบสามารถ ๑๕ วัน แปรยังตีตองอูไม่ได้ เมื่อทราบว่าทัพอยุธยาถอยและทัพตองอูกลับ ทัพแปรก็กลับและแข็งเมือง นันทบุเรงเกรงเมืองต่าง ๆ จะแข็งเมือง จึงให้ตองอู เชียงใหม่ นยองนัน ส่งลูกและช้างมาหงสาวดีหวังเป็นตัวจำนำ แต่ตองอู เชียงใหม่ ไม่ส่ง โหรได้ทายว่าเจ้าเมืองนยองนันจะได้เป็นราชาธิราช ตองอูทราบคำทำนายอยากแข่งบุญจึงส่งสาส์นถึงเจ้าเมืองยะไข่ให้ไปช่วยตีหงสาวดี เมื่อได้ครองหงสาวดีแล้วจะให้ช้างม้าและธิดา ยะไข่ตกลงเพราะเห็นว่านันทบุเรงไม่มีกำลังอย่างบุเรงนอง

มีนาคม ๒๑๓๙ ยะไข่ยกกำลังทางเรือมาล้อมหงสาวดี เมษายน ๒๑๔๐ ตองอูยกทัพบกมา พอ พ.ศ. ๒๑๔๑ ก็เข้าล้อมหงสาวดีอย่างกวดขัน

ยะไข่อยู่ด้านใต้ ตองอูอยู่ด้านตะวันออก นัดจินหน่องด้านเหนือ หงสาวดีขาดเสบียงใคร ๆ ก็พากันไปหาตองอูกับยะไข่ อุปราชเองก็ไปเข้ากับพระเจ้าตองอู พระเจ้าตองอูให้อุปราชไปอยู่ตองอู พออุปราชไปอยู่ตองอูก็ถูกฆ่าตายโดยอุบายของนัดจินหน่องและแม่ของนัดจินหน่อง นันทบุเรงเห็นใคร ๆ ไปเข้ากับตองอูหมดตลอดจนอุปราชจึงยอมออกจากราชสมบัติ

มกราคม ๒๑๔๒ พระเจ้าตองอูครองหงสาวดี ได้คุมนันทบุเรง ชายาข้าราชการไปไว้ตองอู แล้วส่งธิดาของนันทบุเรง กับช้างเผือก ๑ เชือก เครื่องอุปโภคสำหรับมเหสีไปให้พระเจ้ายะไข่

พระนเรศวรทราบข่าวจลาจลก็ยกทัพมาหงสาวดีโดยด่วน พระเจ้าตองอูได้ปรึกษากันเห็นว่าควรไปต่อสู้ที่ตองอู ถ้าต่อสู้ที่หงสาวดี มอญจะเข้าด้วยพระนเรศวร ทัพยะไข่ก็ไม่กล้าสู้ทัพอยุธยา มีนาคม ๒๑๔๓ จึงออกจากหงสาวดีไปตองอู แล้วดัดแปลงตองอูเตรียมไว้เป็นอย่างดี พระนเรศวรยกทัพมาถึงตองอูก็ตั้งค่าย แต่ตีไม่ได้เพราะป้อมค่ายตองอูแข็งแรงมาก ทัพยะไข่เมื่อทัพอยุธยาจะมาถึงหงสาวดี ก็เผาเมืองและเป็นกองโจรคอยตัดเสบียงทัพอยุธยา พฤษภาคม ๒๑๔๓ ทัพไทยถอยมาเมาะตะมะ จัดตั้งเจ้าเมืองเมาะตะมะ ทวาย และหัวเมืองมอญต่าง ๆ เรียบร้อยแล้วจึงกลับอยุธยา

พฤศจิกายน ๒๑๔๓ นันทบุเรงถูกนัดจินหน่องลอบฆ่าตาย เจ้าเมืองนยองนัน (ลูกบุเรงนองคนเล็ก) ได้หนีไปอยู่พุกาม พอนันทบุเรงสิ้นพระชนม์ก็คุมพรรคพวกไปอังวะ ต่อมาตีได้อังวะจึงตั้งตัวเป็นพระเจ้าอังวะ เจ้าแปรเกรงอันตรายชวนตองอูตีอังวะ แต่ถูกทหารจะทำร้ายขณะเคลื่อนทัพทางเรือจนพระเจ้าแปรต้องโดดน้ำหนีเลยจมน้ำตาย ขุนนางกบฏขึ้นครองแปร พระเจ้าอังวะเที่ยวปราบปรามหัวเมืองไทยใหญ่ พ.ศ. ๒๑๔๗ พระนเรศวรได้ยกทัพมาทางเชียงใหม่เพื่อตีอังวะ แต่ประชวรและสวรรคตกลางทาง ณ เมืองหิน

(ห้างหลวง) พระเจ้าอังวะเที่ยวตีพวกไทยใหญ่จนถึงแสนหวี และสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๘ ขณะปราบหัวเมืองไทยใหญ่

อลองพญา

มังลองเดิมเป็นพรานป่า เป็นปลัดแขวงหมู่บ้านชเวโบ ต้องรับผิดชอบเก็บเงินส่วยส่งรัฐบาล แต่รักชาติมากไม่ยอมขึ้นกับมอญ เมื่อเสียอังวะให้กับมอญ ขุนนางมอญคุมกำลัง ๕๐ คน มาเก็บส่วยแต่ถูกมังลองยกพวกเข้าฆ่าผู้เก็บส่วยตายหมด มอญยกกำลังมาปราบอีกก็ถูกตีพ่ายไป พวกพม่าจึงมาเข้าด้วยเป็นอันมาก พฤษภาคม ๒๒๙๕ ตั้งตนเป็นอลองพญา (พระโพธิสัตว์) สมิงตะละบันยกกำลังมาปราบก็ถูกตีแตก จึงยกบ้านเป็นนครรัตนสิงห์ สร้างปราสาทราชมณเฑียร มีพวกพม่ามาสวามิภักดิ์เป็นอันมาก ธันวาคม ๒๒๙๖ ตีได้อังวะ (ให้มังระลูกชายครอง) ตีได้ไทยใหญ่ ได้เมืองแปร พ.ศ. ๒๒๙๗ มอญให้อุปราชยกทัพมามีสมิงตะละบันเป็นปลัดทัพยกมา เมื่อถึงแปร ได้แบ่งกำลังล้อมแปร ที่เหลือก็ยกต่อไป ได้ปะทะกับทัพมังระและมังลอก ทั้งสองแตกถอย ทัพอุปราชจึงเข้าล้อมอังวะ แต่พอจะถูกอลองพญาตีก็เลิกล้อมอังวะ ถอยกลับมาทางแปร จึงให้สมิงตะละบันคุมการล้อมแปร ส่วนอุปราชกลับหงสาวดี อลองพญายกกำลังมาช่วยแปร พ.ศ. ๒๒๙๘ ตีได้แปรแล้วยกทัพต่อไป ได้สร้างร่างกุ้งเป็นเมืองท่าในแคว้นพะโค พฤษภาคม ๒๓๐๐ ตีได้หงสาวดี แล้วกลับรัตนสิงห์

ตีไทย อลองพญาตกลงตีไทย เพราะมอญหลายพันคนเข้ามาพึ่งไทย แล้วพวกมอญเข้าปล้นทวาย ซึ่งเป็นของพม่า หลายหน มีนาคม ๒๓๐๒ จึงยกทัพออกจากร่างกุ้ง ให้มังระมาด้วย ผ่านหงสาวดี–จิตตองและชุมพลที่เมาะตะมะแล้วเคลื่อนทัพมาทางทวาย – มะริด – ตะนาวศรี ทัพ

หน้าเข้าแดนไทยได้ ๓ วันจึงพบทัพไทยของพระยาสีหราชเดโชชัย อยู่ที่กุยตีทัพไทยแตก อลองพญาข้ามเขาเตี้ย ๆ (เขาบรรทัด) ตรงเมืองตระมาทางชุมพร ตัดผ่านมาจนถึงฝั่งอ่าวสยาม ใกล้บ้านแหลมแล้วเดินทัพจากบ้านแหลมไปทางเหนือพบทัพไทยที่ลำน้ำแม่กลอง (พระยาราชวังสัน) ก็ตีแตกอีก จึงตรงไปสุพรรณบุรีแล้วมุ่งเข้ากรุงศรีอยุธยา ๑๐ เมษายน ๒๓๐๓ เข้าล้อมกรุงศรีอยุธยา อลองพญาเกรงจะขับเคี่ยวกันนาน จึงได้แต่งทูตถึงไทยขอให้ได้เลียบพระนครศรีอยุธยา เพราะพระองค์เป็นโพธิสัตว์ หวังจะโปรดสัตว์ ไทยตอบว่าศาสนาพุทธยังคงอยู่ไม่ครบ ๕๐๐๐ ปี ไทยยังนับถืออยู่จะให้นับถือโพธิสัตว์ปลอม ไทยจะตกนรก อลองพญาทราบสาส์นรู้สึกสะเทือนใจดูว่าจะมีอายุไม่ยืนก็เลยประชวร และตั้งใจจะอยู่น้อยวัน จะอยู่นาน ๆ ไม่ได้ พฤษภาคม ๒๓๐๓ ยกทัพกลับ จวนถึงตาก อลองพญาก็ทิวงคต มังระได้นำพระศพไปถวายพระเพลิงที่รัตนสิงห์

เมื่ออลองพญาทิวงคต มังลอกโอรสองค์ใหญ่ ซึ่งอยู่รักษาพระนครขึ้นครองราชย์ ได้ปราบขบถ (มังข่องนรธา) กองระวังทัพอลองพญาเมื่อกลับจากไทยขบถ ยกกำลังไปยึดอังวะ แต่เมื่อรู้ตัวว่าจะถูกจับก็หนีเลยถูกยิงตาย พ.ศ. ๒๓๐๕ ตองอูขบถ ได้ยกกำลังไปปราบ แล้วเลยยกไปตีได้เชียงใหม่ พ.ศ. ๒๓๐๖ มังลอกทิวงคต

มังระน้องชายได้ราชสมบัติ พอขึ้นครองราชย์ก็คิดตีไทยที่ได้หมิ่นประมาทบิดา (อลองพญา) กุมภาพันธ์ ๒๓๐๖ ให้เนเมียวมหาเสนาบดีคุมพล ๒๐,๐๐๐ ไปเพิ่มทัพที่ตั้งที่เชียงใหม่ กับเห็นว่ากรุงรัตนสิงห์ไม่สะดวกที่จะเป็นราชธานี จึงให้สร้างกรุงอังวะใหม่ พฤศจิกายน ๒๓๐๗ ให้มังมหานรธาคุมพล ๒๐,๐๐๐ ออกจากเมาะตะมะไปตั้งที่ทวายแล้วสมทบกับทัพฝ่ายเหนือ

(เชียงใหม่) ตีอยุธยา (ไทยว่า หุยตองจา ขุนนางทวายทราบว่าพม่าผลัดแผ่นดินใหม่ ก็ซ่องสุมพลปล้นทวายได้ ฆ่าเจ้าเมืองและไพร่พลตาย ขึ้นครองทวายแล้วขอขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยา เหตุนี้มังมหานรธาจึงต้องยกทัพมา) เมษายน ๒๓๐๙ มังระสร้างกรุงอังวะเสร็จแล้วย้ายมาอยู่ ทัพเหนือ (เชียง-ใหม่) เมื่อเนเมียวมหาเสนาบดีปราบหัวเมืองใหญ่น้อยแล้ว ก็ยกไปตีล้านช้าง (หลวงพระบาง) หลวงพระบางยอมเป็นเมืองขึ้น แล้วก็ยกทัพกลับลงมาทางใต้ มาตั้งที่ลำปางเพื่อรวมกำลังกับทัพใต้ (ทวาย) เมื่อมังมหานรธาได้รับกำลังหนุนจากหงสาวดี ๓,๐๐๐ พอ ตุลาคม ๒๓๐๘ จึงยกออกจากทวายจวนถึงมะริดข้ามเขาบรรทัด แล้วมุ่งขึ้นกาญจนบุรีออกจากกาญจนบุรีตรงไปอยุธยา ตีทัพไทยที่ตะวันตกของอยุธยาแตกพ่ายไป เมื่อได้ทราบว่าทัพเหนือเนเมียวมหาเสนาบดียกมา ทัพใต้มังมหานรธาก็หยุดรอที่ตำบลกันนี (นนทบุรี?) ใกล้อยุธยา

สิงหาคม ๒๓๐๙ ทัพเหนือกำลังกว่า ๔๐,๐๐๐ ยกจากลำปางมาพิษณุโลก แล้วยกมาตามลำน้ำเจ้าพระยาทัพไทยยกขึ้นไปต่อสู้ ถูกตีแตกพ่ายกลับมา ๒๐ มกราคม ๒๓๐๙ ทัพทั้งสองก็เข้าล้อมอยุธยา ทัพเหนือ (เนเมียวมหาเสนาบดี) อยู่ทางตะวันออก ทัพใต้ (มังมหานรธา) อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือ

ไทยเตรียมรักษาพระนคร ตั้งปืนใหญ่น้อยประจำป้อม หอรบ เจ้าพระยาโกษาธิบดีออกรบตีทัพเนเมียวมหาเสนาบดี แต่แตกพ่ายกลับมา ต่อมา ๒-๓ วัน ทัพไทยออกตีทัพมังมหานรธาอย่างสาหัสแต่ก็แตกพ่ายกลับมาเสียสิ้นรี้พลมากมาย (ชาวบ้านบางระจันได้ต่อสู้กับทัพมังมหานรธาอย่างสาหัสแต่ก็แตกพ่าย เสียกำลังไปเป็นอันมาก) ทัพพม่าเหนือและใต้ได้ตั้งล้อมกรุง

ศรีอยุธยา เชื่อมกันได้ตลอดแนวและได้เข้าปล้นอยุธยาหลายครั้งแต่ตีไม่ได้ ที่คิดว่าไทยจะยอมแพ้ก็ยังไม่มีท่าที หน้าฝนก็คุกคามอยู่ อีกหน่อยถึงหน้าน้ำท่วม นายกองพม่าหลายคนขอให้ถอยก่อน หน้าแล้งจึงคอยมาใหม่ มังมหานรธาไม่ยอม เนเมียวมหาเสนาบดีก็ไม่ยอมถอย ให้ไปอยู่ที่ดอน ๆ เป็นหย่อม ๆ สักแต่ว่าล้อม ไทยได้ออกตี แต่ตีไปอย่างนั้น มีแต่จะแตกพ่ายไปทุกครั้ง

พอน้ำลด พม่าเร่งโจมตีจะหักเอาอยุธยาให้ได้ พลเมืองในกรุงศรีอยุธยาขัดสนเสบียง ทัพลาวจากเหนือยกมาช่วยกรุงศรีอยุธยาก็ถูกพม่าตีแตก พระราชา ราชวงศ์ ข้าราชการ หัวหน้าราษฎรพากันจะทิ้งกรุง ฯ หนี พม่าตีต้อนไว้ แหวกวงล้อมออกไปไม่ได้ ก็กลับเข้ากรุง ฯ

พระเจ้ากรุงไทยมีสาส์นถึงแม่ทัพพม่ายอมเป็นเมืองขึ้น แม่ทัพพม่าขู่ให้ยอมให้ราบที่สุดแล้วแต่พม่าจะทำ มิฉะนั้นจะทำลายกรุงศรีอยุธยา มังมหานรธาตาย ปะกันหวุ่นเป็นแทน เนเมียวมหาเสนาบดีเลยได้เป็นใหญ่ ได้รับคำสั่งจากอังวะให้เอาไทยให้ได้ พม่าตัดเสบียงมิให้เข้ากรุงได้สำเร็จ ไพร่พลในกรุงอดอยากไม่สามารถป้องกันรักษาพระนครได้อย่างเต็มที่ เมษายน ๒๓๑๐ พม่าเข้าปล้น กรุงศรีอยุธยาก็เสียแก่พม่า

พม่าเข้าพระนครได้ จุดเพลิงเผา พระเจ้าแผ่นดิน (พระเจ้าเอกทัศ) ถูกพิฆาตในขณะโกลาหลกัน พระองค์เจ้าจันทร์อนุชา ที่ถูกขังอยู่ พม่าจับได้ให้มาชี้พระศพซึ่งซบอยู่ใกล้ประตูพระราชวังด้านตะวันตก

พอตีได้กรุง พม่าได้รับคำสั่งจากอังวะให้รีบยกทัพกลับด่วนเพราะศึกจีนมาติดพม่า กรกฎาคม ๒๓๑๐ ทัพใหญ่พม่าก็ถึงอังวะ ทัพไทยใหญ่กลับบ้านได้ พม่าได้ปืนใหญ่ ๑,๒๐๐ กระบอกเศษ ปืนเล็กหลายหมื่นกระบอก

ขุนนางและราษฎรถูกจับ ๓๐,๐๐๐ เศษ ตั้งเจ้าหน้าที่รวบรวม คน ทรัพย์ สมบัติ อาวุธ สิบวันแล้วเลิกทัพกลับให้สุกี้พระนายกอง รักษาพระนคร ปะกันหวุ่น แม่ทัพใต้คุมเรือบรรทุกอาวุธกลับ กาญจนบุรีแม่ทัพเหนือเนเมียว มหาเสนาบดี เชิญขุนหลวงหาวัด ขณะเป็นภิกษุ กับราชวงศ์ เสนามาตย์ไป ทางเหนือ ครอบครัวไทยแบ่งกันระหว่างสองทัพใหญ่ ทัพเหนือผ่านด่าน อุทัยออกเมาะตะมะ ได้ให้นายทองอินเป็นผู้ครองธนบุรี แล้วจัดทัพยกไป ทางสุพรรณบุรี ไปพบทัพเรือที่กาญจนบุรี แล้วตรงไปอังวะ ให้ขุนหลวง หาวัดสึกตั้งวังอยู่เมืองสะกายพร้อมราชวงศ์และข้าราชการสยาม (พม่าตาย ๔,๐๐๐ ไทย ๒๐๐,๐๐๐ คน)

ตอนที่ ๕

ไทยสมัยสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา จากพงศาวดารโยนก

ตอนที่ ๕
ไทยสมัยสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา
จากพงศาวดารโยนก

พระเจ้าปทุมสุริวงศ์ ครองอินทปรัสตถ์ (ตะวันออกสังขบุรี) มีมเหสีชื่อ สร้อยดอกหมาก ธิดาพระเจ้ากรุงจีน อูติมางครองกรุงคันธาเรศร์ มีส่วยน้ำตักที่สระลพบุรีมาถวายมิได้ขาด

เมื่อสวรรคตแล้ว เชื้อพระวงศ์ของพระองค์ได้ครองต่อมาอีก ๑๕ องค์ และได้สร้าง **โอฆบุรี พิชัย พิจิตรปราการ** (วิเชียรปราการ คือกำแพงเพชร) **หมันโบ้**

จ.ศ. ๕๓๖ **พระเจ้าสุริยราชา** เชื้อสายปทุมสุริยวงศ์ ได้ซ่อมแซม**พิจิตรปราการ**ใหม่ ครองราชย์ต่อ มีลูกชื่อจันทกุมาร จ.ศ. ๕๗๐ จันทกุมารครองราชย์ ชื่อ **พระเจ้าจันทราชา** ได้สร้าง**สุโขทัย** แล้วครองสุโขทัย มีลูกชื่อพระร่วง ลพบุรีส่งส่วยน้ำให้เสวย พระร่วงไม่ส่งส่วยน้ำให้อินทปรัสตถ์ พระเจ้าอินทปรัสตถ์ให้โอรสยกทัพมาตีสุโขทัย แต่สู้พระร่วงไม่ได้ จึงเลือกเมืองอื่นให้ส่งส่วยน้ำใหม่ เพราะผู้ครองสุโขทัยเป็นญาติกับอินทปรัสตถ์ เมื่อพระเจ้าจันทราชาสวรรคต **พระร่วง** ได้ครองราชย์ต่อมีลูกสาวชื่อสุวรรณเทวี พระองค์ได้สร้างเมือง**สวรรคโลก** และได้ครองราชย์ ณ เมืองนี้ มกะโท มอญผู้ปัดกวาดโรงช้างต่อมาได้เป็นกรมวัง เมื่อพระร่วงไปปราบขบถให้มกะโท รักษาพระนคร มกะโทได้พาลูกสาวพระร่วงหนีแล้วไปตั้งตัวได้เป็นกษัตริย์ครอง**มุตะมะ** ได้ส่งทูตคุมบรรณาการและราชสาส์น มาถวายพระร่วง พระร่วงมี

ความยินดีและตั้งชื่อมกะโทว่า พระเจ้าวาริหู (ฟ้ารั่ว) และพระราชทานเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ ประการ สำหรับกษัตริย์ให้กับทูตไป

เมื่อพระร่วงสวรรคต **พระลือ** น้องต่างมารดากับพระร่วงครองราชย์ที่นครสวรรคบุรี เมื่อสวรรคตแล้วนครสวรรคบุรีว่างกษัตริย์มา ๕๐ ปี จ.ศ. ๖๖๑ กษัตริย์เชื้อพระวงศ์พระลือซึ่งครองสวรรคบุรีสวรรคตแล้ว **พระยาโคตรตะบอง** ได้ครองราชย์ต่อ แล้วหนีไปสร้างกรุงศรีสัตนาคนหุต ที่ล้านช้าง ต่อมาอมาตย์ชื่อแสนห้งแย่งราชสมบัติได้

เมื่อพระเจ้าภะรัตกับ (พระยาแกรก) ครองนครสวรรคบุรีสวรรคต **พระยาสายน้ำผึ้ง** มหาเสนาบดีครองราชย์ต่อมีลูกชื่อสุธรรม เมื่อพระเจ้าสายน้ำผึ้งสวรรคต **พระสุธรรมราชา** ลูกครองนครสวรรคบุรีต่อ ได้สร้างเมือง **พิษณุโลก** พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และประทับอยู่พิษณุโลก เชื้อพระวงศ์ของพระองค์สืบเชื้อสายมาจากอำมาตย์โดยมาก

พระเจ้าพิศณุราชา เชื้อพระวงศ์ปทุมสุริวงศ์ ได้ครองราชย์ที่พิษณุ-โลก มีน้องชื่อ พิไชยราชา ได้สร้างพิจิตรบุรี เมื่อสวรรคต **พระเจ้าพิไชยราชา** ขึ้นครองราชย์ต่อ ได้สร้างเมืองชื่อ พิชัยบุรี (เข้าใจว่าเพชรบุรี) และประทับที่เมืองนี้มีลูกชื่อ พระศรีศิลป์ เมื่อสวรรคต ลูกชายครองต่อชื่อ **พระเจ้าศรีสิงห์** ได้ซ่อมแซมเมืองสวรรคบุรี และประทับอยู่เมืองนี้ พระองค์มีมเหสี ๒ องค์ องค์ใหญ่มีลูก ๒ คน ชื่อ พระเชษฐา กับพระสุรินทราชา ต่อมาพระเชษฐาตาย มเหสีองค์เล็กมีลูก ๒ คน ชื่อ สุริยวงศา กับ อนุราช เมื่อสวรรคต **พระเจ้าสุรินทราชา** ลูกชายครองนครสวรรคบุรีต่อ ได้สร้างเมืองชัยนาท (พระเจ้าชัยนาท) เนื่องจากมีโหรทำนายว่าจะสวรรคตด้วยยาพิษ จึงเสวยยาพิษทีละน้อย ๆ เพื่อให้เคย เลยไม่มีลูก เมื่อสวรรคต **พระสุริยวงศา**

น้องต่างมารดาได้ครองต่อที่ชัยนาท มีมเหสี ชื่อปทุมวดี อนุราชน้องชายได้เป็นชู้กับปทุมวดี แล้วพากันหนีไปซ่องสุมพวกพอได้มาก ก็ยกมาแย่งราชสมบัติ ฆ่าพระสุริยวงศาพี่ชายตาย แล้วขึ้นครองราชย์ ชื่อ **พระเจ้าอนุราช** แต่ไม่ยอมตั้งปทุมวดีเป็นมเหสีให้เป็นเพียงสนม ต่อมามเหสีเดิมมีลูกชื่ออินทราชา พระองค์ได้ซ่อมแซมนครสิงห์บุรี ชอบสะสมทรัพย์สมบัติเข้าพระคลัง จึงเรียก **พระเจ้าโลภมหาสมบัติ** เมื่อสวรรคตต่อมามีกษัตริย์ครองราชย์อีก ๘ องค์ คือ.–

๑. พระราเมศวร
๒. บรมราชา (ลูก ๑)
๓. มหาจักรพรรดิ (ลูก ๒)
๔. โพธิสาร (ลูก ๓)
๕. เอกราชา
๖. บรมติโลก (น้อง ๕)
๗. สิริภูปราชา (เชื้อพระวงศ์)
๘. ชาติราชา (ลูก ๗)

ต่อมาเชื้อพระวงศ์พระเจ้าชาติราชา ชื่อ **พระอินทราชา** ได้ครองนครสิงห์บุรีต่อ มีลูกชื่ออู่ทอง ได้ซ่อมเมืองเพชรบุรีเป็นนครหลวงที่ประทับ ต่อมาเมืองเพชรบุรีเกิดภัยพิบัติ ข้าวยากหมากแพง คนและสัตว์เป็นโรคตายกันมาก จึงอพยพจากเพชรบุรี มายังหนองโสนสร้างเป็นเมืองใหม่ ชื่อกรุงศรีอยุธยา ได้ขอพราหมณ์จากกรุงพาราณสีมาประกอบราชาภิเษก ทรงพระนามว่า **พระเจ้ารามาธิบดีที่ ๑** เมื่อพระองค์สวรรคตพระราชบุตร นัดดาเชื้อพระวงศ์ของพระองค์ก็ครองกรุงศรีอยุธยามาเป็นลำดับหลายองค์ จนถึง

พระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า **พระพันวษา** มีลูกชื่อ พระบรมกุมาร พระเจ้ากรุงล้านช้างส่งธิดาอายุ ๑๖ ปี ชื่อสร้อยทองกับเครื่องบรรณาการมาถวายพระพันวษา แต่พระเจ้าโพธิสารผู้ครองเชียงใหม่ไม่พอใจที่กรุงล้านช้างจะเป็นไมตรีสนิทกับกรุงศรีอยุธยา จึงให้ทหารมาซุ่ม และแย่งธิดาไปได้ พระพันวษาโกรธมาก ต้องการปราบเชียงใหม่ จึงให้เอา **ขุนแผน** ออกจากคุกแล้วให้ไปตีเชียงใหม่ ขุนแผนตีได้เชียงใหม่จึงได้สร้อยทองและแว่นฟ้าทองธิดาเจ้านครเชียงใหม่มาถวาย โปรดให้สร้อยทองเป็นมเหสีซ้าย แว่นฟ้าทองเป็นสนมเอก ได้ผูกไมตรีกับพม่า

จ.ศ. ๘๕๒ ได้ส่งทูตกับเครื่องบรรณาการไปกรุงรัตนปุระอังวะ และขอครูกับเครื่องดนตรีพม่า พระเจ้ากรุงอังวะก็ส่งทูตพร้อมกับครูและเครื่องดนตรีพม่ามาถวาย สองประเทศจึงเป็นมิตรและค้าขายต่อกันสืบมา เมื่อสวรรคต พระบรมกุมารลูกได้ครองราชย์ ชื่อ **พระปรเมศวร** มีมเหสี ๒ คน คนขวา ชื่อ จิตรวดี มีลูก ๒ คน คือ พระเฑียร กับ พระไชย คนซ้าย ชื่อ ศรีสุดาจันทร์ ไม่มีลูก แต่โปรดมากพูดอะไรก็เชื่อ เวลาพระองค์จะบรรทมต้องมีมหาดเล็กชื่อบุญศรีมาขับกล่อม เลยเป็นชู้กับศรีสุดาจันทร์ ๆ ทูลขอให้เป็นขุนชินราชเป็นเสนาบดีวังก็โปรดตั้งให้ จึงมีคนยำเกรงขุนชินราช เมื่อพระปรเมศวรสวรรคต ท้าวศรีสุดาจันทร์ก็ยก **ขุนชินราช** เป็นพระเจ้าแผ่นดินตนเองเป็นอัครมเหสี ขุนชินราชทำอะไรตามความพอใจ ข้าราชการเดือดร้อน ขุนชินราชได้เอาพงศาวดารเก่า ๆ มาทิ้งน้ำบ้าง เผาเสียบ้าง พงศาวดาร ๆ จึงขาดเป็นตอน ๆ พระยากลาโหมพี่เลี้ยงพระเฑียร ปรึกษากับพระพิเรนทรเทพจะกำจัดขุนชินราช เมื่อตกลงกันแล้ว พระยากลาโหมจึงทูลขุนชินราชให้ไปจับช้างเผือกทางเรือ ขุนชินราชตกลง จึงถูกพวกพระยากลาโหมที่ซุ่มอยู่ดักฆ่าเสีย พระยากลาโหมยกพระเฑียรอายุ ๑๐ ขวบ เป็นกษัตริย์ จนถึงอายุ

๑๖ ขวบจึงราชาภิเษกเป็น **พระมหาจักรพรรดิ** ๆ มีลูกหญิงชื่อ **บรมดิลก** ลูกชายชื่อ พระมหินทร ฯ ให้พระไชยไปครองพิษณุโลกเป็นพระ **สุธรรมราชา** (พระมหาธรรมราชา) คือเป็นพระเจ้าแผ่นดินสององค์ พระสุธรรมราชามีลูกหญิง ชื่อสุวรรณกัลยา ลูกชายชื่อ พระนเรศวร กับ พระเอกาทศรถ ให้พระมหินทร ฯ เป็นรัชทายาท พระสุธรรมราชาน้อยใจ ไม่มาเฝ้า แข็งเมือง

พระมหาจักรพรรดิ มีช้างเผือก ๗ ช้าง พระเจ้าหงสาวดีใคร่ได้ช้างเผือกบ้างจึงมีราชสาส์นมาขอ พระมหาจักรพรรดิไม่ให้ก็โกรธจึงยกทัพมา ๕๐๐,๐๐๐ พระมหาจักรพรรดิยกทัพไปรบกันที่ทุ่งมโนรมย์ ไพร่พลล้มตายมากทั้งสองฝ่าย พระเจ้าหงสาวดีจึงขอรบตัวต่อตัว เพื่อไม่ให้ไพร่พลต้องล้มตาย โดยชนช้างกันใน ๗ วัน พระมหาจักรพรรดิตกลง พอถึงวันที่ ๗ พระมหาจักรพรรดิ ประชวรมาก **พระบรมดิลก** ธิดาจึงแต่งตัวเป็นชายออกชนช้างกับพระเจ้าหงสาวดีแทน ถูกพระเจ้าหงสาวดีฟันด้วยง้าวตกจากช้างร้องได้คำเดียวก็ตาย พระเจ้าหงสาวดีละอายใจที่ชนช้างกับสตรีเป็นการเสื่อมเสียเกียรติยศ จึงยกทัพกลับ พระจักรพรรดิให้หล่อพระรูปพระบรมดิลกด้วยทองคำหนัก ๒๗๐ บาท ครั้งแรกเอาไว้ในห้องบรรทม ต่อมาให้ประดิษฐานไว้ที่หอพระเพื่อสักการะ จ.ศ. ๙๒๓ พระเจ้าหงสาวดียาทัพมาอีก ๙๐๐,๐๐๐ ได้รบกันที่ทุ่งมโนรมย์ ทั้งสองฝ่ายล้มตายเป็นอันมาก ข้าราชการทั้งสองฝ่ายเห็นควรให้ทำไมตรีต่อกัน พระเจ้าแผ่นดินทั้งสองก็ตกลงทำสัตย์ต่อกัน พระเจ้าจักรพรรดิให้ช้างเผือกแก่พระเจ้าหงสาวดี ๑ เชือก และตรัสว่า นอกจากพระเจ้าหงสาวดีแล้วจะไม่ให้ใครเลย ทั้งสองก็ยกทัพกลับพระนคร

พระเจ้าล้านช้างได้แต่งธิดาและบรรณาการมาถวายพระเจ้าจักรพรรดิและขอช้างเผือกเชือกหนึ่ง พระเจ้าจักรพรรดิรับธิดาพระเจ้าล้านช้างแล้วให้

ช้างพังเผือกไป ๑ เชือก แก่พระเจ้าล้านช้าง พระเจ้าหงสาวดีทราบก็โกรธว่าพระเจ้าจักรพรรดิไม่ตั้งอยู่ในสัจจธรรม จึงให้ทหารมาซุ่มดักชิงเอาช้างเผือกนั้นไป และก็ยกทัพ ๙๐๐,๐๐๐ มาตีกรุงศรีอยุธยา ทางพิษณุโลก จ.ศ. ๙๒๔ เมื่อถึงพิษณุโลก พระสุธรรมราชาก็สวามิภักดิ์โดยดี พระเจ้าหงสาวดี ให้พระเอกาทศรถรักษาพิษณุโลก ให้พระสุธรรมราชา เป็นทัพหน้า และได้เอาพระสุวรรณกัลยา กับ พระนเรศวร มากับทัพด้วยเมื่อถึงกรุงศรีอยุธยาก็ให้ล้อมทั้งสี่ด้านทางอยุธยาต้านทานเป็นสามารถ พม่าตีหักหลายครั้งก็ไม่ได้ พระมหาจักรพรรดิสวรรคต **พระมหินทร ฯ** ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระยาจักรีคิดคดได้ลอบไปบอกพระเจ้าหงสาวดี ถึงความอ่อนแอของไทยในกรุงศรีอยุธยา และให้พระเจ้าหงสาวดีเข้าตีจะคอยเปิดประตูรับ พระเจ้าหงสาวดีได้เข้าตีเป็นสามารถ พระสุธรรมราชาให้เร่งตีหนัก เพราะชาวพระนครระส่ำระสายแล้ว เมื่อพม่าตีหนัก พระยาจักรีก็เปิดประตูรับกองทัพพม่าเข้าพระนคร ไล่ฆ่าฟันผู้คนล้มตายเป็นอันมาก พระนครศรีอยุธยาก็เสียแก่พม่า พม่ากวาดทรัพย์สมบัติของมีค่าและศัสตราวุธทั้งหมด แล้วให้ **พระสุธรรมราชา** ครองกรุงศรีอยุธยา เอาพระมหินทรฯ พระสุวรรณกัลยา พระนเรศวร ไปหงสาวดีด้วย พระราชทานรางวัลให้พระยาจักรีเป็นอันมาก ต่อมาอีก ๗ วัน ก็ให้ประหารชีวิตพระยาจักรี เพราะเห็นว่าไม่ซื่อตรงต่อเจ้านายของตน ส่วนพระมหินทร ฯ หยาบช้าต่อพระเจ้าหงสาวดี พระเจ้าหงสาวดีจึงให้ถ่วงน้ำเสียที่เมืองสระฤง เมื่อถึงเมืองหงสาวดี ได้ตั้งให้พระสุวรรณกัลยาเป็นอัครมเหสี พระนเรศวรโปรดเหมือนลูกในไส้

พระสุธรรมราชาได้ตั้งให้พระเอกาทศรถเป็น อุปราช และให้ลงมาอยู่อยุธยา เมื่อพระสุธรรมราชาสวรรคต ข้าราชการก็จะยก **พระเอกาทศรถ** ขึ้น

ครองราชย์ พระเอกาทศรถไม่ยอมบอกว่า พระนเรศวรพี่ชายยังอยู่ คงเป็นอุปราชแต่บังคับราชการสิทธิขาด

ทางหงสาวดี วันหนึ่ง อุปราชพม่าเล่นชนไก่กับพระนเรศวร ไก่อุปราชแพ้ อุปราชขัดใจจึงพูดว่า ไก่เชลยเก่งชนะไก่เรา พระนเรศวรโกรธตอบว่า จะชนเอาบ้านเมืองก็ยังได้ ต่อมาพระนเรศวรคิดหนีจึงชวนพระสุวรรณกัลยาพี่สาว พี่สาวไปด้วยไม่ได้เพราะมีบุตรกับพระเจ้าหงสาวดีแล้ว พระนเรศวรจึงรวบรวมไพร่พลที่เข้มแข็งได้ ๖๐ หนีออกจากหงสาวดี อุปราชพม่าขอออกตาม พระเจ้าหงสาวดีห้าม อุปราชไม่เชื่อ ยกทัพตามพระนเรศวรมาทางด่านเจดีย์สามองค์ ได้สู้กันที่เจดีย์สามองค์ พระนเรศวรกำลังน้อยถอยมาตั้งที่สุพรรณบุรี พระเอกาทศรถทราบ จึงจัดกำลังขึ้นไปช่วยที่สุพรรณ และอาสาจะตีทัพอุปราชพม่า พระนเรศวรห้ามจะขอรบเอง ได้รบกันทั้งสองฝ่ายตายเป็นอันมาก พระนเรศวรจึงขอสู้กับอุปราชตัวต่อตัวด้วยการชนช้าง อุปราชตกลง ทั้งสององค์จึงทำยุทธหัตถีกัน พระนเรศวรฟันด้วยง้าวถูกอุปราชตาย ไพร่พลหนีกลับไปหงสาวดี ทูลพระเจ้าหงสาวดี พระเจ้าหงสาวดีโกรธมากให้เอานายทัพนายกองที่ไปด้วยย่างไฟ แล้วยังเอาดาบฟันพระสุวรรณกัลยามเหสี และธิดาของพระองค์ตายทั้ง ๒ คน **พระนเรศวร** กลับกรุงศรีอยุธยาขึ้นครองราชย์ พระนเรศวรตีได้เชียงใหม่ เชียงแสน นครศรีธรรมราช ไชยา สงขลา ตานี แล้วจัดทัพใหญ่มีพระเอกาทศรถเป็นทัพหน้า พระองค์เป็นทัพหลวง ยกออกจากอยุธยา พระเอกาทศรถตีได้ แญสิลภารา หาง โยนกสุเร แล้วยกต่อไปตีหงสาวดี ได้เข้าล้อมหงสาวดีไว้ พระเจ้าหงสาวดีกวาดต้อนผู้คนไปอยู่ตองอู พระเอกาทศรถตามพระเจ้าหงสาวดีไปตีตองอู ตีหลายครั้งก็ยังไม่ได้ เพราะคนต่อสู้แข็งแรง เสบียงอาหารก็บริบูรณ์ จึงมีใบบอกไปยัง

พระนเรศวร ๆ ยกทัพจากเมืองหาง ผ่านตำบลเขาเขียว เลยสวรรคตที่ตำบลนี้ พระเอกาทศรถจึงยกทัพกลับจากตองอู เชิญพระศพมาศรีอยุธยา พระเอกาทศรถขึ้นครองราชย์ มีมเหสี ๘ องค์ ไม่มีลูก จ.ศ. ๙๗๙ สวรรคต ข้าราชการยกพระเจ้าทรงธรรมหลานพระสุธรรมราชาเป็นกษัตริย์ ชื่อ **พระติโลกนาถ** ๆ มีมเหสี ๒ คน คนหนึ่งมีลูกหญิง ๔ คน รวม ๘ คน พระองค์มีหลานชายคนหนึ่ง ชื่อ สุริยกุมาร ทรงตั้งให้เป็นอุปราช และมอบราชการบ้านเมืองให้ พระองค์เอาแต่เรื่องพุทธศาสนา

ญี่ปุ่นได้บรรทุกสินค้าเข้ามาขาย อำมาตย์คนหนึ่งไปซื้อของญี่ปุ่น อ้างว่าพระติโลกนาถได้ให้มาซื้อแล้วให้เงินแดงกับญี่ปุ่น ๆ โกรธ เวลาพระติโลกนาถออกบอกพระปริยัติธรรมแก่พระสงฆ์ ญี่ปุ่น ๔ คน จะเข้าทำร้าย ข้าราชการที่นั่นจับได้ เมื่อซักถามได้ความอย่างว่าก็โปรดให้เอาเงินดีให้ญี่ปุ่นไปแล้วไม่เอาโทษ เมื่อพระติโลกนาถสวรรคต ข้าราชการเชิญพระสุริยกุมารขึ้นครองราชย์ ชื่อ **พระเจ้ารามาธิเบศร์** ๆ เอาธิดาพระ-ติโลกนาถทั้ง ๘ คน เป็นมเหสีซ้ายขวา มเหสีองค์ที่หนึ่งมีโอรส ๔ องค์ องค์สุดท้ายชื่อ พระไชยทิศ มเหสีองค์ที่ ๒ มีโอรส ๓ องค์ ๆ สุดท้องชื่อพระสุรินทรกุมาร มเหสีอีก ๖ องค์ ไม่มีลูก ได้เกิดเพลิงไหม้พระที่นั่งเพราะฟ้าผ่า ข้าราชการให้ช่วยกันดับ ก็ไม่ดับ พอพระสุรินทรกุมารไปช่วยดับ ไฟก็ดับ และมีคนเห็นเป็นสิ่งอัศจรรย์ จึงถือว่าเป็นคนมีบุญ พระเจ้ารามาธิเบศร์ (พระเจ้าปราสาททอง) ก็สวรรคต ข้าราชการเชิญพระสุรินทรกุมารขึ้นครองราชย์ ชื่อ **พระนารายณ์** มีธิดาชื่อ สุดาเทวี เมื่อครองราชย์ได้ ๑๐ ปี ก็ไปสร้างลพบุรี แล้วประทับที่เมืองนี้ ทรงช้างเก่งสามารถบังคับช้างไม่ให้ไปพ้นที่สี่ศอกได้ พระศรีศิลป์ลูกพระไชยทิศพี่ชาย ซึ่งพระนารายณ์เลี้ยงอย่างลูก คิดขบถจะฆ่าพระนารายณ์ แต่พระนารายณ์จับได้ให้ปล่อยตัวไป

คราวหลังคิดอีกซ่อนอาวุธจะคอยทำร้ายพระนารายณ์ ข้าราชการจับได้ จึงให้ไปสำเร็จโทษ โดยเอาถุงแดงสวมตั้งแต่หัวถึงปลายเท้า เอาเชือกรัดให้แน่นแล้วเอาท่อนจันทน์ทุบให้ตาย เสร็จแล้วใส่หลุมฝั่ง เจ้าหน้าที่รักษาอยู่ ๗ วัน แต่การสำเร็จโทษพระศรีศิลป์นี้ เพชฌฆาตเลินเล่อ พระศรีศิลป์จึงไม่ตายได้หนีไปรวมสมัครพรรคพวกแล้วยกเข้ามาถึงพระราชวังชั้นใน โดยพระนารายณ์ไม่รู้ล่วงหน้า แต่ก็หนีออกจากพระราชวังไปได้ **พระศรีศิลป์** ทำพิธีราชาภิเษกครองราชย์ได้หนึ่งวันกับหนึ่งคืน พระนารายณ์เมื่อหนีออกไปได้ก็รวบรวมพลยกเข้ามาจับพระศรีศิลป์ สำเร็จโทษอย่างครั้งก่อน แต่คราวนี้ทุบจนละเอียด ส่วนพวกพระศรีศิลป์ครั้งแรกพระนารายณ์จะฆ่า แต่พระพรหมอาจารย์พระนารายณ์ขอไว้ จึงให้ไปเกี่ยวหญ้าช้างหญ้าม้าที่สุพรรณฯ จึงเป็นส่วยหญ้าช้างหญ้าม้ามาแต่คราวนั้น

พระนารายณ์ต้องการให้มเหสีมีโอรส จึงให้บนบาน แต่สนมไม่ยอมให้มี ใครมีก็ให้รีดลูกเพระเกรงจะขบถอย่างพระศรีศิลป์ สนมคนหนึ่ง ชื่อกุสาวดีมีครรภ์ พระนารายณ์ฝันว่าลูกที่เกิดกับนางคนนี้จะมีบุญ แต่ว่าต้องรีดตามที่ได้ปฏิญาณไว้ พระอาจารย์พรหมห้าม จึงหาวิธีแก้ โดยยกกุสาวดีให้เจ้าพระยาสุรสีห์ ถ้าเป็นลูกชายก็จะให้เจ้าพระยาสุรสีห์เป็นพ่อ ถ้าเป็นลูกหญิงพระองค์จะเอาเอง ต่อมากุสาวดีคลอดลูกเป็นชายเมื่อโตขึ้นพระนารายณ์ให้ชื่อ เจ้าพระยาสีห์สูจักร์ (ศรีสุรศักดิ์) ได้เครื่องยศอย่างเจ้า พระยาศรีสุรศักดิ์ ได้ลูกสาวเจ้าพระยาราชวังสันเป็นเมีย และชำนาญการขี่ม้าเป็นอันมาก เจ้าพระยาศรีสุรศักดิ์ ไม่ถูกกับเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ที่เป็นฝรั่งเศสเข้ามารับราชการอยู่และพระนารายณ์โปรดมาก เวลาเจ้าพระยาวิชาเยนทร์กราบก็แกล้งเหยียดเท้าไปถูกหัว เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ พระนารายณ์เห็นก็รับสั่งว่า มันเป็นเด็กไม่รู้เดียงสา อย่าถือโทษกับมันเลย เจ้าพระยาวิชาเยนทร์

ก็ให้อภัย พระนารายณ์ต้องการได้พระพุทธรูป ๓ องค์ที่พระเจ้าเชียงใหม่มี จึงยกทัพไปรบ พระยาสีหราชเดโชชัยตีเชียงใหม่แตกได้พระพุทธรูป ๒ องค์ พระพุทธสิหิงค์ พระแก่นจันทน์แดง มาประดิษฐานไว้ในหอพระในพระราชวัง เมื่อพระองค์สวรรคต ข้าราชการก็ยกเจ้าพระยาศรีสุรศักดิ์ (โอรสลับ) ขึ้นครองราชย์ เจ้าพระยาศรีสุรศักดิ์ ไม่ยอมรับขอให้พ่อเป็น เจ้าพระยาสุรสีห์ จึงขึ้นครองราชย์ ชื่อ **สมเด็จพระธาดาธิบดี** หรือ **พระราเมศวร** ตั้งธิดาพระนารายณ์ (สุดาเทวี) เป็นมเหสีฝ่ายซ้าย ฝ่ายซ้ายมีลูกชื่อ พระขวัญ พระ-ราเมศวรได้ให้เจ้าพระยาศรีสุรศักดิ์เป็นอุปราช และดูแลบ้านเมืองต่างพระองค์ เมื่อสวรรคตข้าราชการได้เชิญเจ้าพระยาศรีสุรศักดิ์ขึ้นครองราชย์ จ.ศ. ๑๐๖๓ **พระเจ้าสุริเยนทราธิบดี** หรือ **นรามรินทร์** (พระเจ้าเสือ) พระองค์มีโอรสกับมเหสีใหญ่ ๓ องค์ กับสนม ๓ องค์ พระขวัญอายุ ๑๔ ปี ขบถถูกประหาร พระองค์ยิงปืนแม่นที่สุด ชำนาญโหราศาสตร์ได้ทำนายกาลอนาคตไว้ เช่น น้ำในแม่น้ำ คลองจะแดงเป็นโลหิต ฤดูหนาวจะเป็นฤดูร้อน เทพยดาจะรักษาแต่คนพาล พวกอยู่ในศีลธรรมจะถอดยศ ศิษย์จะมีอำนาจ นักปราชญ์จะตกต่ำ กระเบื้องจะลอย น้ำเต้าจะจม ผู้ดีจะเดินตรอก ขี้ครอกจะเดินถนน ฯลฯ **อ้ายธรรมเถียร** ขบถอ้างตัวเป็นพระขวัญว่ายังไม่ตาย รวบรวมคนได้ยกมาถึงนครราชสีมาหลวงเทพราชาผู้ว่าราชการเมืองเข้าเป็นพวกด้วย รวมกำลังได้ราว ๒,๐๐๐ คน พร้อมด้วยศัสตราวุธ ยกจะเข้าตีกรุง-ศรีอยุธยา พอมาถึงคูพระนครกำลังข้าม ก็ถูกพระเจ้าสุริเยนทราธิบดียิงตกช้างตาย พระองค์เฉลียวฉลาด ดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม บำรุงไพร่ฟ้าบ้านเมืองมีความสุข ไม่ทรงยินดีทำสงคราม ทำแต่การกุศล จนพระเกียรติปรากฏไปยังนานาประเทศ เจ้ากรุงล้านช้างได้จัดราชธิดาอายุ ๑๕ ปี พร้อมทั้งบรรณาการมาถวาย โปรดรับไว้ให้เป็นมเหสีฝ่ายซ้าย ในรัชกาลนี้มีคนหนึ่งชื่อ **ศรีปราชญ์** ชำนาญการแต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอน พระองค์ได้ชุบเลี้ยงไว้

ศรีปราชญ์ได้แต่งเพลงยาวให้สนมในวังจึงถูกเนรเทศไปอยู่นครศรีธรรมราช ต่อมาถูกเจ้าเมืองประหารชีวิตเพราะแต่งเพลงยาวให้ภรรยาเจ้าเมือง ก่อนตายศรีปราชญ์ ได้แช่งว่า ดาบที่ฆ่าเรานี้ ภายหลังจงกลับฆ่าคนที่ใช้ให้ฆ่าเราเถิด เมื่อพระเจ้าสุริเยนทราธิบดีหายโกรธ ก็ให้หาศรีปราชญ์ เมื่อทราบว่าถูกเจ้าเมืองฆ่าก็ให้ฆ่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเสียด้วยดาบที่ฆ่าศรีปราชญ์ เมื่อพระองค์สวรรคต ข้าราชการเชิญ พระสุรินทรกุมาร (ลูกมเหสีใหญ่องค์โต) ขึ้นครองราชย์ ชื่อ **พระเจ้าภูมินทรราชา** หรือ **พระเจ้าบรรยงก์รัตนมาสพ์** มีมเหสี ๒ องค์ มีโอรส ธิดา ๑๐ องค์ ทรงตั้งพระวรราชกุมาร (น้องชาย) เป็นอุปราช จ.ศ. ๑๐๗๖ ญวนยกทัพมาตีกัมพูชา พระเจ้ากรุงกัมพูชาสู้ไม่ได้เข้ามาขอพึ่งโพธิสมภารอยู่ในกรุงตลอดไป ก็ทรงอนุญาต เมื่อสวรรคต เจ้าฟ้าอภัยกับเจ้าฟ้าปรเมศร์ ลูกได้เตรียมสู้รบกับอุปราช (วรราชกุมาร) แต่เมื่อเห็นไม่มีทางสู้ทั้งสององค์ก็หนีไป อุปราชขึ้นครองราชย์ ชื่อ **พระมหาธรรมราชา** (เจ้าฟ้าพร พระบรมโกศ) ให้ตามจับเจ้าฟ้าทั้งสองได้ให้ประหารชีวิต พระองค์มีโอรสธิดาทั้งหมด ๑๐๘ องค์ ได้ตั้งเจ้าฟ้านราธิเบศร์ ลูกชายเป็นอุปราช ๆ ตายเมื่อ พ.ศ. ๑๐๙๕ จึงตั้งเจ้าอทุมพรลูก (น้องเจ้าฟ้าเอกทัศ) (เป็นอุปราช สมิงทอ มอญที่เข้ามาอาศัยโพธิสมภารในกรุงศรีอยุธยา เป็นขบถถูกข้าราชการจับได้ประหารชีวิต ได้โปรดให้ส่งพระราชาคณะ ๒ พระสงฆ์ ๕๐ พระปฏิมากรและพระไตรปิฎก ไปลังกาเพื่อสั่งสอนพุทธศาสนา ตามที่ลังกาได้ส่งทูตมาขอ เมื่อได้สั่งสอนและเห็นว่าพระปริยัติธรรมแพร่หลายและมีศิษย์ที่เชี่ยวชาญแล้วพระราชาคณะและพระสงฆ์ก็กลับกรุงศรีอยุธยา ได้โปรดให้จัดเครื่องบรรณาการไปเจริญไมตรีกับเมืองอังวะ ซึ่งพระเจ้าอังวะต้อนรับด้วยดี และได้ส่งบรรณาการมาถวายตอบ อังวะกับศรีอยุธยาก็เป็นไมตรีต่อกัน พระองค์เลื่อมใสคุณพระรัตนตรัย ยิ่งนัก บ้านเมืองอยู่เย็น

เป็นสุข เมื่อสวรรคตข้าราชการได้เชิญอุปราช (เจ้าฟ้าอุทุมพร) ครองราชย์ แต่พระองค์ไม่ยอม ขอให้เจ้าฟ้าเอกทัศ พี่ชายเป็น เจ้าฟ้าเอกทัศก็ไม่ยอมรับ อุปราชจึงต้องขึ้นครองราชย์ ชื่อ **พระเจ้าอุทุมพร** เจ้าแขก เจ้ามังคุด เจ้าพัน พี่น้องต่างมารดากับพระเจ้าอุทุมพรเป็นขบถ จึงให้ประหารเสีย พระองค์ครองราชย์ได้ ๓ เดือน ก็ออกบวช จ.ศ. ๑๑๐๒ เจ้าฟ้าเอกทัศขึ้นครองราชย์ จ.ศ. ๑๑๒๑ พระยาเกียรติ พระยารามมอญ กับครอบครัวอพยพจากเมาะตะมะเข้ามาพึ่งโพธิสมภาร โปรดให้รับไว้ ได้มีสำเภาแขกเดินผิดทาง เข้ามาจอดที่ท่าเมืองมะริด (ของกรุงศรีอยุธยา) ทรงให้ริบเสีย ในสำเภามีพวกพม่าด้วย ข้าราชการจึงทูลขออย่าได้กักขังพม่า จะเสียไมตรี พระเจ้าเอกทัศไม่เชื่อ ริบของในสำเภาและจับพวกพม่าไว้ พระเจ้าอังวะขอให้ปล่อย พระเจ้าเอกทัศไม่ยอมปล่อย พระเจ้าอังวะจึงยกทัพกำลังคน ๖,๐๐๐ มาตีกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าอุทุมพรได้ลาบวชออกมาช่วยรบ พม่ายกทัพมาหลายทาง ไทยก็ส่งกำลังออกไปต่อต้านทุกทาง แต่สู้พม่าไม่ไหวต้องถอย พม่าก็เข้าล้อมกรุงศรี-อยุธยา พระเจ้าเอกทัศได้ส่งข้าราชการ ๓ คนไปขอสงบศึกเป็นไมตรี พม่าไม่ยอม เมื่อพม่าตีอยู่ ๒–๓ วัน ตีไม่ได้ก็ยกทัพกลับ พระเจ้าอุทุมพรก็กลับบวชใหม่ จ.ศ. ๑๑๒๔ พระยาเกียรติและพระยารามมอญที่มาขอพึ่งโพธิสมภารขบถ จับได้ให้ประหารชีวิต จ.ศ. ๑๑๒๕ ทวายขอขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าเอกทัศก็ให้รับไว้ จ.ศ. ๑๑๒๖ พระเจ้าอังวะมีสาส์นมาขอให้ส่งเจ้าเมืองทวายถ้าไม่ส่งจะยกทัพมารบ พระเจ้าเอกทัศไม่ยอมส่ง และได้จัดส่งกำลังไปยังตำบลต่าง ๆ ที่คาดว่าพม่าจะยกมา จ.ศ. ๑๑๒๖ พระเจ้าอังวะให้มหานรธา ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา ได้รบพุ่งกับไทยที่มะริดและทวายเป็นสามารถ ไทยถอยมารวมกำลังกับกำลังที่ราชบุรีทัพไทยที่เชียงใหม่ได้รบกับพม่าสู้พม่าไม่ได้ถอยมาบรรจบกำลังที่ชัยนาท กำลังที่ราชบุรี

ได้สู้กับพม่าอีกแต่สู้ไม่ได้ก็ถอยเข้ากรุงฯ พม่าตามมาตั้งล้อมกรุงฯ ห่างกรุงฯ ๓๐๐–๓๐ เส้น พระเจ้าเอกทัศให้ทหารขึ้นรักษาเชิงเทินอย่างสามารถ และส่งกำลังหลายกองออกตีพม่าที่มาตั้งล้อม ได้สู้กันอย่างสามารถ แต่ไทยสู้พม่าไม่ไหวต้องแตกหนี พระเจ้าเอกทัศเห็นดังนั้นก็ให้รักษาเชิงเทินมั่นไว้ ไม่ออกรบ พระยาพลเทพได้เอาใจออกห่าง ลอบส่งอาวุธเสบียงอาหารให้พม่า สัญญาจะเปิดประตูรับ พม่าเห็นได้ทีก็ระดมตีใหญ่ ทำลายเข้ามาทางประตูที่พระยาพลเทพรักษาและนัดหมายไว้ เข้าเมืองได้ทางประตูทิศตะวันออกเมื่อ ๓ ฯ ๕ จุลศักราช จ.ศ. ๑๑๒๘ กลางคืนพม่าไล่ฆ่าผู้คนล้มตายเป็นอันมาก เอาไฟเผาบ้านช่องวัดวาอาราม พระเจ้าเอกทัศหนีไปซุ่มซ่อนได้ ๑๑–๑๒ วัน ก็สวรรคต พม่าตามจับได้มเหสี โอรส ธิดา พระราชวงศ์ และกวาดต้อนผู้คน ช้างม้า แก้วแหวน เงินทอง ไปยังกรุงอังวะเป็นอันมาก.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร
นางสนิธวรรณ บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๕๑๓